
РОД ПОСТОЯННО ДЕЙСТВУЮЩИЙ ОТКРЫТЫЙ ФОРУМ ЖЕНЩИН РС (Я) «ПОДРУГИ - ДЬҮӨГЭЛЭР»
АУ РС (Я) «ТЕАТР ОЛОНХО»
НИИ ОЛОНХО СВФУ
ЯРОО СНЭ «АССОЦИАЦИЯ ОЛОНХО» РС (Я)
ФИЛИАЛ «АССОЦИАЦИИ ОЛОНХО» РС (Я) В ВЕРХОЯНСКОМ УЛУСЕ
МР «ВЕРХОЯНСКИЙ УЛУС (РАЙОН)»

**МАТЕРИАЛЫ
I РЕСПУБЛИКАНСКОГО ФОРУМА**

Якутск, 2 декабря 2022 г.

УДК 398.22(=512.157)(063)
ББК 82.3(2=634.1)я43

Утверждено к печати Ученым советом
Научно-исследовательского института Олонхо
СВФУ имени М.К. Аммосова

Издание осуществлено за счет средств МР «Верхоянский улус
(район)»

Редакционная коллегия:

Р.В. Корякина (ответственный редактор),
Л.Н. Герасимова, С.Д. Львова, Е.В. Ноговицына, Ф.В. Шишигина

Рецензенты:

Т.В. Илларионова, к. филол. н.
Ю.П. Борисов, к. филол. н.

Ийэ – Олох – Олонхо : сборник докладов I Республиканского
форума (Якутск, 2 декабря 2022 г.) / редакционная коллегия : Р. В.
Корякина (ответственный редактор) и др. – Якутск : АО «Якутская
республиканская типография им. Ю.А. Гагарина», 2024. – 248 с.

Агентство СІР НБР Саха
ISBN 978-5-471-00789-5

В сборнике представлены материалы I Республиканского форума
«Ийэ – Олох – Олонхо», посвященного Году культурного наследия
народов России, Году матери в Республике Саха (Якутия). В докладах
освещаются жизнь и творчество женщин – олонхосутов, носителей и
исследователей эпоса, современное состояние сказительского
искусства, затрагиваются вопросы образовательного и воспитатель-
ного потенциала эпического и фольклорного наследия народов
Якутии.

Книга предназначена для специалистов учреждений науки,
культуры и образования, а также для всех интересующихся
эпическим наследием народа саха.

УДК 398.22(=512.157)(063)
ББК 82.3(2=634.1)я43

©РОД ПОСТОЯННО ДЕЙСТВУЮЩИЙ ОТКРЫТЫЙ ФОРУМ ЖЕНЩИН РС (Я) «ПОДРУГИ – ДЬУӨГЭЛЭР», 2024

©АУ РС (Я) «ТЕАТР ОЛОНХО», 2024

©НИИ ОЛОНХО СВФУ, 2024

©ЯРОО СНЭ «АССОЦИАЦИЯ ОЛОНХО» РС (Я), 2024

©ФИЛИАЛ «АССОЦИАЦИИ ОЛОНХО» РС (Я) В ВЕРХОЯНСКОМ УЛУСЕ, 2024

©МР «ВЕРХОЯНСКИЙ УЛУС (РАЙОН)», 2024

ПРЕДИСЛОВИЕ

Думая о будущем, принято возвращаться к истокам. История любого народа, весь мир вокруг и жизнь каждого человека берет свое начало от самого важного – от матери. Во все времена матери выполняют особую, ни с чем не сравнимую миссию – продолжать род, хранить семейный очаг. И от того, кем вырастит мать своих детей, какие чувства вложит в их души – зависит не только жизнь человека, но и состояние всего общества

(Из Послания Главы РС (Я) А.С. Николаева
Государственному Собранию Ил (Тумэн) РС (Я) от 15.12.2021 г.)

I Республиканский форум «Ийэ – Олох – Олонхо», посвященный Году культурного наследия народов России и Году матери в Республике Саха (Якутия), состоялся в г. Якутске 2 декабря 2022 г.

Форум проводился в целях популяризации эпического идеала женщины в современном мире и актуализации роли женщин в сохранении, возрождении и изучении эпического и фольклорного наследия народов Якутии. Участие в форуме приняли более 200 человек из 15 улусов республики и г. Якутска. Для обмена идеями, выработки рекомендаций по решению актуальных проблем духовного развития народов Якутии и использованию потенциала эпического наследия в условиях глобализации были организованы рабочие площадки по темам: «Жизнь и творчество женщин олонхосутов, носителей и исследователей эпического и фольклорного наследия народов Якутии», «Современное состояние сказительского искусства», «Образовательный и воспитательный потенциал эпического и фольклорного наследия», а также круглые столы «Читаем олонхо “Хаан Дьаргыстай”, записанное И.А. Худяковым» к 180-летию автора работ «Краткое описание Верхоянского округа», «Верхоянский сборник» и «Көстүбэти көрдөрөр, иһиллибэти иһитиннэрэр айар куттаах далбар хотуттар» (о женщинах-режиссерах).

В заключительной части форума состоялось чествование женщин-хранительниц эпического и фольклорного наследия

народов Якутии – современных исполнителей эпоса, мастеров-педагогов, исследователей, деятелей культуры и искусства и др.

Организаторы Форума: Постоянно действующий открытый Форум женщин РС (Я) «Подруги – Дьүөгэлэр», АУ РС (Я) «Театр Олонхо», НИИ Олонхо ФГАОУ ВО «Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова», ЯРОО СНЭ «Ассоциация Олонхо» РС (Я), филиал «Ассоциации Олонхо» РС(Я) в Верхоянском улусе, МР «Верхоянский улус (район)», Ассоциация КМНС РС (Я), ГБУ РС (Я) «Государственный Театр коренных малочисленных народов Севера», Союз женских организаций РС (Я), Общественно-политический клуб женщин-парламентариев Государственного Собрания (Ил Тумэн) РС (Я), Якутское региональное отделение Всероссийского общественного движения «Матери России».

*НОГОВИЦЫНА Екатерина Васильевна,
Үөһээ Дьаангы улууһун депутаттарын
үрдүкү сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ,
«Олонхо Ассоциацията» СӨ НЭХ УоТ Үөһээ Дьаангытааҕы
филиалын салайааччыта, Үөһээ Дьаангы улууһа*

Олонхону түстээччилэр, сэргээччилэр!

Хайыр таастаах Дьаангыбыт сириттэн саҕыллыбыт баҕа санаабыт, бырайыакпыт «Ийэ-Олох-Олонхо» диэн ааттанан Туймаада туонатыгар ытылларынан, биһиги, Дьаангы дьоно-сэргэтэ, салалтата олус диэн үөрэбит, дьоллонобут.

Биһиги, дьаангылар киэн туттар ытык киһибит, Ийэ олонхоһуппут Дарья Андреевна Томская – Чаайка. Кини Японияҕа тийэ олонголоон, саха омук олонхото ЮНЕСКО шедевра буола аар саарга аатырбыта. Айылҕаттан айдарыылаах, ураты буолан, кини олох эдэр сааһыттан олонголообут. Дарья Андреевнаны өссө 23 саастааҕар хоту экспедицияны тэрийбит чинчийээччи А.А. Саввин бэлиэтии көрөн, Дьаангы оччотооҕу биллэр-көстөр олонхоһуттарын испииһэгэр киллэрбит. Дарья Томская олонхоһут быһытынан сайдыбыт суолун, айымньылаах үлэтин диригинник чинчийэн 30-тан ордук сыл үөрэппит дьонунан Саха Республикатын үтүөлээх учуутала, биир дойдулаахпыт Ия Ильинична Стручкова уонна кини салайааччыта, М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илиҥни федеральнай университет профессора Василий Васильевич Илларионов буолаллар.

2013 с. Республикатааҕы Олонхо Ассоциациятын кытта Дарья Томская 100 сылын бэлиэтиир «Дьаангы – Олонхо төрүт уус дойдута» диэн тэрээһиммит Энэ сириттэн сабаланан, 2016 с. онус төгүлүн ытыллар Олонхо ыһыаҕар Ытык Дьаангы куоратын Хоптолоох кэрэ бэлиэ сиригэр төлкөтө түстэммитэ.

Бу сыллар тухары үгүс олонхо уһуйааччыларын, үөрэтээччилэрин, чинчийээччилэрин кытта алтыһан, билигин олонхо антологиятыгар киирбит 92 олонхоһуттаахпыт диэн билэбит. Оттон республика үрдүнэн ылан көрдөххө, оччоттон баччаа диэри быһа холоон 1000-тан тахса олонхоһут, онтон 91-э дьахтар олонхоһут буолара биллэр.

Сурукка-бичиккэ тиһиллибитинэн, саха омук олоһун-дьаһаҕын, культууратын, фольклорун, сиэрин-туомун биир

бастакынан чинчийэн, Ыраактааҕы былааһын саҕана аан дойду наукатын эйгэтигэр таһаарбыт киһинэн буолар – оччотооҕу кэмнэ Верхоянской куоракка сыылкаҕа кэлбит фольклорист, ученай, революционер Иван Александрович Худяков. Кини «Верхоянский сборник», «Краткое описание Верхоянского округа» диэн үлэлэри суруйан, «Хаан Дьаргыстай», «Үрүн Уолан», «Ураныкаан оҕонньор», «Оҕонньордоох эмээхсин», «Бэрт Хара» диэн үлэлэригэр Дьаангы олонхолоро аан магнай бэчээккэ тахсан, күн сириҥ көрбүттэрэ. Быйыл биһиги Иван Александрович Худяков 180 сылын билиэтиибит, онон сиэттэрэн бырайыак чэрчитинэн улахан төгүрүк остуолу тэрийдибит.

2018 сылтан Республикаҕа «Дьүөгэлиилэр» түмсүүгэ киирэн, Дьаангыбыт сиригэр үгүс тэрээһиннэри онорон кэллибит. «Дьүөгэлиилэр» хамсааһын салайааччыта – ытыктыыр киһибит Евгения Исаевна Михайлова. Быйыл Ил Дархан граныгар бу түмсүү нөҥүө кыттан, «Ийэ уонна оҕо» хайысханан «Тымныы чыпчаалыгар ийэлэр оскуолалара» диэн проегынан, халаан уутун кэнниттэн олохтоох нэһилиэнньэҕэ көмө буоллун диэн, анал быраастары Дьаангыга ыңыран, дьон доруобуйатын көрдөрбүпүт, юридическай боппуруостарга консультация оҥортообуппут. Ол кэннэ дьаныарбытын ыһкытабакка, аны бу «Ийэ-Олох-Олонхо» диэн бырайыак-пытын олоххо киллэрдикит.

Биллэрин курдук, олохпут онкула барыта Ийэни кытта ыкса ситимнээх. Тынар тыыннаах барыта ийэттэн төрүттээх, ийэттэн олох төрүттэнэр – күн күбэй ийэ, ийэ кут, ийэ дойду, ийэ айылҕа, ийэ тыл.

«Олох – олонхо», «олонхо – олох» – бу тыллар онкуллара бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн биэрэр курдуктар. Орто туруу бараан дойдуга биһиги олохпут сүннэ олонхону кытта ыкса ситимнээх. Олонхоҕо кыайыы, сырдыкка, кэрэҕэ тардыһыы хоһуйулар, Орто дойду олохтоохторо Үрдүк айыылартан аналлаах, көмүскэллээх буолаллар. Биһиги оҕолорбутугар, ыччаппытыгар күн улуунун көмүскүүр, айыы аймаҕын араначчылыыр санааларын күүһүрдэр, ийэ сиргэ тапталы, аныгы олох моһоллорун туоруур, кыайар күүстээх бигэ өйү-санааны иитэр сүдү күүспүт – олонхобут.

Магнайгытын ытыллар «Ийэ-Олох-Олонхо» форуммутун суолталаан, Сахабыт сириҥ бары муннуктарыттан кэлэн кыттыбыт олонхоһуттарбытыгар, уһуяаччыларбытыгар,

ынгырыбытын ылынан кэлбит ыалдыттарбытыгар, саха олонхотун аатырда, үөрэтэ, чинчийэ сылдыар учуонай дьоммутугар, күн күбэй ийэлэргэ бука барыларыгар тэрийээччилэр ааттарыттан махталбытын тиэрдэбин.

Ийэ сылыгар анаан, мин эһээм, сир түннүгэ киһи Василий Павлович Ноговицын хоһоонуттан быһа тардан ааҕабын:

Ийэ – бу тылга истэбин
Тураҕас күүгэс
Чуор ыраас тойугун,
Сибэккилии сир кута
Сипсигэр сэхэнин!
Ийэ – бу тылга көрөбүн
Күөх нуолур тыалары,
Күлүмнүүр күөллэри,
Көр-күлүү түөлбэтин,
Күн сири кэрэтин!
Ийэ – бу тылга билэбин
Олоххо дьол баарын,
Оҕоҕо тапталбын,
Иһирэх иэйиилээх
Ил-эйэ күүрэнин!
Ийэ сир – эн ийэн!
Ийэ сир – мин ийэм!
Ийэ диэн күн сирэ!
Ийэ диэн дьол күнэ!
Көлүөнэни түстээччи
Күлэр-үөрэр аанньалларга,
Күн күбэй ийэлэргэ
Көмүс сэргэ туруоруоҕун!
Ийэлэргэ тапталынан,
Ийэлэргэ уруй-тускул!
Эбээлэргэ сүгүрүүүн,
Эбээлэргэ чиэс, айхал!

*ЗАХАРОВА Агафия Еремеевна,
кандидат филологических наук,
руководитель Центра олонхо по научно-методической
деятельности и международным связям при
АУ «Театр Олонхо», г. Якутск*

О ЖЕНСКОЙ СКАЗИТЕЛЬСКОЙ ТРАДИЦИИ В КОНТЕКСТЕ ДРЕВНЕЙШИХ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА У НАРОДОВ СЕВЕРА, СИБИРИ И ЕВРАЗИИ

«Наши народы (народы СССР – А.З.) к моменту записи у них фольклора до революции стояли на разных ступенях общественного развития, частично сохраняя старые формы. Весь этот материал – в частности эпос может быть расположен по стадиям развития этих народов. Такой способ расположения и сравнения даст возможность исторического его изучения», – писал крупный советский эпосовед В.Я. Пропп [Пропп 1976: 300].

Если рассматривать женскую сказительскую традицию в его исторической ретроспективе и перспективе, то она неотделима от древнейших генетических основ героического эпоса, куда внесли свою лепту народы Крайнего Севера и Сибири. Данная тема тесно связана с генезисом эпоса и может быть представлена в двух аспектах: а) у народов Крайнего Севера и Сибири; б) у тюрко-монгольских народов Евразии в широком контексте, поскольку после 90-х гг. XX в. значительная часть родственных между собой тюркских и монгольских народов (азербайджанцы, гагаузы, киргизы, казахи, узбеки, туркмены, монголы, халха-монголы, ойрат-монголы, уйгуры, некоторые народы Кавказа и др.) оказалась за рубежом, строя свою суверенную государственность. Но это не меняет общих корней и истоков зарождения их эпического наследия на территории бывшей Российской империи и СССР. У всех этих народов был один консолидирующий признак: в прошлом у всего большинства бесписьменных народов их героический эпос стал возникать и слагаться как их неписаная героическая история, которую каждый народ хотел сохранить и передать своим будущим поколениям.

В.Я. Пропп утверждал: «Эпос возникает на почве мифологии. Но это не значит, что он является продолжением и развитием мифологии. Пользуясь художественным арсеналом, созданным

мифологией, эпос по своей направленности обращен против мифологии, из которой он вырастает» [Пропп 1958: 33]. «Возможно предположение, что эпос развивается из шаманского мифа», – далее пишет эпосовед и видит в чукотском шаманском мифе нарратив в виде рассказов, близких к сказке, имеющих единую композиционную структуру, где мир поделен на два мира: мир реальный, живой для рассказчика; и мир иной, куда отправляется герой в поисках невесты. Это – начальный этап эпоса как жанра. Далее он выделяет: «... наиболее примитивную, зародышевую стадию эпоса мы имеем у нивхов (гиляков) <...>. Нивхские поэмы “настунд” построены по той же схеме и содержат те же сюжеты» [Пропп 1976: 302]. Исследователь считает, что нивхские «настунды» по мере своего развития отходят от мифа настолько, что появляется сам герой, который без волшебства, при помощи огромной физической силы, мужества, отваги совершает свои подвиги. Героем является человек, это – решающий сдвиг, ведущий к созданию эпоса и нового понимания героизма. Во время путешествия уничтожение противника героем воспринимается как подвиг, а добытая невеста не является «небесной» женой, а обычной красавицей.

В.Я. Пропп характеризует эпос народов арктического Севера в целом как «догосударственный» эпос, делая акцент на обнаружение их общих генетических основ. Он выявил типологическую преемственность между архаическим эпосом северных и сибирских народов, позже с классическим эпосом Запада. Теоретические взгляды В.Я. Проппа дали взглянуть по-новому о возникновении древнейших форм эпоса в период родового строя у народов Крайнего Севера и Сибири в целом. В свою очередь академик В.М. Жирмунский на широком сравнительно-историческом анализе памятников народного эпоса пришел к выводу, что типологической исходной формой истоков классического эпоса явилась древняя богатырская сказка, сохранившаяся в богатом репертуаре у тюркских и монгольских народов Евразии, включая народы Сибири и Центральной Азии [Жирмунский 1961: 81]. Этой же проблеме ранних форм эпических памятников посвящен ряд трудов Е.М. Мелетинского, в частности по жанровой типологии эпоса народов Крайнего Севера и Сибири. Сравнивая эпическое творчество палеоазиатских, угро-самодийских и тунгусских народов, он пришел к заключению, что они имеют лишь

зачатки героического эпоса, т.е. его исходную форму, называя их «поющей богатырской сказкой». Эпический героизм получает развитие именно в жанре богатырской сказки, а культурный герой в разных ипостасях – первопредок, генетически связанный с этимологическим мифом – позже у других народов, например, у якутов становится центром широкой эпической циклизации (цикл «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соготох Эллэй Боотур» – «Многострадальный, многовиновый Муж-Одиночка Эр Соготох Эллай Боотур»). Реализуя свою концепцию, Е.М. Мелетинский дает углубленный анализ взаимоотношения архаических форм эпоса с мифом и сказкой. В третьем разделе своего исследования «Архаический героический эпос» автор дает стадильно-типологический анализ архаического эпоса тюркских и монгольских народов Сибири с поздними формами героического эпоса. Как вывод, он вносит ясность в понятия «богатырской сказки» В.М. Жирмунского и «догосударственного эпоса» В.Я. Проппа, которые в сущности совпадают, лишь разными терминами описывая один и тот же процесс, дополняя друг друга [Мелетинский 1963: 181].

Так возникает народный героический эпос (в т.ч. такая ранняя форма как «пешее сказание» – прозаический нарратив – от мифа к богатырской сказке; богатырская сказка; архаический эпос; народный эпос; догосударственный героический эпос; исторический героический эпос; классический эпос) на обширной территории Евразии издревле и повсеместно, тесно переплетенный и связанный со степной цивилизацией номадов Средней и Центральной Азии в древности и в эпоху средневековья.

К этим исследованиям следует добавить авторов, специально занимавшихся эпосами народов Крайнего Севера и Сибири, в частности В.И. Иохельсона, Г.М. Василевич, И.Г. Воскобойникова, П.Н. Ткачика, Б.Н. Путилова, И.В. Пухова, Г.У. Эргиса, Н.В. Емельянова, Ж.К. Лебедеву, Г.И. Варламову-Кэптукэ и мн.др.

Все эти фундаментальные исследования расширили рамки исследований и вышли к общности и своеобразии живой сказительской традиции в трудах Ж.К. Лебедевой (эвенской), в т.ч. женской исполнительской традиции, глубоко исследованной Г.И. Варламовой (эвенкийской). Женская исполнительская традиция, несомненно, является наиболее архаической, раскрывающей истоки сказительства, в частности у народов

Севера и частично у ряда народов Сибири. Данная тема сегодня представляется одной из актуальных проблем сказительского исполнительства, учитывая современную широкую гендерную вовлеченность женщин в сохранении и возрождении эпоса, например, у якутов. Живая сказительская традиция, находясь долгое время на стадии угасания совместно с постепенным уходом самой живой эпической среды, завершилась в тюркском и монгольском эпосах у народов Сибири, Дальнего Востока и Центральной Азии в середине XX в. (в советское время, 40-е годы XX в.). Процесс этот неразрывно связан с другой, главной его составляющей – бытованием и сохранением родного языка у малочисленных народов российской Арктики, который катастрофически исчезает в XX–XXI вв. в силу внутренней миграции из арктических улусов в городскую среду и по другим причинам социального характера.

У палеоазиатских (чукчей, юкагиров, коряков), угро-самодийских, тунгусо-маньчжурских (эвенков, эвенов) и тюрко-монгольских народов некоторыми национальными исследователями отмечен архаический «своеобразный феномен, связанный с общественно-социальной ролью женщины в истории народов», истоком которого является разностадийное развитие и сохранение пережитков материнства в их общественно-духовной жизни. Данная проблема с точки зрения эпического сказительства достаточно подробно отражена в трудах таких крупных исследователей народов Севера и Сибири, как Г.М. Василевич, Ж.К. Лебедева, Г.И. Варламова и др. Изучение эвенкийского (тунгусского) эпоса выявило абсолютно качественно новое, особое и переходное явление от эпических сказаний палеоазиатских народов к хосунному эпосу тюрко-монголов Сибири [Лебедева 1981: 18].

Г.М. Василевич выдвинула новую концепцию возникновения первоначального эпического ядра в период алтайской общности тунгусо-маньчжурских и тюрко-монгольских народов [Василевич 1966]. Эвенкийский эпос, несомненно, является архаическим эпосом (Г.М. Василевич), но, возникнув в период алтайской общности, остановился на первоначальном этапе формирования (Ж.К. Лебедева). В отличие от эпоса тюрко-монгольских народов (бурят, якутов, алтайцев, шорцев, хакасов, тувинцев и др.), который прошел несколько типологических фаз и утвердился в жанровых формах героического эпоса, эвенкийский эпос по своей внутренней

структуре был своеобразным сплавом элементов мифа, архаической волшебной сказки и эпоса [Лебедева 1981: 19]. У эвенского эпоса нет собственного жанрового названия. *Нимкан* – народный термин, обозначающий всю сказочную прозу и эпос у эвенов. Любой архаический эпос представляет собой синтез двух компонентов: обряда и мифа. Все эти отличия составляют своеобразие исполнительской традиции у эвенов и эвенков. В контексте женской сказительской традиции, появление и развитие которой тесно связано с женским образом, развитие образа женщины-героини в эпосе отражается по следующей схеме: защитница-героиня (эпоха матриархата), героиня-шаманка (у якутов богатырка-удаганка) (переходный период), обыкновенная женщина (эпоха патриархата).

У эвенов эпос сказывали в основном мужчины, среди которых выделялись сказители-импровизаторы с хорошим голосом, исполнявшие разнообразные песни-зачины, песни ролевых персонажей (мужчин, женщин, птиц, животных – оленя, черта). Устраивались обязательные состязания между мужчинами-сказителями. Архаический эпос эвенов самими носителями дифференцирован на: «сказки-песни», т.е. поющиеся сказки; короткие сказки, исполняемые женщинами в детской аудитории. Среди эвенских нимкаланов (сказителей) существовали два типа певца: певцы-исполнители, усвоившие определенный, устоявшийся репертуар; сказитель творческого типа – импровизатор, создающий свой репертуар в рамках сказительской традиции [Лебедева 1981: 78–88]. К сожалению, женское эпическое исполнительство у эвенов, как и якутов, до сих пор не стало предметом специального исследования.

Исполнение эвенкийского эпоса носил в древности драматизированный характер (напоминающий обрядовую охотничью мистерию), а отдельные фрагменты эпоса пелись, как когда-то пелись ритуальные мифы [Василевич 1936: 38–64]. У восточных эвенков Приамурья термин *нимкан*, помимо значения «миф, сказка и сказание», еще означал «камлание», указывая на шаманский исток эпоса, подтверждаемый в общей манере исполнения сказания и камлания, когда шаман и сказитель, изначально подражая звукам окружающей природы, имитировали пение и голоса птиц, животных, зверей, затем и людей.

Роль женщины в традиционных обществах у народов Крайнего Севера (и не только у них) рассматривается в рамках

социально-экономического уклада в прошлом, являющимся специфическим в силу особых географических и климатических условий окружающей среды приполярной Арктики. Северные традиционные общества были обществами «первичной формации», где фольклор играл огромную роль в силу бесписьменности их носителей, а также невыделенности, непосредственной связи с трудовой деятельностью, традиций быта, синкретичности – что теперь называется инклюзивностью фольклора, т.е. его непосредственным включением во все сферы традиционной жизни, характерной почти для всех народов на стадии родового строя.

Признаками материнского рода у эвенков являются многие традиции и обычаи, а также пережитки, сохраняющиеся до исторически недавнего времени [Варламова 2008: 24–25]. К ним у северных народов относятся: а) особое, высокое положение пожилой женщины в семье; б) традиция проживания зятя в семье невесты; в) особая роль братьев матери (дядья по материнской линии), которые имели важное значение в жизни её детей (они становились опекунами в случае потери кормильца, в вопросах женитьбы и замужества и т.д.). Все эти традиции находят непосредственное отражение в их фольклоре, в частности в эпосе: а) образы женщин-богатырок; у эвенов существуют самостоятельные эпосы о женщинах-богатырках, а у якутов – целые циклы олонхо; б) через образы женщин передаются все космогонические существа и природные стихии: солнце, месяц, земля, река, огонь и т.д. (от чукчей до эвенков). А у якутов в ранних традиционных верованиях они персонифицированы в женских ипостасях древних богинь, дошедших до наших дней (культ хозяйки Земли Аан Алахчын Хотун, подательницы души-кут детей Айыыһыт Хотун и хранительницы их души Иэйэхсит Хотун – А.З.); в) характерный образ хозяйки тайги в женском облике во всех жанрах эвенкийского фольклора (мифе, сказке, предании и эпосе); г) в обрядах, в т.ч. охотничьих, где важное место принадлежит и женщине; д) в героических эпосах роль женщины обозначена в следующих моментах: одинокий эпический герой в своих путешествиях обязательно попадает к родственникам по линии матери (родная тетя, там находит подругу-жену); будущую жену указывают мать, брат матери, сестра, тетя; старшая сестра добывает брату жену в бою, т.е. женитьба по законам материнского рода; е) архаическая

традиция брака между детьми сестёр и запрет брака между детьми братьев (младшего и старшего) [Варламова 2008: 26–27].

Женская исполнительская традиция героических сказаний-нимнганов, по мнению Г.М. Василевич, исходит от различных факторов: а) активная роль женщин в исполнении фольклора в семье; б) определенный пласт обрядового фольклора эвенков был создан именно женским сообществом, что нашло отражение в реальной исполнительской практике; в) создателями, хранителями и активными исполнителями фольклора были женщины, в отличие от тюрко-монгольских народов; г) в исполнении фольклорных жанров женщинами прерогатива отдается «женской тематике», т.е. женские мотивы и сюжеты; д) в эвенкийском эпосе присутствует тема «амазонок», т.е. тема одинокой и одиноких женщин как «перволюдей» на земле, повсеместно распространенных у многих народов Евразии; е) отсюда – существование в эвенкийской женской среде сакрального, архаического, заветного фольклора – нимнганов, где главными персонажами выступают детородные органы человека; ж) тема убегающих сестер в эпических текстах: «Две женщины-сестры», «Три сестры», непосредственно связанные с преданиями о каннибалах-дептигрях у восточных эвенков; о чангитах-каннибалах на просторах Сибири, имевших реальные сюжетные прототипы [Василевич, Варламова 2008: 29–30].

Эвенкийская сказительская традиция, наиболее углубленно изученная Г.И. Варламовой-Кэптукэ, характеризуется следующими чертами: кочевым образом жизни; традиционными типами хозяйствования: охотой, оленеводством; в древности – пешими охотниками, живущими по берегам рек в Приангарье; знание коня до оленя (монголо-тюркские традиции), здесь интересным моментом является переход эвенков от верхового коневодства к верховому оленеводству; существование длительное время древней социальной организации родового общества; а также в прошлом значительные, длительные контакты эвенков с тюрками и монголами на южных территориях Дальнего Востока и Сибири.

Характерными особенностями женского исполнительства у эвенков были: а) традиция передачи права на исполнение сказаний по материнской линии. Такие известные сказительницы, как К.П. Афанасьева (Хабаровский край,

р. Аргунь), А.С. Гаврилова (Амурская обл.), А.В. Абрамова (Амурская обл.) и ныне здравствующая Анфиса Павловна Авелова (Южная Якутия) являются последними хранительницами эпического наследия эвенков. Они переняли основной репертуар и свое мастерство у своих прабабушек, бабушек, матерей, либо у дальних родственниц по материнской линии. Женщины исполняли сказания для детей (в присутствии мальчиков и девочек) в отсутствии мужчин, когда они уходили на охоту. Пением нимнгакама нимнгаканов они привлекали удачу на охоте для мужчин-охотников. Выход начинающей сказительницы во взрослую аудиторию проходил в присутствии всей общины, включая мужчин, где она получала всеобщее признание. Школа ученичества была традиционная: слушание, запоминание с малолетства, развитие памяти и освоение репертуара. Нимнгакан недопетым не оставляли. Передачу нимнгакан женщинам от женщин, известных сказительниц, следует считать архаической традицией, учитывая, что мужчины свое мастерство усваивали только от мужчин; б) существовала традиция испытания и избранничества в женском исполнительстве, которая была универсальной во всех сказительских традициях у многих народов.

«Дар» сказителя являлся свыше, как и шаманский дар у человека, не думающего даже стать шаманом. Становление сказительницы/сказителя было подобно становлению шамана и происходило через перенесение болезни в виде своеобразного испытания-инициации. Сказительница К.П. Афанасьева вспоминала о своем становлении: в детстве и молодости пела нимнгаканы, но, когда рано вышла замуж, бросила петь. После смерти мужа стала болеть нервными припадками, из-за чего бабушка повела её к местному шаману. Тот сказал ей, что она выздоровеет после исполнения нимнгаканов в течение семи дней и ночей. Так и вышло [Варламова 2008: 41–42].

Таким образом, здесь мы видим пример избранничества, как и в шаманском призвании, при этом у северных исполнительниц в дореволюционное время оно было связано с признаками полярной истерии-припадка, также характерной для жителей приполярных регионов. Г.И. Варламова приводит пример о Молоковой Евдокии, слепой сказительнице, которая была очень «пугливой», когда её нечаянно пугали, она начинала петь нимнгаканы. Их звали олонами [Варламова 2008: 40]. Близкие к

олонам явления также были отмечены в дореволюционное время у якутов, в частности в двух видах: «мэнэрик» и «өмүрэх» – нервнობольные, но в отличие от северных народов, они не становились ни удаганками, ни сказителями. Это явления одного порядка с русским кликушеством. Следовательно, психологическое бессознательное сопротивление своему избранничеству ведет за собой болезнь, как и в шаманстве. Когда человек подчиняется «зову» своего творческого дара, болезнь уходит. Отсюда можно сделать вывод о том, что «пугливость» эвенкийских олонов – это тот изначальный исток, указывающий на психологическую составляющую при раскрытии любого творческого дара, неважно у кого и в какой профессии. Здесь «обнаженность» критической планки у северных исполнительниц наиболее ярко выражена в силу их слитности с окружающей природой. Северный человек, как «дитя природы», более подвержен и менее защищен атакам «бессознательного» своей психики.

К.П. Афанасьева говорит о существовании у неё своего духа-покровителя её таланта. Восточные эвенки его называли «иччи», как и у якутов. Язык имеет тоже своего духа-иччи. У эвенков иччи – дух-хозяйин любого явления природы и людей определенной профессии (певцов, кузнецов, шаманов, сказителей, сновидцев, предсказателей, охотников). Здесь мы видим прямую аналогию с якутской, в целом, тюркской традицией, особенно у восточных эвенков, имевших длительные контакты с тюрками. Одновременно свидетельствуя об архаике и древности женского сказительства у тех народов (эвенов, эвенков), которые долго сохраняли в своем развитии пережитки родового строя и сопровождающие их ранние формы верований, таких как анимизм и магия, смогли дойти до современности в мировоззрении народов почти в нетронутом виде, проявляющемся в их духовной культуре до недавнего времени (записи сделаны Г.И. Варламовой у восточных эвенков в 80-е гг. XX в.).

С точки зрения архаической женской сказительской традиции у эвенков также существовало развитие её в рамках устоявшейся традиции. Например, наиболее талантливые из них (К.П. Афанасьева, А.С. Гаврилова) были творцами новых сказаний. Процесс рождения нового эпического произведения Г.И. Варламова делит на четыре части: 1) осмысляются идея и сюжет нимнганана; 2) творческий процесс рождения

произведения сказительницей воспринимается как рождение собственного ребенка; 3) сказание сакрально, священо, благословляется ею магическим заклинанием; 4) первое исполнение произведения воспринимается как начало его жизни, как самостоятельной живой сущности [Варламова 2008: 43]. Среди других жанров фольклора сказительницей подтверждается мысль, что лишь *нимнгакан* рождается как дитя, в этом видно выделение индивидуального, собственного творения. Как новорожденному ребенку дается имя, так и сказание должно иметь название, в эвенкийской традиции оно называется по имени главного героя с дополнительными эпитетами. Сказительница благословляет свое творение магическим благожелательным заклинанием.

Несмотря на личное авторское право, они строго придерживаются также и «народного авторского права»: «мифы давно были рождены другими», песенные запевы слушали от бабушки или дедушки, обязательно называют от кого они впервые услышали данное сказание. Они выработали собственную профессиональную исполнительскую этику, считая неприемлемым одному и тому же человеку рассказывать один и тот же вариант эпоса повторно, что свидетельствует о широте их репертуара. Г.И. Варламова от сказительниц записала архаическую композиционную структуру *нимнгакана*: вступление – это корень сказания; сюжет – позвоночник сказания; эпилог – конец сказания. При этом они давали свои народные термины, обозначающие части структуры *нимнгакана*: а) *нимнгакан тэкэнын* (досл.: корень-основание) – зачин, эпилог; б) *нимнгакан кэнгырээн* (досл.: позвоночник сказания) – сюжет, основное содержание; в) *нимнгакан дугэн* (досл.: конец, верхушка сказания).

И несколько слов о мастерстве женской сказительской традиции у эвенков: эвенки описывают технику исполнения, различая повествовательную часть, которая «течет плавно и сильно подобно течению реки»; о манере исполнения говорят, как «о непрерывном плавании по течению реки, кружась по всей Вселенной в течение семи суток». При этом в репертуаре сказительниц присутствует только одноцикличность, т.е. сюжет о походе одного героя; если сюжет о брате и сестре, то предпочтение отдается сестре как главной героине. Например, о мужском сказительстве образно говорят, что это «вершина» традиции исполнительства (букв. они держат

«ручку-стержень» эпоса), рассказывая судьбу героя от самого рождения до основания семьи, когда у него рождаются дети, далее о походах этих детей по стопам отцов. Мужчины дают портретную характеристику героя, описывая его внешность («от самого кончика большого пальца ноги до самой макушки опевали (рисовали пением)»). «Раньше мужчина-человек, только из люльки выйдя (т.е. начав ходить), тут же петь нимнганкан начинал». Талантливый сказитель обязательно имел духа-покровителя, его исполнение напоминало, «как будто он ест пищу, не наедаясь едой-сказанием», что выражало о богатстве его репертуара. Таким образом, у женской эвенкийской сказительской традиции сложились свои традиции (особенности и правила): они имеют свой взгляд на эпос, свое авторство на новые произведения, выработали этику исполнительства, осмысление художественности и мастерства исполнения [Варламова 2008: 46–47].

Рассмотрев истоки женской сказительской традиции, сохранившейся наиболее целостно у эвенков, следует обратиться и к якутскому женскому исполнительству. Здесь имеются два фактора: 1) у якутов оно развивалось бок о бок с исполнительством северных народов не один век; 2) в тюркской сказительской традиции женское сказительство занимало не последнее место, о чем свидетельствуют факты присутствия женщин-сказительниц с богатым и самобытным репертуаром, например, у алтайцев (Н.П. Черноева, К.Т. Кокпоева), башкир (Х.Ш. Абубакирова, В.З. Садыкова, Г.Х. Мамлеева, А.М. Усманова, Р.А. Султангареева), каракалпаков (З. Шерипова, Г. Алламбергенова, Л. Махаммадинова, Г. Акимбетова), кыргызов (С. Молдокеева, З.А. Сыдыкова), тувинцев (Н.Х. Салчак-Бичек), хакасов (Е.Н. Кулагашева, А.В. Курбижекова) и др. до недавнего прошлого и в настоящее время, свидетельствуя о непрерывности данной традиции, где женщина издревле занимала в семье и обществе изначальное, организующее начало и первостепенное значение и место в духовной жизни [Сказители народов Евразии 2022]. Сегодня у этих народов, как и у якутов, женское исполнительство актуализируется, учитывая равноправное положение женщины и мужчины в современном обществе.

В разные исторические периоды жизни положение и роль якутской женщины в обществе менялись. Однако следует отметить один примечательный факт, что среди тюркских

народов именно в якутском олонхо нашло отражение множество пережитков матриархата, связанного с их древними верованиями. В традиционном мировоззрении якутов архаический «культ женских божеств» был тем истоком, который сохранился в реальной жизни якутов до сегодняшнего дня. Следовательно, сохранение пережитков матриархата в олонхо, представляющее своеобразие традиций с точки зрения верований и духовной ментальности якутского народа, не является простой мифологемой, а возможно был тем определяющим культурным кодом, обеспечившим выживание народа в сложных условиях исторического развития.

Женское шаманство (удаганство), которое выделялось П.А. Ойунским как самая древняя, первая ступень прарелигии якутов «Айыы Тангара итэбүлэ», нашло широкое отражение в олонхо. Однако, в духовной жизни тюркских и монгольских народов принятие ими других мировых религий взамен их исконных естественных религий диктовало свои нравственно-идеологические ценности, сыгравшие определенную роль в затухании женского исполнительства, особенно у тех народов, принявших давно ислам. Даже в наше время у некоторых народов существует запрет на исполнение женщинами своего героического эпоса, исходя из приниженного состояния женщины в этих обществах. Северные народы и якуты, находившиеся долгое время в своей отдаленной «ойкумене», изолированной от влияния ценностей чужих цивилизаций и религий, могли свободно сформировать свой менталитет и мировоззрение. Это ярко отражено в сюжете олонхо. Например, в сюжетах всех групп олонхо видна активная роль древней женщины в истории народа, опосредованно отраженная в олонхо [Емельянов 1980]. В трех больших группах сюжетов мы видим самостоятельные циклы, посвященные образам женщин-воительниц. В разделе «Заселение Среднего мира», **подгруппе 3** «Женщины-богатырки – первые люди Среднего мира», **подгруппе 10** «Богатырки-защитницы племени айыы аймаҕа и ураанхайсаха» сюжеты о богатырках-удаганках образуют самостоятельные циклы, где ярко выражена роль женщины-воительницы, сражающейся наравне на поле битвы с мужчинами-богатырями. В них мотив героического сватовства, т.е. совершение богатырем своих подвигов, сопровождается архаическим элементом былого, равноправного положения

женщины в древнем обществе: невеста-богатырка сама выбирает самого сильного, мужественного и храброго жениха из числа множества претендентов на её руку и сердце. Даже в более поздних сюжетах данное положение женщины-богатырки не исчезает полностью, она в решающем поединке с мужчиной сдает свою позицию только в случае физического поражения. Покоренная в бою героиня становится женой богатыря.

Активная роль более древнего образа богатырки-удаганки, занимающейся магическим и духовным воспитанием богатыря айыы – это другой аспект отражения духовно-магической силы женщины в древнем обществе, возможно, обеспечившим фундамент выживания народа. В традиционных олонхо полностью отсутствует образ шамана и полноценно функционируют только богатырки-удаганки. Среди них наиболее могущественными являются удаганки-жрицы (дуомньюттар), владеющие магической силой слов. В повседневной жизни шаманы всегда признавали за удаганками старшинство, указывая на их более древнее происхождение. Образ богатырки-удаганки, претерпевая разного рода трансформации и модификации, никогда не исчезает, а наоборот развивается, принимая разные ипостаси. Возможно, здесь значимую роль сыграл архаический «культ женских божеств» (первых богинь). Былая, главенствующая роль женщины в эпоху матриархата сохраняется в олонхо, сопрягаясь с другим, не менее значимым пережитком – «культом предков» при формировании и трансформации исконной религии якутов. Эти два родоплеменных культа, равноправно сосуществуя в духовной жизни якутов, дошли до сегодняшнего дня. Именно «культ предков» в более поздние исторические периоды порождает политеизм в виде небесной иерархии-пантеона Божеств айыы во главе демиурга Юрюнг Айыы Тойона в период патриархата, что последовательно отражено в олонхо [Захарова, Ермолаев 2021].

Сохранились информации о первом устройтеле древнего религиозного календарно-обрядового праздника «ысыах» дочерью Омогой-бая, женой Элляй Боотура – Сыспай Суһуох, а по мифам – Девой-богиней (Кыыс Таҕара), которой до XX в. якуты продолжали поклоняться в повседневной жизни в виде пережитка (И.А. Худяков, В.М. Ионов, С.И. Боло, А.А. Саввин, В.Е. Васильев). А осуохай был ритуальным женским танцем во

время ысыаха до второй пол. XIX в. (А.Я. Уваровский). Начиная с XVIII в., когда активно стало насаждаться православие и стала уходить исконная вера из жизни якутов, народ упорно продолжал сохранять свою древнюю религию именно в олонхо. И это стало базовой основой возникновения и развития женской исполнительской традиции якутов.

К 1917 г. и в наше время сохранились имена известных сказительниц по разным улусам: М.Н. Андросовой-Ионовой (Таттинский), М.Ф. Стрекаловской, В.Г. Слепцовой (Усть-Алданский), П.М. Терютиной (Чурапчинский), Е.Е. Ивановой (Амгинский) и Д.А. Томской-Чаайка (Верхоянский), дожившей до нашего времени. Всё это свидетельствует о непрерывности якутской женской сказительской традиции до сегодняшнего дня, в главных признаках своего становления и исполнительской манере, не отличающейся от тюркской сказительской традиции в целом, и несомненно, имеющей отличия от мужского исполнительства. За последние 15 лет при новой волне возрождения исполнительской традиции в Якутии на первый план выходит женское исполнительство. Данное явление ждет своих исследователей, учитывая изучение истоков её возникновения, неразрывно связанных с ранними формами верований у якутов (т.е. удаганством), сыгравших свою роль в становлении и развитии женской сказительской традиции в древности.

Литература

- Василевич Г.М. Исторический фольклор эвенков. М.-Л., 1966. 401 с.
- Варламова Г.И. Женская исполнительская традиция эвенков (по эпическим и другим материалам фольклора). Новосибирск, 2008. 228 с.
- Емельянов Н.В. Сюжеты якутских олонхо. М., 1980. 373 с.
- Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Л., 1974. 722 с.
- Захарова А.Е., Ермолаев А.А. Олонхо: Төрүт нэһилиэстибэ үөрэбэ. Бастакы кинигэ: «Ытык Бичик». Дьокуускай, 2021. 112 с.
- Лебедева Ж.К. Архаический эпос эвенков. Новосибирск, 1981. 157 с.
- Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса.

-
- Ранние формы и архаические памятники. М., 1963. 463 с.
 - Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Л., 1986. 368 с.
 - Пропп В.Я. Открытая лекция // Неизвестный В.Я. Пропп. СПб., 2002. С. 364–376.
 - Пропп В.Я. Русский героический эпос. 2-е изд. М.-Л., 1958. 603 с.
 - Пропп В.Я. Чукотский миф и гилацкий эпос // Фольклор и действительность. Избранные статьи. М., 1976. С. 300–302.
 - Сказители народов Евразии. Бишкек, 2022. 371 с. (Серия ЕРИС).

*АРГУНОВА Александра Дмитриевна,
«Сайдыы» оҕо айымньытын дьиэтин
эбии үөрэхтээһинин педагога,
«Умсулҕан» фольклорнай студия салайааччыта,
Нам улууһа, Кыһыл-Сыыр*

НОРУОТ КҮҮҮЭ ӨЙҮГЭР, ӨЙҮН КҮҮҮЭ ТЫЛЫГАР

Ханнык баҕарар омуk бэйэтин төрүт култууратын, үгэһин, итэҕэлин, сизрин-туомун силиһиттэн араарбакка, салгыы сайыннарар, кэлэр көлүөнэҕэ инэрэн иһэр буоллаҕына, омуk быһыытынан сайдара саарбаҕа суох.

Билигин сайдыылаах демократической, гражданской уопастыбаны тутарга дьулуһабыт. Онуоха үөрэхтээһин судаарыстыбаннай, уопастыбаннай салайыыга киирэригэр, аныгы үйэ киһитэ бэйэтин сатабылыгар (компетентность), толкуйугар уонна олох хардыытыгар сөп түбэһиннэрэн, бэйэтэ эмиэ сайдан иһиэхтээх. Информационнай технология сайдыыт кэмигэр оҕо бигэ туруктаах буоларыгар норуотун итэҕэлэ, култуурата, кута-сүрэ, майгыта-сигилитэ, битэ-билгэтэ көмөлөһөр кыахтаах.

Уларыа турар олох киһиттэн тус көрүүлээх, туохха барытыгар сыстаҕас, тустаах быһаарыыны кыайан ылынар, онтукатыгар эппиэттиир, айымньылаахтык сыһыаннаһар, сирдээх-майгылаах буоларын эрэйэр. Бэйэтин бэйэтэ «киһи гынар» өйгө киирбит эрэ киһи элбэҕи ситиһэрэ биллэр. Аныгы оҕо бэйэтин суолун тобулунарыгар дьон ортотугар сатаан

сылдыар, ирдэбили тутуһар, тулуйумтуо, туспа өйдөөх-санаалаах, олоххо дьулуурдаах, барыга-бары сатабыллаах буолуохтаабын бэлиэтиибин. Биһиги өбүгэлэрбит өйдөөн көрөр, тобулан толкуйдуур, бэйэлэрин олохторун айылҕаны кытта алтыһыннаран олорбут дьон буоллахтара. Кинилэр оҕону кыра сааһыттан батыһыннара сылдьан, тулатын кэтээн көрөргө, ырынгалыырга, тойоннуурга, сизрдээх буоларга үөрэтэллэрэ, ийэ өйү сайыннара дьулуһаллара. Бу сайыннарыыларын кэрэҕэ сыһыараллара. Кини кэрэни сөҕөр-махтайар, киэн туттар буоллабына эрэ иэйэр, үтүөҕэ-сырдыкка талаһар, Айыы суолун тутуһар, оччобуна толкуйа тобуллар, тыла чөллөрүөйэр, орто дойду олоҕун дьобуннаан анаарар.

Ол курдук саха кинитэ былыр-былыргыттан санаабыт санаатын, баҕарбыт баҕатын уус-уран тыл көмөтүнэн дьүүһүөйэр, ырыа-тойук, үгэ-хоһоон, чабырҕах, таабырын, олонхо, остуоруйа онорон кэпсиир идэлээх. Онтон өбүгэ муудараны хас биридди оҕоҕо инэрэн, кыра эрдэбиттэн фольклор жанрдарын нөнгүө сайыннардахха, кини кэрэҕэ, үчүгэйгэ тардыһыта күүһүрэйгэр толуу күүс буолар.

Саха омука былыр-былыргыттан уруу-аймах өйдөбүлэ күүстээх. Оҕону иитиигэ **аймаҕынан куолаан иити үгэстэрэ** үтүнү эрэ кэрэһэлииллэрин билэбит. Бу норуот муударана билинни үөрэҕири ситимигэр «куолаан үөрэтии» диэн ньыманы кытта дьүөрэлэхэрин, саха оҕотун иити-үөрэтии бары таһымыгар туһаныллыан сөптөөбүн итэҕэйдим.

Итинник санаанан салайтара уонна оҕолор тыл-өс, өй-санаа өттүнэн сайыннынар диэн, уонтан тахса сыл үөрэппит оҕолорбор саха фольклорун чугастык билиһиннэрэн, интэриэһиргир оҕолорго олонхону үөрэтэн, араас күрэхтэргэ кытыннардым. 2002 сылтан саҕалаан, 1–9 кылаас үөрэнээччилэригэр «Ийэ тыл сүмэтэ», кэлин 2017 сылтан оскуола иннинээҕи саастаах оҕолорго «Алаас оҕолоро» диэн программалары онорон үлэлиибин.

Программам **сүрүн сыала** – өбүгэлэрбит тылынан уус-уран айымньыларын оҕолорго билиһиннэри, саха муудараны эккэ-хаанга инэрэргэ олукууруу.

Соруктара:

– остуоруйа, чабырҕах, үгэ, олонхо көмөтүнэн сахалы тылы байытар, тыл күүһүн итэҕэтэр үлэни ытыты;

-
- ыллыырга-туойарга уһууу;
 - чабырҕахтыыр үөрүйэҕи инэри;
 - олонхо геройдарын сагаларын, хамсаныларын үтүктэн, олонхо тылын-өһүн, тыл дэгэтин үөрэти;
 - хомустуур сатабылы сайыннары.

Бу программа үлэтин түмүгүнэн оҕо **фольклор өйдөбүлүн, кини көрүнгүнэрин билэр, ону таһынан манньк сатабыллары баһылаабыт** буолуохтаах:

- 1) чабырҕахтыыр, үгэни ааҕар;
- 2) норуот ырыатын толорор;
- 3) хомуска араас матыыптары оонньуур;
- 4) олонхону толорор (биирдиилээн талааннаах оҕо);
- 5) дьон-сэргэ иннигэр толлубакка ыллыыр-туойар, сөпкө туттан-хаптан сылдьар.

Дьарык тыныны, артикуляция, кылыһабы таһаары эрчиллиилэриттэн саҕаланар. Онтон олонхону үөрэтиигэ холонон, сыһа дьонго-сэргэҕэ таһааран, оҕо ситиһи үөрүүтүн биллэрэн, салгы сөбүлээн туран дьарыктанарыгар олуктуруллар.

Саха оҕотун сахалы кутун-сүрүн төрүт үгэс нөһүө уһугуннаран, санаатын сатаан сааһылаан саңарар, ылбыт билиитин олоххо сөптөөхтүк туһанар, ыарахаттары дьулуурдаахтык туоруур, олоххо толору бэлэмнээх киһи буола үүнэн тахсарыгар туһаннаан үлэлииргэ талаһабын.

Саха тылынан уус-уран айымньыта – норуот чочуйан айбыт, мындыр өйүн түмүт духуобунай бааһа. Норуот айымньыта тыл күүһүнэн киһи сүргэтин көтөҕөр, киэн-холку санааны олохсатар, үтүөнү ыралыырга, кэрэни кэрэхсииргэ угуйар күүстээх. Өбүгэлэр үтүө үгэстэрин бааһа, төрөөбүт тыл сүмэтэ – барыта норуот айымньытыгар сөһөн сылдьар. Анал үөрэхтээх чинчийээччилэр уонна биирдиилээн талааннаахтар эрэ тиксэр, эбэтэр үөрэҕэ суох кырдыаҕастар дьарыктанар айымньыларын курдук сыһаннаһыыны уларытар уонна киниэхэ дьон-сэргэ киэн аранатын, ордук ыччаты сыһары наадалаах. Фольклору сайыннарарга дьулуһар дьону эргэҕэ, хаалбыкка тардыһааччы, омугумсуйааччы курдук туора көрүү аны хаһан да хатыланыа суохтаах.

Ханнык баҕарар омук духуобунай олоһор искусство сүрүн миэстэни ылар (литература, театр, киинэ, музыка о.д.а.). Саха искусствотын бары көрүнгүнэрэ норуот айымньытыттан силис тардан үөскээбиттэрэ саарбаҕа суох. Онон бу билиһини сахаҕа

норуот айбыт тылынан уус-уран айымньытын салгыы сайыннаран уһун тыынныыра, Аан дойду омуртарын билиниитигэр тиэрдэр кыахтыыра – ол кини дьоло.

Үүнэр көлүөнэҕэ бу барҕа баайы тиксэри, ингэри – аҕа көлүөнэ ытык изнэ буолар. Төрөппүт көмөтө суох оҕо кыайан бары өтгүнэн сайдыбат. Оҕо өйүн-санаатын дьоҕура: уобарастааһына, онгортон көрүүтэ, бэйэтигэр чугастык ылыныыта – барыта төрөппүт уонна оҕо икки ардыгар сыһыантан сайдар. Төрөппүт болжомтото тийбэтэх оҕо бэйэтин саастыылаахтарыттан биллэ ураты буолар: тыла-өһө сайдыбат, толкуйдуур-айар дьоҕура намыһах. Ол иһин куруһуокпар буолар тэрээһиннэргэ, кэнсиэрдэргэ төрөппүттэри куруук кытын-нарабын, көмөлөһүһүннэрэбин.

Оҕо «төрөөбүт тылым – ийэ тылым, төрөөбүт тылым – төрүт тирэҕим, төрөөбүт тылым – алгыстаах аргыһым» диэн өйдөбүлүнэн иитилиэхтээх. Төрөөбүт тылын билэр киһи омурун, төрөппүтүн кытта толору ситимнээх, утумнаах буолар. Төрөөбүт тылын билбэт киһи кэлин тулаайахсыһар, толору аһыллыбат. Оҕоҕо төрөөбүт тылынан сангарар, толкуйдуур дьолу төрөппүт биэрэр, кини сабыдыала туттаах суолталаах. Төрөппүт алаһа дьийэтэ сахалыы тыыннаах буоларыгар кыһаныахтаах. Дьийэтэ сахалыы сангаран, сахалыы айымньылары үөрэтэн, ыллаан-туойан, оҕону төрөөбүт тылга, киһилии майгыга уһуйабыт. Маннык эйгэҕэ улаатар оҕо сахалыы тыыннаах буолар, дьоннорун-сэргэлэрин куруук ситиһиилэринэн үөрдэллэр. Ол курдук, дьарыктанар оҕолорум үгүс күрэхтэргэ ситиһиилээхтик кытталлар, холобур:

– Өрөспүүбүлүкэтээҕи «Олонхо дойдутун оҕотобун» олонхону толорор оҕолор фестивалларыгар Захаров Айтал – иккис үрдэл;

– Өрөспүүбүлүкэтээҕи «Бриллиантовые нотки» күрэххэ «Умсулҕан» фольклорнай студия уһуйулааччылара – бастакы үрдэл;

– «Дети таланта» улуустааҕы күрэххэ «Умсулҕан» фольклорнай студия уһуйулааччылара – кылаан кыайыылаах;

– Норуоттар икки ардыларынааҕы «Поколение творчества» онлайн-күрэххэ «Умсулҕан» фольклорнай студия уһуйулааччылара – иккис үрдэл;

– Өрөспүүбүлүкэтээҕи «Самаан сайын алгыстаах ырыата» күрэххэ «Умсулҕан» фольклорнай студия уһуйулааччылара – иккис үрдэл;

-
- Өрөспүүбүлүкэтээфи «Хоровод дружбы» күрэххэ «Умсул-
бан» фольклорнай студия уһуйуллааччылара – бастакы үрдэл;
 - Өрөспүүбүлүкэтээфи «Хоровод дружбы» күрэххэ Мамаев
Уйгун – кылаан кыайыылаах;
 - Өрөспүүбүлүкэтээфи «Өбүгэ быстыбат ситимэ» күрэххэ
«Умсулбан» фольклорнай студия уһуйуллааччылара – иккис
үрдэл;
 - Бүтүн Россиятааҕы «Она подарила нам жизнь» айар
күрэххэ Конникова Саша, Ядреева Алиана – бастакы истиэпэн-
нээхлауреаттар уо.д.а.

«Норуот күүһэ өйүгэр, өйүн күүһэ тылыгар». Ийэ тылбыт илдьит, сирдьит, сэһэнньит, ураты омук буоларбытын билинэр сүрүн өрүппүт буолар. Өбүгэлэрбит ийэ өйдөбүллэринэн иитийэхтээн, үрүң тыыннарынан угуттаан, үйэлэр тухары илдэ кэлбит диринг толкуйдаах итэбэллэрин кэлэр көлүөнэлэр инэринэн, кэлин олохторугар туһаналларын ситиһиэхтээхпит.

*БАСАНГОВА Тамара Горьевна,
доктор филологических наук,
Калмыцкий государственный университет,
Горно-Алтайский государственный университет*

ЖЕНСКОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВО В ФОЛЬКЛОРНОЙ ТРАДИЦИИ КАЛМЫКОВ

В фольклорной традиции калмыков сказитель является носителем и хранителем самых разнообразных традиционных знаний, опыта, духовных ценностей и традиций. Имя сказителя окружено легендами о происхождении дара эпического повествователя-джангарчи. Изучение биографии сказителей-джангарчи позволило выявить сказительские школы – это династия джангарчи, которые передают свое искусство и репертуар. Важные сведения о том, что с давних времен вокруг имени исполнителя эпоса витал ореол таинственности, отражаются в фольклорных текстах: это рассказы о получении дара от певца при необычных обстоятельствах, чаще всего, во сне. Рассказы о посвящении рассказчика-туульчи или джангарчи были популярны в калмыцкой фольклорной традиции. В кочевом обществе

сказитель выступал в разных ролях одновременно: как музыкант, прорицатель, певец. Это подтверждается многими исследованиями, посвященными сказителям разных народов. И у каждого сказителя – свой индивидуальный стиль, творчество каждого из них требует отдельного изучения [Басангова 2018: 31–39].

Исполнителями калмыцкого фольклора могут быть как мужчины, так и женщины. Согласно преданиям, первой исполнительницей калмыцкого героического эпоса была девушка. Предание в записи калмыцкого писателя и поэта Б.Б. Дорджиева повествует о женщине-джангарчи, которую сравнивают с волшебными девами рагини и дагини. По всей видимости текст предания записан Б.Б. Дорджиевым в 40-е гг. прошлого столетия, ибо он был участником фольклорных экспедиций, которые проводили представители российской и калмыцкой интеллигенции перед празднованием 500-летия эпоса «Джангар». Тогда Б.Б. Дорджиев участвовал в записи «Джангара» в исполнении сказителя Мукебюна Басангова. Впервые текст предания был опубликован на калмыцком языке уже перед празднованием 550-летия героического эпоса «Джангар». Предание повествует о том, как у калмыков появился эпос «Джангар», и имеет следующую структуру: 1) описание мифической страны Бумбы; 2) описание ритуала сказывания «Джангара»; 3) диалог сказителя и восьмилетнего мальчика; 4) сказывание мифа о девушке-джангарчи; 5) влияние пения девушки-джангарчи на окружающий мир [Доржин Баснр 1990: 71–72].

В предании отражен ритуал исполнения эпоса: сказитель должен сидеть на возвышении, так как действие происходит в степи – это холмик величиной с суслиную норку. В предании красочно описана мифическая страна Бумба, в которой все люди бессмертны и счастливы: «Когда подумаешь о джангарчи и героическом эпосе калмыков “Джангаре”, то передо мной встает следующая картина. Посреди степи раскинулся, покачиваясь, как волнистое море, раскидистый белый ковыль. Вокруг не видно ни одной дорожки. Не видно ни озер, ни реки. Только там, далеко, где сливается небо с землей, степь то удаляется, то приближается, горизонт становится невидим человеческому глазу. Но вдруг из этого степного миража выскакивает группа сайгаков. Об этой стране Бумба рассказал старик – чабан, сидящий в степи на степном пригорке, которую

называют суслиной. Джангарчи воспевал страну Бумба, повествовал о богатырях – героях эпоса, о бесчисленных табунах. Старик пел вдохновенно, подробно воспевая мельчайшие детали, со знанием дела, как будто все, о чем поется, произошло вчера или позавчера» [Джангарчи 2017: 156].

Девушка, по красоте своей напоминая рагини и дагини, неожиданно появляется перед богатырями, когда славному Джангару-нойону с его богатырями-вепрями не с кем стало воевать, не стало диких животных для охоты, а страна Бумба, словно окутанная туманом, пребывала в тиши. Девушка запела о подвигах Джангара и его богатырей, об их победах над несметными врагами, о Бумбе – стране бессмертия. Так родилась «Джангариада» – эпический цикл о защитниках страны Бумба. Появление сказителей-джангарчи приписывают к этому времени [Рождение «Джангариады» 2004: 5].

Пение девушки-джангарчи производит магическое воздействие на слушателей: «... услышав пение девушки, мелодию ее песни, все люди успокоились, туман рассеялся, страна Бумба наполнилась радостью. Так, мой милый ребенок, произошли песни “Джангара”. Поэтому, подобно богатырям Джангара, душа того, кто услышит, словно распахивается, светлеет, радостью переполняется, гордость возвеличивается, мысли и думы очищаются» [Джангарчи 2017: 156].

Поэты Д. Кугультинов и Б.Б. Дорджиев вновь и вновь обращались к этому преданию о девушке-джангарчи, начиная с 1940 г. Р.М. Ханинова, исследовав тексты их произведений, приходит к выводу, что «фольклорная традиция у Кугультинова выражена сюжетом, сравнением девушки со сказочной красавицей Арагни-Дагни, ее взгляда с радугой, эпическими формулами и метафорами. В фольклорной традиции Дорджиев сравнил красоту девушки с красотой полной луны, с вечной звездой» [Ханинова 2018: 141].

Если девушка-джангарчи безымянна, то рассказчица по кости 25-го позвонка овцы *яс кемялген* («сказывания по кости») носит имя Дада-хатун. Смысл мифа заключается в следующем: В давно прошедшее время жил-был Соромсок Бумба-хан. Был он богат, владел 4–5 видами скота. Но у него не было детей. Его жену звали Дада-хатун. Настало время, когда Дада-хатун решила вернуться домой. Она говорит мужу Соромсок Бумба-хану: «Я уеду от вас в один из хороших дней, но перед этим я хочу устроить пир для своих подданных, для

стариков и старух. Пусть они в последний раз произнесут в мой адрес благопожелания-йорелы». Соромсок Бумба-хан согласился с нею, приготовили они яства и устроили пир на весь мир. Сварили баранины целый котел, а когда мясо сварилось, вытащили его из котла, разделили между пирующими, всем досталось по куску. Распили водку. И так продолжался пир. А кость кемядг досталась трем старикам, которые обглодали кость, очистив от мяса, положили в чашку, попросили пожилых рассказать о признаках и достоинствах этой кости. Но старики не смогли рассказать. Тогда Дада-хатун решила спасти создавшееся положение и решила сама рассказать о 12-м позвонке бараньего хребта, которая содержит 8 восхвалений-магталов и 18 размышлений. Так она красноречиво раскрыла все достоинства этой кости, что Соромсок Бумба-хан не стал возвращать её в дом отца. Стали жить они лучше прежнего. Такова была Дада-хатун – и умна, и красноречива, обладала даром сказительства. Таким образом, согласно мифу, предваряющему рассказ о 25-ом позвонке бараньего хребта, первой исполнительницей «сказывания по кости» (*яс кемялген*) была женщина [Басангова 2009: 161]. Согласно другому варианту произведения, опубликованному К. Эрндженовым, «сказывание по кости» произносит мальчик-пастух, которому Дада-хатун, переодевшись в обычную женщину, положила необычную кость. Примечательно, что парень, съев мясо, тщательно очистил кость ножом и надел ее на ребро [Эрнжэнэ 1980: 9].

В традиционной культуре калмыков «сказывание по кости» (*яс кемялген*) является непременной частью калмыцкой свадьбы как словесное состязание между двумя родами по аналогии «спрашивающий-отвечающий». Побеждает участник состязания, обладающий красноречием и точностью ответа. Сейчас эта традиция утеряна. В тексте кости *кемядг* (которую распознают или описывают), изгибы и выступы овечьей кости имеют свои названия: Серая гора; Крылья беркута; Клык мерина; Лоб смуглого богатыря; Красная река Урумбли; Серебряное седло; Седалище женщины-мастерицы; Резец мастерового человека. В тексте «сказывания по кости» описана традиционная модель мира калмыков – река Урумбли, гора Бошхн-Тошхн Бор уул, дерево Галбар-зандан, растущее во внешнем океане, то есть триада «река – гора – дерево». Предполагаю, что тексты предания или мифов о происхож-

дении героического эпоса «Джангар» и жанра «сказывание по кости» были поведаны самими исполнителями этих текстов. Само повествование двучастно: 1) текст мифа об обстоятельствах появления того или иного жанра, 2) непосредственно сам текст.

Литература

- Басангова Т.Г. Сказительство калмыков // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова: Серия Эпосоведение. 2018. № 2. С. 31–39.
- Басангова Т.Г. Мифология жанра «рассказывание по кости» у калмыков // Народы Прикаспийского региона: диалог культур: материалы Международной научно-практической конференции (Элиста, 29–31 мая 2009 г.). Элиста, 2009. С. 158–161.
- Доржин Басңг Жаңһрч // Теегин герл. 1990. № 4. С. 71–72.
- Рождение «Джангариады» // Семь звезд: Калмыцкие легенды и предания / сост., пер., вступ. ст., коммент. Д.Э. Басаева. Элиста, 2004. С. 5.
- Джангарчи // Мифы, легенды и предания калмыков = Хальмгудын домгуд, домг үлгүрмүд болн уужс / [подг. текстов, вступ. ст., прим., коммент., указатели, словарь, сверка калмыцких текстов Т.Г. Басанговой; перевод Т.Г. Басанговой, Т.М. Михалевой]. М., 2017. 156 с. (Свод калмыцкого фольклора).
- Ханинова Р.М. Легенда о первом джангарчи в лирике Давида Кугультинова и Басанга Дорджиева // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН. 2018. № 1. С. 131–141.
- Эрнжэнэ К. Цецн булг. Элст, 1980. 188 с.

*БОРИСОВА Анастасия Анатольевна,
младший научный сотрудник НИИ Олонхо
СВФУ имени М.К. Аммосова,
ДАНИЛОВ Игорь Альбертович,
младший научный сотрудник МНИЛ
«Лингвистическая экология Арктики»
СВФУ имени М.К. Аммосова,
младший научный сотрудник
Центра социолингвистических исследований
ИГИиПМНС СО РАН, г. Якутск*

ЖЕНСКИЕ ЛИКИ В ОЛОНХО: ТЕМА СВОБОДЫ И РАВЕНСТВА

Тема свободы и равенства женских персонажей олонхо представляет собой интересную и актуальную тему для исследования. Олонхо является богатым источником якутской культуры и представляет собой набор эпических историй, переживаемых героями и героинями. В олонхо часто встречаются традиционные гендерные стереотипы, ограничивающие возможности женщин и поддерживающие их зависимость от мужчин. Женские персонажи представляются в роли жен, матерей или объектов желания и их ценность часто определяется исключительно их отношениями с мужчинами. Кроме того, в олонхо можно найти и образы сильных, могущественных женщин, которые играют важную роль в сюжете эпоса. Они проявляют смелость, интеллект, лидерство и другие качества, которые позволяют им участвовать в сражениях, вести народ и принимать важные решения. Эти женщины представлены как независимые, решительные и способные достичь поставленных перед ними целей.

Женских персонажей Срединного мира можно разделить на три основные образы: красавицы, богатырки и бунтарки. Вместе с тем, в олонхо фигурируют небесные девушки-шаманки, шаманки-абаасы, богиня войны и мести и др., но в рамках данного исследования их образы не анализируются.

Самые известные героини Срединного мира – это красавицы – девушки Куо – длинноволосые, нежные, умные и скромные. Они до сих пор являются эталоном женской красоты у народа саха. В эпосе описывается их внешность, происхождение, жизнь в семье до начала событий, в которых

они фактически не участвуют. Наконец, из-за них происходят грандиозные схватки богатырей, разрушаются страны и миры, в их судьбы вмешиваются. Они обычно бессловесны, целиком подчинены родителям, жениху или мужу, никогда и ни в чем не противоречат их воле.

Другая категория – это богатырки. Имеются эпические произведения, целиком посвященные богатыршам. Это произведения олонхосутов Н.П. Бурнашева «Кыыс Дэбилийэ», П.П. Ядрихинского – Бэдьээлэ «Дьырыбына Дьырылыатта», П.М. Оконешникова «Кыыс Нюргун Бухатыыр» и др. По мотивам олонхо «Кыыс Дэбилийэ» и «Дьырыбына Дьырылыатта» в нынешнее время ставятся спектакли Театром Олонхо, которые вызывают неподдельный интерес у якутян и восхищение зрителей.

Например, в олонхо «Кыыс Нюргун Бухатыыр», записанном А.Ф. Бояровым со слов П.М. Оконешникова в 1935 г., рассказывается о том, как чудесным образом родившаяся у бездетных стариков неписаной красоты девушка, став могучей богатыршей, упорно и настойчиво борется за свое право. Как отмечает олонховец Н.В. Емельянов, это олонхо в какой-то степени отражает борьбу женщины за право оставаться целомудренной, против вождения мужчин. Стремление Кыыс Нюргун остаться безбрачной, и её борьба с женихами из всех трех мифологических миров могут быть приняты, как отзвуки больших событий древнего первобытного общества, событий борьбы между женщинами и мужчинами, тем более что отдельные пережитки матриархата дошли до наших дней. Героиня Кыыс Нюргун, победившая всех мужчин, которые хотели усмирить её, добилась своего, она осталась свободной от власти мужчин, но лишилась богатырской силы [Емельянов 1983: 149].

В целом, как утверждает фольклорист А.Н. Данилова, сюжеты олонхо о женщинах-богатырках – это реликты воспоминаний о былом могуществе женщины-воина, свободной и самостоятельной, выбиравшей и искавшей себе идеального жениха, мужа в результате богатырских подвигов, изображенных в якутском олонхо наравне с героическим сватовством и женитьбой богатыря-мужчины [Данилова 2014: 101].

Героини-бунтарки встречаются реже в якутском эпосе. Ярким примером является произведение женщины-олонхо-

сута, фольклориста М.Н. Андросовой-Ионовой «Старик Кюлкюл-бэгё и старуха Силирикээн». В этом олонхо рассказывается о жизни и приключениях самовластной красавицы Айтальын Куо. С малых лет она воспитывалась у родителей матери – старика Кюлкюл и старухи Силирикээн. Когда она вырастает, несмотря на ее сопротивление, родные насильно выдают ее замуж. Имея своенравный характер, девушка отстаивает свое право на самостоятельное существование и вступает в борьбу за свое самоопределение. После многих перипетий занимательного сюжета ее бунтарский дух находит успокоение рядом с образованным человеком Джулуонтаем-бэргэном, с кем она находит семейное счастье.

Если в традиционном олонхо женщина является хранительницей домашнего очага, продолжательницей человеческого рода, несущей в себе свет и добро, то героиня олонхо «Старик Кюлкюл-бэгё и старуха Силирикээн» нетипична: дерзковенна, резка, не придает большого значения семейной жизни, не обращает внимания на сына, рожденного в результате внебрачной связи. В ее приоритетах – поиск женского счастья, любви, стремление к свободе. Можно полагать, что построение образа главной героини как борца, восставшего против судьбы, выражает острую неудовлетворенность автора бесправным положением женщины в якутском социуме. Женщина в этом обществе не имела никаких прав, она целиком подчинялась родителям, выходя замуж, полностью зависела от мужа.

Известный фольклорист И.В. Пухов, оговаривая, что это продукт личного творчества М.Н. Андросовой-Ионовой, отмечает, что мотивы недовольства и борьбы женщины за свою свободу, имеющиеся в олонхо, дали возможность выдающейся сказительнице расширить его содержание и создать замечательное произведение о борющейся якутской женщине. Исследователь заключает, что в олонхо довольно ясно заметны ноты протеста и борьбы якутской женщины за свои права [Пухов 1962: 129].

Интересными на наш взгляд также являются выводы П.А. Ойунского, который отмечал, что «во всех периодах олонхо муж с женой живут в полном согласии и мире, причем женщина всегда первенствует в доме, мужчина всегда подчиняется авторитету женщины» [Ойунский 2013: 102].

Таким образом, вопрос равенства и свободы вызывает необходимость переосмысления и интерпретации женских

образов и их ролей в соответствии с современными представлениями о равноправии полов и гендерной справедливости.

Литература

- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в эпосах тюрко-монгольских народов // Эпическое наследие и духовная культура народов Евразии: истоки и современность. Якутск: ИГИ АН РС (Я), 2007. С. 46–48.
- Емельянов Н.В. Сюжеты якутских олонхо. М.: Наука, 1980. С. 375.
- Ойунский П.А. Якутская сказка (олонхо), ее сюжет и содержание // Сочинения. Т. 7. Якутск: Кн. изд-во, 1962. С. 128–194.
- Пухов И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. М.: Изд-во АН СССР, 1962. С. 256.

*ВИНОКУРОВ Василий Васильевич,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии
СВФУ имени М.К. Аммосова,
г. Якутск*

ОБ ОСОБЕННОСТИ ОЛОНХО М.Н. АНДРОСОВОЙ-ИОНОВОЙ «СТАРИК КЮЛКЮЛ-БЁГЁ И СТАРУХА СИЛИРИКЭЭН»

Одной из известных сказительниц-олонхосутов, знатоков старины, устного народного творчества якутов в Таттинском улусе была М.Н. Андросова-Ионова. Имя сказительницы упоминается в олонхо П.А. Ойунского «Нюргун Боотур Стремительный» [Ойунский 2003: 16]. В работах историков, краеведов высоко оценивается её исполнительское мастерство, её новаторский подход как импровизатора, автора нового олонхо. Однако, исследователи мало пишут о более полном репертуаре сказительницы, о том сколько и какие именно олонхо она знала и исполняла. Так, например, краевед Е.Д. Андросов в своей книге «Любовь к жизни» [Андросов 2003: 121] пишет, что у неё было три олонхо, но точно не указывает их названия. Видимо, он имеет в виду те три олонхо, которые

она написала и передала Э.К. Пекарскому. Это два крупных по объему олонхо «Старик Кюлкюл-бэгё и старуха Силирикээн» и «Потомки седовласого Юрюнг Айыы тойона». Третье олонхо «Дух-хозяин лесов Баай Барыылаах, предназначенный свыше улучшить жизнь Среднего мира» представляет лишь начало крупного якутского олонхо. Тексты этих трех олонхо были впервые опубликованы в 1911 г. в «Образцах народной литературы якутов» Э.К. Пекарского, затем были переизданы в книге М.Н. Андросовой-Ионовой «Олонхо, песни, этнографические заметки, статьи» [Андросова-Ионова 1998: 33–224].

Однако, раз она характеризуется как известная в улусе сказительница олонхо, видимо, она исполняла и другие олонхо. Поэтому данный вопрос требует дальнейшего исследования.

Важно отметить, что её олонхо «Старик Кюлкюл-бэгё и старуха Силирикээн» является довольно крупным эпосом и стоит особняком среди всех опубликованных текстов якутского олонхо. Здесь М.Н. Андросова-Ионова выступает уже не как рапсод, а как аэд, как творец, импровизатор и автор (ийэ олонхосут) нового олонхо.

В первой части олонхо, где описывается жизнь главных персонажей олонхо, старика Кюлкюл-бэгё и старухи Силирикээн, всё дышит архаикой, древностью. Исследователи всех времен относили якутский героический эпос-олонхо однозначно к архаическому типу эпических произведений. В такого рода эпических произведениях доля историзма минимальна, если она вообще существует в некоторых текстах якутского олонхо, а доля мифического, мифологического – максимальна. В этой части олонхо М.Н. Андросовой-Ионовой все описывается по традиционным канонам. Здесь мы обнаруживаем общепринятые эпические формулы, образы, представления, эпитеты, обороты и фигуры речи, характерные для якутского олонхо при описании Среднего мира, жилища главных героев. Находим в олонхо упоминания о всевозможных духах-хозяевах *иччи*, так, например, о духе-хозяине домашнего очага Аал Уххан Эсэ, духе-хозяине жилища Диэрдэ Бахсыыла и т.д. Рождение дочери Бэлбэлдьин-куо у главных персонажей олонхо, её воспитание, приход из дальних мест жениха Эрэйдээх-Буруйдаах Эр Соготоха, рождение дочери Айталыын-куо у молодых, обряд проводов богини чадородия

Айыысыт – все это описывается по канонам архаического якутского эпоса. Обряды (проводы Айыысыт, благопожелания-*алгыс*) совершаются в этом олонхо согласно старинным якутским верованиям.

Вторая же часть олонхо начинает приобретать автобиографический характер. Архаический тип эпоса начинает сменяться классическим (историческим) типом эпического повествования, появляются явные черты, признаки девятнадцатого века. Таким образом, во второй части олонхо речь уже идет о жизни и судьбе реальной исторической личности. В трудной, многострадальной участи внучки старика Кюлкюл-бөгө и старухи Силирикээн мы обнаруживаем фрагменты судьбы самой М.Н. Андросовой-Ионовой, судьбы многих якутских женщин в дореволюционное время. Судьба сказительницы перекликается с тяжелой, бесправной судьбой многих героинь драм А.И. Софронова – Алампа. Политические ссыльные Э.К. Пекарский, В.М. Ионов, с которыми была знакома и тесно общалась М.Н. Андросова-Ионова, в олонхо приобретают образы богатырей якутского эпоса: Халлаан уола Хаарылла Мохсогол (Э.К. Пекарский) и Джулуонтай-бэргэн (В.М. Ионов), их борьба против несправедливости и бесправия женщин, борьба против безупречных, довольно спорных предначертаний всемогущих верховных божеств, божеств судьбы якутской мифологии. Нужно отметить, что школа В.М. Ионовой, которую он открыл для местной якутской молодежи, и где училась азам чтения и письма сама М.Н. Андросова-Ионова, находилась, как и в её олонхо, на северной стороне от её жилища, вблизи населенного пункта Уолба. Олонхо завершается счастливым браком Айтальын-куо в возрасте двадцати девяти лет с Джулуонтай-бэргэном. М.Н. Андросова-Ионова также выходит замуж за В.М. Ионовой в возрасте 29 лет [Андросова-Ионова 1998: 180–181]. И именно с этого момента начинается плодотворная творческая, литературная, научно-исследовательская деятельность М.Н. Андросовой-Ионовой у себя на родине, в г. Якутске, затем и в г. Санкт-Петербурге.

Следует отметить, что на некоторые черты историзма в её олонхо указывали отечественные исследователи Г.В. Ксенофонов и И.В. Пухов [Андросова-Ионова 1998: 24–25].

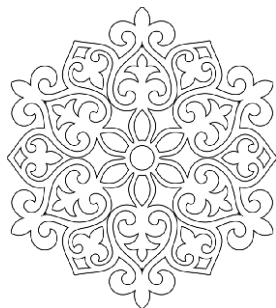
Если в эпических произведениях классического типа («Илиада», «Одиссея» Гомера, «Энеида» Вергилия, армянский «Давид Сасунский», киргизский «Манас» и др.) соотношение

исторического и мифологического примерно равное, то в архаических типах эпоса (якутское олонхо, эвенкийский нимнгакан, долганское ырыалаах олонгко и др.) доля исторического минимальна, в них преобладают элементы мифологического.

В этой связи можно отметить, что в настоящее время современная исполнительница олонхо А.В. Алексеева из Чурапчинского улуса на конкурсах молодых исполнителей олонхо неоднократно выступала со своим авторским олонхо «Кыыс Урсун удаган» («Кыргыһыыга көлүйэр кыыһар кыһыл аттаах Кыыс Урсун удаган»). Многие считают, что в это олонхо она также включила некоторые моменты биографического характера. Олонхо М.Н. Андросовой-Ионовой «Старик Кюлкюл-бөгө и старуха Силирикээн» является во многих отношениях непревзойденным образцом авторского олонхо и первым удачным примером сочетания архаического и классического (исторического) типов якутского героического эпоса.

Литература

- Андросов Е.Д. Любовь к жизни. Якутск: Бичик, 2003. 304 с. (на якутском языке)
- Андросова-Ионова М.Н. Олонхо, песни, этнографические заметки, статьи. Якутск: Кудук, 1998. 733 с. (на якутском языке)
- Ойунский П.А. Нюргун Боотур Стремительный. Якутск: Сахаполиграфиздат, 2003. 544 с. (на якутском языке)

*ВИНОКУРОВА Ульяна Алексеевна,
доктор социологических наук,
член Комиссии по делам ЮНЕСКО в РС (Я),
профессор СВФУ имени М.К. Аммосова и АГИКИ,
г. Якутск*

О СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ КРИТЕРИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ДЕЯТЕЛЕЙ В СФЕРЕ ОЛОНХО

Данный доклад основан на анализе двух основных актов республиканской власти: действующего «Положения о носителе традиционно-якутской устной сказительской традиции и о присвоении звания “Олонхоһут”», утвержденного министром культуры и духовного развития Республики Саха (Якутия) (далее – РС (Я)) за № 219 от 16 мая 2013 г.¹ и Указа Главы РС (Я) А.С. Николаева № 2647 от 1 ноября 2022 г. «**Об утверждении Положения и состава комиссии по назначению стипендий Главы Республики Саха (Якутия) олонхосутам, запевалам осуохая и кузнецам – носителям традиционного культурного наследия**»².

Анализ первого документа был мною озвучен на II Республиканском форуме «Олонхо и олонхосуты: проблемы бытования и ревитализации в XXI веке» (г. Якутск, 4 декабря 2015 г.) и опубликован в научном издании³.

Определение статуса олонхосута, как ведущего актора эпического наследия народа саха, имеет важное значение для эффективной реализации задач, поставленных ЮНЕСКО при утверждении якутского героического эпоса Олонхо шедевром нематериального устного наследия человечества. Только при активной деятельности олонхосутов может быть идентифицировано, документировано, исследовано, сохранено, защищено, популяризировано устное эпическое наследие и получена возможность для дальнейшего развития.

¹Текущий архив Министерства культуры и духовного развития РС (Я).

²Указ Главы РС (Я) от 1 ноября 2022 г. № 2647 «Об утверждении Положения и состава комиссии по назначению стипендий Главы Республики Саха (Якутия) олонхосутам, запевалам осуохая и кузнецам – носителям традиционного культурного наследия». URL: <https://yakutia-daily.ru/ukaz-glavy-respubliki-saha-yakutiya-ot-1-noyabrya-2022-g-№2647-ob-utverzhdenii-polozheniya-i-sostava-komissii-po-naznacheniyu-stipendij-glavy-respubliki-saha-yakutiya-olonhosutam-z/>

³Винокурова У.А. Социокультурные критерии определения творческого статуса олонхосута // Северо-Восточный гуманитарный вестник. 2016. № 15. С. 96–101.

Согласно «Положению о носителе традиционно-якутской устной сказительской традиции и о присвоении звания «Олонхоһут»», утвержденному министром культуры и духовного развития Республики Саха (Якутия) за № 219 от 16 мая 2013 г., звание «Олонхоһут» присваивается носителю устной сказительской традиции, народному певцу-сказителю якутского героического эпоса Олонхо, который достиг высокого уровня профессионального традиционного исполнительства и имеет **собственный** репертуар эпических произведений. На звание «Олонхоһут» выдвигаются носители эпической традиции:

- «занимающиеся исполнительской деятельностью и умеющие исполнять олонхо по сложившейся у саха (якутов) вековой устной традиции сказительства;
- обладающие даром импровизации и высоким исполнительским искусством, эпическим пением (кылысах), красочностью и богатством художественного языка олонхо;
- владеющие свободным речитативным исполнением прозаической части сюжета, разнообразным исполнением песенных монологов персонажей олонхо;
- систематически пополняющие и имеющие собственный репертуар эпических произведений, находящиеся в постоянном творческом поиске;
- оказывающие методическую помощь исполнителям олонхо и педагогам-мастерам по обучению сказительскому искусству».

Как видно из данного положения, установлены пять критериев для определения статуса «Олонхоһут», из которых четыре касаются собственно сказительского мастерства, и лишь последний относится к социокультурной функции передачи сказительского мастерства последующим поколениям. Из-за ограничений этого Положения олонхосуты не стремятся ревитализировать письменные тексты 127 олонхо и 300 кассет аудиозаписей олонхо, хранящихся в архивах. Подобный принцип приоритета собственного творчества и импровизации закреплён также и в Законе РС (Я) от 19 февраля 2009 г. **«О защите и сохранении эпического наследия коренных народов Республики Саха (Якутия)»**. **Статья 7** данного закона устанавливает: «олонхосут – народный певец-сказитель, исполнитель-импровизатор

якутского героического эпоса Олонхо, имеющий репертуар эпических произведений»⁴.

Данное Положение было разработано во исполнение Закона РС (Я) от 15 марта 2007 г. 3 № 887-III «О государственной целевой программе по сохранению, изучению и распространению якутского героического эпоса Олонхо на 2007–2015 годы»⁵, в котором предусматривались создание условий для возрождения устной сказительской традиции, формирование эпической среды, поддержка деятельности сказителей-олонхосутов, создание системы для обучения детей сказительскому искусству, пропаганда и распространение олонхо. В перечне индикаторов эффективности мероприятий по реализации Программы отсутствует индикатор «увеличение количества сказителей-олонхосутов». Это обстоятельство позволило не ставить цель расширенного воспроизводства олонхосутов как носителей традиционно-якутской устной сказительской традиции.

В Подпрограмму II вышеуказанного закона под названием «Защита, хранение и обеспечение сохранности эпического наследия» внесен пункт о необходимости «физического» сохранения Олонхо на всех типах носителей: в виде рукописного текста, аудио-, видеозаписи, киноленты и др., а также принятия ряда нормативных документов для создания и внедрения системы ЮНЕСКО «Живые человеческие сокровища» в РС (Я). В Подпрограмме III «Сохранение и возрождение аутентичной устной эпической традиции в Республике Саха (Якутия)» предусматривается профессионализация в возрождении аутентичной устной эпической традиции посредством деятельности наставников, учителей-мастеров, мастеров-мастеров, исследователей-эпосоведов, традиционных олонхосутов, носителей-олонхосутов и олонхосутов-исполнителей.

Сколько олонхосутов признано, воспитано или раскрыто за это время? Если до 1917 г. эпическим творчеством занимались более 700 олонхосутов, то за прошедший период ревитали-

⁴Закон РС (Я) от 19 февраля 2009 г. 667-3 № 219-IV «О защите и сохранении эпического наследия коренных народов Республики Саха (Якутия)». URL: <https://docs.cntd.ru/document/895200177>

⁵Закон РС (Я) от 15 марта 2007 г. 3 № 887-III «О государственной целевой программе по сохранению, изучению и распространению якутского героического эпоса Олонхо на 2007–2015 годы». URL: <https://docs.cntd.ru/document/802096821>

зации олонхо строгим критериям вышеназванного Положения соответствовали только четыре Ийэ-олонхосута. Теперь и их нет.

Возникает вопрос: как развивается олонхо без официально признанных олонхосутов? Только силами наставников, учителей-мастеров, мастеров-мастеров, исследователей-эпосоведов, исполнителей олонхо? Введение понятия «исполнитель олонхо» в корне меняет смысл народного понимания «олонхохут» и принципы ЮНЕСКО.

Чтобы обосновать ответы на эти вопросы, следует изучить международные акты по охране нематериального культурного наследия. Какие задачи были поставлены при признании ЮНЕСКО Олонхо шедевром устного нематериального культурного наследия человечества?

«Конвенция об охране нематериального культурного наследия», принятая 17 октября 2003 г. Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, под понятием «охрана» предусматривает следующие действия: принятие мер с целью обеспечения жизнеспособности нематериального культурного наследия, включая его идентификацию, документирование, исследование, сохранение, защиту, популяризацию; повышение его роли, его передачу, главным образом с помощью формального и неформального образования, а также **возрождение различных аспектов такого наследия**. В рамках деятельности по охране нематериального культурного наследия каждое государство-участник стремится обеспечить по возможности самое широкое участие сообществ, групп и в соответствующих случаях отдельных лиц в создании, сохранении и передаче такого наследия, а также активно привлекать их к управлению таким наследием⁶.

Таким образом, в Конвенции об охране нематериального культурного наследия обозначены основные социокультурные критерии для определения творческого статуса олонхосута, дополняющие «Положение о носителе традиционн-якутской устной сказительской традиции и о присвоении звания “Олонхохут”». Олонхосут должен заниматься

⁶Конвенция об охране нематериального культурного наследия. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cultural_heritage_conv.shtml

передачей наследия, то есть исполнять олонхо, сохранившиеся в архивах, должен участвовать непосредственно в устной передаче мастерства олонхосута молодому поколению, то есть заниматься личной преподавательской деятельностью, а также участвовать в управлении процессом охраны олонхо.

Можно установить различные категории, степени или дополнительные характеристики – «ийэ олонхоһут», «олонхоһут-уһуйааччы», «олонхоһут-чинчийээччи», «олонхоһут-тэрийээччи» и т.д. По мере исторического развития эпической культуры углубляется профессионализация и усиливается процесс приобретения профессиональных знаний, умений и навыков профессионального искусства.

Следовательно, функции олонхосута наполняются содержанием в соответствии с понятием «охрана» в Конвенции об охране нематериального культурного наследия ЮНЕСКО.

Для дальнейшего закрепления проделанной работы предлагаю принять идею консервативной эволюции в Стратегии национальной безопасности Российской Федерации, утвержденной Указом Президента РФ от 31 декабря 2015 г.⁷ Стратегические ценности и нормы являются неотъемлемым наследием, воспроизводимым в эпическом творчестве, в том числе и олонхо. Таким образом, основываясь на международных и российских стратегических задачах, следует признать приоритетными направлениями деятельности по защите, сохранению, возрождению, изучению, развитию и популяризации олонхо в республике и за её пределами следующие направления:

1) внедрение системы ЮНЕСКО «Живые человеческие сокровища»;

2) сохранение и возрождение аутентичной устной эпической традиции; профессионализация в сфере эпической традиции – создание рабочих мест в учреждениях культуры и искусств, в центрах дополнительного образования – это штаты ийэ-олонхосутов, олонхосутов-исполнителей, олонхосутов-наставников, юных и молодых олонхосутов, олонхосутов-педагогов, олонхосутов-мастеров дополнительного

⁷Указ Президента РФ от 31 декабря 2015 г. № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». URL: <http://nac.gov.ru/zakonodatelstvo/ukazy-prezidenta/ukaz-prezidenta-rf-ot-31-dekabrya-2015-g-n-683.html>

образования, постановщиков олонхо, артистов театра олонхо, художников и **мастеров материальной сферы олонхо**, организаторов представлений олонхо, олонхосутов-алгысчытов, исследователей олонхо и эпического наследия народов Якутии и т.д. Дальнейшее развитие Театра Олонхо и современных форм выражения эпоса;

3) создание фольклорной и языковой среды, поддержка целевых программ улусов, деятельности сети Домов Олонхо, где будут сосредоточены самобытные локальные духовная и материальная составляющие всей этнической культуры народа, в том числе олонхо;

4) внедрение педагогики олонхо – обучение сказительскому искусству олонхо посредством включения педагогики олонхо в учебные планы ДОУ, СОШ, ДОД, оснащение образовательных организаций игрушками (куклами) по мотивам олонхо, кабинетами олонхо, включающими интерактивно-программный комплекс и учебно-методическую литературу, расширение сети летних школ исполнителей олонхо, этно-центров «Педагогики Олонхо»;

5) защита, хранение и обеспечение сохранности эпического наследия;

6) республиканский Ысыах Олонхо;

7) создание Международного центра Олонхо;

8) инновационный проект «Земля Олонхо».

Только благодаря методологическому подходу коренных ученых и систематически поставленной работе по возвращению всех аспектов олонхо будет достигнуто увеличение количества самобытных сказителей-олонхосутов и всей материальной и нематериальной среды олонхо.

Следующий документ, подлежащий совершенствованию, это Указ Ил Дархана от 1 ноября 2022 г. «Об утверждении Положения и состава комиссии по назначению стипендий Главы Республики Саха (Якутия) олонхосутам, запевалам осуохая и кузнецам – носителям традиционного культурного наследия». Документ определяет, что «кузнец – мастер, занимающийся обработкой горячего металла». И далее уточняется, что «Претендентом на назначение пожизненной стипендии может быть носитель традиционного культурного наследия, чья творческая деятельность связана с возрождением, сохранением и распространением якутского героического эпоса Олонхо и эпических произведений корен-

ных малочисленных народов Севера, традиционной культуры, кузнечного дела. Претендент является наставником, имеет учеников (последователей), которым переданы его знания и опыт».

Здесь у нас к первому вопросу по Положению об олонхосутах добавляется еще и второй вопрос к кузнецам. Дело в том, что в якутском понимании мастерства (сатабыл) понятие «уус» используется в сочетании «иис-уус», что указывает на равноценность женского и мужского мастерства в выживании этноса и на внутреннюю взаимосвязанность компетенций. Руководитель общества кузнецов РС (Я) Александр Данилов также считает, что «Иис-Уус» неразделимы. Академик Академии духовности РС (Я) Б.Ф. Неустроев – Мандар Уус в своей речи при награждении его стипендией во исполнение вышеназванного Указа использовал это народное признание «иис-уус» как нераздельное целое. При поддержке народного искусства нам необходимо использовать методологию коренных ученых и внедрять в делопроизводство нормативные правовые документы, исконные понятия, интеллектуальное, языковое и культурно-духовное наследие творцов культуры коренных народов.

26 ноября 2022 г. было проведено широкое обсуждение «Образы олонхо в костюмах Августины Филипповой». Мы осознали вклад мастера «иис» Августины Филипповой в возрождение образов олонхо. И увидели, что в этих двух документах нет места для мастеров-швей, творящих материальную среду олонхо. Это явно недоработка в поддержке реального процесса возрождения олонхо и места и роли мастеров в развитии материальной и духовной культуры народа саха.

Предлагаю от имени участников Встречи 26 ноября совершенствовать Указ Ил Дархана от 1 ноября 2022 г. и ввести понятие «мастера Иис-Уус» и прошу внести в Резолюцию Форума данные предложения.

*ВЛАСЬЕВА Майя Николаевна,
Олонхо театрын литературнай-
драматической чааһын салайааччыта,
РФ Суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ,
СӨ култууратын үтүөлээх үлэһитэ,
СӨ тэлэбиидэнньэтин уонна араадыыйатын туйгуна,
Дьокуускай к.*

СУНТААР АЛГЫСТААХ ТЫЛЛААХ ДАЛБАР ХОТУТТАРА

Сахаларга былыр-былыргыттан номоххо киирэр күлүмэх күүстээх дьахталлар, хомуһуннаах улуу удаҕаттар, аатырар үнкүү тылын этээччи хотуттар эр дьонтон хаалсыбаттара. Ол туһунан номохторго кэпсэнэр. Бу ыстатыйаҕа ХХ үйэ бастакы анаарыгар Сунтаар сиригэр-уотугар ыһыах тэрийэн сураҕырбыт ааттаах этээччи Дарья Платоновна Петрова – Киччэй Эмээхсинэ уонна ХХI үйэҕэ Сунтаар ыһыаҕар Күнү көрсүү сизрин-туомун толорор алгысчыт, тойуксут Людмила Николаевна Пустолякова – Дьэрэлийэ Күндээр ыһыах сизригэр-туомугар сыһыаннарын сырдатыхпыт, тэҥнээн көрүөхпүт.

1. Үнкүү этээччи, ыһыах тэрийээччи Киччэй Даарыйа

Д.П. Петрова 1865 сыллаахха Сунтаар улуухугар Бутукай (билингитэ Сизэйэ) нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Эдэр сааһыгар ыаллыы олорор Түбэй-Дьаархан (уруккута I Дьаархан) нэһилиэгэр Степан Петров – Киччэй Ыстапаан диэн киһиэхэ кэргэн тахсан, аатырар Ходуһалаах эбэ хотун баһыгар өҥ буордаах, үүттүгэннээх үүнээйилээх, үтүө оттоох-мастаах, өрүү күөх харыйалаах, ырыаһыт олохсуйарыгар анаабыт курдук айгыр-силик айылҕалаах үтүөкэн сиргэ сайылыктанан, ыал буолан уһун үйэни олорбута [Алгыс: 17]. Арыылаах илин өттүгэр Бычаа тумулун иһигэр, холбуу хотонноох туруорбах саха балаҕаныгар кыһынын кыстыыллара. Кинилэр холбоһон баран оҕоломмотохторо. Ол оннугар 4 оҕону иитэн улаатыннарбыттара. Ыстапаан бииргэ төрөөбүт Наммаа уола Петров Петр Степанович – Адаах Бүөтүрү, Саахтай кыһа Тихонова Ульяна Степановна – Уукканы, Дабах оҕонньор кэргэнэ Петрова Елена Степановнаны уонна Федоров Николай Иннокентьевич – Хандыаны оҕо гынан ииппиттэрэ [Дарья Платоновна...].

Абыйах сангалаах Киччэй Ыстапаан кэргэнин Даарыйаны бас-көс гына үөрэппит киһи этэ. Онон Даарыйа салалтатынан туспа нэһилиэк буолан, быыбарынай дуоһунаһыгар анамыт үөрүүлээх түгэнинэн, Ходуһалаах хоту баһыгар Ыстаарыйа диэн хонууга Аар баһабы туруорбуттара. Ол 1904 сыллаахха этэ. Ону ситэрэн-хоторон, суон сурахтаах улахан ыһабы тэрийбиттэрэ. Киччэй Даарыйа Ыстаарыйаҕа бастагы ыһабын бэлиэтигэр кириэстээх остоолбо туруорбута. Ыһабын бастаан бэс ыйын бүтэник күннэригэр онгороро. Онтон оҕонньорун ытыктаан, кини аатынан от ыйыгар Бөтүрүөп таңара күн ыһабын көһөрөн онгорор буолбута. Киччэй Даарыйа ыһаба биир күн буолара. Манна икки улуус быһа буолан, аатырбыт-сураһырбыт үңкүүһүттэр Ырыа Сиэнчэ, Кырыылаахап, Мохордооноп, Кэлэбэй Ыстапаан, Хоромуонньа Сахаар, Оһуор Сото, Ньурбаттан Доһойук уола Ханай Тэрэппиин, Тойтоһун ойуун уола кэлэн этэллэр диэн сээрэгээһин, кэпсэтии бөбө буолара. Ходуһалаахтан чугас Арыылаах эбэбэ олохтоох, эмиэ сыл аайы Кымыс үрдүн тэрийээччи, ааттаах дьуохардыт Тардыылаах эмээхсинэ Алыбыай уонна Киччэй Даарыйа бэйэтэ өрө көтөбүллэн туран этэллэрэ.

Эмээхсин ыһах ыһан ый инниттэн бэрэмэдэйдээх, ары угар иһиттээх сылдьан, чугас да, ыраах да ыаллартан ары, мэлии бурдук хомуйара [Алгыс: 18]. Ыһах буолуо биэс хонук иннинэ, манган атынан сымалаах ыаллары кэрийэ айанныыра. Бутукайга Савва атыһыкка ары, саахар бэриһиннэрэ, көмөлөһүннэрэ диэн ааттаан барара [Дарья Платоновна...]. Чугастаабы ыаллардыын кыттыһан, үксүгэр сүүрбэччэбэ тийэр бизни тутан, ыһах төһө эмэ инниттэн кымыс бөбөнү бэлэмнииллэрэ. Кымыс тутар улахан булуустааба, кымыһын онно улахан уһааттарга мунньара. Биэлэри тутарга Ходуһалаах хоту баһыгар бэрт киэн ыһах кыраадата оһуруоттанан оһууллара. Ыһах күн аттаахтар аттарын ыһахтыыр хонууга үтэн киирбит үөт тумулга сойутан баран, бу кыраадаба ыыталлара. Биир да ат сүппэт, уччуйбат, оһолломмот этэ. Кымыһы түһүлгэбэ аналлаах намыһах эрэһиэнкэ абыраада иһигэр киэһэттэн таһаллара, ону таһар чугастаабы ыччат дьон кымыс иһэ-иһэ, түүнү супту үңкүүлээн тахсаллара. Онон ыһах түүннээх күн устата ыытыллара. Ыкса киэһэ, күн киирбитин кэннэ, түмүктэнэрэ. Дьон ыһахха сарсыардаттан мусталлара. Ыһахтыыр сиргэ уһун остуоллары тардаллара.

Бу дьон аһыыр сирин күөх титириктэри анһан күлүктэтэллэрэ. Кэлбит дьону аан бастаан арыылаах алаадынан, үөлүллүбүт собонон, этинэн, хойуу үүттээх чэйинэн күндүлээн, тото-хана аһаталлара. Киччэйдээх туруорбах дьиэлэрин икки айахтаах көмүлүөк оһохторугар атаҕа суох Дьарааһын тохтоло суох түүннэри-күнүстэри алаадылыыра. Алаадыны эрдэттэн элбэҕи бэлэмнэтэллэрэ [Алгыс: 18]. Кэлин Киччэй Даарыйалаах иппит кыргыттар эмиэ алаадылыыллар эбит. Ол туһунан биир ахтыыга «ыһыах буолуо үс хонук иннинэ туруорбах дьиэбэ икки айахтаах саха былыргы оһоҕор Дьэлиэнэ уонна Улуйаана алаадылыыллара» диэн суруллубут [Власьева М.Н. интервьюлара]. Муостата суох, күөх от тэлгэммит тула ороннордоох, остуоллардаах улахан ампаар дьиэбэ Киччэй оһонньор ыраахтан кэлбит кырдыаҕастары, түс-бас маанылары туспа ыалдыттарата, сэхэргэхэрэ. Киччэй Даарыйа ыһыах тэрээнинин бары үлэтин толорон баран, мааны таһаһын таһнара. Кини ыһыахха таһнар таһаһа ураты этэ. Былыргы күөх хаарыс солко уһун ырбаахыны кытта, таһынан сибэ суох хара кылгас сэлиэччиги кэтэрэ. Мааныга катһэр соломо сэлээппэлээбэ эбэтэр кыра ойуулаах былааты баанара. Атаҕар оһуордаах, тумустаах сарыы этэрбэһи кэтэрэ.

Киччэй Даарыйа ыһыаһын бастакынан сағалыыра. Эмээхсин этээччилэри утахтарын ханнара, тото-хана аһатарга улахан болҕомтотун уурара, кинилэри утахтатар туспа дьахтар баар буолара. Киччэй Даарыйа оһолору хадағалаан, туспа тэрийэн, кымыс иһэрдэрэ. Кымыс арыылаах буолара. Аакка биллибит үңкүүһүттэр түөлбэ саға түһүлгэни төрүттүүлэрэ. Дьон тохтоло суох үңкүүлүүрө, хас да түһүлгэ үөскүүрө. Үңкүүһүттэри үлүһүйэн үтүктээччилэр дьон болҕомтотун тардаллара, хайҕалын ылаллара. М.Н. Петрова кэпсиинэн, кини ийэтэ Буучуйа эмээхсин Даарыйа Былатыанабынаҕа аһаар кынат буолан, арахсыбакка үтүктэн үңкүүлүүрө. Киччэй Даарыйа эдэригэр эр киһилии эрчимнээх, энсилгэннээх куоластааҕа эбитэ үһү. Тэтимнээхтик хаамтаран, этинэн-сиининэн имиллэн, икки саннынан хамсанан, үксүн көтүтэн үңкүүлүүр идэлээх эбит. Сааһыран баран, сөҥ хообурҕас куолаһынан ыллаан, күүскэ дьалкылан, дохсуннук үңкүүлээн баһырҕатара үһү [Алгыс]. Үңкүү тылын этээччилэр уонна үтүктээччилэр, ыһыах төһүү дьонун быһыытынан, ыһыағы тэрийээччи Киччэй Даарыйа сүрүн болҕомтотунан,

үчүгэй сыһыанынан туһаналлара. Киччэй Даарыйа ыһыах саамай кизэргэлэ-кэрэтэ, үрдүк ытык анала үнкүүтэ буоларын кытаанахтык тутуһара уонна төһөнөн элбэхтик үнкүүлээтэххэ, соччонон уйгу-быйан олохсуйар, дьол-соргу тосхойор диэн өйдөбүллээбэ. Ол иһин ыһыахха кэлбит дьону барыларын үнкүүлэтэрэ.

Ыһыахха аттары сүүрдүбэт этилэр. Үнкүү быһыгар сымсалар күрэс былдьаһаллара, тусталлара, атах оонньуута буолара. Ыһыах дьоно баралларыгар тото-хана аһаан аттаналлара. Барыта 300–400 киһи мустара.

Киччэй Даарыйа Тойон Айабын остуоруйата

Сунтаарга С.А. Зверев – Кыыл Уолун аатынан музейга XIX үйэтээҕи Тойон Айах көстүүлээх миэстэни ылан турар. Номоххо кэпсэнэринэн, Дарья Платоновна Петроваҕа, эрэ Степан Петров – Киччэй Ыстапаан быыбарынай буолбутугар убаастаан, Тихон Михалев диэн киһи бу Тойон Айабы бэлэхтэбит. Кырдыаҕастар кэпсээннэринэн, тойон айабы Түбэй-Дьяархан нэһилиэгин уустара Хабырылла Уус уонна Аҕаабыл Уус Батаакап диэн Сунтаар улуунун баай киһитин сакааһынан онорбуттар. Киччэй Даарыйа бу тойон айахха икки буут кэрингэ кымыс кутан, ыһыабын бастын кизэргэлэ онгосторо үһү. Бу чороон айабын бүүрүгэ хайдыбатын диэн алтан кылдыылааҕа. Тойон Айах үрдүгэ – 71,6–72,5 см, ыйааһына – 10 киилэ, ис киэлитэ – 32 лиитэрэ, ортотунан курдааһына – 1 м 28 см. Туттуллубут оһуордара: «ураһа ойуу», «кымырдаҕас ойуу», «от ойуу» [Электроннай ресурс].

Элгээйи оскуолатын учуутала Михаил Спиридонович Григорьев сэрииннигэр оскуолаҕа музей тэрийээри, экспонат хомуйа, саас атынан Түбэй-Дьяарханга Киччэй Даарыйаҕа бара сылдыбыт. Бу сыры түмүгүн туһунан М.С. Григорьев төрөппүт кыһа, СӨ Суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ, поэт А.М. Григорьева – Сандаарыйа маннык кэпсиир: «Аҕам 1936 сыллаахха оскуолаҕа музей тэрийэр түбүгэр түспүт. Түбэй-Дьяарханга аатырбыт-сураҕырбыт үнкүүһүт, ыһыах тэрийээччи Петрова Дарья Платоновнаҕа аатын ааттаан тийэ сылдыбыт. Кини ордук Киччэй эмээксинэ, Киччэй Даарыйа диэн аатынан дьонно-сэргэбэ биллэрэ. Ол кэмгэ эмээксин кыһыҥны кыстыгар, Арыылаах илин өттүгэр Быычаа тумулугар олорор эбит. Аҕам туох соруктаах кэлбитин кэпсиир уонна: “Оскуолабытыгар музей тэрийэрбитигэр эн көмөҥ наада. Туохта эрэ аҕал эбэтэр

ыһыахха кэтэр таҥаскын бэлэхтээ”, – диэбит. Онуоха Киччэй Даарыйа: “Ээ, суох, баар-суох таҥаһым, ол дойдуга бардахпына кэтэн барыллыа, биэрбэппин. Ол оннугар тойон айах баар, ону биэриэм. Ол гынан баран, тойон айах ыһыахтыыр сиргэ ампаарга баар, манна суох”, – диэбит. Онон аҕам дьэитигэр туга да суох төннүбүт. Сотору буолан баран, Киччэй Даарыйа тойон айаҕын туппутунан аҕабар Элгээйигэ кэлбит. Дьоммор биир нэдиэлэ устата ыалдьыттаабыт уонна үҥкүү тылын, тойуктарын суруйтарбыт.

Ааспыт үйэ 70-с сылларыгар эбитэ дуу, аҕабар Н.Е. Петров кэлэ сылдыбыта. Николай Егорович Киччэй Даарыйаны олус интэриэһиргии сылдыар кэмэ эбит. Ол иһин аҕам киниэхэ Киччэй Даарыйа айымньыларын суруйбутун барытын биэрбитэ. Оттон тойон айах оскуола музейыгар туран баран, кэлин биһиги ампаарбытыгар хараллан турбута. Бу тойон айаҕы С.А. Зверев – Кыыл Уола Угут Күөл ыһыаҕар сөбүлээн туттар этэ. Ыһыах тэрийэригэр кини эрдэ баҕайы кэлэр буолан, биһиэхэ түһүүлэнэрэ. Тоҕо диэтэххэ, ийэм Матрена Николаевна Павлова уонна С.А. Зверев Мындыр диэн киһиттэн төрөөбүт Настаа уонна Мотурууна диэн ааттаах аҕас-балыс кыргыттар оҕолоро этэ.

Аны ааспыт үйэ 80-с сылларыгар суруйааччы Эдуард Соколов музей тэрийэбин диэн, ити тойон айаҕы көрдөө-бүтүгэр, ампаарбытыттан таһааран биэрбитим. Билигин ол тойон айах Сунтаарга С.А. Зверев – Кыыл Уолун аатынан музейга турар».

Салгыы тойон айах эдэр уустар илиилэригэр киирэн, сэбэрэтэ тупсар, урукку кэрэтэ тиллэр. Бу үлэҕэ кыттыспыт дьоннортон биирдэстэрэ норуот маастара, поэт Антонина Степановна Христофорова – Хагдаанайы билэбин. Мантан салгыы кини ахтытын эһиги болҕомтоҕутугар аҕалабын: «1980 сыллар саҕалананыларыгар Эдуард Соколовка, РДК кулуубун иккис этээһигэр Норуот айымньытын музейын тэрийэригэр кыра хос биэрбиттэрэ. Биһиги сувенирнай сыахха үлэлии олордохпутуна, кини сүрдээх улахан тойон айаҕы көтөҕөн аҕалбыта уонна: “Сангардыахха”, – диэн этии киллэрбитэ. Биригэдьиирбит Софронов Роберт Егорович салалтатынан үлэлээн барбыппыт. Чороон ойуулар көстүбэт гына килэрччи киртийэн хаалбыт этэ. Биһиги дьолбутугар үлэлиир тэриллэрбит уруккулуу оҥоһуулаах буолан, былыргы ойуулар суолларыгар сөп түбэспитэ. Онон Степанова Татьяна

Ивановна, Иванова Татьяна Петровна, Попова Тамара Афанасьевна, мин уо.д.а. кыргыттар буолан, бастакы чөлүгэр түһэрий үлэтин ыппыт. Эдэр буолан улаханлык илистэр диэни билбэккэ, үөр-көтө ыраастаан кэбисиппит. Оччолорго сүдү суолталаах историяҕа кирибит тойон айаҕы улаханлык куттаммакка, аҕалбыттарын аанна, онгорор эрэ дьон этибит. Сорох намчы кыргыттарбыт олодохторуна, тойон айах кэнниттэн төбөлөрө эрэ көстөр буолара».

2023 сыллаахха тойон айах хайыта барбатын диэн харыстыыр сыалтан уонна уруккутун сөргүтэн, Сунтаартан төрүттээх биллиилээх көмүс ууһа Иннокентий Митрофанович Егоров алтантан 4 салбырҕастаах киэргэллээх кылдыы онгортон, олордон биэрбитэ [Электроннай ресурс].

2. Түбэй-Дьаархан алгыстаах тыллаах далбар хотуна

Мин Людмила Николаевна Пустолякованы кытта өссө араадыһа үлэлиир кэммэр, Варвара Потапова туһунан биэри бэлэмниирбэр билсигэн турабын. Олус холку, киһи истэ олоруох курдук наһыл куоластаах кэрэ киһи өйбөр умнуллубаттык хатанан хаалбыт. Кэлин, арааһа 10 сыллааҕыта эбитэ дуу, Клавдия Хатылаеваҕа Алампа «Ырыа таңарата» хоһоонугар ырыа айан кэлэн олохторугар түбэхэ түһэн, кылгастык сэхэргэһэн ааспыттаахпын. Ол ырыа матыыба киһини турукка киллэрэр күүстээх эбит этэ. Кэлин Людмила Николаевна дойдутугар алгысчыт быһыытынан биллэр буолбутун истэrim. Ол да буоллар, кини туһунан анаан-минээн суруйууну, хомойуох иһин, булан аахпатаҕым. Биирдэ Людмила Николаевна фольклорга, сизэргэ-туомна хайдах сыстыбытын туһунан бэйэтиттэн ыйыппытым, онуоха: «Киһи санаата сытар, ис сүрэгиттэн онгорор, сөбүлүүр дьарык онгостубут идэлээх буолар. Ол идэм миэнэ алгыһы кытта ыкса ситимнээх. 90-с сылларга Сунтаарга Айыы Арчытын дьиэтин көбүлээһининэн, Айыы ойууна В.А. Кондаков учууталларга сэминээр ыппыта, онно үөрэммитим. Сорохтор эмчит идэтигэр салгыы хас да сыл үөрэммиттэрэ. Мин “оҕолорум кырлар, эмчит буолар дьоһурум суох” диэн akkaастаммытым. Онуоха Владимир Алексеевич миэхэ кинигэлэрин бэлэхтээбитэ уонна: “Айылҕаҕынан алгыска сыстар аналлааххын”, – диэн эппитэ. С.А. Зверев – Кыыл Уолун үөрэнээччитэ Мария Ивановна Егорова – Тойуктаах Маарыйа мийгин саха итэҕэлигэр, сизэригэр-туомугар дьоһуннаахтык сыһыаран, үөрэтэн-такайан таһаарбыт үтүөлээх. Мин

өйдүүрбүнэн, Күнү көрсүү сиэрин-туомун, Туругуруу ыһыахтара үөдүйэрин саҕана, Сунтаарга аан бастаан Тойуктаах Маарыйа саҕалаабыта. Кини алгыһын этэн баран, үгкүү тылын бэйэтэ таһаарар буолара. Тойуктаах Маарыйа бу дойдуттан букатыннаахтык барыан иннинэ, бар дьонум ортотугар миигин ыныран ылан: “Мантан инньэ Күн көрсүүтүн сиэрин-туомун салгыы ытыабын”, – диэн күүскэ эппитэ. Ити курдук икки ытык дьон алгыстарыгар иитиллэн, аартыгым арыллыбыта. Дойдубар Сунтаарга Күнү көрсүү сиэрин-туомун ыппытым номнуо уонча сыл буолла. Маны таһынан, Мирнэйгэ Ыччат ыһыаҕар, Таас Үрэх, Айхал ыһыахтарыгар алгыс сиэрин-туомун эмиэ ыппыппыт. Бастаан утаа “дыахтар киһи улахан ыһыахха алгыа суохтаах” диэн утарсыы баар курдук этэ. Онтон Сунтаарга Күнү көрсүү оһуокайын кэнниттэн биир дойдулаабым ф.н.д., профессор В.В. Илларионов миэхэ кэлэн: “Аптаах тыллаах эбикиин, алгыһын тийдин”, – диэн соһуччу этиитэ итэҕэлбин чингэтэн, инникигэ эрэлбин күүһүрдүбүтэ.

Күнү көрсүү сиэрэ-туома ытыллар түһүлгэтигэр 1–2 хонук иннинэ кынат буолар хотуттарбын кытта баран, сирбитин эрдэттэн аһабыт, сэргэлэргэ илиибит сылааһын биллэрэбит. Аал уоппар аһах тутар алаадыбын, арыбын бэйэм бэлэмниибин. Айыым уотун саҕаһа буолар маһын, туоһун, манган сизлбин барытын кэргэним Пустоляков Тимофей Владимирович бэрийэр. Дойдум дьоно улуу ыһыабын биир сүрүн туомугар аан бастаан кыттарбар улахан суолта ууран, киэнник биллэр алгысчыт Михаил Михайлович Евсеев – Кураһаай дьалбыырбын анаан-минээн онгорон, алҕаан, илиибэр туттарбыта. Өрөспүүбүлүкэбэ тарбахха баттанар мас ууһа, норуот маастара Иннокентий Иванов алгыска туттар ымыһабын, кытыйабын эмиэ ытыһын сылааһын ингэрэн, анаан онгорбута. Биһиги, сунтаардар, биир атахтаах чороону ымыһа диэн ааттыбыт. Күн көрсүүтүн сиэригэр-туомугар эрэ кэтэр анал таһаастаахпын. Саха таһаһын чинчийээччи, и.н.к., профессор С.И. Петрова эскиһинэн тигиллибит таһас. Дьэрэлийэ Күндээр диэн народнай суруйааччы, поэт Сайа ааттаабыта.

Ыһыах иннинэ эрдэттэн турукпун сааһыланабын, тылы тугу да үөрөппэппин, Үөһээ Айыылар этиилэринэн саһарабын. Алгыска эппит-тыыммыт тылым-өһүм, тойугум уон сыл биирдэ да хатыламматаҕа. Тута айыллар буолан, сурукка

киллэрбэккэ сылдыбын. Аал уоппун, сирбин аһатабын. Күн тахсыан иннинэ айылҕаттан тойук туойан көрдөһөбүн. Күн чабылыһа тыган таҕыстаҕына, уруйдаан, айыыларбытыгар махтанабыт. Оһуохай – сахалар былыргы үҥкүүлэрэ, сиэри-туому тутуһууну, итэҕэли кытта ыкса ситимнээх. Онон оһуохайы эмиэ бэйэм таһарабын. Маннык тэрээһингэ киһиэхэ аттыгар эрэллээх дьоннордоох буолуохтаах. Ол курдук миэхэ мэлдьи кынат буолар хотуттарым, култуура эйгэтигэр уһундук үлэлээбит Тараярова Мария Афанасьевна уонна олонхону толорооччу, тойуксут Эконова Наталья Ивановна буолаллар. Мин ханна эмэ баран хааллахпына, кинилэр бу сиэри-туому барытын холкутук толороллор. Оттон дьону маанылыыр аһы-үөлү дьаһайааччы – Галина Михайловна Васильева. Төрдүөн айылҕанан хайдах эрэ өйдөһөн, бииргэ алтыһан сылдыбыт.

Аны хас саас аайы, ыам ыйын 22 күнүгэр, Сунтаар эбэ кытылыгар үүнэн турар аар хатынҥа салама ыйыыр үгэстээхпит. Эмиэ сиэрин-туомун силигин ситэрэн оноробут. Манна үксүгэр түөлбэ олохтоохторо оҕолорун, сиэннэрин илдьэ кэлээчилэр. Саламабытын Галина Михайловна Васильева бэйэтэ онорон аҕалааччы.

Мин санаабар, алгус сиэригэр-туомугар идэтиһии, көлүөнэ утума диэн баар буолуохтаах. Холобур, “быйыл бу киһи, онтон эһиил ити киһи буолар” диэн буолан иһиэ суохтаах. Аттыгар сылдыар оҕолортон таба көрөн, сэмээр сыһыаран, такайа сылдыахтааххын. Оччоҕуна эрэ итэҕэлбит симэлийбэккэ баран иһиэҕэ. Билигин үс оҕону бэлиэтии көрөн, бэйэбэр илдьэ сылдыбын.

Ийэм дойдутун айылҕата миигин арчылыыр, тус бэйэм сайдыыбар аартыкпын арыһар диэн өйдүүбүн. 1999 с. тойук күрээбэр Арсен Зверевтин туойсан, бастаабыппыт. Оһуокай түһүлгэтин төрүттээн, көңүл ылбыт сирим эмиэ ийэм дойдута буолар. Ийэм Степанова Мотрена Алексеевна – Түбэй-Дьаархан, аҕам Николаев Николай Иннокентьевич – Күндэйэ.

Икки тулаайах эдэр дьон Сунтаарга ыал буолан, элбэх оҕону төрөтөн улаатыннарбыттара. Онон мин төрүт Сунтаарбын. Ханна да көспөккө, төрөөбүт түөлбэбэр олоробун. Түөрт оҕолоохпут, бары ыаллар. Онон ийэ, эбэ буолан, дьоллоохпун диибин» [Власьева М.Н. интервьюлара].

Өрөспүүбүлүкэҕэ биллэр үҥкүүгэ уһуһааччы, СӨ културуатын үтүөлээх үлэһитэ, СӨ анал үөрэхтээһингэ

туйгуна И.Е. Аввакумова биир дойдулаафын дьобурун, анын туһунан эппитин манна киллэрэр сирдээх: «Пустолякова Людмила Николаевна – Дьэрэлийэ Күндээр ырыата-тойуга, алгыһа атыттартан ураты майгылаах. Ону мин кини наһа сайаһас, судургу, көнө майгытын кытта ситимнибин. Киниэхэ идея быраһан биэрдэххэ, тыла, матыбыа, хамсаныта тутта тэнинэн кэлэр эбит этэ. Инигэр сааһылана сылдьар киһи буолан, барытын тэнинэн көрөр, айылбатынан. Аны олус артистичнай, онто барыта оноро сатаан курдук буолбакка, буолуохтаафын курдук бэйэтиттэн тахсан кэлээччи. Ону мин сэргии уонна астына көрөбүн. Айылбаттан талааннааһа хараһа быраһыллар. Аны үгкүү тылын этэригэр дыахтар быһыытынан наһа наһыла, холкута уонна сымнаһас майгыта хамсанарыгар бэриллэр. Онтон иитиллэн-иитиллэн, тэтимирэн бардаһына, тыла-өһө чуолкайданан, хамсаныылара сэниэлэнэн, күүһүрэн бараллар эбит. Людмила Николаевна чочуйан онорбут айымныылара, айдарыылаах алгыстара дьин сахалы куттаах буоланнар истээччилэрин, көрөөччүлэрин уйулбаларыгар тийимтиэлэр, ыраастыыр уонна харыстыыр күүстээхтэр» [Власьева М.Н. интервьюлара].

Саха сиригэр, Арасыйыаһа, тас дойдуга күүстээх эпосовед быһыытынан биллэр ф.н.д., профессор В.В. Илларионов алгысчыт тыла-өһө, ырыата-тойуга тулалыыр айылбатын кытта ситимнээх буоларын ыйар. Кини Л.Н. Пустолякова фольклорга, алгыска кэлиитин бэрт үчүгэйдик ахтан турар: «Мин билэрбинэн, Пустолякова Людмила Николаевна өссө Хаданга нэһилиэк Сэбиэтигэр бэрэссэдээтэллирин саһана, онтон кэлин Сунтаарга үлэлиир кэмнэригэр Сунтаар улуунун ырыатын-тойугун, фольклорун кэрэхсээн истэр уонна толорор буолбута. 1999 сыллааһа Өрөспүүбүлүкэтээҕи Норуот айымныытын дьэтин тэрээнининэн, Ыгыаттаһа С.А. Зверев – Кыыл Уола төрөөбүтэ 100 сылыгар аналлаах Тойук түһүлгэтэ тэриллэн ытыллыбыта. Онно Сунтаар улуунун култууратын үлэһиттэрэ бары кэриэтэ фольклору кэрэхсээччилэри түмэн, икки күн устата туох да аһара үчүгэй тэрээһини ыппыттара. Онно мин фольклорист быһыытынан ынгырыллан кыттыбытым. С.А. Зверевкэ аналлаах ырыа-тойук, ордук оһуохай күрэхтэрин бэркэ тэрийэн ыппыттара. Дьэ, ол дьоллоох түһүлгэһэ Людмила Пустолякова Арсен Зверевтиин тутта хоһуйан туойсууга кыттан, бастаабыттарын өйдүүбүн. Суруналыыс Арсен Зверев ол тэрээһини барытын устубута

уонна тэлэбиидэнньэбэ сүрдээх үчүгэй биэриини оҥорбута.

Кэлин биһиги Туругуруу ыһыахтарын тэрийэн ыытар буолбуппут. Ол онно Дьокуускай ыһыаҥар аан маннай Күнү көрсүү сиэрин-туомун Тэрис Сайыналыын тэрийэн ыыппытара. Онтон ыла улуустарга, чуолаан Бүлүү улуустарыгар, Күнү көрсүү сиэрэ-туома тэриллэн ыытыллан барбытара. Оччолорго дьон-сэргэ бу сиэри-туому олус кэрэхсээбитэ уонна сэргээбитэ.

1992 сыллаахха ЮНЕСКО өйөбүлүнэн, А.С. Борисов салайааччылаах “Оһуохай-Ыһыах-Хомус” диэн бырагырааманан Бүлүү улуустарынан сылдыбыта. Онно сунтаардар биллэр алгысчытара И.Ф. Васильев уонна Н.Е. Тимофеев Күнү көрсүү сиэрин-туомун олус үчүгэйдик тэрийэн ыыппыттарын бэлиэтиир сирдээх. Онтон кэлин, уонча сыллааҕыта буолуо, Людмила Пустолякова Күнү көрсүү сиэрин-туомун аан бастаан оҥороругар мин баар этим. Кырдьыгынан эттэххэ, Николай Егорович дуу, Иван Федорович дуу алгыыллара буолуо дии санаабытым, ону Людмила Николаевна Пустолякова ыытар диэбиттэрэ. Мин пааркаттан чугас аймахтарбар олорор этим. Дьэ, ол иһин дьахтар киһи хайдах тэрийэн ыытар эбитий диэн санааттан, күн тахсын иннинэ, баран көрбүтүм. Кини онно бэйэтигэр барсар сахалыы сон, дьабака бэргэхэ кэтэн, Күнү көрсүү сиэрин-туомун алҕаан амалыйбытын, кымыс ыспытын кэнниттэн, кырдык даҕаны, күн кылбайа ойон тахсыбыта уонна ону кытта тута үңкүү тылын этэн, оһуохай түһүлгэтин төрүттээбитэ. Онно түһүлгэбэ баар дьон бары көхтөөхтүк кыттан, оһуохай түһүлгэтигэр киирэн, өрө көтөбүллэн үңкүүлээбиттэрэ. Алгысчыт мин харахпар ордук тупсан, куолаһа кэрэтийэн көстүбүтэ, алгыс тыллара үөһээ үрдүк мэнэ халлаанга күөрэйэ көппүттэрэ... Алгыс кэнниттэн мин Людмила Николаевнага чугаһаан: “Эн алгыһын табылынна, мантан иннэ Күнү көрсүү сиэрин-туомун Сунтаарга эн иилээн-саҕалаан ыыттаһына ордук буолсу”, – диэн эппитим» [Власьева М.Н. интервьюлара].

Бу ахтыылары ааҕан баран, XX–XXI үйэлэргэ ытык аналларынан ыһыах ыһар, алгыс сиэрин-туомун толорор, үңкүү этэр Сунтаар далбар хотуттарын үйэлээх үгэстэрин тэннэн, маннык түмүккэ кэлэбит.

Кичэй Даарыйа үгэстэрэ:

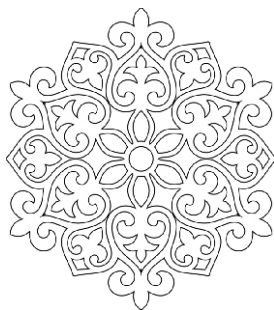
- дьону түмэр;
- ыһыах аһын-үөлүн таба тэрийэн астатар, мунньар;

-
- биэлэри ыатар;
 - ыһыах дьонун атын хаайар кыраадалаах;
 - ииппит оҕолорун ыһыах аһыгар-үөлүгэр көмөлөһүн-нэрэр;
 - биллэр-көстөр үнкүү этээччилэр кэлиэхтээхтэрин туһунан эрдэттэн сурах ытар;
 - үнкүүтүгэр анал кынаттаах;
 - тута хохуйар дьобурдаах;
 - үнкүү этээччилэргэ, кынаттарга болҕомто уурар, үчүгэйдик маанылыыр;
 - бастын үнкүү этээччини ыһыах кэнниттэн хаалларан, анаан-минээн күндүлүүр;
 - бастакы ыһыаҕар бэлэхтэниллибит тойон айаҕа – ыһыах бастын киэргэлэ, ытык кута;
 - оҕолорго анаан, туспа кымыс иһэрдэр;
 - оһуохайы өрө тутар;
 - ыһыах дьоно бары оһуохайдыылларын ситиһэр;
 - ыһыахха кэтиллэр мааны таҕастаах;
 - бастын үнкүү этээччи;
 - ыһыаҕы тэрийээччи.
 - **Дьэрэлийэ Күндээр үгэстэрэ:**
 - ыһыах иннинэ түһүлгэни мааллыыр;
 - алаадьылыыр, салама онорор далбар хотуннаах;
 - алгыска туттуллар аһы, тэрили дьэиэ кэргэнинэн бэлэмниир;
 - сиэргэ-туомҕа, оһуохайга кынат буолар далбар хотуттардаах;
 - алгыска кэтэр анал таҕастаах, соннук анал туттар иһиттээх-хомуостаах;
 - тута хохуйар дьобурдаах;
 - оһуохайы өрө тутар;
 - бастын үнкүү этээччи, алгысчыт;
 - утумнааччыларын бэлэмниир.

Онон, түмүктээн эттэххэ, Сунтаарга үнкүү этээччи, алгыстаах тыллаах дьахталлар былыр да, билигин да утумнара быстыбакка, үгэни тута сылдьаллара, ыччаты уһуйаллара холобур эрэ буолар кэрингээх. Өрөспүүбүлүкэ атын да улуустарыгар хомоҕой тыллаах, уһун тыыннаах, кэрэ тойуктаах, алгыс сиэрин-туомун тутулун билэр, алгыһы идэ онгостубут далбар хотуттар ыһыахха Күнү көрсүү сиэригэр-туомугар кыттан, сайдан, биллэн иһэллэригэр баҕарабын.

Литература:

- Алгыс (духуобунаска аналлаах сурунаал). 2009. №6. С. 17–18.
- Дарья Платоновна Петрова – Киччэй Даарыйа [Электроннай ресурс]. URL: <https://museum-suntar.saha.muzkult.ru/news/71834941>
- [Электроннай ресурс]. URL: https://vk.com.wall-25220794_8994
- Устуоруйа: Киччэй ойоҕо Даарыйа ыһыаҕа [Электроннай ресурс]. URL: <https://edersaas.ru/ustuoruja-kichchej-ojo-o-daaryja-y-ya-a/>
- Власьева М.Н. интервьюлара.

*ГЕРАСИМОВА Лилия Николаевна,
Олонхону чинчийэр институт научнай үлэһитэ,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ, Дьокуускай к.*

ОЛОНХОҔО УОННА УЗБЕК ЭПОҔЫГАР ДЬАХТАР УОБАРАСТАРА

Билигнги кэмнэ аан дойду эпостарын чинчийиигэ ураты болҕомто тэннээн көрөн үөрэтиигэ ууруллар. Түүр-монгол норуоттарын эпостарын чинчийиигэ эпос үөскээһинин, историяны кытта сибээһин, тэнг эбэтэр биир уонна ураты өрүттэрин быһаарыыга тэннээн үөрэтии улахан суолталаах. Урукку өттүгэр узбек эпоһын уонна саха олонхотун тэннэ тутан биһиги биллэр эпосоведпыт И.В. Пухов «Враги героя в олонхо и в “Алпамыше”» диэн ыстатыйатыгар ырыппыта [Пухов 2004]. Манна чинчийээччи утары турар уобарастары арыһан көрдөрүүтүгэр икки айымнылар история өттүттэн үөскээһиннэрин уонна ситимнэрин өттүгэр ыйытыыларга хоруй биэрэ сатаабыта. Биһиги «Алпамыш» эпос узбекты варианыгар уонна П.В. Оготоев «Элэс Боотур» олонхотугар көстөр дьахтар уобарастарын майгыннаһар уонна уратылаһар өрүттэрин булар сыаллаах-соруктаах тэннээн көрөргө сананныбыт.

ОлонхоҔо дьахтар уобарастарын ырытыыны И.В. Пухов [Пухов 2013], П.А. Ойуунускай [Ойунский 2013], Г.У. Эргис [Эргис 2008] уо.д.а. фольклористар үлэлэригэр көрүөххэ сөп. Чинчийээччи А.Н. Данилова олонхо дьахталларын толорор функцияларынан көрөн маннык көрүнгүргэ араарар: 1) олонхо сүрүн геройдарын араҥаччылыыр аналлаах дьахтар айыылар уонна иччилэр; 2) олонхо сүрүн геройдарыгар көмөлөһөөччү аптаах-хомуһуннаах удаһаттар; 3) буйун эр киһи уонна аптаах-хомуһуннаах удаһаттар эбээһинэстэрин толорооччу уонна айыы дьонун көмүскээччи бухатыыр дьахталлар; 4) үгэс быһыытынан ийэ, хаһайка, балты оруолларын толорор аналлаах айыы аймағын дьахталлара; 5) айыы бухатыырыгар ойох таһсар баһалаах абааһы дьахталлара [Данилова 2014].

«Элэс Боотур» олонхоҔо бухатыыр үс балтылаах: Айталын Куо, Айыы Уйантай и Кыыс Чэрэлин. Олонхо былаһын тухары кинилэр убайдарын хабыр майгытын уоскута сатыыллар, сүбэнэн-аманан көмө буолаллар, туох баардарынан буолаары

турар алдырхайдары эрдэттэн сэрэтэ, тохтото сатыылар. Бухатыыр, бастатан туран, кыргыттарга убай, кинилэр дурдалара-хаххалара, араначчылааччылары буолар, ол иһин убайдарыгар итэҕэйэллэр. Ол гынан баран төһө да киниттэн балыс буоллаллар, ийэ курдук харыстыылар, кини туһугар долгуйаллар. Холобур, абааһы уола Сыралынса Куону уорбутугар Элэс Боотур балтыларын кэргэттэрэ буолбут кини бииргэ төрөөбүт убайдара Тимир Дьийинтэй кэнниттэн ир суолун ирдээн бараллар. Онуоха бухатыыр балтылара кыыс убайдара кураанах кэллэхтэринэ, эйигин өлөрүөхтэрэ диэн сэрэтэллэр уонна барарыгар көрдөһөллөр. Маннык түгэнгэ дыин дьахтар сэрэхэчийэр, сүпсүгүрэр майгыта көстөр. Сырдык сэбэрэлээх Сыралынса Куо – «нарын быһыы, кэрэ көстүү, үтүө майгы бүттүүнүн көрдөрөр олонхо дьахтара» [Пухов 2013: 13]. Ол курдук олонхоҕо маннык хоһуллар: «сырдык дьиэлэрин сыдыаайа, үрүң дьиэлэрин үрүмэччитэ, хара дьиэлэрин хараңаччыта, былыттаах күннэ быктарбатах, күннээх халлаанга көрдөрбөтөх, дьүһүннээх үчүгэйэ дьүөрэлэһэн тэннэспэт, сүрэхтээҕи эрэ сүүйүөх сөбүмэр үтүө дьахтар...» [Оготоев 2002: 125]. Сыралынса Куо уобараһа, И.В. Пухов үлэтигэр ахтылларыныы, «бухатыырдар талаһар барамайдара» буолар, кини туһугар охсуһаллар [Пухов 2013: 14]. Манна даҕатан эттэххэ, бухатыыр балтылара уонна Сыралынса Куо олонхо хайааһыныгар быһаччы кыттыгаһа суох, туох да хорсун-хоодуот быһыыны онгорбот, мэйһидэри-харгыстары туоруурга албастары туһаммат уобарастар, ол оннугар бухатыыр холоонноох доҕоро, күн күбэй ийэтэ уонна алаһа дьийэ араначчыһыта буолар аналлаахтар. Онтон Кылааннаах-уһуктаах Кыыс Ньургун бухатыыр оҕоһуута атын. Кини Уот Урбалдьын, Тонг Дуурай, Күүстээх Күпсүүлэ үс убайдыы-бырааттыы абааһы уолаттарын кытта охсуһар. Ол төрүүтүнэн Уот Урбалдьын Кыыс Ньургуну сөбүлэнгин ылбакка кэргэн ыла сатааһына буолар. Кыыс Ньургун уобараһа харса-хабыра суох, күүстээх санаалаах, бэйэтин сатаан көмүскэнэр дьахтары ойуулаан көрдөрөр.

Өскөтүн олонхоҕо дьахтар идеала хас да уобараһынан бэррилэр буоллаҕына, «Алпамыш» эпоска норуот дьахтарга идеалын холобура сүрүннээн Барчин уонна Калдыргач нөҕүө бэррилэр. Калдыргач Алпамыш игирэ балта буолар, кини өтө көрөр дьобурдаах. Эпоска көстөрүнэн, кини убайыгар тыын боппуруостары быһаарарыгар сүрүн сүбэһит киһи. Убайыгар

таптала олус күүстээх, тулуурдаах уонна күүстээх эрэллээх. Маныха тэнгээтэххэ, Алпамыш аналлааҕа Барчин олус кэрэ, ону тэнэ бухатыыр кыыс: «В ту пору была Ай-Барчин в расцвете зрелости своей девической, – плечи у нее были – пятнадцать аршин каждое!» [Алпамыш 1958: 30]. Кини бэйэтин сатаан көмүскэнэр кыахтаах, хорсун, кытаанах, туруоруммут сыалын ситиһэр, күүстээх санаалаах дьахтар быһыытынан дьүһүйүллэр. Ол курдук, холобур: «Ни долгое отсутствие Алпамыша, ни насильственные действия Улантаза, ни надругательства, ни угрозы – ничто не может сломить стойкую и гордую Барчин» [Абдуллаева 1959: 89].

Эпостарга дьахтар сүрүн уобарастарыттан ураты, көмө уобарастар эмиэ бааллар, кинилэр айымныы хаамыытыгар сүнкэн оруолу толороллор. Холобур, үөдэн түгэҕэр түһүү көстүүтэ олонхоҕо да, «Алпамышка» даҕаны абааһы кыргыттарын көмөлөрүнэн онһуоллар. Онтон айыы бухатыырын быһыанытыгар «Элэс Боотурга» Ый кыһа Ыйбалдын Куо көмө буолар, Алпамыш бухатыырга Ай-Тавка диэн калмык Тайча-ханын кыһа көмөлөһөр.

Олонхоҕо уонна узбек эпоһыгар дьахтар уобарастарын тэнгэнэн көрөн баран, чинчийээччи А.Н. Данилова ыйбыт көрүгүнэрэ бары кэриэтэ икки эпоска иккиэннэригэр бааллар диэн түмүккэ кэлэбит. Ол гынан баран олонхоҕо дьахталлар уобарастарын көрүгүнэрэ хас да уобараһынан бэриллиэн сөп, ол оннугар узбек эпоһыгар биир уобараска хас да көрүгүн кириэн сөп эбит. Уопсайынан, көрүллүбүт эпостарга хоһуулар дьахталлар күүстээх санаалаах, хорсун-хоодуот, убаастанар, муударай, кэрэ, бэриниилээх, эрэллээх уонна дьол, эйэ, таптал туһугар туруулаһар хаачыстыбалаахтар диэн этиэххэ сөп.

Литература

- Абдуллаева Ш.М. Образы Барчин и Калдыргач // Об эпосе «Алпамыш»: материалы по обсуждению эпоса «Алпамыш». Ташкент: Изд-во АН Узбекской ССР, 1959. С. 87–91.
- Алпамыш: узб. нар. эпос; по варианту Ф. Юлдаша / пер. с узб. Л. Пеньковской. М.: Худ. лит., 1958. 338 с.
- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в якутском олонхо. Новосибирск: Наука, 2014. 166 с.
- Оготовев П.В. Элэс Боотур: олонхо. Якутск, 2002. 128 с.
- Ойунский П.А. Якутская сказка (олонхо): ее сюжет и

-
- содержание. Якутск: Сайдам, 2013. 94 с.
 - Пухов И.В. Враги героя в олонхо и в «Алпамыше» // Якутский героический эпос – олонхо. Якутск, 2004. 207 с.
 - Пухов И.В. Олонхо – древний эпос якутов. Якутск: Сайдам, 2013. 48 с.
 - Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. Якутск: Бичик, 2008. 400 с.

*ГРИГОРЬЕВ Георгий Валерьевич,
учитель истории и обществознания
Тасагарской СОШ им. Н.Н. Каратаева,
Виллюйский улус, Тасагар*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕРИАЛОВ ОЛОНХО
НА УРОКАХ ИСТОРИИ
КАК СРЕДСТВА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО
РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ**

Этические идеалы, выраженные в якутском эпосе олонхо, являются эффективным средством нравственного воспитания подрастающего поколения.

Сегодня настало время воспитывать наших детей на традициях Олонхо. Через этнопедагогику мы можем приобщать молодое поколение к народной педагогике, этнической и экологической культуре своего народа. Но главная цель педагогики Олонхо – это создание условий для духовно-нравственного воспитания и развития школьников. В процессе реализации модели организованно-педагогических условий духовно-нравственного воспитания обучающихся на примере эпоса олонхо, формируются духовно-нравственные понятия и ценностные ориентации у школьников. Такие условия создаются в муниципальном бюджетном общеобразовательном учреждении «Тасагарская средняя общеобразовательная школа» Виллюйского улуса Республики Саха (Якутия). В школе впервые разработана программа, апробировано и внедрено в практику использование материалов олонхо, которые способствуют формированию нравственно-эстетических, гуманистических представлений, приводят к позитивным личностным и метапредметным результатам, по всем предметным областям, а также во внеурочной деятель-

ности учащихся.

В ходе реализации опытно-экспериментальной программы нашей школы мы осуществили внедрение этнокультурного компонента на уроках истории как средства формирования культурной идентификации обучающихся, что способствовало духовно-нравственному развитию ребенка. Апробация введения элементов олонхо на уроках истории и обществознания осуществлялась среди учащихся 5–6 классов школы.

Процесс приобщения обучающегося к олонхо прежде всего предусматривал: обнаружение детьми в поступках и деяниях героев эпоса ценностного отношения к миру природы, жизни и осмысления собственной связи с созидающим Айыы; осмысление таких основных ценностей олонхо, как идея творения, созидания, красоты, добра и др. с помощью специальных занятий, игр и философских бесед; творческий подход к решению проблемных задач как один из важнейших условий усвоения опыта общечеловеческой культуры. Организованные нетрадиционные формы работы по содержанию олонхо позволили обучающимся активно сопереживать эпические события; глубже понять мотивы поступков героев, выделять те ценности, которые легли в основу действий героев эпоса; а также устанавливать элементарные связи жизни и поступков героев эпоса с «собственным Я».

В результате апробации использования элементов олонхо на уроках истории и обществознания, а также проведения комплексных работ по внедрению олонхо в образовательный процесс в целом, мы можем сделать вывод о том, что психолого-педагогическое влияние олонхо на развитие личности обучающегося будет действенным, если: 1) материал олонхо выбран грамотно и использован эффективно; 2) разработаны методы и приемы психологического воздействия; 3) обеспечены дополнительные аудиовизуальные материалы для усвоения учащимися понятий и сведений о быте, традициях и обычаях родного народа.

В изучении олонхо мы видим укрепление связи времен, сохранение традиций, а значит, и воспитание чувства патриотизма и любви к родине. Духовно-нравственное развитие граждан России является первостепенной задачей современной образовательной системы и представляет собой социальный заказ общества. Выполнение этого заказа – долг каждого образовательного учреждения, каждого педагогического коллектива.

*ДАНИЛОВА Анна Николаевна,
кандидат филологических наук,
научный сотрудник отдела фольклора
и литературы ИГиПМНС СО РАН, г. Якутск*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЛОНХО О ЖЕНЩИНАХ-БОГАТЫРКАХ

Образ воинственных девушек, готовых постоять не только за себя и свою семью, но и за народ и страну, не уступающих на поле битвы мужчинам-богатырям, популярен в мировой литературе. В якутской фольклористике тексты олонхо о богатырках рассматриваются как ранний этап эпического творчества, сохранивший архаические черты. Ученые-исследователи не раз обращались к женским персонажам в героическом эпосе. По своему происхождению сказания о женщине-богатырке, как отмечают многие исследователи-эпосоведы, генетически восходят к эпохе матриархата, когда поколение женщин в условиях рядового матриархального быта было господствующим в семье и обществе. В олонхо о женщинах-богатырках воинственная женщина всегда занимает высшее положение в эпическом обществе, чаще выступает родоначальницей племени айыы. Образы якутских женщин-богатырок отчасти соприкасаются с древнегреческими амазонками.

Якутские фольклористы Г.У. Эргис, И.В. Пухов и Н.В. Емельянов определили ключевые функции женских персонажей олонхо. Ими выявлены основные их типы, дана подробная характеристика, установлены сюжетные линии олонхо о женщинах-богатырках.

Г.У. Эргис отметил, что «в образах девушек-богатырок и шаманок отразилось высокое положение женщин в древности, в эпоху матриархата, которое вызвало возникновение образов воинственных женщин в эпосе в социально-исторических условиях жизни якутского народа» [Эргис 1974: 201].

И.В. Пухов писал, что «образы героинь олонхо сложнее и разнообразнее образов героев олонхо» и выявил два типа женских персонажей на основе их социального статуса в эпическом обществе: активные и пассивные. Из них к активным относятся образы богатырок и шаманок, а к пассивным образы эпических красавиц [Пухов 1962: 126].

Ценный материал по данному исследованию представляет работа Н.В. Емельянова, детально рассмотревшего сюжеты олонхо о женщинах-богатырках (анализ девяти полных текстов и шести записей). Автор разделил тексты олонхо на два типа: 1) женщины-богатырки – первые жители Среднего мира; 2) женщины-богатырки и защита племени айыы аймага. Он пришел к выводу, что сюжеты данных олонхо развертываются вокруг двух тем: «Взаимоотношения героини с богатырем-рабом» и «Потеря и поиск героиней ее коня (ребенка, сестры)».

Тексты олонхо о женщинах-богатырках, в основном, были записаны в 1930–40-х гг. во время активной фиксации фольклорных произведений. Ареал распространения олонхо о женщинах-богатырках разделяем на два очага бытования – Красноярский край и Республика Саха (Якутия). Два текста олонхо в 1959 г. были записаны в п. Ессей Красноярского края Н.В. Емельяновым и им же один текст был зафиксирован в Хатасском наслеге бывшего Якутского района.

Можно выделить три локальные группы записей олонхо о женщинах-богатырках: центральная, вилюйская, северная. Из них к центральной относятся записанные: со слов олонхосута П.П. Алексеева полное олонхо «Кыыдааннаах Кыыс Туйгун бухатыыр»; со слов П.Г. Романова два олонхо «Кыыс Ньургустай Куо» (полное) и «Кыыс Ньургун Куо» (сюжет); со слов И.С. Скрыбыкина полное олонхо «Кыыс Туйгун»; со слов П.М. Оконешникова полное олонхо «Кыыс Туйгун» и три кратких сюжета; со слов Н.Т. Абрамова полное олонхо «Удаҕаттар Уолумар Айгыр икки»; со слов П.Н. Бурнашева полное олонхо «Кыыс Дэбилийэ»; со слов П.П. Ядрихинского полное олонхо «Дьырыбына Дьырылыатта»; вилюйской – неполный текст олонхо «Кыыс Дьуруслаан бухатыыр» И.Г. Петрова, полное олонхо «Кыыс Дьуурайа бухатыыр» Г.В. Дуюкова; северной – записаны в основном краткие изложения сюжетов олонхо о воинственных женщинах.

Большинство текстов олонхо о женщинах-богатырках относятся к типу женщин-воительниц, которые восходят к наиболее ранним сюжетам. Женщина-богатырка в первую очередь выступает как воительница, где главной целью является сохранение своей свободы. Тип женщины-жены является отражением более позднего вида. По сюжету они особо не отличаются от олонхо, где главным героем выступает

богатырь – героиня также защищает своих близких людей от чудовищ абаасы.

В олонхо данного типа главная цель женщины-богатырки в основном заключается в поиске идеального жениха, в результате которого она становится женой сильного богатыря-мужчины, хранительницей семейного очага. При этом она полностью теряет богатырскую силу, но иногда сохраняет шаманскую магическую силу, например, становится удаганкой. Всех анализируемых сказаний о воинственных девах соединяет одно общее – в них изображены свободолюбивые, обладающие неимоверной силой девушки, защищающие не только себя, но и своих родных и близких людей от противостоящих им ханов и эпических чудовищ.

Образ богатырок представлен в сюжетах олонхо почти равнозначно, как и образы богатырей айыы. Их положительные качества: активность, смелость, умение постоять за себя, шаманская сила, физические данные идентичны мужским качествам. Возвеличивание женщины не только за красоту, но и за храбрость и мудрость, ярко выраженное в текстах олонхо, убедительно свидетельствует о его древнейшем происхождении.

В текстах олонхо о женщинах-богатырках можно обнаружить архаические космогонические мотивы – это мотив сотворения мира или устройства мира, культовые мотивы – обряд проводов богини Айыысыт, обряд очищения от скверны абаасы Среднего мира и очищения самой женщины-богатырки. Также мотивы о животных, которые являются одним из древнейших религиозных воззрений – тотемизмом, сохранившихся у некоторых народов до настоящего времени. Некоторые исследователи считают, что именно из веры людей в кровное родство с животными возникли мифы об оборотнях – о перевоплощении главного героя фольклора в волка, тигра, медведя и т.д. Женщина-богатырка обладает даром оборотничества, особенно в трудных ситуациях (в схватке со злыми духами или преодолении долгого пути) превращается в животное, птицу, насекомое. Героический мотив характеризует происхождение героини – прямого потомка богов, либо же просто состоящего в кровном родстве с божествами верхнего мира. У нее необыкновенное детство (какие-либо особенные способности, сиротство, особенная судьба), часто изгнание, совершение подвигов, победа над чудовищами, спасение

близкого, возвращение и свадьба.

Многие женщины-богатырки меняют свою функцию становясь от женщины-родоначальницы или женщины-воительницы до женщины-жены. Также часто ей приписывается функция культурного героя как установление брачных союзов спасенных ею людей Среднего мира, проведение ритуалов и обрядов в качестве шаманки.

В олонхо о женщинах-богатырках присутствуют героические мотивы, где, как и в героическом мифе, происходит формирование её как личности и способность создать космический баланс в мире. К героическим мотивам относятся: мотивы рождения и происхождения женщины-богатырки, устройства жизни; мотив помощи, устройства семейной жизни женщины-богатырки; мотив «задержания» женщины-богатырки на небе; мотив «узнавания» о состоянии богатырки; мотив «превращения» (зооморфный, орнитоморфный, ихтиоморфный образы); мотив прибытия небесного вестника; мотив «дара» небесной шаманкой. Мотив состоит из сюжетных действий, совершаемых женщиной-богатыркой и другими эпическими персонажами по отношению к ней. При этом следует указать три вида действий: 1) одностороннее действие, совершаемое женщиной-богатыркой или другими мифологическими персонажами (персонаж действует, но не получает ответа на него, т.е. отсутствует обратное действие); 2) двухстороннее действие (взаимодействие), когда оба персонажа действуют по схеме – действие 1 персонажа ↔ действие 2 персонажа = взаимодействие (персонаж действует и получает ответ, т.е. присутствует обратное действие); 3) трехстороннее действие, где действует 1 персонаж на 2 персонажа, но не получает ответного действия, однако 2 персонаж действует на 3 персонажа, в результате происходит их взаимодействие. Изучение мотивов чудесного зачатия и чудесного рождения богатырки в олонхо о женщинах-богатырках показало, что они своими корнями уходят в мифы древних якутов, связанные с шаманами, тотемными животными. Описание мотива чудесного рождения, быстрого роста объясняется верой в лучшее будущее.

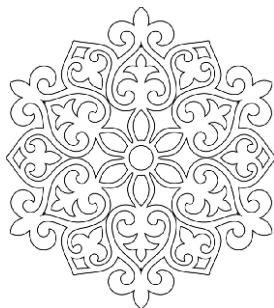
Таким образом, сюжеты якутских олонхо о женщинах-богатырках представляют собой отдельную группу. Всех анализируемых сказаний о воинственных девах соединяет

общее – в них изображены свободолюбивые, обладающие неимоверной силой девушки, защищающие не только себя, но и своих родных и близких людей от противостоящих им эпических чудовищ абаасы. Женщины-богатырки в якутских олонхо в конце повествования становятся женами, матерями, родоначальницами, хранительницами семейного очага.

Благодарность: Выражаем благодарность за использование научного оборудования ЦКП Федерального исследовательского центра Якутского научного центра СО РАН в рамках реализации мероприятий по гранту № 13.ЦКП.21.0016.

Литература

- Емельянов Н.В. Сюжеты ранних типов якутских олонхо. М., 1983. 248 с.
- Кыыс Дэбилийэ: Якутский героический эпос. Новосибирск: ВО «Наука», 1993. 330 с.
- Лебедева Ж.К. Эпические памятники народов Крайнего Севера. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1982. 112 с.
- Пухов И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 256 с.
- Пухов И.В., Эргис Г.У. Якутские олонхо // Строптивный Кулун Куллустуур: якутское олонхо. М.: Наука. С. 544–578.
- Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. М.: Наука, 1974. 402 с.
- Ядрихинский П.П. Джырыбына Джырылыатта девушка-богатырка: Якутское олонхо. Якутск: Якут. кн. изд-во, 1981. 200 с.

*ДЕГТЯРЕВА Татьяна Ивановна,
П.В. Аммосов аатынан Тулуна орто оскуолатын учуутала,
Уус-Алдан улууһа, Тулуна*

ОЛОНХО ЭЙГЭТЭ – ОҢО САЙДАР ТҮҮҮЛГЭТЭ

Саха омуга үөскээбит дойдутун тыынын, дьонун өйүн-санаатын, олоһун-дьаһаҕын кэрэхэлиир сүдү айымньытынан олонхо буолар. Олонхо – биһиги мунгура биллибэт мындыр билиибит, сүрэхпит иэйиитэ, дууһабыт баҕата, бу биһиги атын омуктартан уратыбыт, норуот быһыытынан инники кэскилбит. Олонхоҕо саха тылын байбал курдук баайа, кынаттаах санаатын күүһэ, философиятын дириңгэ, ырыатын-тойугун эгэлгэтэ барыта түмүллэн сылдьар.

Саха норуотун сайдар кэскилэ – оҕолорго. Оҕо кыра эрдэбиттэн норуот үгэһин, сиэрин-туомун билэ уонна ону тутуһа үөрэннэҕинэ эрэ, кини бэйэтин норуотун олоһун салҕааччы буолуо. Сахалар былыр-былыргыттан оҕоҕо, ыччакка төрөөбүт норуотун тыынын ингэрэргэ кыһаналлара. Оттон олонхо сахалыы ыраастык санарарга, уу сахалыы тыл суолтатын билэргэ, куһаҕаны-үчүгэи араарарга, саха култууратын дириңник үөрэтэргэ төһүү күүс буолара саарбаҕа суох. Онон саха оҕото дьарыктанан, олонхо ис эйгэтигэр тардыллан, умсугуйан туран олонхону үөрэттэҕинэ, норуотун таптыыр иэйиитэ уһуктуо, уус-уран тыл имэҥин ингэриммит, өбүгэлэрин үтүө үгэстэрин ылыммыт, кэрэни кэрэхсиир, аһыныгас санаалаах, амарах дууһалаах киһи киэнэ кэрэмэхэ буола улаатыа.

Үлэ тоҕооһо: саха оҕото өбүгэлэрин үгэһин, сиэрин-туомун этигэр-хааныгар кыра эрдэбиттэн ингэрэн улааттаҕына, үрдүк култууралаах, сиэрдээх-майгылаах, олохтоох өйдөөх-санаалаах киһи буолар кыахтаах.

Сыала: оҕону кыра эрдэбиттэн саха норуотун тылынан уус-уран сүдү айымньытыгар – олонхоҕо уһуйуу, үөрэтии, сайыннарыы.

Соруктара:

- оҕо тылын-өһүн олонхо көмөтүнэн байытыы, уус-ураннык кэпсиир дьоһурун сайыннарыы;
- оҕо ис кыахтарын, айылҕаттан бэриллибит талаанын уһугуннарыы;
- оҕо олонхону истэр, толкуйдуур, толорор дьоһурун

сайыннары;

– олонхо тылынан оҕо оҕо сирдээх майгыны, үтүө үгэстэри олохсутуу.

Сананы киллэри: саха тылын сүмэтин, мындыр өйүн, сиэрин-туомун, ырыатын-тойугун барытын ингэриммит олонхону кыра кылаас оҕото, бэйэтэ баҕалаах уонна дьоһурдаах буоллабына, үөрэтэн дьарыктаннабына, кини бары өттүнэн сайдар.

Сабаҕалааһын: олонхону үөрэтии оҕо төрөөбүт тылын баайын баһылырыгар, санаатын толору тийимтиэтик этэ үөрэнэригэр, норуотун таптыыр иэйиитэ уһуктарыгар, өбүгэлэрин үтүө үгэстэрин ылынар, кэрэни кэрэхсиир, аһыныгас санаалаах, амарах дууһалаах киһи киэнэ кэрэмэхэ буола улаатарыгар олукуулар.

Саха киһитэ былыр-былыргыттан сытыары сымнаҕас майгылааҕа, ыраас дууһалааҕа, мындыр өйдөөбө, дойдутун дьонун-сэргэтин, сиэрин-уотун таптыыра-харыстыыра биллэр. Оҕону кыра эрдэбиттэн кэрэбэ тардыы, айылҕаны, төрөөбүт кырыһы, көмүлүөк оһох сылааһын таптыырга үөрэтии уонна уһуйуу – биһиги, улахан дьон, төрөппүттэр сорокпут буолар. Оттон норуот өйүн-санаатын сүннүүнэн олонхо буолар. Ол иһин биһиэхэ олонхобутун диригинник үөрэтэр, харыстыыр уонна үйэтитэр сорок турар.

Кыра саастаах оҕолорго олонхону билиһиннэрэр сыалтан, оскуолабытыгар 2007 сыллаахтан саҕалаан олонхо эйгэтин тэрийэргэ үлэлэспиппит. Ол курдук, ити сыл «Түһүлгэ» оҕо фольклорнай бөлөбүн тэрийбиппит. Саха олонхотун тылын

урана, уратыта, эйгэтэ саха кутун-сүрүн сааһылыр, уйулҕатын бөбөргөтөр аналлаах. Олонхо тыла-өһө оҕо толкуйун байытар, оҕону чөл туруктуур, сайыннарар. Онон Е.П. Чехордуна кинигэлэрэ оҕолорбутугар бэйэлэрин ылыктарын тэлэн, аартыктарын арыян, олонхо дойдутугар киирэллэригэр күүс-көмө буолбуттара.

Үөрэтиигэ маннык ньымалары туттабыт:

1. **Олонхону талыы:** олонхо ис хоһоонун билиһиннэрэргэ оҕо сааһын уратытын хайаан да учуоттуубут, оҕо уйулҕатынан ылынар олонхотун талабыт.

2. **Билиһиннэри:** олонхо аата, олонхоһут, геройдар уобарастара; олонхоҕо хоһулар көстүүлэри, дьайылары чопчу өйдөтүү.

3. **Иһитиннэри:** тыыннаах толорууну иһитиннэри уонна көрдөрүү (аудио-, видеоматырыһаал, аныгы технология) – иһитиннэри, үтүгүннэри ньыматын туттуу.

4. **Геройдары ырытыы:** олонхо персонажтарын үтүө-мөкү өрүттэрин ырытыы, көрдөрүү; оҕо куолаһын уратытын, кыайа туган толоруутун учуоттаан, сөп түбэхэр оруоллары талыы.

5. **Уруһуйдатыы:** оҕо геройун бэйэтин хараҕынан хайдах ылынарын ойуулуур.

6. **Өйгө үөрэти:** бу улахан түбүгү, тулууру эрэйэр сындараннаах үлэ, ол гынан баран, саха оҕото олонхону этинэн-хаанынан чугастык ылынар, ол иһин түргэнник өйдүүр.

7. **Тойуктары үөрэти:** хас биирдии тойугу олонхо ис тутулугар, персонаж майгытыгар-сигилитигэр, туох, ханнык быһыыга-майгыга толорулларыгар сөп түбэһиннэрэ сатыыбыт. Тойугу үөрэтиигэ Никандр Прокопьевич Тимофеев ньыматынан, бастаан куолаһы аһыыга, кылыһаҕы таһаарыыга үлэлиибит, хат-хат такайыы, эрчиллии барар. Манна интернет ситимин, ИКТ туһанабыт.

8. **Туттан-хаптан олоруу:** олонхо ис хоһоонун өйдөөн, онно дьүөрэлээн, хайдах туттан-хаптан олонхон олонхолуурга үөрэнэллэр.

9. **Олонхону толоруу.**

Бөлөбүнэн олонхону толорууга биир оҕо сэхэнньит буолар, атыттар араас оруоллары толороллор. Сэхэнньит оҕо олонхо сүрүн быһылаанын кэпсиир. Атын геройдар тойуктарын оҕолор куоластарын уратытыгар сөп түбэһиннэрэн талан биэрэбит. Атын олонхоһут оҕолортон, аҕа саастаах

олонхоһуттартан истибит матыыптарбытын үөрэтэбит. Холобур, ат ырыатын Чурапчы Хайахсытыгар үлэлиир Мария Герасимова бөлөбүн олонхоһут оҕолоруттан истэн толороллор. Маны таһынан, бу үлэбитигэр Амма улуунун «Оллоон» фольклорнай бөлөбө таһаарбыт дискэтэ улахан күүс-көмө буолар. Бастаан уустуктары көрсөбүт, холобур, олонхо сүрүн персонажтара хас да буолаллар, кинилэр тойуктарын биллэр гына уратылаары, сыллата араас матыып көрдүүбүт. Онон бастакы кылааска оҕолор олонхону тойуга суох, тылынан кэпсииллэр. Онтон сыһыа геройдар тойуктарын ыллаан бараллар, 5–6 кылаастарга үчүгэйдик туойа үөрэнэллэр.

Аан бастаан 2007 с. С. Васильев «Мөнгүрүүр Бөбө» олонхотун спектакль быһыытынан оонньоон көрдөрбүппүт. Манна өр сылларга араас остуоруйаларынан инсценировка туруорууга үлэлээбит үөрүйэхпит көмөлөспүтэ. Бу олонхону туруоруубутунан көрөөччү биһирэбилин ылбыппыт.

Сергей Васильев – Борогонскай 100 сааһын туолар үбүлүөйдээх сылыгар Улуустаабы кииннэммит оҕо библиотекатын тэрээһининэн «Олонхо түһүлгэтэ» күрэх ытыллыбыта. Онон «Түһүлгэ» фольклорнай ансаамбылбыт Гран-при хаһаайына буолбута. Бу бастакы ситиһиит биһигини элбэххэ кынаттабыта. Ол курдук, сайын Аан дойдутаабы «Культура мира на Земле Олонхо» диэн тэрээһингэ ынгырыллыбыппыт, «Хотугу сулус» күрэххэ кыттыбыппыт, 3 степеннээх дипломант буолан үөрбүппүт-көппүппүт.

2013 с. «Түһүлгэ» бөлөх оҕолоругар, санга сабалыырга тэттик олонхо ордук табыгастаах диэн, Н.И. Сафонов – Дьырылы «Чабылытта Бэргэн» олонхотун үөрэппитим. Оҕолор сүрдээгин сөбүлээн, умсугуйан толорор этилэр. Онтон салгыы оҕо толороругар сүрдээх табыгастаах, тыла-өһө өйдөнүмтүө, тийимтиэ диэн, үксүн биир дойдулаахпыт Сергей Васильев – Борогонскай олонхолорун үөрэтэбит. Ол курдук, оҕолорбут кини «Эрчимэн Бэргэн», «Мөнгүрүүр Бөбө», «Үөлэн Хардааччы», «Батастаан Баатыр» олонхолорун толордулар. Билинги туругунан биһиэхэ алын сүһүөх үөрэнээчилэригэр аналлаах 3 бөлөх тэриллэн үлэлии турар, манна оҕолорбут сөбүлээн дьарыктаналлар. Араас күрэхтэргэ кыттарбытыгар, танаспытын тигиигэ төрөппүттэрибит сүрүн күүс-көмө буолаллар.

Мань таһынан, биирдиилээн олонхоһут талааннаах оҕолору кытта үлэлибит. Ол курдук Дегтярева Роза, Турантаев Родион, Васильева Оля, Терешкин Костя, Егорова Туйаара, Троева Кэскилээнэ, Васильев Айаал араас күрэхтэр кыайыылаахтара буолаллар. Чинчийэр үлэҕэ эмиэ холонобут, холобур, «Олонхону чинчийи: оҕо анаарыыта» научнай-практической конференция хомуурунньугар Егорова Тина үлэтэ бэчээттэммитэ. Барыта холбоон, улуустааҕы 16, региональной 3, өрөспүүбүлүкэтээҕи 15, норуоттар икки ардыларынааҕы 2 араас тэрээниннэргэ кыттан, бэйэбит кэҕкэ сэмэй ситиһиилэрдээхпит.

Олонхоҕо уһууу оҕо сайдыытыгар дьайыытын ырытан көрөөрү, биһиги Чурапчы улуунун Хадаар орто оскуолатын учуутала В.В. Никонова онгорбут ыйытыгын бэйэбитигэр сөп түбэхэр гына уларыттыбыт. Мань «Түһүлгэ», «Дьизэрэй» бөлөхтөргө араас сылларга дьарыктаммыт оҕолорго толортордубут. Ол курдук, ыйытыкка алын сүһүөх кылаастарга үөрэнэ сылдьан «Дьизэрэй» бөлөххө олонхолообут 11 кылаастан 4 үөрэнээччи, 7 кылаастан 3 үөрэнээччи, «Түһүлгэ» бөлөххө дьарыктаммыт 9 кылаастан 6 үөрэнээччи, 5 кылаастан 5 үөрэнээччи кытынна.

Ыйытык сыала – олонхо эйгэтигэр иитилибит, олонхону толорбут оҕолор олонхо туһунан өйдөбүллэрин билгэлээн көрүү уонна бу оҕолор сайдыыларыгар олонхо төһө көдүүстээгин быһаарыы.

Ыйытык:

1. Олонхо туһунан уопсай билиин?
2. «Түһүлгэ», «Дьизэрэй» бөлөхтөргө дьарыктаммыккын төһө сөбүлүүгүн?
3. Олонхо эн тылын баайа сайдыытыгар көмөлөөх дуо?
4. Олонхо олоххо үөрэттэ дуо?
5. Сатаан туойаҕын дуо?
6. Олонхону билигин ааҕаҕын дуо?
7. Өссө олонхолуоххун баҕараҕын дуо?
8. Олонхо сайдарыгар мин тугу гыным этэй?

Ыйытык Кылаас	1 сөп\суох	2 сөп\суох	3 сөп\суох	4 сөп\суох	5 сөп\суох	6 сөп\суох	7 сөп\суох
5 кылаас (5 оҕо)	5\0	5\0	5\1	4\1	4\1	4\1	5\0
7 кылаас (3 оҕо)	3\0	3\0	3\0	3\0	3\0	2\1	3\0
9 кылаас (6 оҕо)	6\0	6\0	5\0	6\0	5\1	5\1	5\1
11 кылаас (4 оҕо)	4\0	4\0	3\1	4\0	4\0	4\0	3\1

Бүтэник «Олонхо сайдарыгар мин тугу гыным этэй?» диэн ыйытыгыга оҕолор хоруйдара манныктар:

- Олонхо киинэтин оноруохха сөп – 2 оҕо;
- Мультфильм устуом этэ – 4 оҕо;
- Олонхолуом – 1 оҕо;
- Электроннай оонньуу айыам – 3 оҕо;
- Уруһуйдаан откриткалары оноруом – 1 оҕо;
- Олонхо театрыгар үлэлиэм – 2 оҕо;
- Олонхону оҕолорго үөрэтиэм – 2 оҕо;
- Диснейленд курдук олонхоҕо анаан оноруом этэ – 2 оҕо.

Ыйытык көрдөрөрүнэн, оҕолортон 100 %-нара олонхо туһунан сүрүн билиилээхтэр, 100 % олонхонон дьарыктаммыттарын сөбүлүүллэр, 89 % тылбыт сайдыытыгар көмөлөстө дии саныыллар, 94% олохпугугар дьайар диэн эрэнэллэр, 89 % сатаан туойаллар, 85 % олонхону ааҕаллар, 89 % олонхону өссө да толоруохтарын баҕараллар эбит.

Онон, оҕо олонхону кытта алтыһа, олонхону толоро улааттаҕына, олонхону сөбүлүүр, тойук туойар, олонхо ис тутулун өйдөөн ааҕар буолар эбит. Ити курдук олонхо норуот өйө-санаата, сизэрэ-туома түмүллүбүт түһүлгэтэ буоларын быһыытынан, хас биридди оҕо сайдыытыгар көмөлөөбө биһэргэтилиннэ.

Олонхолуур оҕолор оттомноох, тулуурдаах, кэрэбэ тардыһылаах, олохтоох өйдөөх-санаалаах, түмсүүлээх буолаллар диэн түмүккэ кэлэбит. Олонхо диэн аан дойдуга тутулун, озорор олохпут омсо уонна үчүгэй өрүттэрин барытын көрдөрөр, аны норуоппут сизэрэ-туома, итэбэлэ, айылҕа күүһэ – барыта эмиэ олонхоҕо түмүллүбүт. Оҕо олонхо эйгэтин таайыллыбат таабырыннаах дойдутугар, кыралаан да буоллар, сыстан толкуйдуур, өйүгэр тутар дьобура сайдар, төрөөбүт тылынан сатаан хомоҕойдук сангарар, эйгэтэ кэнгиир, ырааһыар. Ону таһынан, оҕо тылын-өһүн кыра сааһыттан олонхо көмөтүнэн байыттаһа, кини бу сахабыт улуу айымньытын сатаан истэр, толкуйдуур, толорор дьобура сайдар, норуотун ытыктыыр, таптыыр, кининэн киэн туттар буола иитиллэр. Онон саха норуотун сүдү айымньыта – олонхо оҕо төрөөбүт тылын баайын баһылыырыгар, санаатын толору тийимтиэтик этэ үөрэнэригэр, норуотун таптыыр иэийитэ уһуктарыгар, өбүгэлэрин үтүө үгэстэрин ылынар, кэрэни кэрэхсиир, аһыныгас санаалаах, амарах дууһалаах киһи киэнэ кэрэмэһэ буола улаатарыгар олук ууруоҕа диэн сабаҕалааһым-

мыт оруннаах.

Литература

- Бастакы үктэл. 2007. № 1.
- Олонхо педагогикатын оҕо садыгар олохтоонун. Дьокуускай: Бичик, 2013.
- Сафонов Н.И.-Дьырылы. Олонхобут тыына – олохпут кыыма. Дьокуускай, 2012.
- Тимофеев Н.П. Оҕону олонхолуурга үөрэтии. Дьокуускай: Дани Алмас, 2009.
- Чехордуна Е.П. Олонхо тыла-өһө. Дьокуускай: Бичик, 1999.
- Чехордуна Е.П. Мин дойдум – олонхо дойдута. Дьокуускай: Бичик, 2006.
- Чөмчүүк саас. 2007. № 2.
- Федорова Г.Г. Оҕону туойарга үөрэтии. Якутск: Ситим, 1993.
- Филиппова Н.И. Олонхону оскуолаҕа үөрэтии. Якутскай, 1984.
- Школа новых идей. Якутск, 2009.

*ЕРЕМЕЕВА Валентина Степановна,
учитель географии
Тасагарской СОШ им. Н.Н. Каратаева,
Вилуйский улус, Тасагар*

ЗЕМЛЯ ОЛОНХО НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

Патриотическое воспитание в школе представляет собой составную часть сложного и многостороннего процесса формирования личности. Сегодня перед обществом поставлена первоочередная задача – формирование у детей чувства преданности Родине и гордости за неё при любых экономических и политических ситуациях.

Якутия позиционирует себя как «Земля Олонхо», площадь которой составляет свыше 3,2 млн. кв. км. Предки якутов, наверное, неслучайно выбрали эти земли для поселения на долгие времена: три долины средней Лены – самые подходящие места для табунного и отгонного скотоводства.

В Республике Саха (Якутия) была принята Государственная

целевая программа по сохранению, изучению и распространению эпоса Олонхо. Согласно этой программе, в Тасагарской средней общеобразовательной школе Вилуйского улуса разработана программа «Туску», реализующая воспитательный и развивающий потенциал Олонхо в условиях поликультурной среды.

В ходе обучения Олонхо на уроках географии, выпускник научится:

- аргументировать, приводить доказательства разнообразия и распространения организмов в мире и на Земле Олонхо;
- сравнивать географические оболочки планеты и Земли Олонхо (гидросфера, литосфера, атмосфера, биосфера), процессы жизнедеятельности, делать выводы и умозаключения на основе сравнения;
- определять и описывать животный и растительный мир планеты и Земли Олонхо;
- объяснять особенности компонентов природы отдельных территорий земли и Земли Олонхо;
- объяснять и сравнивать особенности природы, населения и хозяйства отдельных стран мира и Земли Олонхо;
- описывать погоду в родной местности и на Земле Олонхо и др.

Распределение реализации программы «Туску» на уроках географии

Класс	Название урока	Кол-во часов	Ожидаемый результат
5	Вода на Земле (с элементами олонхо)	1	Формирование представлений о Земле Олонхо
6	Разнообразие и распространение организмов на Земле (с элементами олонхо)	1	Формирование нравственных ценностей
7	Природные комплексы и природная зональность (с элементами олонхо)	1	Развитие творческого воображения, творческой мыслительной деятельности
8	Национальный состав России (с элементами олонхо)	1	Получение знаний об основных этапах формирования народов, их главных занятиях в древности
9	Восточная Сибирь (с элементами олонхо)	1	Формирование целостного представления о мире, развитие интереса к его познанию

10	Олонхо как средство изучения истории происхождения народа Саха	1	Получение знаний об основных этапах формирования народов РС (Я), их главных занятиях в древности
11	Земля Олонхо как большой регион	1	Формирование представлений о Земле Олонхо как о большом регионе

Освоение учебного предмета «География» направлено на развитие у обучающихся ценностного отношения к объектам живой природы, создание условий для формирования интеллектуальных, гражданских, коммуникационных, информационных компетенций. Обучающиеся овладеют научными методами решения различных теоретических и практических задач, умениями формулировать гипотезы, проводить эксперименты, оценивать и анализировать полученные результаты, сопоставлять их с объективными реалиями жизни.

*ИВАНОВА Маргарита Ивановна,
Россия суруналыыстарын сойууһун
чилиэнэ, общественник,
Дьокуускай к.*

УДЬУОР ОЛОНХОҮТ САРГЫЛААНА СЛЕПЦОВА – ХАТАН КЫЛААН

Олонхоһут Саргылаана Семеновна – Хатан Кылаан 1966 с. олунньу 8 күнүгэр Саха АССР Верхоянскэй оройуонун Үңкүр нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Саргылаана Семеновна аата-суола улахан түһүлгэлэргэ 2015 с. сағалаан иһиллэр буолбута. Ити кэмтэн ыла олонхо эйгэтигэр олонхоһут быһыытынан биллэн-көстөн барбыта.

Сахаҕа «кимтэн кииннээххин, хантан хааннааххын?» диэн дириг өйдөбүллээх күлүүс ыйытык киһи дьылбатыгар удьуордааһын суолтатын үрдэтэр. Саргылаана Слепцова ийэтин уонна аҕатын өтүнэн тыл уустаахтар диэн чорботон бэлиэтиир тобоостоох. Ийэтэ Людмила Павловна оскуолаҕа нуучча тылын учууталынан, дириэктэринэн, онтон сельсовет бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Людмила Павловна «олус хатан куоластааҕа», оскуолаҕа үлэтиир сылларыгар «оҕолору муньан оһуохайдатара, араас ырыалары ылатара» [Слепцов 2022]. Кини Мэнэ Хаңалас улууһугар кизгник биллэр Наахара

Аламай аҗа ууһуттан хаан тамайар. Бу аймахха Аҗа дойду сэриитин иннинэ Саргылаана Семеновна хос эһэтэ Күлүнкүөр Баһылай Уйбаан диэн уолуттан элбэҕи эрэннэрэр, кэскиллээх суруйааччы тахсан испитэ. Бу Р. Стивенсон «Остров сокровищ» айымньытын сахалыы тылбаастаабыт Михаил Иванович Платонов этэ. Тылбаас 1941 с. туспа кинигэнэн бэчээттэммитэ. Саха норуодунай суруйааччыта Василий Яковлев – Далан: «Бастаан үөрэххэ киирбит оскуолабар аабыталаабыт кинигэ-лэрбиттэн “Кылааттаах арыы” барахсаны М.И. Платонов тылбаастаабытын умнубаппын, кини билигин даҕаны мин саамай таптыыр кинигэбинэн буолар» диэн үрдүк сыанабылы биэрбитэ [Аммосова 2001]. Хомойуох иһин, Михаил Платонов сэрии толоонугар сырдык тыына быстыбыта. Маны сэргэ Күлүнкүөр Баһылай хос сиэнэ, суруналыыс М.А. Платонов бу Платоновтар аймахха тимир уустар үөскүү сылдыбыттарын туһунан ахтан суруйбута баар [Платонов 2000].

Отгон аҕатынан эһэтэ Гаврил Иннокентьевич Слепцов – Хаһаах Хабырылла ХХ үйэ ортотугар Дьяангы биир биллэр олонхоһута этэ. Кини улахан уола, Саргылаана аҕата Семен Гаврильевич – чабырҕахсыт, көрдөөх кэпсээнньит, солбуллубат конференсье. Иккис уола Иннокентий – оройуон, республика чабырҕахха куонкурустарын кыайылааҕа, соҕотох кыыһа Елена – олохтоох кулууп ырыаһыта, чаҕылхай артыыскаата. Елена Гаврильевна сааһын тухары алын сүһүөх кылаас оҕолорун үөрэппит учуутал аҕатын тылыттан олонхотун сурукка түһэрбит үтүөлээх.

Хаһаах Хабырылла 1902 с. Дьяангы улууһун Хангалас нэһилиэгэр төрөөбүт. Кини оҕо эрдэҕиттэн чабырҕахтаан, олонхолоон улааппыта үһү. 1960-с сылларга устудьуон Нина Слепцова олонхоһут «балачча улахан кээмэйдээх алгыһын, аҕыйах дьобус ырыатын» суруйан ылан, «Тураҕас чыычаах туйаарбыта» диэн Сартан фольклорун хомуурунньугар киллэрбитэ [Платонов 2020; Слепцов И.В. 2022]. Кэнэҕэһин-кэнэҕэс бу устудьуон кыыс улаатан, Хаһаах Хабырылла «Күн Эрилизс бухатыыр» олонхото бэчээттэнэн тахсарыгар күүскөмө буолбута. Олонхоһут аҕатын Лэгээттэ Лэгэнтэй туһунан ытыктаан, «маһы хаамтарар уус» диэн ааттыыллара. Ол курдук кини туппут балаҕана билигин даҕаны Токума (уруккутунан Хангалас) Тугуттааҕар сууллубакка турара сөхтөрөр. Бу балаҕан иһигэр баар кырдыаҕас бэйэтэ онгорбут ыскааба – уус сиргэ хаалларбыт эмиэ биир кэрэ бэлиэтэ.

Манна даѳатан этгэххэ, Саргылаана бииргэ төрөөбүттэрин кытта ырыа-тойук аргыстаах улааппытара. Убайа Руслан Семенович – олохтоох мелодист, бастын баянист, быраата Гаврил Семенович – ураты куоластаах ырыаһыт. Төрөппүттэр оѳолорун дьобурдарын кыра саастарыгар таба көрөн, нэһилиэктэригэр сылын аайы дьизэ кэргэнинэн кэнсиэр тэрийэр буолбуттара. Ити курдук төрөппүттэр оѳолоругар сөптөөх эйгэни үөскэппиттэрэ, айымньылаах олобу түстээбиттэрэ.

Саргылаана Семеновна 1991–1995 сс. Барылас орто оскуолатыгар төрүт култуура учууталынан, онтон 1996–2001 сс. Суордаахха, 2002–2006 сс. Баатаѳайга, 2007–2017 сс. Үөтгээххэ култуура дьиэлэригэр айымньылаахтык үлэлээбитэ.

Саргылаана Семеновна айар олобун биир бэлиэ түһүмэҕинэн төрөөбүт Дьаангытын ырыатыгар-тойугар 1990-с сс. уһуйулуута буолар. Ол курдук, норуот ырыаһыттара Мария Слепцова – Кустуй Маарыйа, Варвара Эверстова, Мария Новгородова ырыаларын уонна дьаангылы туойуу ураты хатыламмат толорууларын, үөрүйэхтэрин тутан хаалбыта. Салгыы бу туохха да тэннэспэт баай нэһилиэстибэни үөрэтэр оѳолоругар, нэһилиэк ыччатыгар тарѳатан барбыта.

1998 с. Суордаах нэһилиэгэр «Хотугу дорѳооннор» диэн фольклор бөлөбүн тэрийбитэ. Бөлөх репертуарыгар мурун, хабарѳа, тангалай ырыалара киирбиттэрэ. Бөлөх өрөспүүбүлүкэтээѳи фольклор фестивалыгар 2-с степеннээх лауреат буолбута. 2010 с. атырдыах ыйыгар Польшаѳа ытыллыбыт Аан дойдутааѳы VI фестиваль-куонкуруска эһэтин Хаһаах Хабырылла ырыаларын «Айалсаара» бөлөбүнэн толорон, 1-кы степеннээх лауреат буолбуттара. 2017 с. үс улахан куонкуруска норуот ырыатын толорууга үрдүк ситиһиилэммитэ. Ол курдук, Мэнгэ Хаһаласка Аан дойдутааѳы VI фольклор фестивалыгар 3-с степеннээх лауреат; II Өрөспүүбүлүкэтээѳи күрээкэ Дьаангы тойуктарын иһитиннэрэн, 1-кы степеннээх лауреат; Дьокуускайдааѳы Арчы Дьэтигэр ытыллыбыт Өрөспүүбүлүкэтээѳи күрээкэ гран-при үрдүк аатын ылбыта.

Хаһаах Хабырылла «Күн Эрилиэс бухатыыр» олонхото бэрт дьикти дьылѳалаах. Гаврил Иннокентьевич бу олонхотун бүтэрбэккэ, 1971 с. олохтон туораабыта. Хаһаах Хабырылла суруйуутугар Күн Эрилиэс бухатыыр ойох буолуохтаах Күн Туллардыыр кыһын быһыны баран иһэн, аллараа дайдыга киирэн, алта абааһы дьахтарын албастарыгар, түөкэйдэригэр

түбэһэн өлөр, тимир мадаарга үөлүллэр. Ата, абааһылар сиэри илдэе баран истэхтэринэ, тэһиинин быһа түһэн куотан хаалар [Күн Эрилиэс бухатыыр 2016; Сибирякова 2022]. Онон «Күн Эрилиэс бухатыыр» отуттан тахса сьл «абааһы олохсуйбут Аллараа дойдутугар» умнууга хаалар.

Ол эрэри, XXI үйэ саңатыгар бото-болдьоҕо туолан, олонхо дьонго-сэргэбэ тахсар айана саҕаланар. Аан бастакы толорооччунан Сартан орто оскуолатын 11 кылааһын үөрэнэччитэ Игнатий Слепцов буолар. Игнатий 3 кылаастан олонголообут, 1993 с. Верхоянскэй куорат үбүлүүйдээх Ыһыағын олонхонон аспыт оҕо. Кинини 2000 с. «Олонхо дойдутун оҕотобун» диэн өрөспүүбүлүкэтээби олонхо күрэхэр кытыннараары, Хаһаах оҕонньор олонхото хайаан да баар буолуохтаах диэн, хостонор күнүн күүтэн сыппыт олонхо суругун көрдөөн булаллар. Игнатий олонхону үөрэтиитин туһунан маннык ахтар: «Оҕо буоламмьын эбитэ дуу, ураты уусуран тылы сэңээрбиппиттэн эбитэ дуу, олонхом өйбөр тута киирэрэ» [Слепцов 2022]. Кини бу олонхонон олус ситиһиилээхтик кыттар, бэл, университетка саңа аһыллыахтаах олонхону чинчийэр салааҕа быһа киирэр ыңгырыны тутар.

Бу кэнниттэн олонхо суругун Сартан музейыгар туттарбыттар. 2010-с сс. саңаларыгар музей үлэхитэ Лена Егоровна Старостина Хаһаах Хабырылла олонхотун куопуйалаан, филологическай наука хандьытаата, СӨ национальной оскуолаларын чинчийэр институт сүрүннүүр научнай үлэхитэ Нина Игнатьевна Филипповаҕа тиксэрэр. Кини көмөтүнэн олонхо саңалы тыыннанар, ситэр-хотор кыахтанар.

Ити түгэнтэн ыла «Күн Эрилиэс бухатыыры быыһырга» Хаһаах Хабырылла сиэн кыыһа Хатан Кылаан турунар. Манна даҕатан эттэххэ, чугаһынан биир олонхону биир удьурдаах дьон хас эмэ кэрдиис кэм иһигэр суруйбуттара иһиллибэт. Хатан Кылаан олонхо харатын 2015 с. бүтэрэр. 2016 с. Дьааныга ытыллар Олонхо Ыһыағын көрсө, Олонхо театрын дьаныардаах үлэтинэн уонна өйбүлүнэн, 4500-тэн тахса строка субурҕалаах сиэн икки, эһэ икки суруйбут «Күн Эрилиэс бухатыыр» олонхолоро бэчээттэнэн тахсыбыта. Бастакы сыанабылы Н.И. Филиппова биэрбитэ: «Саргылаана Семеновна салҕаабыт чааһыгар эһэтин олонхотун ис хоһоонун эрэ буолбакка, тылын-өһүн, саңатын эмиэ үчүгэйдик ингэринэн туттубута кэрэхсэниэн сөп. Онон ааҕааччы ситэриини тастан

эбилик курдук буолбакка, биир кэлим олонхо курдук ылынар кыахтаммыт» [Күн Эрилиэс бухатыыр 2016; Николаев 2022].

2015 с. саҕалаан, Хатан Кылаан бу олонхотунан араас түһүлгэлэргэ кытынна. Ол түмүгүнэн, 2015 с. Чурапчытаабы Олонхо Ыһыаҕар «Утум олонхоһут», 2015 с. Сунтаарга С.А. Зверев – Кыыл Уола төрөөбүтэ 115, Улуу Кыайы 70 сылларынан тэриллит ыһыахха III миэстэ, 2016 с. Дьаангытаабы Олонхо Ыһыаҕар «Өбүгэ утума», 2017 с. Бүлүүтээҕи Олонхо Ыһыаҕар «Ааптар олонхоһут», 2022 с. Туймаада Ыһыаҕар «Удьуор олонхоһут» анал ааттарга, бириистээх миэстэлэргэ тигистэ.

Хатан Кылаан олонхолуурун туһунан биир идэлээбэ, Тааттаттан төрүттээх олонхону толорооччу, СӨ култууратын туйгуна Алексей Николаев – Таатта Уола манньк этэр: «Саргыбыт бэркэ ыллыыр, олонхотун хотулуу энээритэн толорор» [Николаев 2022]. Эбээн Бытантай национальной улуунун култуураҕа управлениетын салайааччыта Степан Слепцов: «Киин улуустар чаҕылхай олонхоһуттарын кытта тэннээтэххэ, биһиги, хотулар олонхобут толоруута, саҕарар саҕабыт (акцеммыт), тылбыт, туттуубут-хаптыбыт олох туспа кэстүү эбит», – диэн ойуччу тутан бэлиэтиир [Слепцов С.С. 2022]. «Күн Эрилиэс бухатыыр» туспа кинигэнэн тахсарыгар бэлэмнэспит суруналыыс, суруйааччы, тылбаасчыт Раиса Сибирякова – Аайа: «Араас омук мустубут нууччалыы тыллаах нэһилиэнньэ ортотугар (Үөтгээх бөһ.) олорон, төрүт култууратын, сахалыы тыынын, сир симэҕин курдук сиздэрэй тылын-өһүн тутта сылдьар, өссө олонхону айарга ылсыбыт Далбар Хотун баарын олус сөхпүтүм-махтайбытым» – диэбитэ үгүһүэтэр [Сибирякова 2022].

Түмүккэ, Саргылаана Семеновна эһэтин олонхотун тилиннэрэн, хотугулуу олонхо уратытын киэн аранҕа тарҕатар улахан соругу туруорунан, олонхо эйгэтигэр олохтоохтук киирбитин бэлиэтибит. Хатан Кылаан билигин «Күн Эрилиэс бухатыыр» олонхотун иккис үйэлээн, Күн Эрилиэс бухатыыр аччыгый уолун туһунан «Тилигирээн тийһигирэр тилэбэр тирэхтээх Тимэхсин Боотур» диэн оҕолорго анаан олонхо суруйа сылдьар.

Саргылаана Слепцова – Хатан Кылаан төһө да хойутаан олонхолообутун иһин, олонхоһут буолан чочулан тахсытыгар, бастатан туран, айымньылаах дьиз кэргэннэ итиллибитэ, иккиһинэн, норуот ырыаһыттарын кытта

алтыһыта, үсүһүнэн, өбүгэтин утумнаан айылбаттан айдарыта улахан сабыдыаллаахтара көстөр. Онон кинини ийэ, аҕа иитиитинэн, кэрэҕэ дьулуһуутунан, айылбаттан айдарытынан, дьаныардаах үлэтинэн уонна хорсун санаатынан өбүгэ ситимин салгыыр, күн улууһун көмүскүүр, айыы аймаҕын араначчылыыр удьуор олонхоһут диэн киэн тутта ааттыыбыт.

Литература

- Аммосова Р.Т. Уон сыллааҕы интервью // Далан / хомуйан онордо С.А. Тумат. Дьокуускай: Бичик, 2001. С. 81.
- Күн Эрилиэс бухатыыр / Г.И. Слепцов, С.С. Слепцова. Дьокуускай: Кытыл, 2016. 128 с.
- Николаев А.Н. Дьылҕабыт билиһиннэрдэҕэ. Ахтыы. 2022 (рукопись).
- Платонов М.А. Уус дьиэтэ. Ахтыы. 2020 (рукопись).
- Слепцов И.В. Саха тыллаах баарын тухары. Ахтыы. 2022 (рукопись).
- Слепцов С.С. Уһуйааччы, олонхоһут. Ахтыы. 2022 (рукопись).
- Сибирякова Р.М. Умнуллубат көрсүһүү. Ахтыы. 2022 (рукопись).

*ИВАНОВА Алерита Алексеевна,
учитель математики
Тасагарской СОШ им. Н.Н. Каратаева,
Вилуйский улус, Тасагар*

СКРЫТАЯ МАТЕМАТИКА В ТЕКСТАХ ОЛОНХО

Якутский эпос олонхо способствует развитию творческого и логического мышления учащихся, привитию любви к родному краю и языку, поэтому внедрение элементов олонхо на уроках математики помогает лучшему усвоению материала и обогащению речи учащихся.

Материалы с элементами олонхо, использованные в процессе обучения как содержательный и технологический компонент на уроках математики, способствуют:

- повышению интеллектуального и нравственного уровня

школьников;

- формированию личности через овладение родным языком;
- интеграции знаний из различных предметных областей и создание целостной научной картины мира.

Целью внедрения олонхо на уроках математики было использование обучающего, воспитывающего, развивающего потенциала математического образования на основе внедрения методов активного обучения.

Для достижения цели было осуществлено поэтапное внедрение элементов олонхо на уроках математики с соблюдением народных традиций сказительства и использованием смежных видов искусства, способствующих более глубокому, личностно-значимому освоению школьниками идейно-эстетического, духовно-нравственного содержания произведений, обуславливающих развитие воссоздающего воображения и творческого мышления учащихся. Например, для учащихся 5–6 классов это ознакомление, изучение, исследование древних единиц измерения величин наших предков (единиц длины, расстояния, массы, времени и др. в олонхо) и сравнение этих единиц с современными единицами. Для учащихся 7–8 классов: умение определять применение «золотого сечения» на постройках мастеров зодчества народа саха, предметах быта, традиционных орудиях труда; применение геометрических фигур в прикладном искусстве и выявление геометрических фигур в орнаментальных мотивах и декоре старинной одежды саха. Для учащихся 9–11 классов: исследование применения функциональных зависимостей; владение математической грамотностью в виде умения делать вычисления. Например, тема «“Конус” похож на “ураһа”»: применение формул вычисления площади конуса, чтобы найти площадь поверхности жилища в виде урасы.

Так как постоянное решение однобоких задач утомляет учащихся и не вызывает интереса к олонхо, в соответствии с темами урока был введен региональный компонент с помощью дидактических игр. Включение в урок дидактических игр и игровых моментов делает процесс обучения интересным и занимательным, создает у детей рабочее настроение, облегчает преодоление трудностей при усвоении учебного материала. На уроке учащиеся знакомятся с математическими представлениями якутов, решают задачи,

составленные из текстов олонхо, с интересом отгадывают ребусы, загадки, головоломки.

Уроки с дидактическими играми можно адаптировать и для других классов. Например, для учащихся 6 класса по теме урока «Перенос запятой в положительной десятичной дроби» был проведен урок-игра, формат которого можно успешно использовать для актуализации опорных знаний и для восьмиклассников и девятиклассников при подготовке к ОГЭ.

Таким образом, в ходе внедрения элементов эпоса олонхо на уроках математики были достигнуты такие результаты, как:

- формирование умений применять приемы: сравнения, выделения главного, развития памяти и внимания, расширения кругозора;
- понимание учащимися роли математики для повседневной жизни в современном цивилизованном обществе и её роли для продолжения образования практически во всех сферах человеческой деятельности;
- знакомство с эпосами олонхо, созданными и исполненными земляками-олонхосутами.

*ИВАНОВА Виолетта,
Бэтүг орто оскуолатын үөрэнээччитэ,
Алма улууһа, Бэтүг*

ХОС ЭБЭМ ЕКАТЕРИНА ИВАНОВА – НОРУОТ ЫРЫАҤЫТА, ОЛОНХОҤУТ

Норуот ырыаҥыта, устар ууну сомоҕолуур уран тыллаах олонхоҥут Екатерина Егоровна Иванова төрөөбүтэ 130 сылын көрсө, мин, кини хос сиэн сыдьаана, хос эбэм олорон ааспыт олоҕун, аймах-билэ дьонун, айар үлэтин үөрэтэр-сырдатар сыаллаах туох саҕаны билбиппин киэн араҥаҕа билиһин-нэрэбин.

Бэтүгнэ уопсайа уонча олонхоҥут олорон ааспыт диэн сабаҕалыбыт: Неустроев Василий Федорович – Өйдөөх Бааска, Тихонов Гаврил – Хаансаар, Лобанов Егор Петрович, Иванов Еремей Николаевич, Хороллоон Уйбаан, Емельянов Федот Иванович – Бөдөҥкөс, Егоров Филипп Тимофеевич, Иванова Екатерина Егоровна, Кутургуин Софрон Ефграфович.

Балар истэригэр биһиги хос эбэбит норуот ырыаһыта, бастакы дьахтар олонхоһут Екатерина Егоровна Иванова баар. Кини 1891 сыллаахха ахсынньы 23 (сорох ыйыыларынан 5) күнүгэр Сулҕаччыга элбэх оҕолоох дьадыангы дьиз кэргэннэ төрөөбүт. Үгүс матырыйаал көрдөрөрүнэн, тулаайах оҕо сааһын аралдытан эрдэ саха фольклоругар сыстан оһуохайдаан, олонхоһуттары батыһа сылдьан истэн, киһи-хара буолбут. Екатерина Иванова бары өттүнэн дэгиттэр талааннаах: дорҕоонноох тойуксут, сээркээн сэһэнньит уонна алыптаах остуоруйаһыт этэ диэн аймах-билэ дьоно сылаастык ахталлар. Эдьийбит Мария Николаевна: «Оҕо сылдьан, Кыһыл Кэксэбэ олорор кэммитигэр, эбээ Кэтириис куруук үөрэ-көтө, ыллыы-туойа сылдьара», – диир.

Екатерина Егоровна Бөтүннэ 1934 сыллаахха «Кыһыл Кэксэ» колхозка чилиэнинэн киирбит. Колхозка биир бастакынан ударник, стахановец бочуоттаах аатын ылбыт. Кэлин Екатерина үүт табаарынай ферматын сэбиэдиссэйинэн хас да сыл үлэлээбит. Иванов Семен Гаврильевич – Доодо диэн ааттаах булчукка кэргэн тахсыбыт. Кэргэнинээн иккиэн бултуу тахсаллар эбитэ үһү. Кинилэр сиэннэрин Николайы, Августаны ииппиттэр. Кэргэнэ Доодо Амма Чакырыгар «Молюода» диэн сиргэ 7 быраатын кытта олохсуйбут. Доодо урукку кэргэнинээн 4 оҕоломмуттарытан Лиза диэн биир эрэ кыһа баара, ол гынан баран улаатан иһэн өлбүт. Екатерина 2 кыыстаабыттан биирэ Боккуой ыал буолан, элбэх ыччаттарданан олоҕорбут. Эбээбит элбэх оҕону иитэн, аһатан-сиэтэн, көрөн-истэн, үтүө дьон буолалларыгар ыллаан-туойан, олонголоон орук уурбут эбит. Дьон үллүбүт курдук астаах-үөллээх, көрдөөх олохтоох ыал этилэрэ диэн ахталлар.

Олонхоһут быһыытынан бэлиэ суолу хаалларбыт. Олонхону анаан-минээн чинчийбит, үөрөппит учуонай В.В. Илларионов Екатерина Иванованы ыллыырга-туойарга уһуйбут учууталынан Амма аатырбыт ырыаһыта Матвей Игнатьевич Гермогенов – Ырыа Маппыан эбит диир, олонхолуурга уһуйбут учууталынан Боотуруускай улууска олонхоһутунан аатырбыт, ыаллары кэрийэ сылдьан олонхолуур идэлээх Чурапчы улуһун Хадаар нэһилиэгин Матвей – Сыгынык диэн кырдыаҕаһын уонна Чээбийи аҕа туттар олонхоһутум диэн ааттыыр эбит диэн суруйар. Олонхоһут үөскүүрүгэр эйгэ суолтатын туһунан кини маннык тоһоҕолоон бэлиэтээбит: «Эпическая среда – объективный

фактор в становлении олонхосута. Субъективными факторами в обучении сказительству являются память, талант, вокальные способности, которые развиваются только при наличии эпической среды» [Илларионов 1982: 116].

Икки дьоһуннаах олонхолорун – «Айыы сиэнэ Аландаайы Куландаайы бухатыыр» олонхотун А.А. Дэхсилээхэп, «Молуоктаах дьалхааннаах Молуо Даадар бухатыыр» олонхотун 1940–1941 сылларга П.Н. Попов сурукка тиһэннэр, Тыл уонна культура институтугар туттарбыттара билигин НА СО ССНК рукописнай фондатыгар уурулла сыталлар. 2021 с. «Аландаайы Куландаайы» олонхото кинигэ буолан тахсыбыта. Аландаайы Куландаайы хорсун-хоодуот сырыылары, өстөөхтөрүн кытта өлөр-тиллэр кыргыһыга киирсиитэ уусуран тылынан хоһуллан кэпсэнэр, айыы аймағын арангаччылааһын, күн улууһун көмүскээһин олонхо сүрүн ис хоһоонуна буолар.

Саха фольклористара Екатерина Егоровна 47 ырыатын-тойугун, 2 олонхотун суруйан ылбыттара архыыпка хараллан сытара биллэр. Олор истэригэр «Молуода» (колхоз хочотун хоһуйуу), «Кыһыл партизан ырыата» курдук айымньылары бааллар.

1953 сыллаахха «Дьоллоох олоҕу туойабын», онтон 1964 сыллаахха «Амма чараһар» хоһооннорун хомуурунньуктара бэчээттэнэн тахсыбыттара. Кини ырыатын-тойугун суруйбут, үөрэппит дьонунан фольклористар Г.У. Эргис, И.В. Пухов, П.Н. Попов, П.Н. Дмитриев, Г.М. Васильев, В.В. Илларионов, суруйааччылар П.Н. Филиппов, С. Федоров уо.д.а. буолбуттара.

Екатерина Егоровна саҕаны, кэрэни түргэнник ылынан уруйдаабыта-айхаллаабыта. Кини ССРС суруйааччыларын Соһуһун чилиэнэ. 1939 сыллаахха Саха сириҥ суруйааччыларын маҥнайгы съеһигэр суруйааччылар бырабылыанньаларын састаабыгар талыллыбыт, оччотооҕу кэмгэ соҕотох дьахтар кыттааччы эбит. Салгыы суруйааччылар иккис Съезтиригэр талыллан, үһүс Съезкэ диэри үлэлээбит. Ити сыллар усталарыгар 1938 сылтан айбыт айымньыларын республика хаһыаттарыгар, сүрүн сурунаалларыгар таһаартарбыт. Норуот ырыаһытын быһыытынан биллэн, ис-иһиттэн көрбүтүн-истибитин итийэн-кутуйан туойан, олонхо олоһунан олорон, норуот баай уусуран тылынан айыыларын дьонго-сэргэбэ тиэрдээччи быһыытынан биллибит.

Фольклорист П.Н. Попов Екатерина Иванова толорууларын,

талааннаах айааччы буоларын биһирээн, «Дьахтар күнүн ырыата», «Быыбар ырыата» ырыаларын суруйан бэчээккэ таһаартарбыта.

Сэрии кэнниттэн салаллыбыт саргылаах олох үөрүүтэ ырыаһыт айар дьобуруугар улахан сабыдыалы онорбута. Кини бу кэмгэ төһө да сааһырбытын иһин, эдэрдии эрчимнээхтик үлэлээн, аахпыт эрэ сэргиир айымньыларын айбыта. Советскай салалта кини айар үлэтин үрдүктүк сыаналаан, Екатерина Егоровнаны «Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» медалынан уонна Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Бочуоттаах Грамотатынан наҕараадалаабыта.

Манньык түгэн кини олоҕор эмиэ баар этэ. 1948 сыллаахха Норуот айымньытын дьиэтин тэрийиитинэн олонхоһуттар өрөспүүбүлүкэтээҕи бастакы слеттара буолбута. Онно олонхоһуттар куонкурустарын тэрийбиттэр. Манна Екатерина Иванова олонхолоон, иккис миэстэни ылбыт. Бастакы миэстэни кимиэхэ да биэрбэтэхтэр. Кини Н. Степанов – Ноорой, П. Ядрихинскай – Бэдьээлэ, Е. Кулаковскай – Уот Хойостоон курдук улуу олонхоһуттар иннилэригэр түспүт. Маны таһынан уопсай олонхолоонунга кыттан, «Уһук Түрбүү бухатыыр» олонхо дьоруойдарын – Күн Чаҕаан Куо уонна Илбис кыһын ырыаларын ыллаан, кэрэхсэбили ылбыт.

Е.Е. Иванова 1964 сыллаахха балаҕан ыйын 7 күнүгэр ииппит кыһыгар Августаҕа олорон, 73 сааһыгар ыарахан ыарыыттан өлөн туораабыта. 7 сиэнэ, 18 хос сиэнэ уонна айан хаалларбыт үгүс чаҕылхай айымньылара кини аатын ааттаталлар.

Билигин Бөтүнгэ Екатерина Егоровна сиэнэ, биһиги эһэбит Николай Романович Иванов кэргэнэ Варвара Даниловна Иванова, кинилэр аҕыс оҕолоро уонна хос сиэннэрэ баарбыт. Манньык биллиилээх аймахпытынан киэн туттан туран, төрүччү онгорорго санаммыппыт. «Генеалогической древоҕа» 112 аймахпытын киллэрдим, таарыйа дьоммут оҕолорун, сиэттэрин биллим.

Екатерина Егоровна аатын үйэтитэр сыалтан баар источниктарга тирэҕирэн, ыйытыыга утары толору хоруй биэрэр гугл-форманнан 14 ыйытыктаах тургутук онордубут. Ытыллыбыт тургутукка 10 улуустан (саамай элбэх эппиэт Амматтан) уопсайа 50 эппиэт киирбитэ. Олортон 50-тан үөһээ саастаах дьон 50% эппиэттээбит, дьахтар аймах – 63%.

Екатерина Егоровна туһунан үгүс эппиэттээчи билэрэ үөрдэр. Бу курдук компьютерга араас программалары туһанан, оҕолор төрүччүлэрин, аймахтарын үөрэтэн, онгортон көрүөхтэрин сөп.

Екатерина Егоровна үлэлээбит үлэтэ, айбыт айымньылары кини аатын ааттаталлар. Онтон биһиги улууспут киинигэр кини аатынан туох да суоҕа хомолголоох. Быйыл Бөтүнгэ II Ыспааһап саҕана Екатерина Егоровна Иванова төрөөбүтэ 130 сылынан, Светлана Ефимовна Николаева аатынан Ийэ скверигэр «Олонхоһут олбоҕо» ыскамыайка туруоруутун үөрүүлээхтик аһыы церемонията буолбута. Олонхону сибиэһэй салгыһна олон салгыбакка истэргэ анаан, уон чууркаттан оҕоһуллубут олох мас төгүрүччү анньыллыбыта. Кини аатын үйэтитэр сыалтан саҕа уулуссаҕа аат биэри биллаанна кириэн турар.

Түмүккэ этиэм этэ – Амма сиригэр төрөөбүт сахаҕа биир биллэр-көстөр ырыаһыт, тойуксут, олонхоһут Екатерина Егоровна олох ыарахаттарыттан чаҕыйбакка, элбэх үрдэли дабайбыта, саха фольклоругар сыстан бэйэтин талаанын сайыннарбыта барыта үүнэр көлүөнэҕэ холобур буолар, нэһилиэк историятын киэргэтэр. Онон Екатерина Егоровна Иванова курдук норуот талаана биһиги улууспутугар төрөөн-үөскээн аасытын хас биирдии аҕа көлүөнэ, ыччат, оҕо билиэхтээхпит, киэн туттуохтаахпыт уонна кини үтүө үгэстэрин салгыахтаахпыт.

Литература

- Аммабын Чээбийдии туойдахпына... Дьокуускай: Бичик, 2003. 154 с.
- Илларионов В.В. Искусство якутских олонхосутов. Якутск, 1982. 126 с.
- Илларионов В.В., Илларионова Т.В. Норуот ырыаһыта, олонхоһут Екатерина Иванова төрөөбүтэ 130 сыла // Амма олоҕо. 2021. № 12.
- Илларионов В.В., Илларионова Т.В. Норуот ырыаһыта, олонхоһут Екатерина Иванова // Амма олоҕо. 2021. № 24.
- Творчество олонхосута У.Г. Нохсорова: сохранение, изучение, развитие: сборник материалов научно-практической конференции (г. Якутск, 26 января 2018 г.). Якутск: Алаас, 2018. 200 с.
- Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. М.: Наука, 1974. 402 с.

*ИВАНОВА Мария Денисовна,
Бөтүн орто оскуолатын директоры
билим-методическэй үлэбэ солбуйааччы,
Амма улууһа, Бөтүн*

ОЛОНХО КЫЛААҤЫН КОНЦЕПЦИЯТА

Федеральной государственной үөрэх стандардыгар сөп түбэһиннэрэн уонна саха оскуолатыгар «Олонхо педагогикатын концепцията» бырайыакка тирэҕирэн, киһи айыы киһитэ буоларын өйдөтөр уонна олонхо сыаннастарын алын кылаас оҕото эт мэйиитинэн ингэринэн улаатарыгар чинчийэр, сылыктаан үөрэтэр кылааһы арыян утумнаахтык кэтээн көрүүнү ылынныбыт. Маны таһынан, Амма улууһугар 2024 сылга Олонхо Ыһааҕын тэрийиигэ бэлэмнэнии быһыытынан уонна идеябытын төрөппүттэр өйөөбүттэринэн, оҕолор баҕаларын учуоттаан Бөтүн орто оскуолатыгар тэрийэргэ сананныбыт. Сүрүн бырайыак идеятын Дьокуускай куоракка олорор биир дойдулаахтарбыт, олонхо эйгэтин өйүүр, киэн эйгэбэ тарҕатар, олонхону биһириир дьон биэрдилэр. Биһиги оскуолабыт иһинэн А.А. Черемных аатынан Амма оҕо ускуустубатын айымньытын филиала «Оллоон» образцовой фольклорнай куруһуога үлэлиир, онон олонхо кылааһа арыллыан сөптөөх дии саныбыт.

Олонхо кылааһа Олонхо педагогикатын концепциятын идеятыгар тирэҕирэр. Ол курдук саха героической эпоһа олонхо олоҕу түстүүр, уруйдуур, сизэрдээх майгыны олохсутар олоххо көрүүлэрин билигин киэпкэ, ньымаҕа киллэрэн кэнчээри ыччакка тиэрдии, олордун уонна иити систиэмэтэ буолар.

Өскөтүн оҕону кыра сааһыттан олонхо эйгэтигэр киллэрэн ииттэххэ, билигин цифровой үйэ мунутуу сайдыбыт кэмигэр омок быһыытынан төрүт култуурабытын сүтэримизэххэ сөп. Уу сахалыы тыыннаах, сахатынан киэн туттар, бэйэ тылын эт кулгааҕынан истэн, сангара үөрэммит оҕо ханнык баҕарар омок тылын толору баһылыан сөп.

Сыала: саха оҕотугар кыра сааһыттан олонхо саха норуотун киэн туттуута буоларын өйдөтүү; оҕо сахалыы уус-уран тылын саппааһын байыты; олонхо иитэр кыаҕын ытык өйдөбүл-лэрин оҕо оҕо ингэри, туһаны.

Соруктара:

1. Олонхо нөнгө оёону олохтоохтук аафарга, суруйарга үөрэтии;
2. Олонхо эйгэтин үөскэтии: чинчийэн кэтээн көрөр олонхо кылааһын арийыы;
3. Тыл кэрэтинэн олонхоёо умсугутуу, баһаны көбүтүү;
4. Саха буоларынан киэн туттуу, ийэ сиргэ тапталь ингэри;
5. Олонхо нөнгө ытык өйдөбүллэри, сизэрдээх майгыны олохсутуу;
6. Олонхо уран тыл кэрэтин кыра кылаас оёотугар инэрэр олугу охсуу.

Үөрэх былааныгар тиһик миэстэтэ

Олонхо кылааһа уруогу таһынан үлэттэн 1 чааһы ылан ытытыллар. Дьарыгы таларга оёо уонна төрөппүт баһата учуоттанар, маныха төрөппүт сүрүн оруолу ылар. Ону таһынан предметник учууталлар уруктарыгар сөп түбэһиннэрэн, олонхо олуктарын элемент быһыытын киллэрэн туттуохтарын сөп.

Ытык өйдөбүллэри торум ис хоһоонугар киллэри

Олонхоёо саха норуотун манник ытык өйдөбүллэрэ бааллар: олох; киһи; киһи аймах; дойдуга бэриниилээх буолуу; айылҕа; үлэ; сомоһолоһуу; уус-уран тыл; дьулуур; эрэйдэнии; мал-сал.

Олонхо ис хоһооно, этэр санаата кыра саастаах оёо ордук кэбэбэстик, судургутук төрүт өйдөбүллэринэн тийэр. Олонхо төрүт өйдөбүллэрэ саха олоһу, тулалыыр олох көстөр-көстүбэт эйгэтин, аан айылҕаны анааран, сылыктаан, сэдиптээн көрөр үөрүйэбин кытта быһаччы ситимнээхтэр.

Олонхоттон иитэр-үөрэтэр, сайыннаран кыағы тута сылдыар төрүт өйдөбүллэри талан, манник сүрүн бөлөхтөргө арааран наардыахха сөп:

– аан дойдуну анаарар төрүт өйдөбүллэр: Аан ийэ дойду, Аал Луук мас, үөһээ дойду, орто туруу дьабыл дойду, алараа дойду, о.д.а.;

– киһи аймах аналын туһунан: айыы аймаҕа, күн өркөн улууһа, саха ураанхай, аар тойон аҕа, күн күбэй ийэ, айыы кыһа, о.д.а.;

– бухатыыр аналын туһунан: айыы бухатыыра, бухатыыр ата, айыы аймаҕын араначчылыыр аналлаах, суон дурда, халын хахха, о.д.а.;

– норуот духовнай-нравственной идеалын туһунан: күн

киһитэ, саха саарына, киһи кэрэмэхэ, быһый быһыылаах, күүстээх көрүҥнээх, о.д.а.;

– норуот үгэһин, сизэр-майгы нуорматын туһунан: үгэс, сизэр-туом, аал уоту аһат, улуу тунах ыһыах, о.д.а.;

– айыы аймаҕар утары турар күүс туһунан: абааһы аймаҕа, адьарай биһиэ, Арсан Дуолай, үөдөн түгэбэ, о.д.а.;

– норуот уйгулаах олобун-дьаһаҕын туһунан: алаһа дьиз, иэриэмэ дьиз, үс курдуулаах моҕол ураһа, аал уот, алтан сэргэ, араҕас илгэ, о.д.а.;

– тыл күүһүн туһунан: аман өс, сизэрдээх тыл, үтүө тыл, ытык-мааны тыл, киһилии кэпсээ, сахалыы сангар, о.д.а.

Олонхо ытык уонна төрүт өйдөбүллэрин оҕону иитэр-үөрэтэр үлэбэ сыһыаннаабынан талан наардааһын маннык бириинсиптэргэ олобулар: олонхо сайыннарар, үөрэтэр, такайар, биллэрэр кыабын табан туһаныы; олонхо уус-уран тыла баайын, киһиэхэ дьайар күүһүн өйдөөһүннэ тирэбири; олонхо киһи уонна айылҕа быстыспат ситимнэрин тиэрдэр кыаҕар тирэбири; олонхону саха төрүт үгэстэрин, сизэр-туом өйдөбүллэрин, этическэй нуормаларын илдэ сылдьар төрүт (источник) быһыытынан көрүү; олонхо оҕо айар дьөбүрү, талана арылларыгар дьайар күүһүн таба туһаныы.

Олонхо тиһигин түмүктэрэ:

– оҕо санаатын уус-уран тылынан этэр;

– оҕо түргэнник толкуйдуур дьөбүрү сайдар;

– оҕо олонхону өйдүү, сэһээрэ улаатар, айар дьөбүрү сайдар;

– оҕо бэйэтин омугунан киэн туттар.

Ытык өйдөбүллэри үөрэнээччигэ ингэрии түмүгэ:

– ийэ дойдутун таптыыр буола улаатар;

– бэйэтигэр эппиэтинэстээх, тулалыыр дьонго эйбэс сыһыаннаах буоларга иитиллэр;

– толкуйдуур, айар өйө сайдар;

– кута-сүрэ бөбүргүүр, олоххо тирэхтээх буолар.

Үөрэх сатабылын сайыннарыы түмүгэ:

1) олонхоҕо олобулар, буола турар быһыыны-майгыны бэйэ дьайыытын кытта тэннээн көрөн, сөптөөх быһаары-ныыны ыларга үөрэтии;

2) олонхо олукарыттан дьонго, сизэргэ, майгыга-сигилигэ сыһыаннаах сыанабылы онорору сатыыр;

3) олонхоҕо олобулар, төрөөбүт алаһа дьиз, дьиз кэргэн, уруу-аймах, төрөөбүт дойду, ийэ дойду, аҕа дойду, төрөөбүт

тыл, киһи-аймах, аан дойду өйдөбүллэрин чопчулуур.

Олонхо тиһигин түмүгэ:

1) олонхону үөрэтэргэ сыалы туруорар, ааҕары былаан-ныыр;

2) олонхо олугуттан ис хоһоонун сабаҕалыыр;

3) олонхо олугуттан аахпытын, үөрэппитин сыаналыыр;

4) олонхо араас олугуттан биир кэлими, бүтүнү таган онорор, онуоха бэйэтэ ырытан ситэри толкуйдуур, көтүтүл-лүбүт, сиппэтэх өлүүскэни ситэрэн биэрэр;

5) олонхоҕо ойууланар айылҕа көстүүтүн быһаарар, ырытар, толкуй утум-ситим тутулун тутар, дакаастыыр.

Олонхо тиһигин ис хоһооно

Олонхо тылын үөрэтии олонхо олугар олоҕуруар. Олонхо олугун сүрүн ис хоһоонугар үлэ эрчиллии араас көрүнүнэн барар. Хас практической дьарык аайы оҕо кэтээн көрөр, илиитинэн тутан-хабан онорор үлэлэрэ киирэллэр.

Үөрэтллэр матырыйаал кылааһынан, тиэмэнэн наарданар. Магнайгы кылааска олонхо сирин-уотун, дьонун-сэргэтин туһунан уопсай өйдөбүлтэн саҕаланар. Эрчиллии үксэ тылынан ыытыллар. Үксүгэр оҕо уруһуйдуур, ол көмөтүнэн сайдар.

Иккис кылааска аан дойду айыллыытын үөрэтэллэр. Маныаха сөптөөх тиэмэлэр таһыллан, болҕомто оҕо тылын-өһүн, өйүн-санаатын сайыннарарга туһайыллар. Суругунан үлэ киирэр.

Үһүс кылааска Орто дойду сирэ-уота хоһуулар. Бу кылааска тылы-өһү туттууга, ураннаан хоһуйууга болҕомто ууруллар. Суругунан үлэ балачча эбиллэр. Өй оонньуулаара киирэллэр.

Төрдүс кылааска оҕо олонхо тылынан балачча сангарар, күннээҕи кэпсэтэр тылыгар киллэрэр буолара ирдэнэр. Ол быһыытынан ситимнээх сангаҕа болҕомто улаатар. Суругунан үлэ элбиир. Учуутал айымньылаахтык сыһыаннаһара эрайыллар.

Түөрт сыллаах олонхо тиһигэ (1–4)

1 кылаас. Олонхо сирэ-уота, дьоно-сэргэтэ (33 чаас)

1 тиэмэ: Олонхо сүрүн ис хоһооно. Олонхону ким айбытай?

2-3 тиэмэ: Олонхоһут – сүдү талаан. Амма чулуу олонхоһуттара: Т.В. Захаров – Чээбий, У.Г. Нохсоров, Е.Е. Иванова уо.д.а;

4 тиэмэ: Үс дойду. Олонхо тылынан хоһуйуу. Ол дойду олохтоохторо.

5 тиэмэ: Үөһээ дойду. Үөһээ дойду олохтоохторо, дьоно-сэргэтэ. Тулалыыр эйгэтэ.

6 тиэмэ: Орто туруу бараан дойду кэрэтэ, дьоно-сэргэтэ.

7 тиэмэ: Хатылыыр тургутук.

8 тиэмэ: Аллараа дойду. Аллараа дойду олохтоохторо. Кинилэр майгылара.

9 тиэмэ: Айыы дьоно. Олонхоҕо ыал олоҕо. Аҕа (Сир Сабыйа Баай Тойон). Ийэ (Сабыйа Баай Хотун). Уол (Модун Эр Соҕотох). Кыыс (Кыталык Кыыс).

10 тиэмэ: Балаҕан ис бараана, туттар тэрилэ (музейнай урук).

11 тиэмэ: Тыл оонньуута. Эргэрбит тыллар суолталара.

12 тиэмэ: Айыы бухатыыра. Кини тас көрүнгэ. Айыы аймаҕын, күн улуунун дьонун дурдата-хаххата. Төрөөбүт дойдутун сирик-уотун көмүскээччи. Саха уола уонна айыы бухатыыра.

13-14 тиэмэ: Абааһы дьоно. Абааһы бухатыыра. Абааһы аймаҕа олорор сирэ-уота. Абааһы бухатыырын майгыта.

15 тиэмэ: Кыыс оҕо туһунан олонхоҕо өйдөбүл.

16 тиэмэ: Мин дьизтээҕи эбээһинэһим.

17 тиэмэ: Үрүҥ Уолан. Олонхоҕо Үрүҥ Уоланы хоһуйуу. Үрүҥ Уолан – айыы кыыһын көмүскээччи.

18 тиэмэ: Мин аҕам – үтүө холобурум. Мин улааттахпына...

19 тиэмэ: Бухатыырдар күрэхтэрэ.

20 тиэмэ: Бухатыыр ата.

21 тиэмэ: Ат тэрилэ. Чаппараах. Чаппараах анала. Оһуора.

22-24 тиэмэ: Олонхо олук хоһооннорун өйгө үөрэтии.

25-26 тиэмэ: Фольклор көрүнгэ: чыыбы-чаабы чабырҕах, норуот ырыата, оһуокай.

27 тиэмэ: Кэрэ куолар күрэхтэрэ.

28 тиэмэ: Аан Алахчын Хотун. От-мас иччитэ Эрэкэ-дьэрэкэ оҕолор.

29 тиэмэ: Дьыл түөрт кэмэ. Олонхоҕо дьыл кэмэ.

30 тиэмэ: Сахам таҥаһа-саба.

31 тиэмэ: Сайыны туойабын. Ыһыах.

32 тиэмэ: Тургутук.

33 тиэмэ: «Олонхо дойдутугар айан» (хатылааһын).

2 кылаас. Аан дойду айыллыыта (34 чаас)

1 тиэмэ: Киэнг куйаар киэлитэ. Олонхоҕо куйаар өйдөбүлэ. Наукаҕа куйаар өйдөбүлэ.

2 тиэмэ: Халлаан. Халлаан эттиктэрэ. Олонхоҕо халлаан өйдөбүлэ.

3 тиэмэ: Күн. Олонхоҕо күнү хоһуйуу. Күн ураты бэлиэлэрэ.

4 тиэмэ: Былыт. Былыт араас көрүнгэ. Олонхоҕо былыты ойуулааһын. Уус-уран тылынан хоһуйуу

5 тиэмэ: Мин күннээҕи режимым.

6 тиэмэ: Ыйдар. Хонуктар ааттара.

7 тиэмэ: Олонхоҕо ый туһунан хоһуйуу. Ый – наукаҕа.

8 тиэмэ: Планеталар. Ыйга киһи бастакы үктэниитэ.

9 тиэмэ: Сулус. Сулустаах халлаан. Сулустар нууччалыы-сахалыы ааттара. Сулус туһунан наукаҕа быһаарыы өйдөбүлэ.

10 тиэмэ: Сулустаах чаас оонньоу.

11 тиэмэ: Ыраас халлаан. Дьыл түөрт кэмигэр айылҕа уларыыытын кэтээн көрүү. Ыраас халлаан туһунан олонхоҕо хоһоон уус-уран тыла.

12 тиэмэ: Үс дойду айылҕатын олонхо олуктарынан хоһуйууну өйгө үөрэтии.

13-15 тиэмэ: Остуол оонньоута

16-17 тиэмэ: Олонхонон раскраска.

18 тиэмэ: Кыталык Куо күрээбэ.

19 тиэмэ: Бөтүг олонхоһуттара: С.Е. Кутургуин, В.Ф. Неустроев, Е.Н. Иванов, Хонооһой Сэмэнэп – Хаансаар, Ф.И. Емельянов, Е.П. Лобанов, Е.Е. Иванова.

20 тиэмэ: Төрдүм-ууһум: эбээм, эһээм алгыһа.

21 тиэмэ: Үрүг Уолан күрэх.

22 тиэмэ: Норуот ырыата-тойуга.

23 тиэмэ: Чабырҕахтаан чаҕыйдахха.

24 тиэмэ: Саха хомуһа.

25-26 тиэмэ: Саха ынаҕа. Ынаҕы саастарынан наардааһын. Ынах чаастарын билиһиннэрии (туйах, илин-кэлин өттө, хабарҕата, кутуруга уо.д.а.).

27-28 тиэмэ: Сылгы – саха дьарыга. Саастарынан наардааһын. Сылгы чаастарын билиһиннэрии.

29 тиэмэ: Норуот ырыата. Чабырҕах. Өс хоһоон. Таабырын. Үгэ.

30 тиэмэ: Сахам мааны таңһа.

31 тиэмэ: Ыһыах. Күөххэ үктэнии.

32 тиэмэ: Сайылыкка тахсыы сизэрэ-туома.

33 тиэмэ: «Мин олонхо дойдутун оџотобун» (хатылааһын).

34 тиэмэ: «Ыллыыр-туойар оџо саас!» сылы түмүктүүр чинэтии.

3 кылаас. Орто дойду сирэ-уота (34 чаас)

1 тиэмэ: Байџал. Олонхо уус-уран тылынан байџалы хоһуйуу.

2 тиэмэ: Муора. Муора өйдөбүлэ. Олонхо тылынан муораны хоһуйуу. Наукаџа муора туһунан.

3 тиэмэ: Өрүс. Үрэх. Өрүс, үрэх туһунан олонхоџо хоһуйуу. Амма өрүс туһунан уус-уран хоһуйуу.

4 тиэмэ: Күөл. Олонхоџо күөл туһунан. Бэйэ дойдутун олоџуттан суруйуу.

5 тиэмэ: Бөтүг күөллэрэ. Оскуолабыт «Турангнаах» диэн күөлэ.

6 тиэмэ: Хайа. Амма улууһугар биллэр хайалар. Олонхо олугуттан хайа арааһын ааџыы.

7 тиэмэ: Тумул. Олонхо олугуттан тумулу хоһуйуу.

8 тиэмэ: Алаас. Олонхоџо алаас хоһуллуута. Алаас, хонуу уратыта.

9 тиэмэ: Аал Луук Мас.

10 тиэмэ: Саха сиригэр улуустарынан Олонхо Ыһыаџар туруоруллубут Аал Луук Мастары көрүү. Бэйэ мадьыалын бырайыактааһын.

11 тиэмэ: Хатыг. Хатыг маһы олонхо, хоһоон тылынан хоһуйуу.

12 тиэмэ: Хатыг мастан онгоһуктар. Салама сирэ-туома.

13 тиэмэ: От-мас. Төрөөбүт дойдубут айылџатын хоһуйуу.

14 тиэмэ: Хоһоон толооно. Хоһоонноохтук ааџыы. Хоһоон айыы күрэџэ.

15-17 тиэмэ: Остуол оонньуута.

18 тиэмэ: Иванова Е.Е. туһунан билиһиннэрии.

19-23 тиэмэ: «Аландаайы-Куландаайы» олонхону ааџыы. Ис хоһоонун ырытыы.

24 тиэмэ: Аландаайы-Куландаайы тас көстүүтэ.

25 тиэмэ: Сибэкки. Олонхо тылынан сардаананы хоһуйуу.

26 тиэмэ: Көтөр кынаттаах. Олонхоџо хоһуйуулар көтөр-сүүрэр арааһа. Төрөөбүт түөлбэ көтөрө-сүүрэрэ.

27 тиэмэ: Кыталык. Олонхоџо кыталыгы хоһуйуу.

28-29 тиэмэ: «Аландаайы-Куландаайы» олонхону толоруу.

30 тиэмэ: Тургутук.

31 тиэмэ: «Олонхо устун айан» (хатылааһын).

32 тиэмэ: Олонхо тылынан уустаан-ураннаан хохуйарга холонуу.

33 тиэмэ: Олонхоттон тэттик хоһооннору өйгө үөрэтии.

34 тиэмэ: Сылы түмүктүүр чингэтии.

*4 кылаас. Айыы хаан аймахтара,
күн хаан улуустара (34 чаас)*

1 тиэмэ: Олонхо ыала. Икки олонхо уратыларын, туохтара биирин тэнгнээн көрүү. Аҕа, ийэ, оҕолор ааттара.

2 тиэмэ: Ыал тиэргэнэ. Тиэргэн иһинээҕи тутуулар.

3 тиэмэ: Сэргэ арааһа. Сэргэ анала. Ыһыах сэргэтэ.

4 тиэмэ: Ураһа. Олонхоҕо ураһаны хохуйуу.

5 тиэмэ: «Аныгы ураһа» бэйэ бырайыага. Ураһа арааһа.

6 тиэмэ: Тойон аҕаны хохуйуу. Тойон аҕа дьүһүнэ, таһаһа-саба, майгыта-сигилитэ.

7 тиэмэ: Хотун ийэ. Олонхоҕо хотун ийэни хохуйуу. Таһаһа-саба, майгыта-сигилитэ. Дьыэҕэ ийэ оруола.

8 тиэмэ: Ийэҕэ махтал. Хоһоон айыытыгар күрэх. Ийэ мөрсүөнүн ойуулааһын көрүнгүнэн суруйуу.

9 тиэмэ: Уол оҕо барахсан. Олонхо тылынан уол оҕону хохуйуу.

10 тиэмэ: Ньургун Боотур. «Дьулуруйар Ньургун боотур» олонхо тылынан хохуйуу. Боотур дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Бухатыыр таһаһа-саба.

11 тиэмэ: Эрчимэн Бэргэн. Эрчимэн Бэргэн – айыы бухатыыра. Дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ.

12 тиэмэ: Үрүн Уолан – олонхо бухатыыра. Кини дойдута. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Үрүмэччи манган ата.

13 тиэмэ: Сылгы – Дьөһөгөй Айыы оҕото. Сылгы тэрилэ.

14 тиэмэ: Сылгыны сааһынан наардааһын.

15 тиэмэ: Кыыс оҕо кэрэтэ. Олонхоҕо кыыс оҕо кэрэтин хохуйуу. Олонхо кыыһа. Дьүһүнэ. Быһыта-таһаата. Суһуоҕа.

16 тиэмэ: Айталы Куо – кыыс оҕо кэрэтэ. Дойдута. Дьоно-сэргэтэ. Майгыта-сигилитэ. Быһыта-таһаата. Суһуоҕа.

17 тиэмэ: Сахалыы мээрэйдэр.

18-20 тиэмэ: Остуол оонньуута.

21-26 тиэмэ: Саха фольклорун жанрын арааһа (чабырҕах, норуот ырыата, үгэ, таабырын, өс хоһооно, остуоруйа, олонхо).

27 тиэмэ: Талбыт олонхону туруоруу.

28 тиэмэ: Оруолларынан ааҕарга холонуу.

29 тиэмэ: Олонхо геройун таһаһын-сабын быһаарыы.

30 тиэмэ: Турукка киирэн ааҕарга эрчилли.

31 тиэмэ: Олонхону көрдөрүү.

32 тиэмэ: Олонхо оонньоуулары: хапсаҕай, мас тардыһыы, ыстанга, кылыы.

33 тиэмэ: «Олонхо дойдутун оҕотобун» (өйтөн суруйуу).

34 тиэмэ: Хатылааһын

Олонхо – саха норуотун өйүн барҕа баайа. Тирик торумун оноруох иннинэ, оҕо, төрөппүт, учуутал баҕаларын учуоттуур сыалтан ыйытык ыыппыт. Дэбигис эттэххэ чэпчэки курдук да, уһуйаачыттан элбэх дьяныардаах дьярыгы, үгүс үлэни ирдиир. Маныаха биһиги «Оллоон олонхото» баай уопутугар, салайааччы А.Д. Софронова уонна Олонхо педагогикатын концепциятыгар олоҕурабыт. Ол курдук тирик торумун аттарарбытыгар Анисия Даниловна оҕону «чэпчэкиттэн уустукка» бириинсибин тутуһан, олонхо курдук бөдөн айымньыны үөрэтэр ньыматын учуоттаатыбыт: уус-уран тыл кыра айымньытыттан саҕалаан, бөдөн айымньыны үөрэтии.

Оҕону кыра сааһыттан норуоппут культууратыгар сыһыан, үтүө үгэстэри тутуһуннаран иитэн таһаарыы – биһиги эбээһинэспит.

Литература

- Афанасьев Л.А. – Тэрис. Олонхолорго киһи анала. Дьокуускай, 2000. 96 с.
- Баишева М.И., Афанасьева М.А. Олонхо мындырын – кырачааннарга. Дьокуускай: СГУ изд-та, 2004. 43 с.
- Федеральной государственной үөрэх стандарта саха оскуолатыгар [начаалынай уопсай үөрэхтээһин] = Федеральный государственный образовательный стандарт в якутской школе / Н.В. Ситникова, С.С. Семенова, Н.Н. Васильева уо.д.а. Дьокуускай: Бичик, 2011. 84 с.
- Чехордуна Е.П. Мин дойдум – олонхо дойдута. Дьокуускай: Бичик, 2006. 39 с.
- Чехордуна Е.П. Олонхо эйгэтэ. Дьокуускай: Бичик, 2005. 70 с.
- Чехордуна Е.П. Олонхо тыла-өһө: кыра саастаах оскуола оҕолоругар. Дьокуускай: Бичик, 1999. 95 с.

*ИЛЛАРИОНОВ Василий Васильевич,
филологической наука доктор,
фольклор уонна культура кафедратын профессора,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ ХИНТуоКИ,
Дьокуускай к.*

ДЬАХТАР ОЛОНХОЪУТТАР ТУСТАРЫНАН БЭЛИЭТЭЭҺИННЭР

Сахаларга дьахтар олонхоһуттар тустарынан урут ким да анаан үөрэппэтэбэ. Ол эрэри кэрэ аһардар олонхолооһунунан дьарыктана сылдыбыттарын туһунан быстах бэлиэтээһиннэр уонна кинилэр олонхолорун сурукка-бичиккэ түһэри түгэннэрэ бааллар. Сорох Кавказ, Орто Азия норуоттарыгар эпическэй айымньыны аһардас эр дьон эрэ толороллорун билэбит. Эпоһы дьахтар толорорун хаарчахтааһын туһунан биллиилээх эпосоведтар В.М. Жирмунскай, Б.Л. Рифтин, Карл Райхл суруйан тураллар. Итини сэргэ түүр-монгол эпоһын сурукка-бичиккэ тиспит фольклористар Т.М. Мирзаев, К.М. Максетов, Р.З. Кыдырбаева, М.Х. Маргулан, Н.Ц. Биткеев, С.Ю. Неклюдов уо.д.а. бэйэлэрин научнай үлэлэригэр ити туһунан мэлдьи бэлиэтииллэрэ.

Чугастыы ыллахха, сахалары кытта ыкса ыаллыы олобрут эбэнкилэргэ эпоһы толорор дьахталлар элбэхтэр эбит. Эбэнки фольклорун олохтоохтук чинчийбит Г.И. Варламова дьахтар толороочулары анаан үөрэппитэ уонна кинилэр толоруулар эпическэй айымньы эрдэтээни архаической үгэстэрин кытта ситимнээҕин олус итэҕэтиилээхтик арыһан көрдөрбүтэ: «Материалы эвенкийского эпоса показывают, что исполнителями героических сказаний у эвенков могли быть не только мужчины, но и женщины. <...> Исполнение героического эпоса женщинами в эвенкийской традиции обнаруживает черты глубокой архаики, сохраненной эвенками до настоящего времени» [Варламова 2008: 11]. Биһиги, сахалар, хотугу омуртары, ол иһигэр эбэнкилэри кытта былыр-былыргыттан ыкса ыаллыы алтыһан олобуппут. Төрүт култуурабытыгар хардарыта дьайсыбыт түгэннэрбит үгүс, майгыннаһар да түгэннэр бааллар. Олонхону уонна нимһаааны толорооччулар бэйэ-бэйэлэрин кытта билсэллэрин, хардарыта айымньыларын толороллорун туһунан эбэнки биллиилээх фольклорист учуонайа А.Н. Мыреева бэлиэтээн аһарбыта эмиэ

баар [Мыреева 1966: 59–61; Мыреева 1978: 190–201].

Сахаларга даҕаны олонхоһут дьахталлар олорон ааспыттарын туһунан научнай литератураҕа, кыраайы үөрэтээччилэр хомуйууларыгар уонна олонхоһуттар анкеталарыгар даҕаны ахтыллан ааһар. Ол курдук, биһиги дипломнай үлэбит сүннүүнэн оноһуллубут «Олонхосуты Якутии» диэн хомуурунньукка барыта 47 олонхоһут дьахтар аата-суола киирбит [Олонхосуты Якутии 2013]. Олортон саамай кырдыаҕастара – Куоҕатта диэн бэйэтин кэмигэр аатырбыт олонхоһут Сунтаар улуунун Бордон нэһилиэгэр (уруккута Хочо) XVII–XVIII үйэлэр кирбиилэригэр олорон ааспыт. Кини туһунан В.Н. Петров манньк суруйар: «XVIII үйэ ортотун диэки Үөһээ Уйалаах сиригэр Куоҕатта диэн улахан олонхоһут дьахтар олорон ааспыт. Үс күн устата олонхолонон олонхолооҕо үһү. Эмиэ даҕаны удабан курдук кэпсииллэрэ, дьон-сэргэ улаханньк сангарбат, ытыктаан сэмээр кини туһунан ахталлар» [Петров 2017: 54]. Киһи кэрэхсиирэ диэн, удаҕамсыйар эбит. Г.И. Варламова бэлиэтээн суруйбут нимҕакалааннара М.П. Кульбертинова, А.С. Гаврилова, А.В. Абрамова, К.П. Афанасьева бэйэлэрин түөлбэлэригэр эмиэ удабан быһыытынан биллэллэр эбит [Варламова 2008]. Кинилэртэн М.П. Кульбертинова хара өлүөр дылы удаҕамсыйарын, кыһалҕалаахтарга бэйэтэ айылҕаттан бэриллибит талаанынан көмөлөһөрүн туһунан музыковед Н.Н. Николаева анаан суруйбута [Николаева 2006]. Онон дьахтар олонхоһуттар эбэнкилэргэ да, сахаларга да аптаах, кистэлэннээх тылы кытта ситимнээх буолан, эпическэй айымньыны уонна ойуун-удаҕан култуураларын биллэллэрэ сэрэйиллэр.

Сунтаар Күүкэйигэр олорбут Архипова Домна Яковлевна – Олонхоһут Дуомуна өтөр-өтөр кутуран, мэнэрийэн, иһиттэн энгилгэннээхтик, ингсэлээхтик сангарталаан ыларын ахталлар. Кини «Күөх баттахтаах Көҕөн Кус» диэн олонхолооҕун уола И.Н. Архипов ахтар [Архипов 2017: 21–22]. Сунтаарга бу манньк олонхо бэрт баар буола сылдыбытын айанньыт чинчийээччи Р.К. Маак XIX үйэ ортотугар бэлиэтээбит [Маак 1994: 306]. Көҕөн кустан төрүттээхтэр тустарынан олонхолору кэлин Сунтаар олонхоһуттара И.Д. Павлов – Түүлээх Уйбаан уонна А.П. Амвросьев сурукка түһэртэригэр туспа кинигэнэн таһааран турабыт [Павлов 2018; Аман алгыстар, дорҕоон тойуктар 2017]. Ити, бука,

Куоѳатта эмээхсин олонголообут олонхото биһиги кэммити-гэртиийэн кэллэѳэ буолуо диэн таайабыт.

Билигин араас источниктарга уонна анкеталарга хабыллыбыт олонхоһут дьахталлары үс суолга наардаан ааһахха сөп.

Бастакыта – дьиз иһигэр олонхолуур **оѳо дьахтар олонхо-һуттар**. Кинилэр ийдэхтэринэ, дьиз кэргэн иһигэр, оѳолорго олонхолуулар эбит. Үксүгэр дьизэѳэ-уокка, ханна да тэлэһий-бэккэ олонхолууллара. Биллэр олонхоһуттар Н.А. Абрамов – Кынат (Мэнэ Хангалас), Д.А. Томская – Чаайка (Дьаангы), С.Н. Каратаев – Дыгыһар (Бүлүү), И.Е. Огочуяров – Баспарыйа (Таатта) уо.д.а. ийэлэрэ дьизэѳэ-уокка олонхолууларын, оѳолоро олонхоһут буолбуттарын билэбит. Аатырбыт олонхоһут Н.А. Абрамов – Кынат ийэтэ Абрамова-Макарова Вера Макаровна – Биэрэ эмээхсин ааттаах уус тыллаах олонхоһут, остуоруйаһыт, итиэннэ күөсчүт диэн сэдэх идэлээх эбит. Ол да иһин уолаттара Кынат, Алаадьы уонна кыра бырааттара Беллүргүй Бүөтүр эмиэ олонхоһут, остуоруйаһыт, ойуун быһыытынан кизгник биллибиттэрэ, сураѳырбыттара [Абрамов 2011: 55; Мэнэ Хангалас олонхоһуттара 2012: 148–149]. Дьаангы биллиилээх олонхоһута Д.А. Томская олонхолуурга хайдах уһуйуллубутун мэлдьи биир кэриэтик кэспээччи: 1913 с. Энэ нэһилиэгэр Охоттоох учаастагар төрөөбүт. Киниэхэ ийэтэ Бурцева Евдокия Антоновна уонна тастыг убайа Бурцев Мартын Антонович талааннара бэриллибит. Кинилэр олонхолууларын истэн, «олонхо кэрэ эйгэтигэр биһиктэнэн улааппыта» диэн суруллар [Дьаангы улуунун олонхоһуттара 2016: 17]. Атын да олонхолуур дьахталлар кэлин олонхоһут буола үүнэн-сайдан барбыт оѳолоругар сабыдыалларын туһунан элбэх холобуру аѳалыахха сөп. Дьэ, ол иһин Өксөкүлээх Өлөксөй «Якутский язык» диэн ыстатыйатыгар олонхоһут дьахталлар, ийэлэр, эбээлэр баар буоланнар, «с молоком матери» диэн фольклор айымньыларын ингэриммиттэрин туһунан эппит эбит.

Иккиһэ – **түөлбэ олонхоһут дьахталлара**. Кинилэр дьиз эргинтэн тахсан, чугастааѳы нэһилиэккэ, улууска да биллэ олонголообуттар: Чурапчыга П.М. Терюгина – Ырыа Ымыычаан, У. Платонова – Уус Ылдьаана, П.Ф. Сидорова, Сунтаарга Д.С. Сидорова – Чааркаанаба Даарыйа, Ньурбаѳа Д.М. Семенова, Тааттаѳа П.М. Мандарова – Ырыа Былааѳыйа, Уус Алдангга В.Г. Слепцова – Олонхоһут Балбаара уо.д.а.

Кинилэр тустарынан бэлиэтээһин элбэх.

Сивцева Екатерина Васильевна – Чангычай Кыһа уруккута Дүпсүн улуунун Тэбиик нэһилиэгэр ололбут. Биллиилээх общественной деятель, саха маннайгы интеллигеннэриттэн биирдэстэрэ В.В. Никифоров олонхоһут Е.В. Сивцева Екатерина II туһунан ырыатын сурукка-бичиккэ түһэрэн, нууччалыы тылбаастаан, Николай II ыраахтааҕыга тиэрпитигэр махтанан, хайҕаан, кыһыл көмүс халпаак ыппыта диэн кэпсээн баар [Олонхо биһигэр 2009: 119]. Манна норуот талааннаах дьонун номоххо киллэрэн, айан кэпсиир холобурун көрөбүт. Олонхоһут, норуот ырыаһыта төһөнөн аатырар-суолулар да, соччонон кини туһунан сэһэн-номох тарҕанара баар суол. Эпосовед И.В. Пухов олонхоһуттар, тойуксуттар уонна ордук ойууттар тустарынан номохтору норуот сэһэнинэн айымньытын туспа көрүнүн быһыытынан көрүөххэ сөп диир [Пухов 1962].

Түөлбэ олонхоһут дьахталлар үгүстэрэ сэбиэскэй кэмнэ олон ааспыттар. Ыллыыр-туойар талаанынан дойдутугар Чурапчы Мугудайыгар, атын да нэһиликтэргэ биллибит уонна олонхолорун суруттарбыт Терютина Пелагея Михайловна – Балагыас (1880–1965) буолар эбит. Кинини куолаһа үчүгэйн иһин Ырыа Ымыычаан диэн эмиэ ааттыылларын туһунан В.Ф. Ермолаев ахтар [Ермолаев 2016: 245]. Фольклорист-хомуйааччылар Е.Е. Лукин «Эндие араҕас аттаах Нөрүөн Мүгүлү», Г.С. Борисов «Уолусхан улаан аттаах Уһук Туйгун» олонхолорун суруйан үйэтиппиттэрэ, 2015 с. Чурапчытааҕы Олонхо Ыһааҕар туспа кинигэнэн күн сириг көрбүттэрэ.

Мэнэ Хангаластар киэн туттар олонхоһуттарынан Моорук нэһилиэгиттэн төрүттээх Порядина Мария Егоровна – Бадан Маайа буолар. Кини аҕата Е.В. Порядин – Манкы Дьөгүөр эмиэ түөлбэтигэр үчүгэй олонхоһут быһыытынан сыаналанара. Бадан Маарыйаны биир дойдулаахтара фольклорист-хомуйааччы А.С. Порядин, учуутал А.В. Бурнашев у.д.а. олус талааннаах остуоруйаһыт, сэһэнньит быһыытынан ахталлара биллэр. Кинини куолаһа ураты чуорунан, ырааһынан, репертуара баайынан, тыла ууһунан, имигэһинэн, хомоҕой хоһооннооһунан биллэллэр, сорохтор И.И. Бурнашев – Тон Суорунтан да ордороллор эбит. Учуутал А.В. Бурнашев суруйарынан, М.Е. Порядина – Бадан Маайа Саха сириг дьахталларын ортотугар чахчы улахан, улуу олонхоһут олон

ааспыт эрээри, хомойуох иһин, олонхото сурукка-бичиккэ киирбэтэх [Мэнэ Хангалас олонхоһуттара 2013: 140–141].

Билигин олонхоһуттарга улахан болѳомто ууруллубут кэмигэр хас түөлбэ айы кэриэтэ биллэр-көстөр олонхоһуттар олон ааспыттарын холобурдаан кэпсиэххэ сөп.

Үсүһэ – олонхолоро суруллан, бэчээттэнэн, сороѳор тылбаастанан, **наука эйгэтигэр биллибит олонхоһут дьахталлар**. Итилэртэн Андросова-Ионова Мария Николаевна (1864–1944) аата-суола ордук биллэр. Кини «Күл-күл оѳонньор, Силирикээн эмээхсин» диэн бэйэтэ алтыһар дьонун туһунан суруйбут олонхото, итиэннэ «Үрүҥ Айыы Тойон ыччаттара» олонхотун кириитэ Э.К. Пекарскай «Образцы народной литературы якутов» диэн кинигэтигэр бэчээттэнэн, наука эйгэтигэр киэнник биллибиттэрэ. Бу олонхолор кэлин Н.В. Емельянов, И.В. Пухов, Е.И. Коркина научнай үлэлэригэр, араас ыстатыйаларыгар сырдатыллыбыттара, чинчилибиттэрэ [Емельянов 1983; Пухов 1962; Коркина 1998]. М.Н. Андросова-Ионова олонхолоро уонна олонхо ис номоѳунан суруллубут айымньылар революция иннигэр сурукка-бичиккэ киирэннэр уонна бэчээккэ тахсаннар, киэн кэрэхсэбили ылбыттара.

Амма улууһун олонхоһута Иванова Екатерина Егоровна 1939 с. суруйааччылар союзтарыгар чилиэнинэн киирбитэ. Кини тылыттан А.А. Дэһсилээхэп «Аландаайы-Куландаайы», П.Н. Попов «Молю Даадар» олонхолору сурукка түһэрбиттэрэ. Иккис олонхотун сюжетын Н.В. Емельянов «Сюжеты якутских олонхо» үлэтигэр киллэрбитэ. 2021 с. Е.Е. Иванова төрөөбүтэ 130 сылыгар «Аландаайы-Куландаайы» олонхотун В.В. Илларионов, Т.В. Илларионова туспа кинигэнэн бэчээттэн таһаарбыттара [Аландаайы-Куландаайы 2021]. Е.Е. Иванова олонхоһут да, норуот ырыаһытын да быһыытынан дьонго-сэргэбэ киэнник биллэр.

Дьаангы олонхоһута Томская Дария Андреевна – Чайка үйэтэ уһаан уонна олонхо ЮНЕСКО-ѳа биһирэнэн, айымньылаах үлэтэ фольклористар болѳомтолоругар сылдыбыта. Кини олонхолорун В.В. Илларионов, И.И. Стручкова, С.Д. Мухоплева, М.А. Стручкова, В.П. Стручков, В.С. Никифорова аныгы техническэй ньымаларынан үйэтиппиттэрэ, сурукка-бичиккэ түһэрбиттэрэ. «Элгээн Иэйэхсит», «Хаан Илбистээн» диэн олонхолоро И.И. Стручкова кыһамньытынан бэчээттэммиттэрэ [Илларионов 2005]. В.В. Илларионов

музыковед В.С. Никифоровалыын, Е.С. Сидоров тылбааһын кытта, «Үчүгэй Үөдүгүэйэн, Куһаҕан Ходьугур» олонхону бэчээккэ таһаарбыттара [Томская 2011]. 2016 с. Дьаангытаабы Олонхо Ыһаҕар «Омуннаайы бухатыыр» олонхотун С.Д. Мухоплева уонна олонхоһут сиэн балта Е.И. Бурцева буоланнар бэлэмнээн, кинигэ онорон таһаарбыттара [Томская 2016]. Онтон В.В. Илларионов, Т.В. Илларионова «Кыыс Кылаабынай бухатыыр» олонхотун үс тылын – сахалыы, нууччалыы, английскайдыйы бэчээттээн таһаарбыттара. Онон кини айымньыларын атын да омуктар ааҕан билсэр кыахтаахтар. Учуонайдар Д.А. Томская илэ толоруутун эмиэ үгүстүк истэн сыаналаабыттара, оннооҕор күн күөрэччи таһар сиригэр Токиоҕа Япония музыковедтарыгар олонхоһут А.Е. Соловьевтуун бииргэ талааннарын көрдөрөн турардаахтар. Аны олонхо шедевр буолбутунан ситимнээн, СӨ Президентэ олонхоһуттарга анаабыт стипендиятын ылар үрдүк чиескэ тиксибитэ. Түмүктээн эттэххэ, Д.А. Томская олонхоһут быһыытынан аата-суола аан дойдуга да биллэр.

Сахаларга дьахтар олонхоһуттар бэрт былыргыттан баалара, эр дьонтон итэҕэйэ суох хастыы да күн олонхолуур кыахтаахтара. Онон олонхолооһун үгэһин тарҕатыыга ыал ийэлэрэ, эбээлэрэ ураты үтүөлээхтэр. Кинилэр оҕолорун, сиэннэрин олонхо алыптаах эйгэтигэр букатын эрдэттэн такайаллара, онтон дьобурдаахтара уран тыл ууһугар уһаарыллан, олонхолуурга уһуйуллалара. Билинни да кэмгэ оҕо олонхо билиитин маннай тиэрдэргэ туох-ханньык иннинэ дьиз кэргэн, ийэ оруола улахан суолталаах. Онтон салгыы оскуолаҕа бардактарына, кинилэргэ уһууааннар болҕомтолоохтук сыһыаннаһалара эрэйиллэр. Олонхоһут кыргыттары, дьахталлары бэлэмнээн таһаарыы, олонхолооһун уостубатын туһугар кыһаллыы – биһигиттэн барыбытыттан тутулуктаах.

Литература

- Абрамов Н.А. Ньюргун Бөбө: олонхо. Дьокуускай: Бичик, 2011. 514 с.
- Аман алгыстар, дорҕоон тойуктар: норуот ырыаһыта, олонхоһут А.П. Амвросьев – Тойуктаах Өлөксөй (олоҕо уонна айар үлэтэ). Дьокуускай, 1997. 197 с.
- Архипов И.Н. Олонхоһут Дубуна // Сунтаар – олонхо дойдута. Дьокуускай: Смик-Мастер, 2017. С. 21–22.

-
- Варламова Г.И. Женская исполнительская традиция эвенков (по эпическим и другим материалам фольклора). Новосибирск: Наука. 230 с.
 - Дьяаны улууһун олонхоһуттара: биобиблиографической ыйынныктар, ыстатыйалар, ахтыылар. Дьокуускай: Алаас, 2016. 320 с.
 - Емельянов Н.В. Сюжеты ранних типов якутских олонхо. М.: Наука, 1983. 246 с.
 - Ермолаев В.Ф. Чурапчы олонхоһуттара. Дьокуускай: Бичик, 2016. 368 с.
 - Иванова Е.Е. Аландаайы-Куландаайы бухатыыр. Дьокуускай: Алаас, 2021. 223 с.
 - Илларионов В.В. Дьяаны олонхоһуттарыҥ үгэстэрэ. Дьокуускай: Бичик, 2006. 160 с.
 - Коркина Е.И. М.Н. Андросова-Ионова // Андросова-Ионова М.Н. Олонхолоор, ырыалар, этнографической бэлиэтээһиннэр, ыстатыйалар. Дьокуускай: Кудук, 1998. С. 6–18.
 - Кыыс Кылаабынай бухатыыр = Богатырка Кыыс Кылаабынай = Куус Кылаабунай the Warrior / Д.А. Томская – Чайка. Якутск: Алаас, 2016. 240 с.
 - Маак Р.К. Вилюцкий округ Якутской области. 2-е изд. М.: Яна, 1994. 318 с.
 - Мыреева А.Н. Н.Г. Трофимов (Бута) – эвенкийский сказитель // Тезисы докладов Конференции фольклористов Сибири и Дальнего Востока. Улан-Удэ, 1966. С. 59–61.
 - Мыреева А.Н. Сказительство в условиях якутско-эвенкийского двуязычия // Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока: материалы Всесоюзной конференции фольклористов. Якутск: Якутский филиал СО АН СССР, 1978. С. 190–201.
 - Мэнэ Хангалас улууһун олонхоһуттара / эпп. ред. Р.Н. Анисимов. Дьокуускай: Алаас, 2013. 320 с.
 - Николаева Н.Н. Песенное творчество М.П. Кульбертиновой. Новосибирск: Наука, 2006. 96 с.
 - Олонхо биһигэр (фольклорист И.В. Пухов төрөөбүтэ 100 сылыгар) / хомуйан онордулар М.З. Сивцева уо.д.а. Дьокуускай: Бичик, 2009. 238 с.
 - Павлов И.Д. Аар саарга аатырбыт ат курдук ааттаах Ааттаах Адаам Саар: олонхо. Дьокуускай: Дани-Алмас,

2018.248 с.

- Петров В.Н. Куоҕатта эмээхсин // Сунтаар – олонхо дойдута. Якутскай: СММК-Мастер, 2017. С. 54.
- Томская Д.А. Омуннаайы бухатыыр = Богатырь Омуннаайы. Якутск: ИГИИПМНС СО РАН, 2016. 204 с.
- Томская Д.А. Ючюгэй Юдюгюйэн, Кусаган Ходжугур. Якутск: ИГИИПМНС СО РАН, 2011. 376 с.

*ИОНОВА Алина Ионовна,
«Кустук» оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах
оҕо тэрилтэтин итээччитэ,
Бүлүү к.*

ОҔО УҔУЙААНЫҒАР ОЛОНХО ЭЙГЭТИН ТЭРИЙИ

Үлэ сыала-соруҕа: олонхо тылын-өһүн кыра саастаах оҕо өйдүүрүн, ылынарын курдук сахалыы тыыннаах эйгэни тэрийии; оонньоулар, сахалыы сиэр-туом, ырыа-тойук, остуоруйа көмөтүнэн олонхону үөрэтии.

Үүнэр кэнчээри ыччакка сахалыы өйү-санааны иитэр, сиэри-туому билиһиннэрэр, олох үөрүйэхтэригэр уһуйар туһааннаах үлэ оҕо уһуйааннарыттан саҕалаан ытыл-лыахтаах.

Саха норуотун үйэлэргэ муспут билиитэ, өйө-санаата, көмүс кылаата, фольклорун баайа-дуола улуу олонхоҕо түмүллэр. Олонхобут хоһоон халыыптаах уонна уһун кээмэйдээх айымньы буолан, ааҕарга, чуолаан кыра саастаах оҕо өйдүүрүгэр уустуктардаах. Оҕо олонхону өйдүүр, ылынар буоларын ситиһэргэ бастаан күннээҕи олоххо сахалыы тылы, култуураны өйдүүр эйгэ тэриллэхтээх. Холобур, биһиги билигин оҕо уһуйааныгар танас уураар кабинкалартан саҕалаан, барыта сахалыы истииллээх буоларын гына онгосто сылдыабыт. Ону таһынан, уһуйааммытыгар өбүгэ олорбут олоҕун – балаҕаны көрдөрөр-билиһиннэрэр мини-музей-даахпыт. Манна көмүлүөк оһох, сандалы остуол, сахалыы иһит-хомуос, сынгаһа ороннор, талах олоппостор, сахалыы оонньоурдар, араас музыкальнай үнүстүрүмүөннэр, танас-сап, көстүүмнэр, булт тэриллэрэ, сахалыы халандаар, туос киэргэллэр, саламалар, олонхо геройдарынан куукулалар, хартыыналар, чаппараактар уо.д.а. бааллар. Бэйэбит бөлөхпүт

иһигэр эмиэ туспа сахалыы муннуктаахпыт: олонхоҕо аналлаах остуол оонньуулар, олонхо геройдара ойууламмыт хартыыналар, сонор оонньуулар, хамсаныылаах оонньууга туттуллар атрибуттар, кумааҕы куукулалар уо.д.а бааллар.

Оҕо сахалыы сайдар эйгэтин тэрийиигэ төрөппүттэр санааларын куруук истэбит, икки өттүттэн сүбэлэһэн, көмөлөөн оноробут. Төрөппүттэр көстүүмнэри, куукулалары тигиигэ, сонор оонньуутун, атын да сахалыы оҕоһуктары онорууга сүрүн күүс буолаллар.

Эйгэни тэрийии кэнниттэн билиһиннэри, үөрэтии үлэтэ кэлэр. Кыра эбэтэр орто бөлөхтөн саҕалаан балаҕаны көрдөрөн, саастарыгар сөптөөх остуоруйаны туруоран, оонньуу тэрийэн ытыбыт. Олонхону билиһиннэри үлэтин бэйэбит бөлөхпүтүгэр 5–6 саастарыттан саҕалыыбыт. Ол курдук, бэлэм кинигэлэри, хартыыналары, оонньуурдары мунһабыт, төрөппүттэри көбүлүүбүт, көмөлөһүннэрэбит. Онно эбии остуол оонньууларын оҕо күннээҕи олоҕор туттарын, куукулалары хаһан баҕар ылан оонньуурун курдук тэринэн үлэлии сылдыабыт.

Бөлөхпүт иһигэр ый айы сахалыы ыйдар суолталарыгар аналлаах остуол оонньууларын, хамсаныылаах оонньуулары, дьарыктары тэрийэбит, остуоруйа да, олонхо да хартыыналарын эбэтэр кукольной театр көмөлөрүнэн бэрт кылгатын кэпсибит, аралдьыйыы ытыбыт. Онно хайаан да сахалыы таһас кэтэбит, оҕолорго оонньуу көмөтүнэн норуот ырыаларын, өс хоһооннорун, өбүгэ сиэрин-туомун билиһиннэрэбит. Бу үлэбит барыллаан тутула, ис хоһооно бу курдук буолар:

Балаҕан ыйа: түөлбэ киэн туттар олонхоһуттарын билиһиннэри. Холобур, В.О. Каратаев хаартыскатын көрдөрүү; кини толорбут «Модун Эр Соҕотох» олонхотун кылгатын, хартыыналары көрдөрө-көрдөрө кэпсээһин; аудио-устууттан быһа тардан иһитиннэри.

Алтынньы: бу ый эти-сиини көрүнэр кэм кэрдиһэ буоларынан, оҕолорго өбүгэ оонньууларын билиһиннэрэн саҕалыыбыт. Манна «Бэргэн ытааччы», «Быһый атаһа», «Өчөс торбос», «Мүһэ тардыһыы» курдук хамсаныылаах оонньуулар ордук табыгастаахтар. Сарсыардаангы эти-сиини эрчийии кэмигэр сахалыы муусуканан добуһуоллатан, үгкүү хамсаныыларын үөрэтэбит. Остуол оонньууларын эмиэ киллэрэбит: «Сонор», «Боотурдар киирсиилэрэ», «Бухатыыр

атын ааттаа», «Бухатыыр атын бул», «Урухуйу кырааскалаа» уо.д.а. Араас талахтарынан, куубуктарынан дьизэ, балабан, хотон, хаһаа, дал тута оонньоохуну оҕолор эмиэ бэркэ кэрэхсиллэр.

Сэтинньи: Байанай ыйыгар аналлаах нэдиэлэни биллэри. Бу тэрээһингэ төрөппүттэри көхтөөхтүк кытыннарабыт. Булчут аҕалар булт-алт туһунан кэпсириллэр. Холобур, быйыл эбии төрөппүттэр араас кыыллар тустарынан баай материалы хомуйан түмтүлэр, онон оҕолорго бэрт сэргэх презентацияны онорон көрдөрдүлэр. Түмүктүүр тэрээһингэ «Булчут» диэн күрэхтээх аралдьыйыны ытыахха сөп.

Мань сэргэ сэтинньи ыйга Олонхо күнүн бэлиэтиибит. Бу күн оҕолорго П.А. Ойуунускай туһунан кэпсиибит. Кини «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхотунан айыллыбыт мультигы көрдөрөбүт.

Ахсынньы – остуоруйа ыйа. Араас норуоттар остуоруйаларын билиһиннэри. Кукольной, теневой театрдарынан инсценировкалары, атын да туруоруулары оноруу. Остуоруйа геройдарын таайтарар дидактической уонна остуол оонньоуларын тэрийи.

Тохсунньу – таҥха ыйа. Сэһэн-сэппэн дьоро киэһэлэрэ. Кыра оҕолорго сөптөөх кэпсээннэри, олонхону кэпсээһин. Билгэлэри билиһиннэри, ороһооспо оонньоуларын ытыгы.

Олунньу – тыл хомуһунун ыйа. Олунньуга киһи этэ-сиинэ мөлтөөн ылар, онон өйү-санааны күүһүрдэн, бөҕөхсүйэр кэм буолар. Манна тылы имитэр чабырҕахтары, хоһооннору үөрэтэбит, таабырыннары таайтарабыт. Төрөөбүт тылга аналлаахаралдьыйыны тэрийэбит.

Кулун тутар: ийэлэр күннэригэр аналлаах ырыалары, хоһооннору үөрэтии; кыыс оҕо аналлаах күрэх-тэрээһингэ сахалы тылынан хомоҕойдук кэпсээн бэйэни билиһиннэрэр уонна «Уһун суһуох» диэн түһүмэхтэри киллэри, олонхоҕо хоһуулар кэрэ куолар ааттарынан анал ааттары инэри.

Бу ыйга оҕолорго П.П. Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхотун үөрэтэн саҕалыахха сөп. Оруолларынан үллэрэн, кылгас тылы-өһү уонна туттан-хаптан, көрөн-истэн олорууну үөрэти. Ылынар, дьобурдаах оҕо олонхо ырыатыттан быһа тардан туойтары. Олонхону туруоруу (уһууааччы олонхо тылын-өһүн эрдэттэн бэлэмниир, оҕо тылы үөрэтиигэ төрөппүттэр көмөлөһөллөр).

Муус устар – ырыа ыйа. Норуот ырыаларын үөрэти.

Олохтоох тойуксуту, оһуокайдьыты ынгыран оҕолорго билиһиннэри; тойук, оһуокай холобурун толотторон, оҕолорго кэрэхсэтии. Оһуокай тылын айарга холонуу. Бэйэ-бэйэни туойсуу. Хомус тардарга үөрэтии. Хомус музейыгар, олонхо дьиэтигэр ыалдыттааһын. Норуот маастардарын үлэлэрин көрдөрүү.

Ылам ыйа – салама ыйа. Ойуур-тыа иччитин санатыы, сиргэ-дойдуга тахсыы сиэрин-туомун өйдөтүү. Пааркаҕа экскурсияны тэрийи; айылҕаҕа сылдыыы бэрээдэгин өйдөтүү, сэрэтэр үлэни ыытыы. Ытык сирдэри, сэргэлэри, өтөхтөрү, ыллык суоллары көрдөрүү. Айылҕа кэрэ көстүүтүн өйдөөн, бэлиэтии көрөргө үөрэтии. Мас тыллан эрэрин, бастакы сааскы сибэккини көрдөрүү, кэлин ону хоһуйан ыллатыы, уруһуйдатыы, оҕуруонан тиһии.

Олонхону үөрэтэр оонньоулар

Билигин кэмгэ оонньоу көмөтүнэн иитии уонна үөрэтии ньыматын кизгник тутталлар. Ол курдук, олонхону билиһиннэриини оонньоу технологиятын туһанан саҕалаатахха, оҕо түргэнник өйдөөн, ылынар баҕата үрдүөн сөп. Ис хоһоонун, оонньоу быраабылатын үөрэттэххэ, оҕо быраабыланы тутуһан бэрт көхтөөхтүк, баҕаран туран оонньоур буолар.

Дидактическай оонньоу оҕо майгыта сытыырхайарыгар, киһини кытта кэпсэтэ үөрэнэригэр, болҕомтолоох буоларыгар уонна өйгө тутар дьоһурун сайыннарарыгар көмөлөһөр. Бу түмүгэр оҕо манник сатабыллар уонна үөрүйэхтэр сайдаллар: бэрээдэктээх уонна түмсүүлээх буолар; көрөн ылынар дьоһура үрдүүр; өйгө хатыыр дьоһура сайдар; билэр-көрөр баҕата улаатар; билиитэ кэнгиир; санаатын сааһылаан сагара үөрэнэр; толкуйдуур, ырытар дьоһура улаатар.

Оонньоу көрүнгэ элбэх. Хас биирдии оонньоу оҕо ураты сатабылы инэрэр. 4–5 саастаах оҕо төрөппүттэрэ, улахан дьон остуоруйа, үһүйээн кэпсиирин истэр. Бу бириэмэҕэ олонхо ис хоһоонун кэпсээн, бастакы билиини инэриэххэ сөп. Онно манник оонньоулары туһаныллар:

1. «Кубиктаах мозаика» (3 саастарыттан)

Оҕоһуута: 4x4 см алта устуука мас кубикка олонхо сюжетын уруһуйдаан сыһыарыллар.

Бу оонньоу сыалынан оҕо олонхо ис хоһоонун билэригэр көмөлөһүү, сагарар-кэпсиир дьоһурун сайыннарыы, тарбахтарын былчыҥа сайдарын, имигэстик хамсыырын ситиһии буолар.

Ньымата: олонхо сюжеттарынан ойууну наардаан таһаары, таһаарбыт ойуутугар кэпсээн онгрон холонуу.

2. «*Олонхоһут*» мозаика-оонһуу (5 саастарыттан)

Онгоһуута: 17х21 см кытаанах хордуонкаҕа олонхоһут уобараһын уруһуйдаан, өгнөөх кыраасканан ситэрэн бэриллэр.

Сыала: өбүгэбит таптаан истэр олонхолорун толорор ырыаһыт туһунан өйдөбүлү ингэри, оҕо онгрон көрөр дьобурун сайыннары, тарбахтарын былчыҥа сайдарын, имигэстикхамсыырын ситиһии.

Ньымата: олонхоһут уобараһын ойуунан наардаан таһаары, кини тобук тардыстан олоппоско оллоонноон олороруттан саҕалаан, тойугу үтүктэн, тэттик кээмэйдээх тойугу эрдэттэн үөрэтэн толорорго холонуу.

3. «*Олонхо геройдара*» домино (3–4 саастарыттан)

Сыала: олонхо геройдарын ааттарын билиһиннэри, олонхо ис хоһоонунан сирдэтэн, быһа тардан кэпсээһин.

Ньымата: 29 устуука доминону умса ууруллар. Оонньооччулар 5-тии доминону талан ылаллар. Биир-биир ойуулар сөптөөбүн көрөн, хаамыылары онгороллор. Ким доминота инники бүппүт, ол кыайыылаах буолар. Доминону түһэр кэмгэ оҕо геройун олонхо тылынан ойуулуон эмиэ сөп.

Биз сааһыттан оҕо сааһылаан саҥарар, оонһуу быраабылатын сатаан тутуһар буолар, билэр-көрөр баҕата улаатар. Бу кэмгэ кинилэр ордук бөлөбүнэн оонһууру сэргиир буолаллар. Онуоха манньк оонһуулары киллэриэххэ сөп:

1. «*Тапталлаах геройум ханна сасытый?*» (5–6 саастаахтарга)

Сыала: олонхо геройдарын ааттарын, аналларын кытта билсиһии. Оҕо быраабыланы тутуһан оонһуурун ситиһии, өйгө тутар дьобурун сайыннары.

Оонһууга бэлэмнэнии: карточкалары умса ууран, бэрээдэктэрин булкуйулар. Карточканы ыларга табыгастаах буоллун диэн, карточкалар икки ардыларыгар миэстэ хаалларыллар. Бу оонһууну хас да ньыманан оонһотуохха сөп.

2. «*Эрчимэн Бэргэн мүччүргэннээх сырыылары*» (5 саастарыттан)

Сыала: оҕо көрөн ылынар дьобурун сайыннары, бэрээдэктээх, түмсүүлээх буоларга үөрэтии.

Оонһуу хаамыта: 1) кубик көмөтүнэн ким бастакы

«хаамарын» быһаары; 2) оонньооччулар кубигы быраһан, уочаратынан «хаамаллар»; 3) оонньооччу кыһыл бэлиэҕэ түбэстэҕинэ, ыйынньык көрдөрөрүнэн иннин диэки «хаамар», оттон күөх бэлиэҕэ – төттөрү хаамар; араҕас бэлиэ түбэстэҕинэ, карточканы талан, ыйыллыбыт сородуаҕы толорор; 4) ким эрдэ кэрэ кыһы быһаан, орто дойдуга кэлбит – ол кыайылаах буолар.

Бу курдук оонньоулары таба туһаннахха, оҕо бэйэтин норуотун култууратын, өбүгэ хаалларбыт сүдү кылаатын – олонхону кыра сааһыттан өйдүүр, ону ааһан, айылҕата таайдаҕына, бэйэтэ уустаан-ураннаан кэпсиир, айар дыбуруун сайыннарыахха сөп.

Атын дьарыктарга фольклору интеграциялаан килэриихолобурдара

1. Ахсаан дьарыгар

Булка сыһыаннаах таабырын-задачалары суоттааһын: Төһө балыгы хаптардын? Аах. Булчут Мэхээчэ хас кустааҕый? Үөрэппит остуоруйаҕа оҕонньор хас уоллааҕый? Дьиэ кэргэнгэ бары хастарый?

Хайасхалары үөрэтии: илин-арҕаа, хоту-собуруу, үөһээ-аллараа, иннигэр-кэннигэр, уҥа-хаҥас.

Кээмэйдэри үөрэтии: былас, харыс, сүөм, мунгур сүөм, тутум.

2. Ситимнээх сананы сайыннарыыга

Олонхоттон быһа тардан кэпсээһин, оруолларынан тыл үөрэтии. Туойарга холонуу. Хоһоон, чабырҕах ааҕыы.

3. Үтүө сиргэ-майгыга иштиигэ

Мөкү майгылаах киһини үтүө, дьэллэм киһини кытта тэннээн ырытыы. Баай-дыадангы дьону тэннээһин. «Баай бардам, тот дохсун» диэн өс хоһоонунан сирдэтэн, баай киһи аһымат, ингэсэлээх, кэччэгэй, кэрээн буолар диэн өйдөбүлү ингэри. Оннук дьон кэлин тиһэҕэр хайдах-туох дьылҕа түбэһиэхтэрин сөбүн ырытан өйдөтүү.

Олонхоҕо үөһээ, аллараа уонна орто дойду дьонун майгыларын-сигилилэрин тэннээн көрүү, санаа атастаһыта.

4. Тулалыыр эйгэни кытта билсиигэ

Музейдарга, пааркаларга, айылҕа кэрэ миэстэлэригэр сылдыы. Айылҕаны кэтээн көрүү, өбүгэ хаалларбыт, олоҕурбут билгэлэрин кытта тэннээн холонуу. Айылҕаҕа сылдыы сирин-туомун, ытык сирдэри харыстааһыны, өбүгэ төрүт үгэстэрин билиһиннэри. Ыйдар сахалыы ааттарын суолталарын, итэҕэл, иччи, таһара диэн өйдөбүллэри кытта

билсии. Тыынар-тыыннаабы кыыллар, көтөрдөр, үөн-көйүүр диэн араарыы. Саха сириҥ суруйааччытын, кини айымньытын билиһиннэри. Олонхо дойдутун, сахалыы ас-үөл, иһит-хомуос, таҥас-сап, сахалыы оонньуулар уо.д.а тустарынан кэпсээһин.

5. Кэрэ эйгэтигэр

Сахалыы ырыаны-тойугу, оһуору, үҥкүүнү, дьизэрэнкэй тэбиини, кулун куллурастааһыны, кириэс тэбиини, сахалыы музыкальнай үнүстүрүмүөннэри билиһиннэри. Түөлбэ мелодистарын, оһуокайдыттарын билсии.

6. Ойуулуур-дьүһүннүүр эйгэбэ

Оҕолорго өгнөр сахалыы ааттарын үөрэти. Олонхо геройдарын мэһийэн онорторуу, уруһуйдататы. Сахалыы таҥаһы-сабы, көбүөрү араас быһыылартан кырыһы, аттары, оһуордары сыһыары, этэрбэс билэтин киэргэтэн уруһуйдататы. Саха худоһунньуктарын үлэлэрин билиһиннэри.

7. Эти-хааны эрчийиигэ

Хамсаныылаах оонньуулары, сарсыардаангы эрчиллиилэри, эт-сиин чаастарын, хайысхалары сахалыы ааттаан, ахсаанынан ааһан онорторуу. Дьарыктаныы быһыыгар сахалыы тэттик хоһооннорунан хамсаныылары киллэри. Үгэс буолбут сахалыы хамсаныылаах оонньуулары былаанынан оҕолорго үөрэти.

8. Остуол оонньууларыгар

Остуол оонньуутун арааһын билиһиннэри: тыксаан, хабылык, хаамыска, тырыынка, күүгүнэй, бээрикээн, сонор. Аныгы леґо-конструкторынан олонхо дойдутун онорторуу, бухатырдар сангаларын үтүгүннэри, хамсаныыларын толорторуу.

9. Аралдьыйыыга

Викториналар, таабырын киэһэлэрэ. «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхоттон быһа тардан туруоруу. «Булчут күрэбэ», «Ороһооспо оонньуулар», «Боотур күрэбэ», «Куобахтар уонна бөрө» – сонор күрэбэ, «Уһун суһуохтаах Кэрэ Куолар» кыыс оҕолорго аналлаах күрэх уо.д.а.

Оҕолор биһиги уһууааммытыгар нэдиэлэбэ иккитэ анал фольклор куруһуогар дьарыктаналлар. Куруһуокка хомуска оонньуурга, норуот ырыаларын, чабырбабы толорорго эрчиллэллэр. Төрөппүттэр көмөлөһөн, олонхо геройдарынан сахалыы куукулалары таҥаһынан тигэн онороллор. Салгы

да бу курдук төрөппүттэр уонна уһуяан кыһамныытынан, сахабыт олонхото сүппэт аналланыа, оҕолор айар, ыллыыр-туойар дьоһурдара, хомоҕой тыллара сайдыа, кэрэни кэрэхсииргэ, үтүөбэ тардыһарга, өбүгэ хаалларбыт үгэһин өйдүүргэ, тутуһарга үөрэниэхтэрэ.

Литература

- Афанасьев Л.А. – Тэрис. Олонхолорго киһи анала. Дьокуускай, 2000. 96 с.
- Данилюк А.Я., Кондаков А.М., Тишков В.А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. М., 2009. 23 с.
- Винокурова Т.С. Оонньуу технологиятынан олонхону үөрэтии // Чөмчүүк саас. 2007. № 1. С. 23–25.
- Дьячковская П.Н. Уһуяанна – олонхо // Чөмчүүк саас. 2012. № 2. С. 46–53.

*КОРЯКИНА Антонина Федоровна,
кандидат педагогических наук,
старший научный сотрудник
НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова,
г. Якутск*

ОЛОНХО: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ

В героическом эпосе олонхо народа саха наша отражение жизнеутверждающая, ориентированная на созидание, на веру в добро и красоту, в справедливость педагогическая система народа саха, сформированная из глубинных традиций народной мудрости о ценностных системах традиционной народной культуры народа. В олонхо представлены культурные, духовно-нравственные, художественно-эстетические ценности, позволяющие ребенку усваивать с малых лет дух своего народа, тип его поведения, отношение к окружающей среде.

В течение многих веков по идейно-эстетическому, духовно-педагогическому содержанию олонхо было одним из самых действенных ресурсов для воспитания подрастающего поколения якутского народа. На протяжении всей истории

система воспитания закреплялась в олонхо и передавалась из поколения в поколение, многосторонне влияя на формирование духовно-нравственных качеств у молодых представителей народа.

Нападение представителей чужих миров (чудовищ-абаасы) приносит людям Срединной земли всевозможные беды и разрушения. В олонхо иносказательно изображен образ жизни древних якутов, которые терпели негативное воздействие внешних сил. По велению верхних божеств, для спасения жителей среднего мира – айыы аймага, на Срединную землю спускается богатырь, в образе которого предстает канонический образ защитника спокойной и мирной жизни на земле.

Часто встречаемая в олонхо поговорка «Айыы киһитэ аһыныгас, күн киһитэ көмүскэс» (Человек божественного происхождения – добрый, человек от солнца – защитник) выражает воззрения якутов о предназначении человека быть создателем благополучной жизни для своего племени (народа), хранителем мира и покоя на родной земле. Самоуверенный, суровый по отношению к врагам, богатырь-айыы всегда готов прийти на помощь попавшим в беду соплеменникам. Чтобы быть защитником своего народа, богатырь должен быть таким, о которых в народе говорили: «Тохтор хаана суох, быстар этэ суох киһи» (Человек без проливающейся крови и ранимой плоти) [Кулаковский 1979: 180], «Үс өргөстөөх, аҕыс кырыылаах киһи» (Человек с тремя остриями, с восемью гранями) [Кулаковский 1979: 212], «Эр дьүһүнүгэр баар» (Добрый молодец узнается по виду) [Кулаковский 1979: 208]. В олонхо восхваляются мужчины физически сильные, готовые и способные к защите родной земли. Воспевается мощь, величие и удалая храбрость богатырей-айыы:

Строен станом, словно копье,
Стремителен, как стрела,
Был он лучшим среди людей,
Сильнейшим среди людей,
Красивейшим среди людей,
Храбреем среди людей.
Не было равных ему

В мире богатырей [Ойунский 1975: 89].

Только такой мужчина может стать защитником соплеменников. Об этом же говорят слова Г.У. Эргиса: «В образе

богатырей Айыы, в их физической и моральной красоте, силе, храбрости, благородных целях их подвигов воплощен идеал древних людей. Эстетический идеал включал понятия и представления о совершенной жизни, о цели стремлений и деятельности героев олонхо» [Эргис 1974: 197].

Являясь эталоном мужского поведения, мужской силы и красоты, богатырь вдохновлял молодых людей тренировать физическую силу, заботиться о достойной внешности. Они устраивали между собой соревнования по национальным видам спорта – борьбе, *кылыы*, *куобах*, *буур* (виды прыжков), которые развивали силу, ловкость.

Все поступки и действия богатыря-айыы в сражениях ради спасения своих соплеменников трактуются в плане героической идеализации. В действиях богатыря присутствует философская мысль альтруизма – предпочтение личному интересу интересов общества: перед жестоким сражением ради спасения родной земли, богатырь Нюргун Боотур восклицает:

Одному и смерть не страшна!

Или всех вас отсюда

На свет уведу,

Или пусть

Один – за всех пропаду! [Ойунский 1975: 99].

На такого атлетически сложенного, легендарного богатыря олонхо равнялись мальчики, старались быть похожими на него. В романе Амма Аччыгыйа «Весенняя пора» маленький Никита, слушая олонхо, видит себя в образе богатыря олонхо: он в бою с богатырем-абаасы спасает плененную красавицу-айыы [Амма Аччыгыйа 2021: 27].

Богатыри пользуются уважением: благодарный народ преклоняет голову перед бесстрашным защитником Родины, справедливым правителем, спасителем:

Пред тобою склоняем спины свои,

Поклоняемся трем твоим

Темным теням!

Ты теперь нас от плена спас! [Ойунский 1975: 233].

В понимании народа саха за добро платят добром: «Өнө өгөнөн, үтүө үтүөнэн төлөнөр» (Благодеение благодеением, добро добром оплачивается) [Кулаковский 1979: 77]. Если добро каким-то образом не приходится оплатить самому защитнику, то обещается сделать это его детям:

Мы в трудный час
Оплатим тебе,
А если не будет нужды –
Оплатим рыси (то есть ребенку – А.К.) твоей!
Счастье в семейной жизни, когда мир в доме:
В изобильном доме своем
Миром наслаждайся всегда [Ойунский 1975: 233].

А сам богатырь за свои действия не ожидает вознаграждения, что свидетельствует о его скромности.

У якутского народа был приоритет многодетной семьи: «Оҕолоох ыалтан оннооҕор уот иччитэ үөрэр» (Даже дух огня бывает рад, когда хозяева имеют детей) [Кулаковский 1979: 153]. Чем больше детей, тем сильнее, могущественнее становился в будущем этот род. В олонхо близкие родственные связи раскрываются как ценность. Айыы Умсуур удаган, как старшая сестра, опекает братьев, предупреждает их о предстоящей беде, добывает Живую воду. Попав в беду, Юрюнг Уолан через небесного орла передает старшему брату мольбу о помощи. Нюргун Боотур без промедления отправляется на помощь младшему брату, которого с любовью называет не иначе, как «Дитяти моей души, Десна моих белых зубов». Так, когда богатыри-абаасы стали похищать богатырей и девушек-айыы, богатыри Среднего мира становятся один за другим на защиту своих сестер, суженых или богатырей-айыы, вступают в бой с богатырями-абаасы. Нюргун Боотур в схватках побеждает всех богатырей-абаасы (Ёсөх Харбыыр, Уот Усутаакы и Уот Усумню), устанавливает в среднем мире мирную жизнь, освобождает брата, его невесту. Все эти действия героев олонхо воспитывали в детях с малых лет такие качества, как милосердие, любовь к близким, почтительное отношение к родителям и старшим братьям, взаимовыручка.

Если добро в олонхо совершают люди айыы аймага, зло совершается представителями абаасы. Деяния богатырей-абаасы оцениваются как зло, приносящее людям страдания, и поэтому порицаются народом.

В обращении Нюргун Боотура к абаасы Уот Усутаакы осуждаются его жадность, злодейство, жестокость:

Не ты ли, злодей, разорял
Золотые уголья айыы-аймага...
Не ты ли, злодей, похищал

Солнцерженных людей
С поводьями за спиною?
Не ты ли воровством,
Грабежом истреблял? [Ойунский 1975: 193].

Карикатурно-сатирическая гиперболизация внешности богатырей-абаасы представляет собой полную противоположность внешней красоте богатырей-айыы. Безобразные, однорукие, одноногие, одноглазые чудовища наделены злобой, жестокостью, хвастовством. Сам Уот Усутаакы вспоминает слова другого соплеменника о том, что возмездие за его злодеяния обязательно будет:

Муус Солуоннай,
Мудрый старик,
Мне такие слова говорил:
Уж очень ты обнаглел!
Племена ураанхай-саха
Истребить совсем захотел!
Слушай же – за преступления свои
Кровью заплатишь ты!
За плоть и кость
Истребленных тобой
Плотью и костью
Заплатишь ты...

Острегись возмездия, тойон! [Ойунский 1975: 236].

Выступая врагами народа айыы, богатыри-абаасы противостоят его нравственному идеалу, препятствуют достижению счастья и гуманности в отношениях между людьми.

В своем олонхо народ саха выразил философскую мысль о том, что в противоборстве добра и зла правда на стороне добра, и потому в любом случае во всех олонхо победу одерживают богатыри-айыы. Они не умирают, если умирают – их обязательно оживляют, чтобы они искоренили зло с лица земли. Победа над врагами приносит на землю мир и покой. Народ торжествует, устраивает праздник-ысыах в честь своего освободителя, победителя – богатыря.

Исполнив свой долг перед своим народом, богатырь-айыы женится, устраивает свою личную жизнь. Так в неразрывной связи с проблемой утверждения добра в народной философии народа саха возникает и развивается теоретическая концепция человеческого счастья.

Педагогические установки народа саха вырабатывались тысячелетней предысторией сложения культуры, вековыми традициями, в итоге сложилась единая устойчивая жизнеутверждающая воспитательная система в его устном народном творчестве олонхо. Усвоение подрастающим поколением гуманистических идей олонхо способствовало формированию в нем духовности, гуманных и светлых начал, добрых чувств. Система эта – уникальна и в то же время универсальна: огромный педагогический потенциал олонхо, обогащая словарный запас обучающихся, формировал у них чувство красоты образного слова, развивал выразительность и эмоциональность речи.

Литература

- Амма Аччыгыйа. Сааскы кэм. Дьокуускай, 2021.
- Кулаковский А.Е. Научные труды. Якутск, 1979.
- Ойунский П.А. Нюргун Боотур Стремительный. Якутский героический эпос олонхо. Якутск, 1975.
- Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. М., 1974.

*КСЕНОФОНТОВА Сардаана Руслановна,
учитель биологии и химии
Тасагарской СОШ им. Н.Н. Каратаева,
Вилуйский улус, Тасагар*

ВНЕДРЕНИЕ ПЕДАГОГИКИ ОЛОНХО НА УРОКАХ ХИМИИ И БИОЛОГИИ

Использование педагогического потенциала эпоса олонхо предусматривает проведение нетрадиционных форм урока, а также творческий подход со стороны и учителя, и учащихся. Знания, усвоенные учащимися на основе родного языка, связанные с традициями и обычаями своего народа, прочны и глубоки. Билингвальное обучение направлено на изучение учебных предметов средствами родного якутского и русского языков, в результате чего достигается усвоение предметного содержания, развитие речи и мышления, также сбалансированное владение двумя языками.

Учащиеся иногда плохо воспринимают новые предметы, науки, но они могут воспринять их более близко, применимо к

себе благодаря интегрированию, например, химии и биологии с элементами олонхо. Учащийся видит изучаемую тему с новой неожиданной стороны. Для этой цели включение в ход урока заданий на основе героического эпоса является интересным приемом. Олонхо – это кладезь различного рода знаний, которые заложены нашими предками, в этих текстах можно обнаружить очень много интересной информации. Если рассматривать конкретные примеры, то на уроке биологии, разработанном нами по теме «Предпосылки возникновения жизни на Земле», элемент олонхо вводится в третий этап урока (актуализация знаний и изучение нового материала). Обучающимся зачитываются отрывки из нескольких олонхо о создании мира и один отрывок дается для анализа: Как якуты представляли этот процесс? Какие известные объекты встречаются в тексте олонхо? и др. Если в текстах учебника есть информация, как представляли развитие Земли разные народы древности, то добавление сведений о том, как воспринимали и понимали это наши предки, делает тему уже близкой к учащимся, они чувствуют свою причастность к теме. Тем более в некоторых текстах имеются очень интересные описания, близкие к тому, как объясняет современная наука этот процесс.

Второй пример из урока по общей биологии – тема «Охрана природы и основы рационального природопользования». Здесь элемент олонхо вводится в четвертый этап урока (Закрепление нового материала. Рефлексия). Наши предки, народ саха, издревле жили в единстве с природой, соблюдали и чтити ее неписанные законы, передавая свои знания от отца к сыну. Во времена наших прадедов охотники никогда не убивали сверх того, что могли бы употребить, не охотились во время размножения и выведения молодняка птицами и животными. В тайге и на воде вели себя скромно, не нарушая природной гармонии. То, что каждая травинка или деревце, птичка или животное являются живыми созданиями, детьми природы, имеют душу, тоже описано в текстах олонхо. И именно такой образ жизни можно считать экологичным, средосберегающим, что мы должны донести до наших детей. Для закрепления темы учащиеся составляют правила поведения во время охоты, рыбалки, сбора ягод, походов.

Третий пример, это урок химии по теме «Нахождение металлов в природе и общие способы их получения». Элемент

олонхо вводится в конце объяснения новой темы, как закрепление материала урока. Раньше кузнецов в Якутии очень ценили, их ставили по важности наравне с шаманами. Отраднo, что кузнечное дело не кануло в лету и возрождается в наше время, что есть дети, которые интересуются и занимаются этим. В текстах эпоса можно найти довольно много описаний работы кузнецов, названий металлов, сплавов. Учащимся дается задание найти наименования металлов, о которых идет речь, и составить их краткую характеристику по схеме. Такие задания помогают устанавливать аналогии и причинно-следственные связи, строить логические рассуждения, умозаключения и делать выводы.

Следующий пример, это урок химии по теме «Вода. Методы определения состава воды – анализ и синтез. Вода в природе и способы её очистки. Аэрация воды». Данный урок проводится в форме семинара. Достаточные сведения о воде учащиеся уже получили в рамках предмета «Окружающий мир» в младших классах и на уроках естественно-научных дисциплин в основной школе.

Примерный план проведения семинара:

1. Состав воды, анализ и синтез воды (рассказ учителя).
2. Сообщение учащегося «Природная вода» (обсуждение).
3. Очистка природной воды (самостоятельная работа учащихся с учебником). Учитель демонстрирует перегонку воды.
4. Аэрация воды (рассказ учителя).
5. Вода в эпосе олонхо. Живая и мертвая вода (рассказ учителя, обсуждение).

Элемент олонхо вводится в конце семинара – учитель сначала рассказывает о значении воды в олонхо, затем идет обсуждение.

Таким образом, в ходе проведения интегрированных уроков химии и биологии с олонхо решаются задачи развития умения обобщать, синтезировать знания из разных источников, обеспечивается преемственность знаний, их формирование на более высоком продуктивном уровне, что немаловажно для становления в перспективе модели выпускника школы, знающего свое предназначение в жизни.

ЛАРИОНОВА Анна Семеновна,
доктор искусствоведения,
доцент, главный научный сотрудник
отдела фольклора и литературы
ИГиЛ ПМНС СО РАН,
г. Якутск

**ФУНКЦИЯ ПЕСЕН ЖЕНСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ
В КОНТЕКСТЕ СЮЖЕТА ОЛОНХО В.О. КАРАТАЕВА
«МОГУЧИЙ ЭР СОГОТОХ»**

Женские образы выполняют в якутском героическом эпосе олонхо важную роль, особенно в завязке сюжетной линии, и их в эпосе присутствует достаточно большое количество. Среди них имеются как положительные, так и отрицательные персонажи. Каждая из них имеет свою песню, которая воспроизводит прямую речь героини. Песни положительных женских образов поются в манере якутского традиционного пения *дьиэрэтии ырыа*, а песни отдельных представительниц положительной сферы и отрицательных женских образов – пением *дэгэрэнг ырыа*. В контексте сюжета сказания женские образы выполняют различную функцию.

Главным женским персонажем, вокруг которого происходит завязка сюжета, является Туналыкаан Куо, которую похищает богатырь-абаасы. Так, «завязкой второго звена сюжета олонхо В.О. Каратаева служат внезапная смерть Могучего Эр Соготоха, похищение Туналыкаан Куо, рождение их сына Кёмюс Кырыктая» [Якутский героический эпос 1996: 38]. Завязкой третьего звена сюжета олонхо служит третье похищение Туналыкаан Куо [там же: 39]. Она является пассивным персонажем. О характере подобных персонажей Г.У. Эргис пишет: «Женщина в большинстве олонхо играет пассивную роль, она является суженой невестой героя. Женщина из племени айыы аймага обладает прекрасными физическими и моральными качествами. Она наделена красотой, умом» [Эргис 1974: 201]. Во время своего похищения Туналыкаан Куо поет песню. О содержании этой песни Н.Н. Николаева пишет: «Красавица Туналыкаан Куо, похищенная богатырем абаасы, в горьких слезах обращается к своим соплеменникам: “Люди солнца моего! Бедствие нагрянуло! Только что родившийся ребенок на моей кровати остался! Прошу вас, воспитайте его,

человеком сделайте! В трудное время защитником вашим он будет!"» [Николаева 1993: 125]. Песня по жанровой принадлежности представляет собой плач и, соответственно, в зачине песни представлено звукоподражание плачу: *ыгыый-ыгыыйбын*. Также о жанровой принадлежности свидетельствуют предваряющие песню слова: «Безутешная женщина с плачем-рыданием, с горестным причитанием удалялась, оказывается» [Якутский героический эпос 1996: 151], т.е. после песни по сюжету олонхо невеста Эр Соготоха, оплакивая гибель героя, низверглась вниз, и вихрь унес её в Нижний мир.

Мать главного героя Эр Соготоха – старуха-госпожа Сабыйа Баай Хотун. Её песня выполняет важную роль в сюжетном развитии олонхо и звучит во время рождения богатыря. Напев изложен стилем якутского традиционного пения *дьиэрэтии ырыа* и открывается зачином «дъэ». При этом олонхосут позиционирует напев с плачем, о чем он высказывается в заключении песни: «“Рожать-разрешаться как трудно и тяжело, оказывается”, – так говоря, плача-рыдая, причитая-стеная, пела» [там же: 91].

В олонхо В.О. Каратаева представлен такой мифологический персонаж, как *дух-иччи* – хозяйка матери-земли Аан Алахсын, который представляет собой «образ почтенной женщины-покровительницы» [Данилова 2014: 24]. Её песня начинается словами: «Вот такие речи стала тихо-степенно петь-сказывать, говорят» [Якутский героический эпос 1996: 161]. Завершается песня словами *диэн алҕаан кэбиспитэ* 'говоря, произнесла алгыс', т.е. в завершение песни уточняется жанр напева. Алгыс она пропела по просьбе Харыаджылаан Бэргэна, и по сюжету сказания, в этой песне она своим благословением героя придает ему силы в его борьбе с противниками из Нижнего мира.

Мотив оборотничества в олонхо связан с женскими образами: шаманка Айыы Джаргыл превращается в стерха, персонаж Нижнего мира Уот Чолбоодой превращается в Туналыкаан Куо. Шаманка Айыы Джаргыл, прилетающая в образе стерха, выполняет важную роль небесного вестника, воплощающего функцию мотива связки. Что в птицу-стерха обернулась шаманка, подчеркивает зачин «дом-дом», свойственный шаманам. В «Песне стерха» шаманка Айыы Джаргыл поет после исчезновения родившегося ребенка. В песне она успокаивает родителей вестью, что их сына забрали

на воспитание боги Верхнего мира, а также предвещает ему славу и богатырскую силу. В указателе типических мест Е.Н. Кузьминой напев отнесен к группе П.А.8а.7 [Кузьмина 2005: 1272], которая входит в П.А.8а – «Приветствия-диалоги, представление себя». П.А.8 – «Встреча (с родителями, женой и др.)», а индекс П обозначает «Эпические персонажи». «В пении стерхов улавливается сходство с жалобными тойуками женщин айыы аймага» [Якутский героический эпос 1996: 53].

Песни женского юмористического персонажа рабыни Симэхсин Эмээхсин и девы-абаасы Уот Чолбоодой представлены схожими мелодиями. «Напев девы-абаасы, который используется олонхосутом для характеристики и шаманки Уот Чолбоодой, приходящей на помощь главным героям, и старушки-рабыни Симэхсин, получающей во многих других олонхо самостоятельную музыкальную характеристику, отчасти сближается с мелодикой персонажей Нижнего мира. Один из слогов в каждой мелодической строке растягивается и распевается наподобие тремолирующих попевок абаасы. Некоторое сходство можно усмотреть и в манере подачи звука» [там же: 53]. Несмотря на комическое изображение Симэхсин Эмээхсин, её песня, в которой она сообщает богатырю Эр Соготоху о похищении Тэмэликээн Куо, выполняет существенную функцию в развитии сюжета олонхо. Она поёт после того, как девушку украл чудовище Тёбёт Туурай, что подчеркивает очередную завязку сюжета в дальнейшем развитии сказания.

Немаловажную функцию выполняют песни женских персонажей Нижнего мира, к которым относятся: Кыскыйдаан Куо, которая поёт во время встречи с богатырем Харыаджылаан Бэргэном; девка-абаасы, поющая свой напев во время встречи с Эр Соготохом и Уот Чолбоодой (представлена 5 песнями). Помимо этих персонажей в Нижнем мире присутствует женщина-айыы Айыына Хотун, которая потворствует соблазнению героя шаманкой Нижнего мира Уот Чолбоодой. В песне она просит переспать с Уот Чолбоодой, превратившейся в Туналыкаан Куо.

Шаманка Нижнего мира выполняет в сюжетном развитии сказания роль завязки новой сюжетной линии, связанной с появлением её сына – богатыря Харыаджылаан Бэргэна, рожденного ею от Эр Соготоха, после чего в продолжении олонхо развиваются события, связанные уже с ним. «Мотив рождения богатырей от людей айыы аймага и женщины-

абаасы – древний, устойчивый, но редко встречаемый. Мотив желания женщины-абаасы выйти замуж за людей племени айыы аймага и заманивания их своими чарами широко распространен в олонхо. Но часто этот мотив превращается в комические сцены, а заканчивается гибелью абаасы от рук богатырей. В публикуемом тексте женщине-абаасы Уот Чолбоодой удалось выдать себя за жену Эр Соготоха Туналыкаан Куо и переспать с богатырем одну ночь. Раскрыв коварство женщины-абаасы, Эр Соготох хотел её убить. Однако, узнав, что она забеременела, богатырь оставляет её в живых. Женщина-абаасы, обманувшая Эр Соготоха, оказалась сестрой похитителя его жены Уот Урбалджына, и она помогает Эр Соготоху вызволить Туналыкаан Куо из плена и убить своего брата» [там же: 39]. Три песни Уот Чолбоодой соотносятся с жанром тойук, который олонхосут обозначает в предваряющих напев словах: «вот с таким тойуком, вот с такими речами стояла перед ним, говорят» [там же: 221]. Основная функция песен Уот Чолбоодой заключается в объяснении появления сына Эр Соготоха – богатыря Харыаджылаан Бэргэна – и в помощи Эр Соготоху в победе над её братом абаасы Уот Урбалджын.

Проведенное исследование позволяет сделать определенные выводы:

1) женские образы выполняют в сюжетной композиции важные функции и выступают в роли завязки сюжета, акцентирования очередной завязки сюжета, мотива-связки и осуществляют активную функцию в продвижении сюжетной линии;

2) в песнях женских персонажей, в которых передается их прямая речь, в предваряющих словах часто обозначается жанровая принадлежность напева, а в зачине демонстрируется их уточняющая характеристика, либо к плачу, либо шаманским напевам;

3) песни отрицательных женских персонажей также выполняют существенную роль в появлении сына Эр Соготоха богатыря Харыаджылаан Бэргэна и завязки новой сюжетной линии.

Таким образом, песни женских персонажей реализуют значительную функцию в завязке и развитии сюжета олонхо вилюйской традиции исполнения.

Литература

- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в якутском олонхо. Новосибирск, 2014. 166 с.
- Кузьмина Е.Н. Указатель типических мест героического эпоса народов Сибири (алтайцев, бурят, тувинцев, хакасов, шорцев, якутов). Новосибирск, 2005. 1383 с.
- Николаева Н.Н. Эпос олонхо и якутская опера. Якутск, 1993. 187 с.
- Якутский героический эпос «Могучий Эр Соготох». Новосибирск, 1996. 440 с. (Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока; Т. 10).

*ЛЬВОВА Сахая Даниловна,
старший научный сотрудник
НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова,
г. Якутск*

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ОБРАЗА ИДЕАЛЬНОЙ ЖЕНЩИНЫ В ОЛОНХО (НА МАТЕРИАЛЕ РАННИХ ЗАПИСЕЙ)

Рассматривается представление якутского народа об идеальной женщине на материале эпоса олонхо (II половина XIX – начало XX вв.). Целью работы является определение понятий о красоте и лучших чертах характера женщины, а также речевых средств для их описания. Источниковым материалом послужили пять ранних записей олонхо, зафиксированных с 1848 по 1895 гг. и опубликованных в 1911 г. в пятом выпуске первого тома «Образцов народной литературы якутов» под редакцией Э.К. Пекарского.

В некоторых ранних текстах олонхо, большинство которых записаны в сжатой форме или фрагментарно, сведения о женской красоте и других поощряемых качествах женщины предоставляют только имена героинь. Например, в тексте олонхо, записанном Р.К. Мааком в 1854–1855 гг. от неизвестного сказителя, главный герой Олонхолоон-обургу имеет младшую сестру по имени: *Үс былас сыһыахтаах, эрбэх үрдүгэр сэттэтэ эргийэн түһэр Ытык Айталыын Куо* [Образцы 1911: 475]. В тексте «Орой Хара аттаах Оҕо Тулаайах», записанном

Н. Пряжежниковым до 1895 г., образ суженой главного героя также передает только её имя – *Тобус былас сьһыхтаах, солко долгун тыыннаах Ытык Туйаарыма Куо удаған* [Образцы 1911: 437]. Отмечаем, что имена красавиц в олонхо традиционно содержат компонент *куо* 'красивая'. Далее, как и в эпосе в целом, имена характеризуют какое-либо качество персонажа. Например, «Туйаарыма» происходит от слова *туйаар* 'петь, заливаться (о жаворонке)', а «Ытык» говорит о глубоко уважаемой, почитаемой личности – оба компонента наиболее характерны героиням-удаганкам, которые обладают даром исцеления людей с помощью силы слова, благопожелания-алгыс. В эпитетах имен героинь, наряду с традиционными компонентами «с трехсаженной косой», «с девятисаженной косой», передаются дополнительные характеристики девушек: в первом тексте олонхо, если в записи не произошло искажение (эпитет «крутящийся семь раз на большом пальце» характерен мужскому персонажу), девушка отличается большой физической силой, а во втором тексте, наоборот, представляется девушка с мягким, покладистым нравом («дыхание её – шелковые волны»).

В тексте «Өлүү Үөдүлбэ», записанном в 1888 г. Э.К. Пекарским со слов Е.Д. Николаева, сказитель воспользовался другим, компактным приёмом передачи неопишуемой красоты. Так, Намыын Нургустуур, сестра главного героя настолько хороша и красива, что невозможно передать словами: *балтын үчүгэйин ситэн кэпсиэм суох, быһатын эттэхпинэ – сурдьунааҕар уон отчонон ордук* [Образцы 1911:444].

Наиболее полный образец описания женского портрета выявлен в тексте экспозиции олонхо «Аландаайы-Куландаайы Кулун Куллуруускай», записанном в 1880-е гг. «воспитанником Якутской прогимназии Н. Артемьевым» [Образцы 1911: 453] от неизвестного сказителя. У главного героя этого олонхо есть младшая сестра Солко Миндэр Куо с восьмисаженной косой (*Абыс былас суһуохтаах Солко Миндэр Куо*). Её черты и манеры сказитель описывает с помощью сравнений: *Хамчаакы хара саарбатын атахтаһыннары уурбут курдук хара көмүс хаастаах, Хамчаакы омук кыһыл саһылын кэккэлэтэ тутан кээспит курдук кытарар кыһыл көмүс иннээх, атыыр кырынааһы таннары тутан кээспит курдук көмүс сыыйыллаҕас муруннаах, кэпсиэхтэн кэрэгэй, сангарыхтан*

саарбах, одуулуохтан олус, чинчиликтэн чээрэс, өрүүлээх үрүн көмүс курдук өрө чөрбөччү көрбүт, уулаабатах улаан убаһа хараһын курдук унаарыччы-манаарыччы көрбүт, дайах-ийэх дайбаабыт, намык-имик кыммыт, өгүрүк-төгүрүк көрбүт, үөмэр-чүөмэр үктээбит, чараас-чарааһынан чапчылыыбыт, миигэс-миигэһинэн мичээрдээбит, бэҕэһээ аһаабыта бэлэһин төрдүгэр биэстээх хаччы саҕа буолан биллибит, күөмэйин төрдүгэр үнүрүүн аһаабыта үстээх хаччы саҕа буолан биллибит, танас бүтэй этэ сааһыран көстүбүт, эт бүтэй уңуоҕа саһаран көстүбүт, уңуох бүтэй силиитэ дьалкылдьыйан көстүбүт [Образцы 1911: 457]. Здесь выделены выразительные черты лица – черные брови, румяные щеки, прямой нежный нос, а также плавная походка, изящные движения, ясный, любопытный взгляд и приятная улыбка. Последующие выражения изображают девушку «прозрачной», что традиционно символизирует её внутреннюю чистоту, непорочность души и тела. Отметим, что компоненты «то, что вчера ела, у глотка виднеется размером с пятикопеечную монету», «то, что на днях ела, у горла виднеется размером с трехкопеечную монету» дополнительно передают информацию об аскетичном образе жизни. Аскетизм – это образ жизни, основанный на добровольном ограничении в удовольствиях, желаниях и потреблении, ведомый ради воспитания своего духа (соблюдение умеренности в еде, скромность).

В тексте самозаписи М.Н. Андросовой-Ионовой «Үрүн Айыы Тойон ыччатгара» 1890 г. раскрываются образы двух женщин-айыы – сестры и суженой главного героя. Сестра, только что родившаяся вслед за братом, отличается красотой, излучающей свет, и имеет золотые кудрявые волосы: *иэччэх тэбэригэр диэри тиййэр ирбэньик көмүс илиилээх, сарбынньах көмүс атахтаах, саннын байаатыгар диэри түспүт кыһыл көмүс куударалаах астаах, көрөртөн түктэри бэйэлээх кыыс оҕо [Образцы 1911: 409].* По достижении семилетнего возраста она становится еще красивее, что её родители, страдающие из-за исчезновения новорожденного сына, находят утешение и радость, глядя на её прекрасный облик [Образцы 1911: 410]. Далее эту красавицу похищает чудовище, а уже возмужавший брат отправляется спасать её. Догнав их, богатырь видит свою сестру, сидящую на санях чудовища: *киирэн эрэр күн килбиэнин курдук килбиэннээх иэдэстээх, тахсан эрэр күн сарданатын*

курдук туналѳаннаах ньуурдаах – үс уунар булас улахан кыыс оѳо дьахтар [Образцы 1911: 415]. Здесь необычайная красота девушки уподобляется сиянию при закате солнца и лучикам восходящего солнца, а в завершение подчеркивается, что она является человеком крупного телосложения, что говорит о том, что миниатюрность и изящность не входили в стандарты женской красоты того времени.

Второй женский персонаж в этом олонхо – суженая богатыря, Күн Туйаарыма Куо, обладающая способностью превратиться в птицу-стерха. Её образ схож с предыдущим образом – такая же видная, высокая по росту и лучезарная: *түктэри диэн дьүһүннээх, бэрт диэн бэйэлээх, алыс диэн айылгылаах, анаарартан ала дьикти, көрөртөн көрө түктэри, киирэн эрэр күн килбиэнин курдук килбиэннээх иэдэстээх, тахсан эрэр күн сардангатын курдук сардангалаах чабырѳайдаах, ойор манган күн туналѳанын курдук туналѳаннаах ньуурдаах <...> үс уунар булас үрдүк унуобунан, бүтүн бэйэтэ өбүллүбэт* [Образцы 1911: 421]. Здесь отмечаем, что сказитель намного расширил описание портрета: 1) развито акцентирование на превосходство персонажа над другими, на её исключительность – «лучшая в своем роде»; 2) в сравнении её облика со светом солнца, наряду с щеками, выделены и виски, образом сравнения дополнительно привлечен образ взошедшего солнца; 3) помимо высокого роста, она обладает физической крепостью («несгибаемая») [Образцы 1911: 422].

Таким образом, главными достоинствами идеальной женщины по материалу ранних записей якутского эпоса олонхо являются: 1) длинные волосы, 2) внешняя красота (выразительные и тонкие черты лица), 3) физическая крепость, 4) крупное телосложение, высокий рост, 5) жизнерадостность, чувственность, 6) скромность, покладистый характер, 7) непорочность и безгрешность, 8) достоинство, почтенность, а также 9) аскетичный образ жизни. Главным речевым средством в передаче образа красивой женщины является сравнение, также сказители используют эпитетацию, метафору и выражение «словами не описать» («неописуемая/невиданная красота»).

Литература

- Образцы народной литературы якутов / под редакцией Э.К. Пекарского. 1911. Т. 1. Вып. 5. С. 401–475.

*ЛАЗАРЕВА Анастасия Николаевна,
Бөтүн орто оскулатын саха тылын,
литературатын учуутала,
Амма улууһа, Бөтүн*

БӨТҮН ОЛОНХОҮТТАРА: «БИЛИИ ААРТЫГЫНАН» ОСТУОЛ ООННЬУТА

Олонхо – саха фольклорун мунутуур чыпчаала, аан дойдуга биллибит киһи аймах айан таһаарбыт шедеврдарыттан биирдэстэрэ буолар. Онон сизэттэрэн биһиги Бөтүн олонхоһуттарын олохторун, айар үлэлэрин билэр, баар матырыйаалы түмэр сыаллаах-соруктаах остуол оонньуутун онгоруу урук кэмигэр уонна урук кэннинээҕи кэмнэ туттабытуонна оҕолорго оонньотобут.

Биһиги олорор түөлбэбитигэр – Бөтүнгэ – уопсайа уонча олонхоһут олорон ааспыт диэн сабаҕалыбыт:

1. Неустроев Василий Федорович – Өйдөөх Бааска Хотуйаҕа Арыы учаастагар олорбут. «Дьулуруйар Ньургун Боотур», «44 тимир тимэхтээх Тимир Киһийдээн бухатыыр» диэн олонхолору толороро үһү.

2. Тихонов Гаврил – Хаансаар Хотуйаҕа төрөөн-үөскээн ааспыт киһи. Ханнык олонхолору толорбута чуолкайдана илик.

3. Лобанов Егор Петрович. Лобанов Никита Петрович бииргэ төрөөбүт кыра быраата Лобанов Егор Петрович-Ыллыырын-туойарын, олонхолуурун сөбүлүүрү эбитэ үһү. Кини ордук «Эрэйдээх-буруйдаах Эр Соҕотох» олонхону толороро да, дьүһүйүүтүн кыайбат этэ диэн ахталлара. Нэһилиэк кырдыаҕаһа Николай Александрович Неустроев ахтарынан, тыла-өһө боростуой, орто баайыылаах олонхоһуттарга киирсэрэ.

4. Иванов Еремей Николаевич Бөтүнгэ олорбут, «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхону толорор эбит.

5. Емельянов Иван – Хороллоон Уйбаан Сыһаһа үрэх Мооттуур алааһын киһитэ. Ханнык олонхону толорбута биллибэт.

6. Емельянов Федот Иванович – Бөдөҥкөс Сөдүөт Сыһаһа үрэх Мооттуур алааһын киһитэ. Толорбут олонхото «Босхон Даадар бухатыыр».

7. Егоров Филипп Тимофеевич Хотуйа үрэх олохтооҕо,

Амнаттан төрүттээх. Кэлин Россия биллиилээх этнограф-учуонайа буола үүммүт, уу сахалыы билэр Виктор Николаевич Васильев Бөтүг талааннааҕа Филипп Тимофеевич Егоров тылыттан «Дьохсоҕоллой оҕонньор, Сиэмэйикээн эмээхсин» диэн олонхотун суруйбута.

8. Иванова Екатерина Егоровна Кыһыл Кэккэ учаастакка олоро сылдыбыт. Саха сириг научнай архыыбыг фольклор салаатыгар кини 2 олонхотун Дэхсиляхов А.А. сурукка киллэрбитэ хараллан сытар. Бастакыта – 350 страницалаах «Алантаайы Кулантаайы (Аландаайы Куландаайы)» диэн олонхону 1940 сыллаахха туттарбыт. Иккис олонхото «Молуоннаах Дьалҕааннаах Молуу Даадар бухатыыр» от ыйыг 13 күнүгэр 1940 сыллаахха туттарыллыбыт, 234 страницалаах (4320 строкалаах). Иккиэн орто кээмэйдээх олонхолорго киирсэллэр.

9. Кутургуин Софрон Ефграфович ханнык олонхону толорбута чопчу биллибэт.

Бу түмпүт үлэбитин чингэтээри, «Билии аартыктарынан» диэн дьоҕус остуол оонньоутун толкуйдаан онордубут. Бу оонньоуга оскуола орто саастаах оҕолор икки буолан, биитэр элбэх буолан оонньоохтарын сөп. Манна саха тылыттан, литератураттан, математикаттан, английскай уруоктарыттан боппуруостар киирдилэр. Оонньооччу «сынньалан» үктэлгэ түбэстэҕинэ, биир хаамыыны көтүтэр, этиигэ, өс хоһоонго көппүт тылы ситэрэн этиэхтээх уонна омук, нуучча тылыг тутта эппиэт биэрэн тылбаастаахтаах. Ону таһынан Бөтүг олонхоһуттарын олохторуттан, айар үлэлэриттэн ыйытыктары эмиэ киллэрдибит.

Оонньооччулар кубик быраҕан, хаамыы учаратыг талаллар, хайдах түбэспиттэринэн ыйыллыбыт боппуруоска тутта эппиэт биэрэн иһиэхтээхтэр. Сыһа эппиэти биэрдэхтэринэ, уопсай көмөнөн көннөрөн иһиллэр.

Оонньоубутугар манник ис хоһоонноох соруудахтар бааллар:

1. Илиитэ, атаҕа да суох буоллар, барыга бары үөрэтэр баар үһү. (кинигэ)

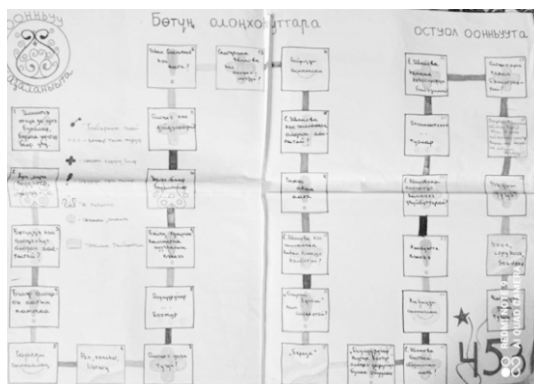
2. Ситэр: Күн сири сырдатар, үөрэх – (киһини сырдатар).

3. Бөтүгнэ хас олонхоһут олон ааспытый? (9)

4. Сааскы сынньалан. (Оонньооччу биир хаамыыны көтүтэр)

5. Билэр олонхоһуттаргыг ааттаа. (оҕо бэйэтин эппиэтэ)

6. «Pen, teacher, library» диэн тыллары сахалыы тылбаастаа.

(уруучука, учуутал, бибилэтиэкэ)

7. Олонхо диэн тугуй? (фольклор бөдөн эпическэй жанра)
8. Бу ааты ситэрэн биэр: Дьулуруйар Боотур. (Ньургун)
9. Бэйэнг тускунан биэс-алта этиинэн нууччалыы кылгастык кэпсээ.
10. Ситэр: Үөрэх баар бараммат... (баай)
11. Олонхо хас дойдулаабы? (үһөө, орто, аллараа)
12. Иван Емельянов хос аата? (Хороллоон Уйбаан)
13. Екатерина Иванова хас олонхолоофуй, ааттаталаа. («Аландаайы Куландаайы», «Молуоннаах Дьалбааннаах Молуу Даадар бухатыыр»)
14. Сайынггы сынньалан диэн хаамыыга үктэннэххэ, оонньооччу биир хаамыыны көтүтэр.
15. Екатерина Иванова олорон ааспыт сыллара? (1891-1974)
16. Сахалыы астары аатталаа.
17. Екатерина Иванова ханнык кэмнэ Кыһыл Кэккэбэ олорбутай, ханнык олонхону айан хаалларбытай? (1934 с., Аландаайы Куландаайы)
18. «Дыырай Бэргэн» ким олонхотой? (Устин Гаврильевич Нохсоров)
19. «Дьулуруйар Ньургун Боотур» биир геройун талан ойуулаа.
20. Береза диэн мас аатын сахалыы тылбаастаа. (хатын)
21. Екатерина Егоровна Иванова бастакы сборнигы аата. («Дьоллоох олофтууйабын», 1953)
22. Кыһынггы сынньалан.

-
23. Анекдотта кэлсээ.
24. Екатерина Иванованы олонхожо кимнээх ухуйбуттарай? (Сыгынык, Ырыа Маппыан, Чээбий)
25. Отонноотоххо туолар. - Көппүт тылын туруоран биэр. (онгоойук)
26. Екатерина Иванова ханнык хоһооннорун билэбиний? («Күөрэгэй ырыата», «Күһүн кэлиитэ», «Партия туһунан» поэма уо.д.а.)
27. Олонхо күнэ хаһан бэлиэтэнэрий? (сэтинньи 25 күнэ)
28. Вазаҕа сэттэ сардаана сибэкки турбут. Эбии биир атын сибэккени укпуттар. Вазаҕа хас сардаана сибэкки буолбутуй? (7)
29. Үгэ диэн тугуй?
30. Book, соруbook, student тыллары сахалыы тылбаастаа. (кинигэ, тэтэрээт, үөрэнээччи)
31. Чабырҕах диэн тугуй?
- Биэтэҕкэ бастакы тийбит оҕо кайыылааҕынан тахсар.
- Түмүккэ, уроок кэмигэр уонна таһынааҕы кэмнэ олорон ааспыт Бөтүг олонхоһуттарын үйэтитэр, уопсай билиини-көрүүнү хаһатар, толкуйу эрчийэр остуол оонньуута үтүө түмүктэрдээх.

*ЛЕБЕДЕВА Парасковья Егоровна,
С.Г. Олесова аатынан Тарат орто оскуолатын учуутала,
Мэнэ Хаһалас улууһа, Тарат*

САҔА ЫАЛЫҔАР ОҕОНУ ИИТИИГЭ ЭБЭЭ УОННА ЭҔЭЭ ОРУОЛА

*Айылҕалыын сүбэлэһэн, ситэрсэн,
ытыктаһан олохпунун онгостон,
тэринэн үтүөҕэ-кэрэҕэ дьулуһуобун!
Л.С. Аргунова*

Бүгүгнү күгнэ, орто дойду дьонугар-сэргэтигэр уустук кэм тыһаан кэлэн, үгүс киһи хайдах гыһан бу уустук балаһыанһаттан сиэрдээх быһыыны сүтэрбэҕкэ тахсар туһунан толкуйдуур буолуохтаах. Эт-сиин, өй-санаа туруктаах буолар ирдэнэр кэмэ кэлбитин бары да өйдөөтөхпүт. Оттон манһык

кэмнэ киһи хайдах буолуохтаабын, ханнык быһаарыныны ылыныахтаабын, ол бэйэбититтэн эрэ тутулуктаабын эмиэ сылыктыырбыт чаччы.

Саха киһитэ былыр былыргыттан ыраабы энсэн көрөр мындыр, муударай толкуйдаах, киэн көбүстээх буолан баччаҕа кэллэбэ. Оннук күүһү, ньэгири, өйү-санааны кини хантан ылар этэй диир буоллаха – ийэ айылҕатыттан диэтэхпитинэ сыыспаппыт буолуо. Айылҕаҕа, ийэ айылҕаҕа сытар – биһиги олоххо туһаныахтаах сүрүн билиибит, ис билиибит.

Улуу айымныбыт олонхо бастакы олуга дэлэбэ да ийэ айылҕаны хоһуйууттан, кини кыабын, киэнгин, кэрэтин кэрэхсиртэн саҕаланыа дуо?! Айылҕа үс эйгэтигэр бухатыыр буһарыллан-хатарыллан, киһи-хара буолара, буутун этэ хойдоро, сиһин этэ ситэрэ, кииллийэрэ, киһи-хара буолара хоһуйуллуо дуо?! Бу өйдөбүлү биллэн туран, улахан дьон билэбит-көрөбүт эрэри, күннээби олохпут будулҕаныгар ааһа көтөн, үрдүнэн эрэ көрөн, сыһаны-халтыны да онгоробут эмиэ оннук. Бүгүн иһиллэр сүбэлэр олох саҕаны арыбаттара буолуо эрэри, ис хоһоонун сүһэн ылбыт төрөппүт, учуутал олох устун дирин хорутуулаах айанын муһатын тутарыгар, саҕа саҕахтары арыйарыгар саарбахтаабаппын.

Оҕону иитиигэ ийэ айылҕаҕа хайыһан, кини саҕата суох үөрэтэ турар, учууталбыт быһыытынан ылынан, туспутугар туһаныабын. Ол эбэтэр хас биирдии саха оҕото 7-9 сааһыгар дылы бу ытык өйдөбүлү ингэринэрэ буоллар, үтүө түмүктэртэн атыны аҕалыа суоҕа этэ. Иһигэр киирэн ылсан, ис хоһоонун, ис өйдөбүлүн үөрэтэн төрөппүт, учуутал оҕотугар сөптөөх таһымҥа билиһиннэрэн, такайан биэрдэр, дьэ, тыас тахсыа эбитэ буолуо, билинги сайдыылаах олоххо. Оҕону тапталтан саҕалаан махталга тиэрдии суола айылҕаҕа баар. Болҕой, ыланҥын сиэрдээхтик туһан эрэ. Эмтээх оппутуттан, отонуттан, маһыттан саҕалаан, кини уйаара-кэйээрэ биллибэт киэн, кэрэ, көңүл дуола. Маны барытын биһиги өбүгэлэрбит бэйэлэрин кэмнэригэр, сөбүгэр көрөн, сиэрдээхтик туһаммыт дьоллоох дьон.

Кимнээх бу хайысханан оҕону уһуйар-иитэр, толору өйдөбүлү биэрэр кыахтаахтары – эбээ уонна эһээ, дьыэ кэргэн иһинэн, бүттүүн ылынан, нэһилиэгинэн, улууһунан. «Эбээ оскуолата» – кыргыттары, «Эһээ оскуолата» – уолаттары. Олох улахан оскуолатын ааспыт, аһытын-һулуутун билбит дьон. Оҕо ис айылҕатын эндэппэккэ көрөр, сайыннарар, уһуйар

сатабыллаахтарын, кыахтаахтарын быһыытынан.

Бэл айылҕабыт дуолан тымныыта, хайа да бэйэлээҕи дуулаҕа кыахтыыр, санаатын сытыылыыр, күүс-уох, харысхал биэрэр аналлаах буоллаҕа. Уол оҕону маннык тымныылары, сыралҕан куйааһы тулуйарга, этэнгэ туоруур үөрүйэҕи ыларга – эмиэ айылҕаҕа таһааран, буһаран-хатаран, сылгыга-сүөһүгэ, сир үлэтигэр сыһыаран, дьингээх эр киһи буоларыгар олук ууруохха, ханнык да ыарахантан тостубат тулааһын-ныахха.

Кыыс оҕо бу орто дойдуну номоҕон кэрэтинэн, ис сырдыгынан, ырааһынан симии кэлэр буоллаҕа. Кини уйулҕата ис иһиттэн нарын-намчы, уйаҕас, өйө-санаата ыраас, сирдээх буоллаҕына – бу сиргэ саҕа олоҕу бэлэхтиир ытык иэстээҕин, ону сөптөөхтүк өйдүүр таһымна тахсан, эрдэттэн харыстана улаатыа. Кыра эрдэҕиттэн иис араас көрүнгүн, оһуорун, энгин-эгэлгэ дьүһүнүн араара үөрэтии – эмиэ айылҕаҕа баарын, эбээ барахсан эндэппэккэ билэр мындыр киһи буоллаҕа. Маны барытын өйүнэн буолбакка, сүрэҕин иһинэн киллэрэн таһаарар баай билиилээх үөрүйэхтээҕинэн.

Оҕо – айылҕа уонна киһи бииргэлэрин, быстыспат ситимнээхтэрин кыратыттан билиэхтээх, өйүнэн буолбакка, сүрэҕинэн ылыныахтаах. Ол хайдах быһыылаахтык тускуланара, салаллара, сайдара – биһигиттэн улахан дьонтон тутулуктаах. Дьиз кэргэнгэ ийэ уонна аҕа, эбээ, эһээ сылаас, ньээкэ тапталларын уйатыгар иитиллэн, айылҕаттан тирэхтэнэн, оскуолаҕа уһуйуллан-такайыллан. Оҕону иитии тиһигэ бириэмэтиттэн көрөн, төһө сололооххунан буолбакка, күн ахсын, чаас ахсын утумнаахтык ытыллыахтаах.

Биһиги барыбыт иннигэр биир сыал турар – оҕону киһилии киһи гына иитэн таһаарыы. Ол эбэтэр, олох киһиэхэ биирдэ бэриллэрин өйдүүр, таптыыр, бэйэтин сөпкө салайынар, олох ыарахаттарын уйар, орто дойду дьоллоох киһитин олоҕун онгостор киһини иитии. Бу сыалы ситиһэргэ ханнык соруктары туруорабытый:

Оҕо сахалыы кутун-сүрүн бөҕөргөтүүгэ иитии-үөрэтии барыахтаах (оҕо бэйэтин киэнин – норуотун олоҕун-дьаһаҕын, үгэстэрин, сизэрин-туомун, култууратын, искусствотын билэр, өбүгэтин ситимин ылынар, ытыктыыр эрэ буоллаҕына бигэ тирэхтээх буолар).

Кыһалҕа педагогикатын үөрэх эйгэтигэр туһаныы саамай туһалаах хайысха диэтэхпинэ сыыспатым буолуо. Ол эбэтэр

оџо дьингнээхтик арылларыгар, барытын бэлэми онгорон биэрбэккэ, сайдарыгар олуку ууран көмөлөһүү. Бу хайысханы Мэнгэ-Хангалас улууһугар Майаҕа саха оџотун иитиигэ анаммыт НПК-ҕа, философскай наука доктора, СВФУ профессора В.Д. Михайлов диригинник ырытан быһаарбыта күүскэ сөгөн хаалан, тус бэйэбэр, үлэбэр-хамнаспар үгүстүк көмөлөспүтүн махтана саныбын. Манна эбии Г.С. Попова – Санаайа «Киһитийи сэхэнэ» философскай айымньыта уонна Л.А. Афанасьев – Тэриэ «Айыы сиэрэ» диэн олох быраабылата суруллубут кинигэтэ биһиэхэ тирэх буолаллар.

Норуоппут үтүө үгэстэрин уонна үөрүйэхтэрин көмөтүнэн оџо айылгыта (духуобунас) култуураҕа сыстан, отуора олохсуйар. Онно сүрүннээн, Тэриэ онорбут Айыы сиэригэр олоџуран, өйдөбүл биэрэн оџону бэйэтин толкуйдатан таһааран, олоџор туһанар гына иити бастакы күөнгэ тахсарын ситиһиэхтээхпит.

Тиэмэлэрэ:

- Саха төрүт үгэһэ;
- Туохтан да күндү – киһи киһиэхэ истиг сыһыана;
- Итэҕэл. Саха итэҕэлин сэхэнэ. Айыы сиэрин тускуллара;
- Ыл буолуу сиэрэ;
- Өлүөр буолуу сиэрэ;
- Хаһаайын буолуу сиэрэ;
- Айыыһыт, Иэйэхсит, Дьөһөгөй суоллара;
- Түмсүүлээх буолуу сиэрэ;
- Идэлээх буолуу сиэрэ;
- Дьинги билии сиэрэ. Билиини ылыы сиэрэ;
- Туруктаах буолуу сиэрэ;
- Айар олох сиэрэ. Түмүктүүр дьарык. Махтал мэкитиэтэ.

Оџоџо – олох оонньуу буолбатаһын, түһүүлээгин-тахсыылааһын, олоџу олорбут, үгүһү билбит-көрбүт, баай уопуттаах эбээ, эһээ чаччыта да сөптөөх таһымна быһааран биэрэллэригэр саарбах суох уонна манньк өйдөбүллэргэ тирэҕирдэхтэринэ хайаан да үтүө түмүктэри ситиһиэхтэрэ диэн санааҕа кэлэбин:

1. Олох тардыыта диэн тугуй?
2. Кэрэ суолун тутуһуу.
3. Олох сарсынгы күннээх. Сарсын халлаан сырдыаҕа! Инникигэ эрэл.
4. Оспот сүрэх бааһа. Киһи олоџун сыаната.
5. Кэрэ киһи. Киһи киһиэхэ сыһыаныгар кэрэ суолтата.

-
6. Көлүөнэлэр сыһыаннара. Олоххо бэйэни булуңуу.
 7. Эйэбэс уонна аламабай майгы сорох көрдөбүллэрэ.
 8. Дьиэ кэргэн – омуқ биһигэ.
 9. Киһиэхэ тас эйгэ сабыдыала. Олох өксүөнэ. Олох оскуолата.
 10. Олоххо бэлэмнээх буолууга олук уурсуу – эбээ, эһээ ытык кылааттара.

Биһиги барыбыт иннигэр биир сыал турар – оҕону киһи оноруу. Олоҕу уйар киһини иитэн таһаарыы, ол курдук олоҕун сөпкө салайынар, онгостор, ийтиилээх, идэни толору баһылыыр кыахтаах. Олоххо дьулуурдаах, тулуурдаах, сатабыллаах буолуохтаах.

Оҕо киһи быһыытынан дьин-чахчы үүнэн-сайдан, чэчирээн тахсыытын ситиһии – бүгүңнү күн уталытыллыбат соруға. Сахатын уһугуннаран сайыннаран толкуйдаах, сахалыы тыыннаах, ийэ тылын, ийэ өйүн, ийэ айылҕатын илдэ сылдыар эдэр ыччат бу олоххо миэстэтин хайаан да булар.

Саха итэҕэлэ – айылҕатыгар. Оҕолору онно чугаһатыахха, айылгыларын уһугуннаран, айылҕаларын арыһан, саха чоруундьонун үүннэрэн таһаарыахха.

*ЛУКИНА Кэскилээнэ Вячеславовна,
магистрант ИЯКН СВ РФ,
СВФУ имени М.К. Аммосова,
г. Якутск*

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В ОЛОНХО СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ТРАДИЦИИ ЯКУТОВ

В якутском эпосе женские образы были исследованы в трудах П.А. Ойунского, Г.У. Эргиса, И.В. Пухова, Н.В. Емельянова, А.А. Кузьминой, А.Н. Даниловой, Н.А. Оросиной, О.К. Павловой и др.

Г.У. Эргис выявил два типа женских образов. К первому типу отнесен образ суженой невесты героя олонхо. Девушка из племени айыы аймага (жители Срединного мира) наделена прекрасными физическими и моральными качествами, красотой, умом, практическими навыками и способностями. Она будет идеальной женой, матерью, а пока находится в

ожидании своего героя. Второй тип женских образов у исследователя – это шаманка – служительница Верхнего или Нижнего миров, всемогущая, смелая и решительная. Шаманки обладают даром перевоплощения в прекрасных белоснежных журавлей-стерхов или в огромных пятнистых быков, их волшебство позволяет воскресить погибших героев, предсказывать будущее, выигрывать сражения.

И.В. Пухов также классифицировал два типа женских образов и дифференцировал их по принципу социальной активности: на пассивную и активную группы. К пассивным героиням он причислил «лучших красавиц», которые практически не участвовали в развитии сюжета олонхо. В число активных героинь вошли девушки, которые частично или полностью были задействованы в событиях, описываемых в конкретном олонхо, даже были способны ими управлять. Представительницы группы активных героинь чаще всего были женами или родными сестрами героев. Они помогали богатырям, давали советы, предостерегали от надвигающихся бедствий.

Наряду с основными женскими образами И.В. Пухов ввел образ коровницы-рабыни, старухи Симэхсин – традиционного эпизодического образа якутского олонхо. Во многих текстах олонхо старуха Симэхсин предстает как «комический персонаж», который за свои неадекватные поступки подвергается наказаниям, в других – старуха-коровница является преданной прислугой, которая с помощью своих вещей снов предупреждает хозяев о надвигающейся опасности. Ученый настаивал, что образ старухи Симэхсин является «глубоко древним образом, созданным еще тогда, когда якуты жили в соседстве с остальными тюрко-монгольскими народами и имели с ними тесную связь».

Женские образы в текстах якутского олонхо северовосточной традиции можно разделить на три группы:

Первую группу представляют удаганки (шаманки) из трех миров (Верхнего, Срединного, Нижнего). Удаганки Верхнего мира обладали даром исцеления и воскрешения. Они помогали главным героям, спасали их от гибели, оживляли и исцеляли главного героя и их родных, даровали героям силу и т.п. Во многих случаях удаганки появлялись в образе стерхов, выступали в образе помощниц и советниц богатырей. Они своим волшебством и умом помогали героям в борьбе с

противниками, обладали магической силой и даром перевоплощения. Удаганки Срединного мира являлись женами, верными спутницами и невестами главных героев. Удаганки Нижнего мира предстают в образе противников главного героя. Они вступают в борьбу с богатырями.

Во вторую группу входят образы девушек айыы Срединного мира. В текстах олонхо исследуемой традиции установлено 26 образов девушек, из них 16 (62%) относятся к пассивным героиням. Пассивные героини не предпринимают активных действий в сюжетах олонхо, хотя они становились причиной конфликта, из-за них начинались противостояния между богатырями Срединного и Нижнего миров. Выявлено 10 образов девушек (38%), которые совершают активные действия. Они выступают в роли помощниц главных героев. Эти девушки, кроме красоты, наделены такими качествами, как ум, хитрость и сообразительность. В отличие от пассивных героинь, они догадливы и находчивы, обладают силой волшебства и перевоплощения.

Третью группу женских образов составляют образы старушек Симэхсин. В олонхо исследуемой традиции данный образ представлен иначе, чем в других традициях якутского олонхо. Старушки Симэхсин занимают особое место в олонхо, они активны и предприимчивы, обладают даром перевоплощения и даром предсказания, выступают в образе помощниц, спасительниц главного героя. Мы предполагаем, что образ старушек Симэхсин собирательный.

Литература

- Абый олонхолоро = Абыйские олонхо. Дьокуускай: Бичик, 2019. 296 с. – (Саха боотурдара: 21 т.; Т.20)
- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в якутском олонхо. Новосибирск: Наука, 2014. 166 с.
- Емельянов Н.В. Сюжеты якутских олонхо. Москва: Наука, 1980. 375 с.
- Кузьмина А.А. Олонхо Вилюйского региона: бытование, сюжетно-композиционная структура, образы. Новосибирск: Наука, 2014. 160 с.
- Муома олонхолоро = Момские олонхо. Дьокуускай: Бичик, 2004. 240 с. (Саха боотурдара: 21 т.; Т. 4)
- Ойуунускай П.А. Якутская сказка (олонхо), ее сюжет и содержание // Талыллыбыт айымньылар = Избранные

произведения: в 2 т. Якутск: Якутское кн. изд-во, 1975. С.292-357.

- Оросина Н.А. Таттинская локальная традиция якутского эпоса олонхо: формы бытования, основные образы и мотивы: автореф. дисс. ... к.филол.н. Якутск, 2015. 25 с.
- Орто Халыма олонхолоро = Среднеколымские олонхо. Дьокуускай: Бичик, 2016. 280 с. (Саха боотурдара: 21 т.; Т.18).
- Павлова О.К. Северо-Восточная традиция в олонхо якутов: образы, сюжеты, поэтика: автореф. дисс. ... к.филол.н. Майкоп, 2018. 20 с.
- Павлова О.К. Якутский эпос олонхо в контексте сказительской традиции тюрко-монгольских народов Сибири: учебное пособие. Якутск: Издательский дом СВФУ, 2021. 90 с.
- Пухов И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. 256 с.
- Томская Д.А. Ючюгэй Юдьюгюэн, Кусаган Ходжугур = Лучший Юдьюгюэн, Худший Ходжугур. Якутск: ИГИИ ПМНС СО РАН, 2011. 376 с.
- Хаан Дьаргыстай = Хаан Джаргыстай: олонхо Дьокуускай: Алаас, 2016. 232 с.
- Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. Якутск: Бичик, 2008. 400 с.

*МАКСИМОВА Любовь Юрьевна,
Дьокуускай куорат 25 №- дээх
оскуолатын алын кылаас учуутала,
Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕириитин туйгуна,
Дьокуускай к.*

КЫЫС УОННА ДЬАХТАР ОЛОНХОЛУУ УОБАРАСТАРЫН КЭНЧЭЭРИ БИЧЧАККА ИНЭРИИ

Дьокуускай куорат 25-с нүөмэрдээх оскуола алта сыллаабыта кэскиллээхтик тэринэн саха кылаастарын арыян саха оҕолорун төрөөбүт тылларынан уһуйулар эйгэтин тэрийбитэ.

Педагогической наукаҕа олонхону холбуу тутан олонхо

педагогикатын онкулларын үөрэппит, тарбаппыт учуонай, педагог, тумус туттар дьоммут үлэлэрин күннэтэ туһанабын, олоххо киллэрэргэ үлэлэһэбин. Ол курдук, Екатерина Петровна Чехордуна [Чехордуна: 1999], Галина Семеновна Попова – Санаайа [Попова: 2006] кинигэлэрэ остуолга уура сылдьан ааҕар кинигэлэrim. Биир кэмнэ үлэлээбит, профессор Г.П. Башарин аатынан Чурапчы Сылан орто оскуолатын саха тылын литературатын учуутала, Өрөспүүбүлэкэтээҕи «2014 сыл Далбар Хотуна» күрэх мунутуур кыайыылааҕа, нэһилиэккэ олонхо эйгэтин тэрийээччи Сивцева Лидия Степановна бастын үлэтин кэккэ сылларга кэтээн көрөн, алтыһан, кини уопутугар олоҕуран кырачаан оҕолору олонхоҕо уһуйарга холонон 2018 сылтан үлэлэһэ сылдьабын [Олонхо: 2018].

Олонхону оскуолаҕа үөрэтии туспа суоллаах - иистээх.

Дакылаакка кыыс уонна дьахтар олонхолуу уобарастарын кэнчээри ыччакка ингэрии ньымаларыттан эйгэ уонна чинчийэр үлэ оруоллара арыллар.

Бастатан туран, үлэбэр эйгэ кыабын туһанабын. Ол курдук музейдарга, театрдарга, араас тэрилтэлэргэ сыаллаан-соруктаан тийэн оҕо сайдар эйгэтин тэрийэбин [Качество образования: 2008].

Маяковскай аатынан уулуссаҕа куорат кырдыаҕас 1974 сыллаахха тутуллубут мас библиотеката турар. Оҕо буукубаны билээтин кытта бу библиотекаҕа сылдьан барбыппыт. Айымньылаах эдэр үлэһиттэри кытта сүбэлэһэн «Күннэй Куо» диэн кулууп тэрийбитим. Бу кулуубу Кюннэй Александровна Андреева салайарын курдук программа оҕостуммут. Сыала: олонхо геройдарын уобарастарын нөнүө оҕолору иитии. Сүрүн соруктара: кыыс уонна уол уобараһын арыйыы.

Кыыс оҕо кэрэ изиини уһугуннарар, быстах ньыманан угутуйуу, умсугутуу, бэйэ мындырын, үчүгэи, кэрэни көрүү-истии, тэнгэбил – үрдүк ирдэбил ааттанар [Попова: 2010]. Кулууп иһинэн «Суһуох суһума» кыргыттарга күрэх тэрээһинигэр элбэх үлэ ыытыллыбыта:

– Тахсыбыт олонхо кинигэлэрин кытта билсии (геройдарын ырытыһы, уруһуйдааһын).

– Кыргыттарга фотосессия тэрийии. «XXI-с үйэ чорооно» тэрилтэни кытта сүбэлэһэн саха аныгы иһитин кыыс оҕо тутан турарын курдук хаартыскаҕа түһүүнү тэрийбитим.

– Хас биирдии кыыска визитка тылын сахалыы хомоҕой олонхо тылынан суруйан түгэппитим.

– Күрэх аһыллыытын, дефиле хаамыытын, хас биирдии түһүмэххэ уратытык туттан-хаптан хаамалларын үөрэппитим.

– Күрэх күнүгэр «Сахам нарын-намчы кыыһа» хаартыска выставката турбута.

– Былыргы үгэһинэн кыыс суһуоҕун уол илиитин тутумунан аахпыпыт, ол чиэс «Боотур удьуора» күрэх кыайыылааҕар тиксибитэ.

Тэрээһин саха кыыһын уобараһын, сизрдээх буолуутун пропагандалааһын биир көрүнгэ буолар. Оҕону иити саха төрүт үгэстэрин быстыспат ситимэ [Попова: 2006].

Бу ылбыт уопуттарын кэнэҕискитин кыргыттар олохторугар туһамыттара мөккүөрэ суох. Уһун суһуохтарын кэрэ көстүү быһыытынан харыстаан көрө сылдьаллар. Тургутуу күрэхтэргэ ситиһиилээхтик кытталлар. Олонхо тылыгар уһуйуллан тулалыыр дьонноругар холобур буолаллар.

Иккиһинэн, оҕо чинчийэр үлэтигэр дьон олоҕун үлэтин олонхо онкулларыгар ууран чинчийэн көрөр ньыманы туттааччыбын.

Оҕо чинчийэр үлэтэ салҕанарын курдук оҕо бэйэтин интэриэһиттэн, дьэиэ кэргэни кытта туох ситимнээбин чопчулуубун.

Ол курдук, «Кузьминская ааҕылар» саҕана Саха сириг бастагы летчик дьахтара Вера Захарова үөрэнээччим хос эбээтин бииргэ төрөөбүт эдьийэ буоларын быһаарбыпыт. Онон сиэттэрэн Вера Захароваҕа тахсыбыт кинигэни, ахтылары ааҕан чинчийэн кини олоҕор олонхо үс дойдута аһыллан кэллэ. Онон дакылааппыт «Вера Захарова – үс дойду бухатыыра» диэн ааттанан кини олоҕо, үлэтэ барыта олонхолуу сааһыланан хаалбыта [Попова: 2010].

1. Орто дойду бухатыыра. Вера Захарова Аҕа дойду сэриитин кыттыылааҕа: летчик, санитарка, разведчица. Олонхоҕо эмиэ орто дойду олохтоохторун араначчылыыр бухатыыр кыргыттар бааллар. Онон «кыыс бухатыыр» диэнтэн атыннык аатаммата чахчы. Сирдээҕи сиэринэн кэргэннэнэр, икки уол оҕолонор. Кырдьар сааһыгар собуруу уолаттарыгар олорор. Онон Орто дойду олоҕун толору олоҕорбута саха дьахтара буолар.

2. Үөһээ дойду бухатыыра. Вера Захарова – Кыайы өрөгөйүн билбит, Берлинҕа тийэ сэриилэһэн «Вера Захарова из Якутии» диэн Рейхстаг истиэнэтигэр аатын үйэтиппит хорсун буйун. Ыра санаатын толорон летчик буолан үөһээ

куйаарынан көппүт, ону ааһан элбэх чулуу наһараадаларга тиксибит буйун. Пенсияҕа тахсан баран, 1976 сылтан Дьокуускай куоракка олорон Аан дойдутаағы Эйэ фондатын солбуллубат салайааччыта буолар. Эйэ фондатын чэрчитинэн Саха сириг улуустарын элбэхтэ кэрийэн турар. Бу чахчы олонхо үөһээ дойдутун айыы дьонугар эрэ холонор.

3. Аллараа дойдуга тийэ сылдыбыт бухатыыр. Сэри кэмигэр разведкаҕа сырыттаҕына самолетун табаннар, бааһырбыт Вера Захарованы фашистар билиэн ылаллар уонна концлагерьга хаайаллар. Сэри бүтэник сыллара буолан 6 ыйынан сэбиэскэй аармыйа хараҥа хаайыттан, түүнүктээх түрмэттэн босхолуур. Бу түгэни кырдык да олонхо аллараа дойдутугар киирэн тахсыбыт диэн быһаарбыппыт.

Онон, саха бастакы летчик дьахтара Вера Захарова – олонхо дойдутун бухатыыра эбит диэн түмүктээбиппит. Бу оҕо дакылаата кыттыбыт тэрээһиннэригэр куруук сэнгээрини, биһирэбили ылан, оҕоҕо өссө сагалыы үктэллэргэ тахсарга улахан төһүү күүс буолбута. Саха бастакы летчик герой дьахтара аймахтаахтарынан оҕо, кини дьэиэ кэргэнэ киэн туттар, кини холобуругар оҕолорун иитэр, улаатар төрүөт олохсуйдаҕа.

Түмүкпэр, олонхо тулабытыгар баар. Хас биирдиибитигэр олохсуйан олорор. Олонхо онкуллара санаабытын сааһылыыр, күннээҕи олохпут хаамыытын ситимнир модун күүс, онон кыыс оҕону уһуйууга сүрүн тирэх буолан, кыыс аналын өйдөөн сиэрдээхтик иитиллэр. Оскуола үлэһиттэрэ араас тэрээһиннэри ытытыга сценарийтан саҕалаан, хас биирдии түһүмэхтэрин төрүт үгэһи сайыннарыыга туһалаахтарын, тэрээһин сыалын ситэн иитэр күүһэ улаатар. Онтон кэнчээри ыччат онтон төһөлөөх элбэҕи ингэринэн, олоҕун кэрэмэс кэмнэрин өссө кизгэтэн, кэрэ бэйэтэ сайдан, билэрин өссө баараҕытытан, сатыырын өссө сайыннаран олонхолуу олоҕун салҕыа турдаҕа.

Литература

- Качество образования: система работы, методика, опыт. Тезисы докладов педагогов-дипломантов. Якутск, 2020. 213 с.
- Олонхо: оҕону дэҕиттэр сайыннарыы. Дьокуускай: МИО ДДН им. А.Е. Кулаковского, 2018. 40 с.
- Попова Г.С. – Санаайа. Киһитийи сэһэнэ. Дьокуускай:

-
- Бичик, 2006. 191 с.
 - Попова Г.С. – Санаайа. Мунха олонхото. Дьокуускай: Бичик, 2010. 183 с.
 - Чехордуна Е.П. Олонхо тыла-өһө: кыра саастаах оскуола оҕолоругар. Дьокуускай: Бичик, 1999. 95 с.

*МАРКОВА Елена Константиновна,
Намнаағы З.П. Винокуров аатынан оҕо искусствотын
оскуолатын фольклор кылааһын, «Дьырылыатта»
оҕо фольклорнай бөлөбүн салайааччыта,
СӨ үөрэҕириитин, культуратын туйгуна,
Нам улууһа, Нам*

ОҕО ОЛОНХОНУ ТОЛОРОРҒО УҔУЙУЛЛУУТУГАР ТӨРӨППҮТ КӨМӨТӨ

*Мин биир дойдулаабым
Эн олонхо оҕотобун,
Омуннаах олонхо
Ытык ыччатабын!
В.С. Яковлев – Далан*

Хас биирдии омок бу сиргэ бэйэтин тус олобун, ис эйгэтин, күннээҕи кыһалҕатын быһаарсар, этэр-тыынар төрүт тыллаах буолар. Ол омок аайы бэриллит ийэ тыл киһи олобу өйдүүрүгэр, дьону кытта алтыһарыгар, үүнэригэр-сайдарыгар суолтата улахан. Тыл тула эргийэр омок ил-эйэ тэринэн өйдөһүүтэ, өбүгэлэртэн кэлэр үтүө үөрүйэҕи салгыы тиэрдэн иһиитэ. Сайдыылаах омок бэйэтин тылын харыстыыр буоллабына, бэйэтин тылынан араас айымньылары кинигэ онорон тарҕатан тылга таптала инэрэр, тылы билэр дьону кытта ыкса алтыһан кэнчээрилэригэр тиэрдэр үөрэҕи тэрийэр.

Тыл – бу аҕыйах дорҕоонтон турар тыл омок олобун барытын көрдөрөр. Өйдөөн иһиттэххэ хас биирдии омок тыла дьикти дорҕооннортон турар. Ол эрэн барыта саҥа нөҕүө кутулан тахсар буолан, истэргэ дьикти. Омок хайдах сиргэ тугу үлэлээн-хамнаан омороруттан, олобуттан-дьаһабыттан тутуруктаах буолар. Сорох омоктар тыллара сымнаҕас,

сорохтор гиэнэ өрө күүрүүлээх, сорохтор күүскэ этэн-тыынан саңараллар. Историяны да ылан көрдөххө, олох түнҥ былыргы омуртар тылы өрө туталлар эбит. Холобура, Грецияҕа уоттаах уран тыллаахтар күрэхтэрин тэрийэн, элбэх көрөөччү биһирэ-билин ылаллар эбит.

Онтон биһиги сахаларга былыргы дьыллартан өбүгэлэрбит олонхо истиитин алаас аайы тэрийэн, тыл нөнүө күүстээх бухатырдар, адьырҕа абааһылар, кыраһыабай кыргыттар, аптаах, араас албастаах удаҕаттар эйгэлэригэр бүтүүн дьизэ кэргэнинэн кириэллэр эбит. Ол туһунан улуу суруйааччы А.Е. Кулаковскай – Өксөкүлээх Өлөксөй манньык этэн турар: «Кыһынҥы уһун түүннэ олонхоһу истэ олорор саха ыалын көрө түһүн. Бука бары – оҕотуттан оҕонньоругар тийэ – ийэлэригэр саба түспүт аччык оҕолор курдук, олонхоһу төгүрүйбүттэр. Адарай оронугар өттүгэсти түһэрэ туохтааҕар да күндү буолуон сөптөөх оҕонньор кытары манна баар. Кинини, бука, олонхоттон ураты туох да бэйэлээх сылаас оронуттан уһулуччу тардыа суоҕа эбитэ буолуо. Аҕамсыһа барбыт, ол-бу туһунан бэрт киччим өйдөбүллээх күнүскү сылаалаах үлэттэн илистэн, сынньаныан олус баҕарар ыал аҕата кытары манна. Күннээҕи кыһалҕаҕа, түбүккэ эмтэрбит дьизэлээх дьахтар иһин туппутунан эмиэ манна баар. Бэл, кыра бэдиктэр улдьаа мэниктэрин, кыҥкыйдарын тохтоп-путтар. Ырыа тылын соччо өйдөөбөтөллөр даҕаны, олонхо сирин-дойдутун сүдүтүгэр, омунугар-төлөнүгэр абылатан олдыот оҕолор эмиэ чоҕуспуттар. Сарсын эрдэ туран, ыраах айанныр кыһалҕалаах хоһооно уута көтөн көччүйбүт.

Олонхону киэһэ эрдэттэн сарсыардаанҥы сылбай ууга диэри, 13-14 чаас устата истэллэр. Онтон олонхоһут бэйэтэ, дьиннээх поэт курдук, киһиттэн эрэ уһулуччу ийэн олорор: ииччэх-бааччах иһинээҕи мунҕнаах олохтоох «айыылаах» сиртэн букатыннаахтык арахса сатаан, бэл хараҕын быһа симмит: мэйиитигэр куолаһын кылыһаҕа чыҥкынаатын диэн кулгааҕын сөмүөтинэн саба баттамыт уонна ырыатыгар бигэтэн иэбэлдьийэ олорор» [Олонхо – сайдыы тирээҕэ 2004: 5].

Бу эйгэ мүччүргэннээх сырыыта, бастыҥ мааны саха киһитин хараҕын дала тийбэтэх дьиктилээх айылҕата, сирэ-дойдута, уйгу-быһаҥ олоҕо хас биирдии саханы баайыттан, дьаданытыттан, улаханыттан кыратыгар диэри тутулуга суох угуулар эбит. Ол иһин олонхоһут тыл маанылаах уран баайын илдэ сылдыар сүдү күүстээх киһи. Тыл нөнүө урукку олох

кыһалҕатын, муор-туор олоҕун барытын умуннарар, олонхо алгыһын нөнүө киһи уйулҕатын уоскутар, ыраас ыра санааны көй салгыһына көтүтэр. Итинник норуот ортотуттан тахсыбыт тыл баайын илдэ сылдыааччылар хас биирдии омука бааллар эбит. Кинилэр сүппэт-оспот айымньылары салайааччыттан боростуой кыра-хара үлэһиккэ тийэ сэнээрэллэрэ.

Тыл түһүлгэтин оҕо-аймах эмиэ ордорон таабырынтан, остуоруйаттан саҕалаан олонхоҕо да холонон көрөллөрө баар суол. Ол тыл сүдү күүһүн сүрэҕэр-быарыгар ингэриммит оҕо кэлин улаатан да баран тылы кытары үлэһиир буолан үүнэр. Ол оннук тылы кытары үлэлээбэтэр даҕаны, тыл күүһүгэр сүгүрүйэр буола улаатар. Г.С. Попова –Санаайа этэринэн: «Саха тыына баар. Оҕолорбутугар баар. Саха ойуу-дьарҕа тылын дьэргэлгэн ойуутун суруга саха өйдөөх-мэйиитигэр, ийэ кутун, ийэ өйүн, ийэ тылын иһирэҕэр баар. Тыыннаах. Онон оҕо өйдүө суоҕа диэн олонхо олугун сулууруу ууратыахха. Төһөнөн эҕилдьитэҕин даҕаны, оҕо толкуйа дьэ ордук оннун булар, дьэ тобуллар. Оҕо дьэ оройдотор тугу этэри-кэпсиири, тоҕус долоҕойугар дьэ тохтотор. Оччоҕуна олонхо тэтимигэр киирэн тэнгэ айаннаһан киирэн барар. Өссө түргэн атах урут түһэн эрдэ этэн биэрэ олорор буолар» [Попова 2010: 69].

«Билинги сайдылаах үйэбитигэр хайдах ғынан олонхоҕо оҕону сыһыарабын? Тыл эйгэтин улгумнук өйдүүр ғына хайдах үөрэтэбин?» – диэн санаа элбэхтэ үйэ-хаайа туппута. Дьингэр бэйэм олонхону ылларан туран толоробун, бу эйгэҕэ үлэлээбитим син уон биэс сыл буолла. Биирдиилээн да толорооччулары, бөлөбүнэн да толорооччулары уһуйан кэлбитим. Ол эрэн ол үөрэппит үөрүйэҕим бу билинги үөрэтэр оҕолорбор олох барсыбат. Ону тоҕо оннук кыаллыбат буолтун толкуйдуу сатаан маннык өйдөбүлгэ кэллим. Урукку оҕолорум төлөпүн, интернет суох эрдэҕинэ үөрэммит буоланнар, атын аралдьытар туох да суох буолан харса суох үөрэнэллэр этэ, куоталаһа-куоталаһа уонна дьэ кэргэн барыта бүттүүн олонхону хатылатарга биир күдьүс буолан көмөлөһөр этэ. Оттон билигин дьэ кэргэн барыта куйаар ситимигэр ылларан, остуол тула олорон сэнэргэһии, дьээбэлэһии да суох буолла, бары тус-туспа хайдыһан хаалбыт курдук олоруу кэллэ.

Олонхону үөрэтэр уустук, маны уһуйаан уонна оҕо эрэ кыайбат, төрөппүттэр бэйэлэрин холобурдарынан көрдөрүөхтээхтэр – бу олонхону үөрэтии олус наадалааҕын, туһалааҕын. Биллэрин курдук, билинги саха ыала нууччалыы,

сахалыы буккуйан саңгарар, сорохтор ыһыахха да сылдыбат ыаллар бааллар. Ол сахалыы сиэр-туом, итэбэл диэни этэ да барбаппыт. Онон мин бастакы сыалым-соругум сахалыы үгэни умнубут ыалга оҕону олонхоҕо уһуйан, сахалыы тыынна киллэри диэн буолар.

Төрөппүт мунһаҕар:

- оҕоҕо элбэхтэ олонхо биэрэр туһатын ыйан туран,
- төгүрүк остуол тула аһаҕас кэпсэтиилэри ыытан,
- төрөппүттэргэ бэйэлэригэр оҕону дьиэбэ өйдүүр дьоһурун сайыннарар ыйыннык онорон,
- төрөппүттэргэ сахалыы ырыаҕа-тойукка маастар кылаас ыытан,

- сахалыы таба суруйууга олонхо диктант суруттаран
- син үлэ миэстэтиттэн хамсаата. Төрөппүт саха фольклоругар сыһыана уларыйда. Оҕолорго анал тэтэрээт онордум «Олонхо, оҕо, төрөппүт» диэн. Дьэ манна ханнык күннэ оҕолор дьизлэригэр төһө-хайдах дьарыктаммыттарын толороллор.

Дьингэр хас биирдии уһуяан олонхону оҕоҕо уһуйар ньымата олох тус-туһунан, холобура, оҕо айар дьизитигэр олонхо уһуяаччыта Наталья Мордовская маннык үөрэтэбин диир: «Үлэлиир эйгэбэр Дьокуускайдааҕы Оҕо айар дьизитигэр кылааһынан кэлээччилэр сүрүннээн алын сүһүөх кылаастар үөрэнээччилэрэ буолаллар. Ол быһыытынан иккис кылаас оҕолоруттан сағалаан дьарыктыбын. Маннайгы сылларга олоччу остуоруйаттан сағалаан, өс хоһооноро, чабырҕах араас көрүнгэ, норуот ырыата, онтон сыһыа кылыһахха эрчийии, тойукка кирири буолар. Олонхону аан бастаан оҕо сатаан истэ, өйдөөн истэ үөрэниэхтээх. Ол иһин диискэттэн, грампластинкаттан, сорох ардыгар бэйэм ааҕан иһитин-нэрэбин. Истэ-истэ олонхобут ис хоһоонун, сири-дойдун, уобарастарын ырытабыт» [Үйэлээҕи үксэтэр, кэскиллээҕи кэнэтэр 2019: 24].

Оҕо сайдытыгар төрөппүт оруола улахан. Ону төрөппүт ийэ эбэтэр бүттүүн дьиз кэргэн оҕотун инники кэскилигэр, сайдытыгар олук ууран, тэбис тэнгэ ылсыһан дьарык-таннаҕына эрэ, оҕо инникилээх буолар. Ол тыыннаах холобура бастың үөрэнээччим, оҕолорго бэйэтин саастыылаахтарыгар «Бастың толорооччу» анал стипендия хаһаайына Дьяконов Вася ийэтэ Туйаара Кузьминична, хас мунһах, бараммат тэрээһин, кэнсиэр, күрэхтэһии да буоллун барытыгар

уолунаан тэбис тэнгэ сылдыһар. Нам улууһун Бөтүн нэһилиэгиттэн сылдьан үөрэммитэ. Ардыгар кэнсиэр кэнниттэн хойутаан сатыы да барар түгэннэрэ бааллара. Ону ол дизбэккэ оҕо туһа диэн өрүү бииргэ сылдыһара. Вася үөрэҕэр кыһамныһааһын таһынан, майгы-сигили өттүнэн боростуой ыал оҕото эрэри ис культуралаах. Улахан дьонго, учууталга өрүү ытыктабыллаахтык сыһыаннаһар. Хаһан да өсөһөн, кыһырсан оҕолору кытары этиспэт-охсуспат. Кыра эрдэбиттэн улахан киһи курдук дуоспуруннаах. Аан бастакы улахан күрэхпитигэр дьоллоох Дьокуускай куоракка «Мин олонхо дойдутун оҕотобун» диэн фестивалга долгуйбуттун билингэ диэри өйдүүбүн. Олонхолуур оҕолор быыстарыгар Васям хап-харанан көрөн олонор уһун иһэ бапбаллырҕас, олонхотун тылын быыстала суох ботугуруур. Онтон киирээри турдагына илиитин тутан көртүм сапсалыбырас буолбут этэ. Ол эрэн куттаммытын, долгуйбутун биллэрбэккэ буолбута. «Иннибэр чугас олороор», – диэт олох маска олонор сыанаҕа дьохуннаахтык олонхолоон барта. Арыт ардыгар хараһын симэн олонор биир тыынынан орто дойду айылҕатын отун-маһын хоһуйан кутан-симэн, бу көрөн олорор курдук хоһуйар. Мин истэн олонор кини олонхотун сырдык, эрчимнээх эйгэтигэр тэнгэ арыаллаан айаннатан иһэбин. Оол олонор олонхо омуннаах тылыгар-өһүгэр тартаран арыт ардыгар Васям тыын ылан тохтуур кэмигэр ыксаан, долгуйан сүрэҕим тыаһын кулгааһар субу баар курдук истэбин. Онтон оргууй сыһаа туойан бардагына, уоскуйан тойук алыптаах дорҕоонугар куустаран салгыы алгыстаах аартыгынан айаннаан барарым. Оҕом хас биирдии олонхотун тылын испэр тэнгэ олонхолоон сипсийэ олоробун, ону истэн уолум лопбааччы ханан да иннибэккэ толорон иһэр курдук. Онтон олонхотун түмүктээн бүтэһик дорҕооннорун чочуйан туран эппитигэр-тыыммытыгар, бэйэм улахан түһүлгүбэ аан бастаан олонхо толорон дьон махталын ылбытым курдук дьикти иэйии киирэн, сүрэҕим күүскэ битийэ тэптэ, үөрэнээччибинэн киэн туттан атын дьонтон сүөм үрдээбит, харыс улааппыт курдук буоллум. Ити түгэнгэ тийиэхпитигэр диэри төһөлөөх элбэх харгыһы көрсөн тулуур, дьулуур, дьаныар баар буолан ити ситиһии кэлтин бастын үөрэнээччим Вася, дьиз кэргэнэ уонна мин эрэ билэбит. Олонхо ыһахтарынан ийэтэ тугун барытын быраһан тэнгэ сылдыһан уолун сүрэҕэр туохха тэннэммэт күүһү биэрэрэ.

Олонхону киһи барыта толорбот, айылбаттан, удьургуттан ураты күүстээх, дьобурдаах, талааннаах буолуу ирдэнэр. Бу сүдү айымньыны соботох кып-кырачаан киһи ис санаатынан ылынан толороругар, бастакы эпизэттээх хардыытыгар дьиз кэргэн бары күүс-көмө өйөбүл буолуохтаах. Дьиз кэргэн олонхону үрдүктүк тутан оҕо салгыы бу эйгэбэ сайдарын хааччыйахтаах.

Олонголоох саха омугабын диэн санаатахпына тоҕо эрэ этим-хааным итийэр, сүрэбим күүскэ тэбэр. Бу улууканнаах айымньыны кэлэр көлүөнэ өссө ордук сытыырхайан, этэн-тыынан толоруо диэн бигэ санаалаахпын. Олонхобут барахсан үйэлэри унуордаан дьиз кэргэни, саха дьонун барытын бэйэтин сырдык эйгэтигэр тардан, сайда-үүнэ турдун.

Литература

- Олонхо – сайдыы тирэбэ / Чехордуна Е.П. Дьокуускай, 2004. С. 5
- Попова Г.С. – Санаайа. Мунха олонхото. Дьокуускай: Бичик, 2010. 183 с.
- Үйэлээби үксэтэр, кэскиллээби кэнгэтэр (учууталга көмө кинигэ). Дьокуускай: Издательство АОУ РС (Я) ДПО ИРОиПК имени С.Н. Донского – II, 2019. 128 с.

*МЕГИНА Туяра Афанасьевна,
П.П. Ядрихинская – Бэдьээлэ аатынан Олонхо
Дьизэтин уус-уран салайааччыта,
Нам улууһа, Нам*

ЕФРОСИНЬЯ ВАСИЛЬЕВНА СОКОЛОВА АЙАР ҮЛЭТЭ УОННА «ДЬЫРЫЛЫАТТА» ОҕО ФОЛЬКЛОРНАЙ БӨЛӨҕӨ

90-с сылларга үөрэх ситимигэр национальной концепция олоххо киирэн барбыта. Саха култууратыгар оҕону уһууу, дьарыктааһын күүстээхтик саҕаламмыта.

Нам нэһилиэгэр 1991 сыллаахха Оҕо Эйгэтин Түөлбэтин иһинэн «Дьырылыатта» оҕо фольклорнай ансаамбыл үөскүүр төлкөлөммүтэ. Ол сылтан олонхо эйгэтигэр, саха төрүт култууратыгар Ефросинья Васильевна Соколова элбэх ахсааннаах оҕолору тойукка, чабырбаахха, хомуска, олонхоҕо

үөрэтэн сағалаабыта.

Урукку потребкооперация үлэһитэ бэйэтэ сөбүлүүр хайысхатынан – саха фольклорун – талан ылан Ефросинья Васильевна олоҕор сагалыы тыныны биэрбитэ. Кини 60-гар оҕо аймағы төрүт култуураҕа үөрэтэр уһуяаччы буолбута. Кини сымнаҕас майгыта, уһуяаччы быһыытынан сөптөөх суолу булан оҕолор болҕомтолорун, интириэстэрин тардыбыта. Оҕону сахалыы тынгга иитиини оҕо кыра эрдэбиттэн сагалыыр табыгастааҕын таба өйдөөн, оҕолору аан бастаан 4 сааһыттан 12 сааһыгар дылы дьарыктаабыта. Ону тэнэ улахан кылаас оҕолоруттан талааннаах оҕолору көрдөөн саха норуотун фольклоругар сыһыарбыта. Чабырҕах, тойук, хомус, оһуокай толоруутуттан сағалаан, олонхону үөрэтиигэ сыыйа кирибитэ. Аан бастаан түөлбө олонхоһуппут, устар ууну сомоҕолуур уус тыллаах П.П. Ядрихинская – Бэдьээлэ «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» айымньытын үөрэтэн, толотторон киэн эйгэҕэ таһаарбыта. Олонхо курдук уустук айымньынан Намга аан бастаан оҕолору кытта ситимнээхтик үлэлэлээн театрилизованнай көрдөрүүнү туруорбута. Онтон сиэттэрэн, фольклорнай ансаабыл «Дьырылыатта» диэн сүрэхтэнэн ааттаммыта. Олонхо сылыгар (1993 с.) «Дьырылыатта» фольклорнай ансаамбыл бу олонхонун туруоруллубут театрилизованнай оонһуутун омум дойдуларыттан сылдыар ыалдыттар, Россия наукатын академиятын Сибиирдээҕи салаатын учуонайдара, Дьокуускайдаағы Научнай киин үлэһиттэрэ, олохтоохтор аан бастаан көрөр дьолломмуттара.

18 сыл устата Ефросинья Васильевна кэлэр көлүөнэни норуот айымньытын – олонхо жанрыгар үөрэтиигэ үгүс сыратын, сүрэҕин сылааһын биэрбитэ. Ахсаана биллибэт күрэхтэргэ оҕолорун кытыннаран дьонго-сэргэҕэ көрдөрбүтэ, киэн эйгэҕэ, олох суолугар алҕаан таһаартаабыта. Билигин кини аатын А. Дьячковская – Саарын, А. Новгородов – Тускун, Н. Гуляева-Дмитриева, Е. Белоусов о.д.а үйэтитэ сылдыбаллар. Онтон сорох оҕолоро төрүт култуура, фольклор эйгэтигэр, оскуолаларга, култуура эйгэтигэр үлэлии-хамсыы сылдыбаллар.

Ефросинья Васильевна фольклор баай ис хоһоонун үөрэтэн, кылыһах дорҕоонун үөскэтэн, элбэх оҕо талаанын арыйбыта. Кэлин уһуяаннарын бүтэрбит үөрэнээччилэрэ кэлэн көрсөн истинник кэпсэтэн бараллара.

Хара маннайгыттан педагог быһыытынан «Дьырылыатта» фольклорнай ансаамбылы тэрийэн, араас түһүлгэлэргэ сырытыннарара. Ол курдук, 1993 сылтан Туймаада Олонхо, «Хотугу сулус», «Мин Олонхо дойдутун оҕотобун» күрэхтэр элбэх кыайыылаахтарынан буолаллар. Республикаатаабы норуот айымньытын дьэтин «Оһуокай» түмсүү бэрэс-сэдээтэлэ, филологическай наука доктора Николай Окоёмов маннык бэлиэтээн турар: «Олонхо-испиктээкили туруоруу – Е.В. Соколова сөбүмэр үлэтэ, оҕоҕо төрүт култуураны ингэриитэ, бэйэтин норуотун былыргы итэбэлин, сиэрин-туомун, үгэһин билиигэ орооһон туран үлэлиир түмүгэ буолар. Кини курдуктарга биһиги махтаных эрэ тустаахпыт».

Оттон 1994 сылга ЮНЕСКО Аан дойдутаабы бэрэстэбиитэллэрэ «Дьырылыатталар» ыһыах ыһан көрдөрбүттэрин сөхпүттэрэ-астыммыттара. Сайынны лаабыр үлэтин кэмигэр, 1995 сыллаахха «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхо-спектаклынан айылбаа тахсан «Саһарба» теле-студията видеокиинэ уһулбута. «Нам» ТВ эфирыгар көрдөрүллүбүтэ. Ол кэнниттэн, Намга П.П. Ядрихинскай – Бэдьээлэ аймахтарын, төрөөбүт дойдутун, Көбөкөн олохтоохторун уонна оскуола үөрэнээччилэрэ, учууталлара кыттыылаах видеокиинэ презентацията үрдүк таһымга аасыта.

Күһүнүгэр Саха НКИК режиссера уонна оператора тахсаннар фольклор хоһугар үс дойду уруһуйун, балаһанын туһанан, эмиэ бу олонхону устан, «Олонхо эйгэтэ» диэн биэриигэ таһаарбыттара уонна «Сыл бастын биэриитэ» диэн бириийи ылбыта.

1995 сыллаахха Өлүөнэ очуостарынан устууга Ефросинья Васильевна 5 оҕотун кытта сылдьан сир-туом толороннор круиз кыттыылаахтарын махталларын ылбыттара. Бу туһунан журналист Т. Гашимова «Республика Саха» хаһыакка сырдаппыта. Ити курдук, «Дьырылыатта» фольклорнай ансаамбыл таһаарыылаах үлэтэ сыаналанан, 2001 сыллаахха «Оһону духовнай иитиигэ саха төрүт култууратын салгыы сайыннары» 2 күннээх өрөспүүбүлүкэтээби научнай-практическай конференция ытыллыбыта. Саха республикатын үөрэбин министиэристибэтэ, Төрүт норуоттар оскуола-лары кыһалбатын үөрэтэр Аан дойдутаабы киин, Нам улуунун салалтата, улуустаабы үөрэх салаата кыттыылаах тэриллитэ. Бу күннэргэ дакылааттары истии, олонхо

толорооччуларын күрүбэ, «Нам» ТВ быһа холбонон Түөлбэ оҕолорун «Хаарыан» экологической спектакль, куруһуоктар үлэлэрэ көрдөрүллүбүттэрэ, «Төгүрүк остуолга» киэн кэпсэтии ытыллыбыта. Бу өрөспүүбүлүкэ таһымыгар олус улахан суолталаах тэрээһин ытыллыбыта. Үс күннээх кэпсэтиигэ учуонайдар, учууталлар уонна үөрэнээччилэр үгүс кэрэхсэбиллээх этиилэри истибиттэрэ. Саха төрүт культуратын диригинник үөрэтиигэ кыттааччылар элбэх саганы билбиттэрэ. Республикаҥабы Олонхо Ассоциациятын вице-президенэ, саха норуодунай поэта С.И. Тарасов: «Былыр олонхоһут хайаан да оҕонньор буолуохтаабын курдук саныыр этибит. Оттон билигин бу «Оҕо уонна Олонхо» диэн суруллан турар. Ол аата оҕолорбут өбүгэлэрин улуу айымньыларын үөрэтэн, билэн эрэллэр эбит диэн үөрэ көрдүм», – диэн бэйэтин санаатын эппитэ.

1998 сыллаахха «Орленок» лаабырга баран сынньана таарыйа, «эдэр артыыстар» Саха сириин төрүт култууратын көрдөрөннөр, дипломант үрдүк аатын уонна тэрилтэбэ махтал сурук ылан кэлбиттэрэ. 2002 сыллаахха «Дьырылыатта» фольклорнай ансаамбыл Новосибирскай куоракка «Жемчужина Сибири» диэн региональной телевизионнай фестивалга кыттаннар лауреат уонна дипломант аатын сүкпүттэрэ. Саха кылыһахтаах ырыалара, олонхоттон толоруулар үгүс кыттыылаахтары сөхтөрбүттэрэ. Түмэл бэрэссэдээтэлэ П. Шаромов олус диэн хайбаабыт этэ. 2004 сыллаахха «Азия оҕолоро» оонньуулар чэрчилэринэн «Оҕо планетата» диэн Аан дойдутаабы оҕо фестивалыгар «Дьырылыатта» ансаамбылтан Сыромятников Володя, Федоров Саша, Казанова Агаша, Парникова Катя кыттар чизскэ тиксибиттэрэ. 2007 с. Сахабыт сириин чиеһин уонна төрүт култууратын Попов Петя Ханты-Мансийск куоракка баран көмүскээбитэ. Кини Саха сириин делегациятыгар оҕолор ааттарыттан соботох киирсэн бу улахан тэрээһиннэ сылдыһыпта.

Нам улууһун уонна Туймаада ыһаахтарыгар сыл аайы кытталлара, араас тэрээһиннэргэ ыһырыыга сылдыаллара – бу эмиэ биир туспа сыанабыл этэ. Намҥа бастакы Олонхо ыһаабын тэрийэргэ Е.В. Соколова «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» сценарийын суруйан, оҕолорун кытыннаран бэйэтин сүнгэн кылаатын киллэрбитэ.

Үлээбитин тухары Ефросинья Васильевна үөрэтэр эрэ буолбатаба. Оҕону кытта тэннэ сайдан, айар үлэбэ эмиэ

таһаарыылаахтык үлэлээбитэ. Кини улахан бэлиэ күннэргэ анаммыт элбэх тойуктардаах, Оҕо Түөлбэтэ «Эркээйи» бырагыраамматынан үлэлиир кэмин хоһуйан «Түөлбэ оһуокайын» суруйбута, «Эбээлиин кэпсэтиэххэ», «Харыстаан айылҕаны, хаарыан күөх кытылым», «Россия-Саха сирэ холбоспута 350 сылыгар «Уостан түспэт «якут», «ну чэ» – диэн номох туһунан тойук». Бу үлэлэрэ өрөспүүбүлүкэ, улуус хаһыаттарыгар, сурунаалларыгар бэчээттэммиттэрэ. Саамай сүдү айымньытынан «Тураҕас кугас аттаах Тойон Дьулустаан бухатыыр» диэн олонҕхото буолар. Бу олонҕо сыанаҕа туруоруллубута, мультипликационнай киинэ оноһуллубута, диискэҕэ уһуллубута уонна «Чолбон» сурунаалга бэчээттэммитэ.

Ефросинья Васильевна үтүө аатын үйэтитэн, 2012 сыллаахтан «Олонҕону олук онгостон» диэн улуустааҕы күрэх үгэс быһыытынан ытылла турар. Бу күрэххэ сылын аайы саха фольклорун араас көрүнгүнэринэн оскуола саастаах уонна оскуола иннинээҕи саастаах оҕолор кыттыыны ылаллар. Кини оҕолоро уонна сиэннэрэ «Бастын толорооччу» оҕолорго уонна «Бастын салайааччыга» Ефросинья Васильевна аатынан бириэмийэ олохтоон аныыллар, кыайыылаах оҕолорго бэлэхтэри туттараллар. Маны таһынан, «Дьырылыатта» ансаамбыл выпускниктара эмиэ бэйэлэрин биһирэбил бириистэрин аныыллар, дьүүлүүр сүбэҕэ киирэллэр.

Нам улууһугар саха фольклорун сайыннарыыга үлэлэспит, олонҕону олук онгостубут ис сүрэхтэн ытыктыыр, киэн туттар бастын уһуяаччыбыт Ефросинья Васильевна сыралаах үлэтин салгыы сайыннара, үөрэтэ туруохпут диэн бигэ санаалаахпыт. Ефросинья Васильевна иитиллээчитэ Алена Пинигина «Дьырылыатта» 10 сыллаах үбүлүөйүнэн эбэрдэлээн суруйбут тойугунан түмүк тылы аныбын:

«Дьырылыатта» үлэтэ
Оҕо дьону сэргэтиэ,
Уйулҕатын хамсатыа,
Умсугутуо, уһуйуо,
Оһуокайдьыт онгоруо,
Олонҕохуту тобулуо.
Онон кэлин сахаҕа
Эһиэкэйбит кэниэҕэ,
Этээччибит элбиэҕэ,
Үҥкүүһүппүт үксүөҕэ!!!

Литература

- Пинигина А.Д. «Дьырылыатта» 10 сылыгар аналлаах тойук
- Потапова О.И. Эдэр олонхоһуттар үгэс буолбут күрэхтэригэр // Эгсиэли, 2021, № 10.
- Тихонова З.А. Оҕо уонна олонхо // Саха Сирэ, 2011, № 199 (4935).

*НАХОВ Георгий Иннокентьевич,
учитель английского языка
МБОУ «Тасагарская СОШ имени Н.Н. Каратаева»,
Виллюйский улус, Тасагар*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ФОЛЬКЛОРА НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В наши дни, в эпоху глобализации и слияния культур, знание иностранного языка является одним из требований современного мира и открывает перед людьми более широкие перспективы жизни. Современные школьники имеют все возможности для изучения любого языка. Но в последнее время мы наблюдаем, что наши дети стали сильно поддаваться популяризации культуры чужих стран (Америка, Англия, Япония, Корея и др.), задвигая культуру и самобытность своего народа на второй план. Влияние прослеживается во всем: на их речи и поведении, на одежде и питании, на образе жизни и мыслях. Из этого можно сделать вывод, что тенденция копирования поведения и культуры других народов может привести к утрате собственной языковой и культурной самобытности. Перед нами, педагогами, стоит задача воспитать свободную личность, способную ориентироваться в современном мире, не теряя в поликультурном пространстве своего национального «Я». Для этого нам надо приобщить своих детей к народной мудрости, национальным традициям и обычаям.

Чтобы приобщить учащихся к традиционным ценностям народа саха, на уроках английского языка я использую элементы героического эпоса нашего народа – олонхо.

Освоение подрастающим поколением философии олонхо способствует формированию у них духовности, гуманности, доброты. Но в то же время очень сложно донести весь духовный потенциал, всю языковую и сюжетную красочность олонхо до детей, которые в недостаточной степени владеют родным языком, не читают книги, детям, которые растут в эпоху гаджетов и современных технологий. Поэтому на начальном этапе реализации этнопедагогики на своих уроках я стараюсь включить элементы олонхо в игровой форме.

Во-первых, сопоставительный анализ английского и якутского фольклора: «Беовульф» и олонхо:

Произведения из фольклора	Объем	Герои	Качества, признаки	Отрицательные образы	Финал
«Дьулдуруйар Ньургун Боотур» олонхо – героический эпос народа саха	36000 строк исполняли в течении 7 ночей, аллитерационный.	Ньургун Боотур – the Nyurgun Bootur	Храбрый, сильный, любящий свою Родину (<i>brave – храбрый, strong – сильный, kind – добрый, true – верный</i>).	Уот Уһуутаакы (огнеизвергающий змей), Өһөх Хара, Арсан Дуолай, Кыыс Кысыйдаан	Жителям Срединного мира удаётся отстоять свое государство и повергнуть абаасы в Нижний мир (<i>feat – подвиг, victory – победа, hero – герой</i>).
Беовульф – англосаксонская эпическая поэма	3182 строк	Беовульф – the Beowulf	Бесстрашный в бою, верный племени и вождю (<i>brave – храбрый, strong – сильный, kind – добрый, true – верный</i>).	Грендель, его мама, дракон	Беовульф побеждает Гренделя, его мать, дракона, но в битве с драконом Беовульф получает смертельную рану и умирает (<i>deed – подвиг, victory – победа, death – смерть, gibel, hero – герой</i>).

Во-вторых, при изучении морфологии использую иллюстрации художников по сюжетам олонхо. Например, по теме «Имя прилагательное» предлагаю учащимся сделать устное или письменное описание героев олонхо:

World	Population	Representative
Upper World	Gods, tribe Aiyy	Aan Alakhchyn Khotun Mother Khotun Ijekhsit
Middle world	People, animals	Black Bear Horse Tuiaaryma Kuo
Lower World	Monsters, abaahy-tribe	Kuys - Kyskiydaan Uot - Uhutaaky

Также можно сделать кроссворды, чайнворды, ребусы:

Разгадайте кроссворд:

⊗	B	M	Y	T	H	O	L	O	G	Y
O	L	O	N	K	H	O	H	U	T	S
I	A	O	V	A	S	Y	S	O	L	Y
T	C	L	I	B	H	S	P	H	A	E
C	K	O	K	A	A	Y	I	U	N	Y
H	S	N	T	A	M	A	R	O	G	E
C	M	K	O	H	A	K	I	K	U	K
H	I	H	R	Y	N	H	T	H	A	H
I	T	O	Y	S	B	O	Y	A	G	S
⊗	H	O	L	I	D	A	Y	I	E	I
T	R	A	N	S	L	A	T	O	R	T

1. Тылбаасчыт - translator
2. Олоңхохут - olonkhohuts
3. Абааһы - abaahys
4. Иччи - itchchi
5. Кут - spirit
6. Иэйиэхсит - Yeyekhsit
7. Олоңхо - olonkho
8. Уус - blacksmith
9. Кыайыы - viktory
10. Тыл - language
11. Мифология - mythology
12. Уол - boy
13. Оһуохай - oһuokhai
14. Ыһыах - usyakh
15. Бырааһынньык - holiday

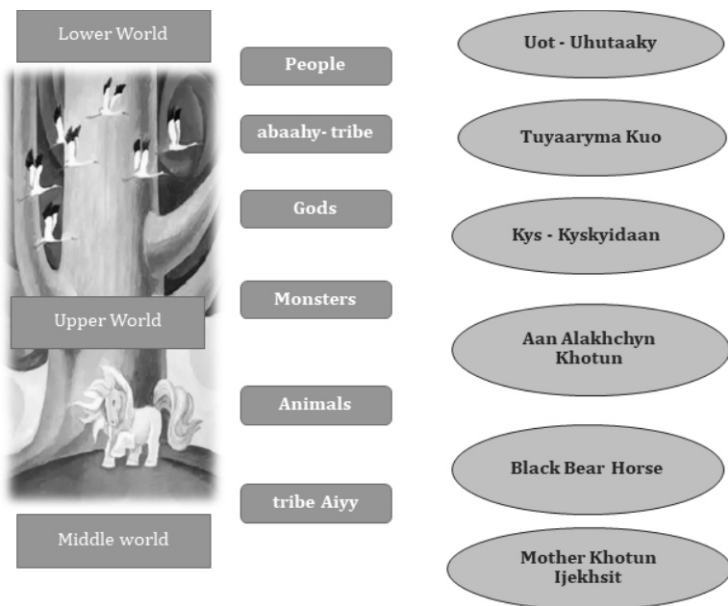
Tuiaaryma Kuo

Brave – храбрый – хорсун
Strong – сильный – күүстээх
Kind – добрый – үтүө санаалаах
True – верный – бэриниилээх

При выполнении таких заданий учащиеся сами формулируют правила: если в русском языке есть категория рода, то грамматики английского и якутского языков похожи тем, что не имеют категорию рода.

По требованиям ФГОС мы должны «научить учиться». Чтобы выделить основные смысловые единицы, при изучении или обобщении какой-либо темы использую метод кластера:

⊗	В	М	Ү	Т	Н	О	Л	О	Г	Ү
О	Л	О	Н	К	Н	О	Н	У	Т	С
І	А	О	Ү	А	С	Ү	С	О	Л	Ү
Т	С	Л	І	В	Н	С	Р	Н	А	Е
С	К	О	К	А	А	Ү	І	У	Н	Ү
Н	С	Н	Т	А	М	А	Р	О	Г	Е
С	М	К	О	Н	А	К	І	К	У	К
Н	І	Н	Р	Ү	Н	Н	Т	Н	А	Н
І	Т	О	Ү	С	В	О	Ү	А	Г	С
⊗	Н	О	Л	І	Д	А	Ү	І	Е	І
Т	Р	А	Н	С	Л	А	Т	О	Р	Т

1. Тылбаасчыт
2. Олоҥхохут
3. Абааһы
4. Иччи
5. Кут
6. Иэйиэхсит
7. Олоҥхо
8. Уус
9. Кыайыы
10. Тыл
11. Мифология
12. Уол
13. Оһуохай
14. Ыһыах
15. Бырааһынньык

Для перевода, чтения, письменной работы использую топики:

Olonkho is the general name for the entire Yakut heroic epic that consists of many long legends – one of the longest being «Nurgun Botur the Swift» consisting of some 36000 lines of verse, published here. Like Homer's Iliad and Odyssey, the Finnish Kalevala, the Buryat Geser and the Kyrgyz Manas the Yakut Olonkho is an epic of a very ancient origin dating back to the period – possibly as early as the eighth or ninth centuries – when the ancestors of the present-day Yakut people lived on their former homeland and closely communicated with the Turkic. The olonkho is a unique folk epic of the Sakha people. The olonkho is performed by olonkhohuts – olonkho singers. In the past people could listen to them all night long. Olonkhohuts were singers, legend-tellers and improvisers. The longest olonkho is «Nyurgun Bootur the Swift» by P.A. Oyunsky. It takes more than a week to tell its more than 20 thousands lines. Also there are many interesting names in the olonkho. The Middle world – this is a world where people live; The Upper World – this is a world where gods (Ayuu) live; The Under World – where monsters (Abaasy) live.

Также при подготовке учащихся к ГИА можно составить тестовые задания.

В заключение хочется сказать, что методы использования элементов этнопедагогики на уроках иностранного языка

помогают воспитывать у школьников доброжелательность, уважительное отношение к представителям других народов, чувство собственного этнического достоинства. Народная педагогика – многовековая мудрость народа, передающая подрастающим поколениям правила, нормы, традиции и принципы поведения человека.

*НЕУСТРОЕВА Валерия Иннокентьевна,
Үөһээ Дьаангы улууһа*

**Д.А. ТОМСКАЯ – ЧААЙКА
«ЭРБЭҔЭР ЭРЧИМНЭЭХ ЭЛИТЭР БЭРГЭН»
ОЛОНХОТУГАР КЫЫС ОҢО УОБАРАҤА**

Дьаангы улууһун Ийэ олонхоһута Даарыйа Томская – Чаайка олонхолорун ис хоһооно ураты, тыла-өһө, ойуулуур-дүүһүннүүр ньымата баай, эгэлгэ. Биһиги кини «Эрбэҕэр Эрчимнээх Элитэр Бэргэн» олонхотугар кыыс оҥо уобараһын уратытын, олонхо дьингнээх олохтуун алтыһар өрүттэрин көрөн, былыргы олох-дьаһах, сизэр-майгы көстөр түгэннэрин ырытарга холоннубут.

Былыргы сахалар кыыс оҥо олуһ харыстабыллаахтык сыһыаннаһалара, кыыс ыраас санаатын, үтүө аатын үрдүктүк туталлара. Даарыйа Томская «Элитэр Бэргэн» олонхотугар үс кыыс уобараһа арыллар: Ытык Субай удаһан, Күн Туналынса кыыс, Дьиризэлийэр Бэргэн балта.

«Күн туллан түспүтүн курдук» диэн ойуулааһын үс кыыска үһүөннэригэр баар.

Ытык Субай удаһан:

«...Сиртэн тирэнэн турдаһына балта

Чуулааныттан таһса көтөн иһэн

Аанһа кыбыттан туран

Сангара-ингэрэ турда.

Биһиги киһибит

«Аһыс өргөннөөх

Аламай маһан күнүм

Туллан түстэ» дии санаата... [Илларионов 2006: 89].

Ытык Субай удаһан дүүһүнэ олонхоһо көстүбэт эрэри, аһардас бу быһа тардыттан күн курдук сырдыгынан сыдһаайар, ыраас, нарын кыыс буолара көстөр.

Оттон **Күн Туналынса** дьүһүнүн ойуулааһын сиһилии бэриллэр:

«... Оо, аламай манган күнүм
Туллан түстэҕэ диэбитэ,
Кыыс дьахтар туналҕаннаах ньуура
Туналыс гына түһэн турар эбит.
Хараҕа харангаччы буолан
Хабарҕатын төрдүгэр
Хаххылла турар эбит.
Үрүнгү аһаабыта
Үрбэтин үрдүгэр
Үрүн үрүмэччи буолан
Үрүмэдийэ олорор.
Тангас бүтэй
Тириитэ күлүмнээбит,
Тирии бүтэй
Эт этэ күлүмнээбит,
Эт бүтэй
Бүттэһэ көстүбүт,
Унуох бүтэй
Силиитэ көстүбүт,
Ыраас-ырааһынан
Ылаарыччы көрбүт,
Чараас-чарааһынан
Чаҕылыччы көрбүт
Кыыс оҕо кылбайар кэрэтэ,
Намтайар налыыта,
Сырайдаах үтүөтэ... [Илларионов 2006: 113].

Күн Туналынса олус нарына, чарааһа, кэрэтэ, үтүө сырдык санаалааҕа бу кэрчиккэ арыллар.

Дьириэлийэр Бэргэн балта:

«... Босхо тумул курдук модьулаах,
Ону тэнинэн суоннаах,
Бэйэтэ көстөр дьүһүнэ
Күн туллан түспүтүн курдук
Кыыспыт ый саҕа
Дьэлтэҕэр сирэйдээх дьахтар эбит.
Анаабыллаабыт
Айа сыһыы тарбахтардаах,
Адьыр-будьур тарбахтардаах,
Эр киһи бэрдин курдук,

Уол оҗо одьунааһын курдук

Киирэн аһыылларыгар

Бу баар буола түстэ... [Илларионов 2006: 133].

Бу ойуулааһынҥа бухатыыр буолара уонна кэрэ дьахтар буолара тэҥинэн арыллар. Эмиэ да күн туллан түспүтүн курдук кэрэ, сырдык дьүһүннээх, эмиэ да бухатыыр буолан модьу-таҕа быһыылаах-таһаалаах.

Сахалар кыһы бэркэ диэн харыстаан, киискэ кистээн, саарбаҕа саһыаран иитэллэрэ бу олонхоҕо маннык арыллар:

Дьиз хангас өттүгэр

Үсхос кыһыл көмүс

Бүөмнэнэн иитиллибит

Балыстааҕа үһү [Илларионов 2006: 71].

Хангас диэки өттө барыта кыыс, дьахтар өттө, ол иһин киэргэллээх буолар. Хангырҕастаах хаппахчы – кылыгырас тыастаах киэргэллээх ааннаах кыра хос, үксүгэр кыргыттар анал хосторо. Хангырҕас диэн тыл быһаарыта маннык: «халыгырас-кылыгырас тыастаах киэргэл» [Сивцев: 160].

Сахаларга кыыс оҗо аналын эрдэттэн быһаарыы баар суол. Бу олонхоҕо кыыс аналын эрдэттэн быһаарыыга эмиэ ураты көстүү баар.

... мин маанылаах балтыбын-оҗобун

Үөһэ дойдуттан сураабытгара,

Үрүн айыы аймахтара

Ылыах буолбутгара... [Илларионов 2006: 77] – диэн Элитэр Бэргэн күтүөттүү кэлбит абааһыга этэр. Кини балта Ытык Субай удаҕан үөһэ айыыларга кийиит буолуохтаах эбит.

Ытык Субай удаҕан төһө да ийэтин-аҕатын өйдөөбөтөр, хайдах төрөөбүтүн, сүрэхтэммитин билэр:

Хайа ааттаах дьахтар-оҗо

Сангараҕын диэтэргит,

Сэттэ халлаан дьирбиитигэр,

Аҕыс халлаан арыытыгар,

Тоҕус халлаан тоҕойугар

Сэттэ уон сэттэ тумул

Сиэттиһэр кирбиитигэр,

Аҕыс уон аҕыс аар тыа арыытыгар,

Сэттэ көлүйэ күөл кытыытыгар

Сэттэ маңан кыталык курдук

Кылбаа маңан кыргыттар

Хатан эргиирэ сиргэ

Миигин сүрэхтээбитгэрэ,

Абыс тутум усталаах

Солко маган суһуохтаах

Ытык Субай удаған диэн [Илларионов 2006: 98].

Ытык Субайдаан удаған убайа барбытын кэннэ соботоҕун олортобуна, Ыйыста Хара Бухатыыр кэлэн ылан бараары ғынар, онно кыыс оҕо булугас өйүнэн абааһыны албынныыра көстөр:

Кыыс оҕо отчук киһи анала,

Ыйыллан төрүүр баҕайыта,

Убайым эттэҕинэ барыам буоллаҕа,

Ыал устун сылдыар мэссээн курдук

Мээлэ сүүрэн хаалыам дуо? [Илларионов 2006: 95]

Аны туран, бу кыыс оҕо аналлаах дьонугар сүктэн барбат, абааһыттан ҡуотан, бэйэтинэн тиййэр. Ол эрэн, ону ким да баалаабат:

Бухатыыр киһи тахсан кэллэ:

«Мин кэмнээх доҕорум эн этинг,

Ол иһин аппын ыыппытым.

Ону бэйэбинэн кэллим диэн

Омнуолуу санаама...» [Илларионов 2006: 103].

Оттон Күн Туналынгсаны дьоно Элитэр Бэргэнгэ күүстэринэн эргэ биэрбэттэр, ыйытан баран, сөбүлэхэр буоллаҕына биэрэллэр [Илларионов 2006: 125].

Күн Туналынгса аһыныгас санаата маннык түгэнгэ көстөр:

... Били кыыс,

Сылгы саалын кэрдэ-кэрдэ сиэтэр,

Кымыс, үүт иһэрдэр,

Оҕо-оҕо курдук

Тоторо аһатар.

Онтон атаҕар сытыарар... [Илларионов 2006: 113].

Күн Туналынгса Элитэр Бэргэнгэ эргэ тахсарыгар энньэтин көрүөҕүн:

... кыыстарыгар буоллаҕына

Тыллаах-өстөөх

Нэнсэ борон аты

Аттаан кэбиспиттэр...

Хаан дьаралык атыырдарын,

Күн көрбөт биэлэрин –

Үс сүүс сылгыны

Үөрдээн биэрдилэр.

Тойон Ноодонсо оџустарын
Ый Ноодонсо ынахтарын –
Үс сүүс ынаџы
Үөрдээн биэрдилэр.
Тоџус көтөл аты биэрдилэр.
Чуоџус кулун аттаах
Чуучус Боотур диэн уолларын
Сүөһү үүрээччинэн
Биэрэн ыттылар... [Илларионов 2006: 128].

Бу кыыс энньэтигэр көрөрбүт курдук сылгы, ынах сүөһү баарын таһынан, энньэ кулут баар. Энньэ кулут баара бу олонхо олус былыргытын туоһулуур. В.Л. Серошевской суруйарынан: «Правда об эннэ упоминается в очень древних былинах, где в конце почти всегда герой после множества приключений возвращается домой с женой и богатым приданым» [Серошевский 1993: 532].

Былыргы сахалар кыыс оџоџо олус харыстабыллаахтык сыһыаннаһаллара, кыыс ыраас санаатын, үтүө аатын үрдүктүк туталлара. Ону биһиги «күн туллан түспүтүн курдук» диэн ойуулааһынтан көрөбүт. Ытык Субай удаџан, Күн Туналыңса нарыннара, чараастара, уйаннара арыллар. Дьыриэлийэр Бэргэн балтын дьүһүнүгэр кини модьутугар-таџатыгар болџомто ууруллар.

Кыыс оџо аналын туһунан маннык түгэннэри көрдүбүт. Ытык Субай удаџан аналлаах дьонугар сүктэн барбат, абааһыттан куотан, бэйэтинэн тиййэр. Оттон Күн Туналыңсаны дьоно Элитэр Бэргэнгэ күүстэринэн эргэ биэрбэттэр, ыйытан баран, сөбүлэхэр буоллаџына биэрэллэр.

Кыыс оџону харыстаан иитии туһунан киин улуус олонхолоругар «киискэ кистээн, саарбаџа саһыаран, күннээххэ көстүбэккэ, былыттаахха быкпакка» диэн этиллэр эбит буоллаџына, Дьааны олонхотугар ханьырџастаах хаппахчыга бүөмнээн иитэллэрин туһунан этиллэр. Уонна дьыэ хаңас диэки өттө кыыс, дьахтар өттө буолара, уңа диэкитэ эр киһи өттө буолара дьэнкэтик ыйыллар. Итини таһынан олонхоџо кыыс оџо үтүө санаата, булугас өйө арыллар.

Литература

- Афанасьев Л.А. – Тэрис. Олонхолорго киһи анала. Дьокуускай, 2000.
- Васильев П.К., Федоров И.Г. Ойуу тылдыт. Дьокуускай:

-
- Бичик, 1998. 11 с.
- Илларионов В.В. Дьаангы олонхоһуттарын үгэстэрэ. Дьокуускай: «Бичик», 2006.
 - Серошевской В.Л. Якуты. Москва, 1993.
 - Филиппова Н.И. Олонхоҕо кэпсэтии сизэрэ // Төрөөбүт тыл уонна литература. №2, 2009. 31 с.
 - Худяков И.А. Краткое описание Верхоянского округа. Ленинград, 1969.

*НИКИФОРОВА Натали Сергеевна,
магистрант ИЯКН СВ РФ
СВФУ имени М.К. Аммосова,
г. Якутск*

**ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ И СОХРАНЕНИЕ ЭВЕНКИЙСКОЙ
КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ПОСТАНОВКИ НИМНГАКАЛАНА
(ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ НА ПРИМЕРЕ АНСАМБЛЯ
«ЭННЭКЭН»)**

Кто же они, кого называют аристократами Сибири, французами тундры и тайги, которые носили фракы? Они подарили жизнь слову «шаман», а воронов считали заколдованными людьми. От чего видно, что очень верили, что существует волшебный, окруженный тайной мир. Этот народ по сей день рядом с собой несет самобытность и религиозные верования. Кто они такие? Они – эвенки – коренной малочисленный народ Севера, который кочевал на оленях по огромной территории.

Культура у эвенков необычайна, ритмична, динамична и очень красочная. Ее можно сравнивать с книгой у которой очень интересный сюжет, притом с некой интригой и загадочностью. Ведь эта книга никогда не будет стоять весь в пыли наверху полки, а наоборот у нее всегда будут читатели, которые восторгаются богатым и по-своему красивым эвенкийским фольклором. Этот таинственный фольклор эвенкийского народа подражает величественной матушке-природе. «Фольклор играл в жизни эвенков большую роль. Он включал как рациональные, так и иррациональные знания об окружающей природе, о происхождении окружающего мира,

— знания, выработанные сотнями поколений в значительной части на основе наблюдений и опыта. Фольклор отразил и устную историю народа. Он оказывал значительное влияние на формирование мировоззрения охотника». Так создавались восхитительные танцы, народные песни, сказки и героические эпосы, которые передавались из уст в уста. В своей монографии «Эвенкийский нимнгакан: (миф и героическое сказание)» Варламова-Кэптукэ Галина Ивановна отмечает, что «Фольклор – особый вид знания о мире, о человеке в этом мире. Именно в фольклоре формируется идея жизни этноса, он дает опору, формирует устойчивость жизни в традициях, отраженных в нем, определяя сознание этноса» [Варламова-Кэптукэ 2000: 3].

Есть у эвенков эпическое произведение – нимнгакалан, как и эпосы многих народов, где повествуются подвиги богатырей. Здесь из уста сказителя излагается создание Срединного мира – Буга, о всесильном богатыре и его подвигах. А также человек знакомится с культурой эвенкийского народа и погружается в настоящий волшебный, таинственный и магический мир, где девушки превращаются в прекрасных лебедей, где священные олени начинают напевать красивые песни, а главный герой рождается всесильным и могучим, которого невозможно победить. Ведь с древних времен эвенкийский народ очень сильно верит в чудеса.

Традиционная структура героических сказаний у эвенков складывается в строгой последовательности. Нимнгакалан начинается с появления Срединного мира – «традиционное вступление-зачин; рождение, первый этап жизни главного героя; поход героя, его борьба с противниками, обретение невесты (или спасение сестры, брата) и возвращение домой, завершающееся пиром» [Эвенкийские героические сказания 1990: 75]. Героические сказания тесно связаны с природой. Так как слияния человека с природой и их единство, напоминает о первоначальном месте в мире, «о самых “корнях” человеческого бытия» [Эвенкийские героические сказания 1990: 81]. Сюжеты нимнгакаланов разнообразны. «Есть сказания об одиноких героях – пеших охотников, становящихся родоначальниками эвенков; о женщинах-богатырках; о братьях-богатырях, спасающих друг друга; о брате и сестре и др.» [Эвенкийские героические сказания 1990: 81].

Николай Гермогенович Трофимов (1915-1971) – один из последних сказителей, сохранивших в памяти героический

эпос родного народа. Учителями его были сказители-сородичи из большого эвенкийского рода Буга. Когда Н.Г. Трофимову шел 10-й год, он впервые услышал нимнгакан. Его исполнял первый учитель будущего сказителя – амурский эвенк Семен Заболоцкий (из рода Буга). «Иркисмондя-богатырь» – так называлось это сказание – звучал несколько вечеров подряд. Уже при втором прослушивании мальчик мог повторить некоторые понравившиеся ему части. А во время третьего исполнения он сел поодаль от сказителя и, закрыв глаза, как бы ушел в себя, «оставив только уши», вполголоса повторил за ним весь нимнгакан «Торгандун Средней земли», и «Храбрый Содани-богатырь» [Эвенкийские героические сказания 1990: 79-80].

В 2016 году в народном фольклорном ансамбле «Эннэкэн» вместе с автором статьи и хореографом, режиссером Фаиной Валерьевной Архиповой на сцене был поставлен спектакль из нимнгакалана Николая Гермогеновича Трофимова «Дулин Буга Торгандунин – Торгандун Средней земли», где все действия происходили на родном эвенкийском языке.

Целью постановки отрывка из героического эпоса «Торгандун Средней земли» на сцене была, в первую очередь, сохранение языка и популяризация эвенкийской культуры. Каждый воспитанник ансамбля «Эннэкэн» выучивал свой текст под чутким руководством человека, который говорил на родном языке. Самым интересным явлением этой постановки были женские образы.

У эвенков женские образы имеют огромное значение. Например, пожилые женщины в семье имеют высокое положение и авторитет. А «в фольклоре приоритет материнского рода отразился следующим образом: 1) для эвенкийских сказаний характерны образы женщин-богатырок; 2) образами женщин представлены в мифах все космогонические существа и стихии: солнце, месяц, земля, река, огонь и т.д.; 3) характерный образ хозяйки тайги в женской ипостаси встречается исключительно во всех жанрах фольклора (мифе, сказке, героическом сказании и предании); 4) в обрядах, даже охотничьих, важное место и большая роль отведены женщине; 5) одинокий эпический герой в результате своих путешествий обязательно попадает к родственникам по линии матери – чаще всего к своей тете, родной сестре матери, именно там он находит себе подругу-жену; 6) на ком должен жениться

богатырь сказаний, чаще всего указывает сама мать, брат матери, сестра или тетя по матери; 7) во многих героических сказаниях эвенков невесту брату добывает старшая сестра в бою, т.е. женитьба богатыря осуществляется в соответствии с законами материнского рода» [Эвенкийские героические сказания 1990: 25-26]. Как и описывается выше, все это указывает на то, что женщина в эвенкийском народе играет значительно важную роль, а женские образы в героических эпосах доказывают эту значимость.

В постановке были раскрыты такие женские образы, как красавица Верхнего мира Гыхантыма, которая превращалась в лебедь; огромная птица орлица – мать трехглавого орленка Верхнего мира; красавица Верхнего мира – Солкочон, которая буквально исцеляет Торгандуна, приказав богатырям Верхнего мира его воскресить: «Если умрет Торгандун, то исчезнет весь человеческий мир»; самка чирка, которая убаюкивает, стараясь успокоить годовалого ребенка Гыхантымы и Торгандуна. В этих персонажах полностью раскрывается образ эвенкийской женщины. Какая она? Она прекрасная хранительница очага; у нее неопишуемая красота, которую сравнивают с самой благовидной птицей – лебедью; она очень добрая, понимающая, которая готова исцелить даже самого плохого человека. И самое главное, эвенкийская женщина является прародительницей эвенкийского народа.

Основателем народного фольклорного ансамбля «Эннэкэн» является Альбина Владимировна Енохова (1985 г.), учитель высшей категории, отличник образования РС(Я). На сегодняшний день ансамбль выступает под руководством Фаины Валерьевны Архиповой, выпускницы АГИИК, Отличника культуры РС(Я), у которой главная задача – сохранить и популяризировать народное танцевальное искусство, создавать сценические формы на основе подлинных народных движений и ритмов. Название ансамбля с эвенкийского языка *эннэкэн* переводится как 'олененок' – детеныш священного оленя. А олененок – это символ новой жизни, наполненный радостью, искренней любовью и неиссякаемой добротой. Народный ансамбль «Эннэкэн» активно пропагандирует фольклор и культуру эвенкийского народа, чему очень рады старшее поколение, так как дети через народные песни, хороводы и постановки эпосов изучают родной язык и становятся ближе к своей культуре.

«Эннэкэн» является участником культурных программ, как V международные спортивные игры «Дети Азии», I международный телевизионный фольклорный фестиваль «Культура мира на земле Олонхо»; многократным лауреатом республиканского телевизионного конкурса «Полярная Звезда». В репертуаре ансамбля входят такие постановки, как «Глухари», «Танец соболей», «Танец мастериц», «Танец оленят», «Гуявун», «Дялан» – танец суставов, «Связь времен» – «Нить жизни», «Танец охотников», «Мы спешим как птицы» – классический танец», «Якутский приветственный», «Эвенкийские хороводные танцы», героические сказания.

Показав отрывок из героического сказания Н.Г. Трофимова «Торгандун Средней земли» на большой сцене г. Новосибирска на 65-м Международном фестивале-конкурсе детских, юношеских, молодежных, взрослых творческих коллективов и исполнителей «Адмиралтейская звезда», ансамбль стал лауреатом I степени.

Таким образом, народный ансамбль «Эннэкэн» является значимым примером популяризации и сохранения фольклорной культуры эвенков. Через репертуары «Эннэкэна» многие узнают об истории, культуре и фольклоре северного народа – эвенков, например, женские образы, которые играют очень важную роль у эвенков. Также, через знания о традициях и обычаях каждый народ может сохранить свой род, оставить после себя потомков, которые будут дальше продолжать и пропагандировать культуру и язык.

Литература

- Варламова-Кэптукэ Г.И. Эвенкийский нимнгакан: миф и героические сказания. Якутск, 2000 г. 144 с.
- Эвенкийские героические сказания/ Сост. А.Н. Мыреева. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1990. 392 с.

*НИКОЛАЕВА Розалия Николаевна,
Н.И. Харитонов – Николай Чуор аатынан
«Кыталык» КД иһинэн үлэлиир
«Талба талааннаахтар түһүлгэлэрэ»
народнай фольклорнай коллектив салайааччыта,
Ньурба улууһа, Ньурба к.*

ОЛОНХО АЛГЫСТААХ ААРТЫГЫНАН

Ньурба олонхоһут дьахталларын билиһиннэрэр олонхо аргыстаах аартыгынан айаннаатахпыт буоллун! Саха норуотун өркөн өйө, сылаас сырдык санаата, үрдүккэ, кэрэҕэ дьулуһуута, баҕарар баҕата түмүллүбүт тылынан уус-уран айымньыта олонхо бүтүн аан дойдуга аатырда, саха аатын ааттатта.

Ньурба улууһа былыр-былыргыттан устар ууну сомоҕолуур уус тыллаахтар, сээркээн сэһэнньиттэр, улуу оһуокайдьыттар, аатырбыт олонхоһуттар төрөөн-үөскээн, дьон-норуот өйүгэр-санаатыгар инэн хаалбыттар. Ол курдук, И.П. Догоюков – Доҕойук Уола XIX-с үйэ бүтүүтэ – XX үйэ саҕалананыта Бүлүү сүннүүгэр тэннээҕин булбакка аатырбыта. И.М. Харитонов – Саахардаах Дьуона, В.Д. Егоров – Айах Баһылай, Н.Г. Тагров, Г.В. Дуяков уо.д.а. XX-с үйэҕэ олонхоһут, ырыаһыт быһыытынан кизньник биллибиттэрэ. Онтон кэнники кэминээҕи олонхоһуттарынан С.С. Егоров – Оһоокой Сэмэни, Н.Ф. Осипов – Чоомууту, В.И. Иванов – Чиллэ Баһылайы ааттыахха сөп.

2011 сыллаахха «Ньурба оройуонун культуратын сайдыытын онкуллара» диэн быыстапка-дьаарбанкаҕа кыттан, олонхоҕо аналлаах «Ыра санаа ыллыгынан» бырайыагы көмүскээн, 1 миэстэ буолбуппут, ол проегы салгыы культура министерствотын граныгар ыытан 100 000 солк. ылбыппыт. Бу проект чэрчитинэн Гуманитарнай чинчийии уонна аҕыйах ахсааннаах хотугу норуоттар проблемаларын институтун саха фольклорун секторын научнай үлэһитин Дмитриева-Кузьмина Айталига Ахметовналыын биир сүбэнэн үлэлээбиппит. Инники өттүгэр Ньурба оройуонугар элбэх олонхоһут түөлбэлээн үөскээн ааспыттарын, сурукка-бичиккэ тиһиллибиттэрин, үөрэтиллибиттэрин учуоттаан, кинилэр ааттарын үйэтитэр сыаллаах «Алгыстаах Айыы аартыгынан» диэн кинигэни таһаарбыппыт. Үлэбитин саҕалыырбытыгар Н.Т. Степанов онорбут 89 олонхоһут анкетата биһиэхэ суолдьут сулус буолбута. Ол курдук нэһиликтэринэн сылдьан,

испийнхэкэ баар олонхоуттары ыйыталаһан, өссө атын 24 олонголообут дьону эбии туоһулаһан булан, чугас дьонноруттан ахты суруйтаран ылан, хаартыскаларын хомуйан, ахтыыларын бэчээттээбиппит.

Ахтыылары ааҕа олордохпутуна, эр дьон олонхоуттар быыстарыттан, аҕыйах да буоллаллар олус интэриэһинэй олонхоут дьахталлар тахсан кэлбиттэрэ. Олонхоут Иванов Василий Иванович – Чиллэ Баһылай ахтыытыгар Хорула Чиллэтигэр Быттыай кэргэнэ Даарыйа диэн олонхоут дьахтар олорон ааспытын туһунан суруйбутун кэпсиим. Даарыйа эмээхсин хас сыллаахха төрөөбүтэ биллибэт. Быттыайдыын хас да оҕоломмуттар. Олорор сириттэн тэлэһийбэтэр да, Чиллэ түбэтин иһигэр олонхолуур эбит. Ол курдук Туора үрэххэ Толлойолорго, Дэлбиргэҕэ Тоомпоолорго, Соттойоҕо Талланнарга уонна Чиллэ иһигэр ыңырыкка сылдьан олонхолуура үһү. Олонхотун аата «Кыырыктаах үнүү кымныылаах, кындыа хааннаах, кыһыл тураҕас аттаах Кыыс Мулгун бухатыыр» диэн эбит. Кырдыаҕас Даарыйа туһунан өссө манныгы уос номоҕо онгостон кэпсииллэрин, ырыа гынан ыллыылларын Баһылай өйдөөн хаалбыт. Даарыйа эдэригэр Быттыайынаан олорон, биир киһини таптаабыт. Кэргэнин, оҕолорун утуталаан баран, Чиллэҕэ Дьяархан күөлүгэр түһэр кыра үрэххэ тапталлааҕын көрсө барар эбит. Ол үрэҕи билигин Даарыйа үрэҕэ диэн ааттыыллар. Даарыйа сарсыарданан кэргэнэ утуйа сыттаҕына, ардыгар уһуктубутун кэннэ тийээн кэлэр эбит. Кэргэнэ кыыһырдаҕына киһин, хата, ырыа ыллаан уоскутар эбит, оччоҕо кэргэнэ уоскуйан хаалар эбит [1]:

Быттыайдыыр доҕоруом,
Хоргута, хомойо санаама.
Сүрэхийим сөбүлээхтиир
Булаанкыйа Быттыайын.
Быттыайдыыр доҕоруом,
Күнүүлээн, кыыһыран, тымтан
Кэнчээрилиир ыччаккар
Кэнчиэниги охсума.
Быттыайдыыр доҕоруом,
Кыыһырсыбакка-этиспэккэ
Оҕолорбут тустарыгар
Иллээхтик олоруох.

Онтон салгыы Таркаайы нэһилиэгин олохтооҕо СӨ культууратын туйгуна, Моргусова Ирина Ивановна ахтыытын

ааҕабыт. Норуот дэгиттэр талааннааҕа Егоров Семен Степанович – Оһооккой Сэмэн Мэппэгэр түбэтигэр Кырыкаан диэн төгүрүк алааска Степан Иванович уонна Анна Львовна Егоровтар диэн ыалга бастакы оҕонон күн сириҥ көрбүт. Даарыйа эмээхсин кини дьонугар хоно сытан олонхолуурун, бараммат элбэх сэхэннэрин, олонхотун тылын ууһун, ырыатын-тойугун, чабырҕахтарын истэ улааппыт. Онон Семен Егоров айар талаана арылларыгар Даарыйа олонхолоро олук буолбуттара саарбаҕа суох.

Хаһаайыстыбаннай кинигэҕэ Семенова Дария Николаевна 1874 сыллаахха төрөөбүт, иитиэйэх уола Семенов Роман Николаевич 1922 сыллаах төрүүх диэн суруллубут. Мэппэгэр түбэтигэр Мочоокко диэн алааска Солуой Ньюкулай диэн киһи олоҕорбут. Кини Алданынан, Бодойбонон, Өлүөхүмэнэн айанныы сылдьан, Өлүөхүмэттэн илдьэ кэлбит.

Даарыйа олонхотун истээри, ыраахтан-чугастан дьон мустар эбит. Кинилэр биир баайы бурдук, кээһи чэй кээһилээх кэлэн, кини кэрэ куолаһын, этэн-тыынан субурутан, олонхо дьонун-сэргэтин, сириҥ дойдутун хоһуйар уус-уран тылын умсугуйан туран истэллэрэ диэн кэпсииллэр кырдыаҕастар. Даарыйа 39 олонхону билэр: «Күн Дьөһүөлдүт бухатыыр», «Бүгүйдээн бөҕө», «Уол бухатыыр», «Модьу оҕо Мородоһо бухатыыр» у.д.а. Ол олонхолорун уларыта сылдьан олонхолуур эбит.

Олонхоһут Даарыйа сөбүлээбэтэҕинэ үгэ-хоһоон тылынан хоһуйар, онтон ийдэҕинэ кизэһэ аайы бүппэт остуоруйалары, номохтору кэпсээн унаарытар эбит. Атын сиртэн кэлбит буолан, билиитэ-көрүүтэ кизгин иһин олохтоохтор сүрдээҕин убаастыыллар үһү. Кини 96 сааһыгар Таркаайы нэһилиэгэр иитиэйэх уолугар Роман Николаевичка олорон, ыалдьан өлбүт. Ытык кырдыаҕас, ийэ олонхоһут Семенова Дарья Николаевна тэннээҕэ суох талаан, аата-суола сүппэккэ XXI үйэҕэ тийиэн кэллэҕэ [Алгыстаах Айыы аартыгынан 2012: 85-86].

Иванов Василий Иванович ийэтэ Иннокентьева Анна Васильевна, эһэм Степанов Василий Степанович эдьийэ Степанова Анастасия Степановна олонхоһут эбит. Кини Кинкинээн уола Самнакый Ыстапаан кыыһа, эһэтин бииргэ төрөөбүт эдьийэ 1887 сыллаахха төрөөбүт. Кириллин Акимна – Чуручуок Акыымна сүктэн тахсан Чиллэҕэ олохсуйбут.

Настаа саас кулун тутар ыйга ылаангы, сырдык күннэр

буоллахтарына, маҥан атын сыарҕалаан көлүнэн айаҥна турунар эбит. Ол курдук айаҥнаан, Таҥарыманан, Сэттэ Элгээнинэн, Кугас олоҕунан Үөдэйгэ, Хаҥаласка тийэрэ үһү. Хонук сириҥ аайы ыалларга олонхолоуу-олонхолоуу салгыы айаҥна турунар эбит. Толорор олонхотун аата «Харалдьыктан көппүт хара улар курдук хара тураҕас аттаах Хаардыт Бэргэн». Төннөрүгэр олонхолообутун иһин аһылык биэрэллэрин сыарҕа мунунан тиэнэн, бэйэтэ атын ыҥырданан миинэн кэлэр эбит. Ол иһин атын ыҥырын сыарҕатыгар тиэнэ сылдьара дииллэрэ.

Эдьийэ Настаа биир кыыстааҕа Үөдэй нэһилиэгэр Ньюрук Дьарааһыныгар кэргэн тахсан, биир уол оҕоломмуттар. Ол кыыс олох эдэр сааһыгар ыалдьан, олохтон барбыт. Оҕото эмиэ туораабыт. Онон эдьийэ аймахтарыттан уоллаах кыыһы ииттибиттэр. Уоллара Сэмэн кэргэннэнэн уоллаах кыыс оҕоломмуттар. Онтон кыыстара Мотуруона Кононов Фома Кононовичка кэргэн тахсан биэс оҕоломмуттар: Георгий, Николай, Василий, Марфа уонна Валерий. Баһылай эдьийин уола Сэмэн Аҕа дойду сэриитигэр Сталинград куорат көмүскэлигэр геройдуу охтубут. Аҕалара Акыым уолун кэнниттэн уһаабатах. Онтон Настаа быраатын Баһылайдааҕы: «Бэйэ-бэйэбитин өйөһөн, көмөлөсүһөн бииргэ олуруоҕун» – диэн көһөрөн таһааран, Баһылай ийэтэ Аананы уонна эдьийин Маайаны иитиспит өгөлөөх. Аны бииргэ төрөөбүт балта Дьэлиэнэ кыыһа Маарыйа Бодох түбэтигэр тулаайах хаалан, быстараары гыммытын иитэн, киһи-хара гыммыт улахан үтүөлээх.

Настаа олонхолоурун таһынан, туос иһит эгэлгэтин тигэр уран тарбахтаах уус эбит. Сэрии саҕана аны сорсуннаах булчут быһыытынан аатырбыт. Ону Саха АССР Үрдүкү сэбиэтин президиумун бэрэссэдээтэлин Бочуотунай грамотата туоһулуур. Итини сэргэ уон тыһыынча харчынан бириэмийэ-лэммит эбит. Ити курдук бэйэлэрин кэмнэригэр бэрт интэриэһинэй дьылҕалаах, муударай өйдөөх-санаалаах, дэгиттэр талааннаах саха олонхотун дьахталлара төрөөн-үөскээн, ыллаан-туойан ааспыттар эбит [Алгыстаах Айыы аартыгынан 2012].

Ытык ыһыахтарбытыгар үгэс быһыытынан ытыллар олонхону толорооччулар күрэхтэриттэн: Мирослава Иванова, Александра Догучева, олонхону этитэн толорооччулар: Галина Гурьева уонна эдэр Анастасия Ушканова тахсыбыттара.

Олортон Догоева Александра Васильевнаны билиһин-нэриим. Кини 1948 сыллаахха Үөһээ-Бүлүү Оҥхойугар төрөөбүтэ, онтон кини кыра сааһыгар Мэйиккэ Мария Петровна Степанова уонна Василий Федотович Догуев дьиэ кэргэнигэр иитиллибитэ. Нулевой кылааска үөрэнэ кирибитигэр учуутала ыллатаары гыммытыгар, биир да ырыаны билбэт буолан, тойугунан дьиэ кэргэнин хохуйан туойбут, учуутала сөҕөн, кыыс ийэтигэр кэпсээбит: «Кыыһыҥ улааттаҕына артыыска буолара буолуо», – диэбит. Дойдугар сценаттан түспэт ырыаһыт, чуор куоластаах тойуксут бэрдэ буола сылдьан, 1999 сыллаахха Ньурбаҕа көһөн кэлэн олохсуйбуттар. Бастаан Антоновкаҕа «Кылыһах» НФК-ҕа ыллаан-туойан иһэн, Убайаанҥа олохсуйаннар, «Кыталык» КД иһинэн үлэлиир «Талба талааннаахтар түһүлгэлэрэ» НФК актыыбынай кыттыылааҕа буолар. Онно дэгиттэр талааннаах Александра Васильевна араас күрэхтэргэ кыттан кыайыылаах тахсар. Ол курдук Платон Алексеевич Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхотугар сырдык уобарастар күрэхтэригэр 1 миэстэ. М.Н. Петрова – Тойуктаах Марыына бириһин кыайыылааҕа, Олонхо ыһыаҕар «Кыһыл көмүс кытаах» олонхоһуттар бэлиэлэрин туппута. Сылын аайы ытыллар Өрөспүүбүлүкэтээҕи Олонхо ыһыахтарыгар кыттар, Бүлүү улууһугар ытыллыбыт олонхоһуттар күрэхтэригэр «Түөлбэ олонхоһута» номинацияны ылбыта, 2017 сыллаахха «СӨ олонхоһуттарын ассоциациятын чилиэнэ» знагынан наҕараадаламмыта. Кини саха кылыһахтаах ырыатын-тойугун, олонхотун Санкт-Петербург, Москва, Казань куораттарынан «Талба талааннаахтар түһүлгэлэрэ» народной фольклорнай коллективы кытта сылдьан билиһин-нэрбитэ, көрөөччүлэр уонна дьүүллүүр сүбэ биһирэбилин ылбыта. Кини толорор репертуарыгар Г. Дуяков «Кыыс Дьуурайа бухатыыр», В.И. Иванов – Чиллэ Баһылай «Хорула Боотур», «Күн Күбээдэ бухатыыр» олонхолоро кириэрлэр.

Үгэс быһыытынан ытыллар олонхону толорооччулар күрэхтэриттэн «Олонхо дойдутун оҕотобун», «Удьуорбутун утумнаан», «Айар куттаах төрүт дорҕоон» күрэхтэргэ элбэх оҕо, ыччат кыттан кэллилэр. Бу ытыллар күрэхтэр түмүктэрин анализтаан көрдөххө, оҕо эрэ барыта олонхоһут буолбат эбит, удьуор утумунан ситимнээх оҕо ордук умсугуйан, дьаныһан туран, сөбүлүүр дьарык оҕостон олонхолуур эбит. Ол курдук удьуор утумнаах, айылҕаттан талааннаах

кыргыттарбыт: Айаана Антонова, Айна Семенова, Сайаана Иванова кыра эрдэхтэриттэн олонхону толорон, культура идэтин баһылаан, билигин да дьон биһирэбилин ыла, оҕолору уһуяа сылдыбалларыттан үөрэбит.

Антонова Айаана Владимировна ыам ыйын 8 күнүгэр 1994 сыллаахха Күндээдэҕэ төрөөбүтэ. Олох кыра сааһыттан сытыы-хотуу, ыллыыр, хоһоону начаас өйүгэр тутарын иһин, күн күбэй ийэтэ – Антонова Александра Ивановна кыыһын олонхоҕо дьарыктаабыт. Онон Айаана бастакы уһуяаччытынан ийэтин киэн тутта ааттыыр. Александра Ивановна учуутал идэлээх, художественнай самодеятельность биир актыбынай кыттыылааҕа. Кыысчаана 3 кылааска үөрэнэ сырыттаҕына, оройуоннай күрэххэ кыайан, аны Горнай улуунун Сыдыбылыгар олонхону толорооччулар республиканскай күрэхтэригэр баран ситиһиилээхтик кыттан, онтон кынаттанан, аартыктара арыллан, бииртэн биир ситиһиилэр кэлэн испиттэрэ. Айаананы кулуупка фольклорга анал идэлээх эдэр дэгиттэр талааннаах уһуяаччы Кучурова Таисия Аркадьевна салгыы олонхоҕо дьарыктаабыта. Айаана олонхону бастың толорооччу эрэ буолбакка, НПК-ҕа кыттан, мини олонхону научнайдык ырытыыга, үөрэтиигэ эмие ситиһиилэрдээх. Оскуоланы бүтэрэн баран, Арктикатааҕы государственнай культура уонна искусство институтун ситиһиилээхтик бүтэрбитэ. Толорор олонхолоро: Күннүк Уурастыырап «Нуоҕалдьын кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма бухатыыр», С. Васильев – Бороҕоонускай «Эрчимэн Бэргэн», Платон Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур», Г. Дуяков «Кыыс Дьуурайа бухатыыр». Айаана Владимировна үөрэҕин бүтэрэн кэлиэбиттэн Н.И. Харитонов – Николай Чуор аатынан «Кыталык» культура дыбарыаһыгар «Ньурбачаан» оҕо народнай фольклорнай коллективын салайааччытынан ситиһиилээхтик үлэли сылдыар.

Иванова-Семенова Сайаана Васильевна тохсунньу 8 күнүгэр 2001 сыллаахха Күндээдэ нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 2011 сыллаахтан олонхону бэркэ сэнээрбитин иһин, ийэтэ Романова Акулина Николаевна үөрэтиитинэн саҕалаабыта. Онон Сайаана бастакы уһуяаччытынан чугас киһитин ийэтин ааттыыр. Ньурбаҕа ытыллыбыт Олонхо ыһыаҕар олонхону толорооччулар күрэстэригэр аан бастаан, П. Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхотун толорон кыттыбыта, дьон сэнээриитин ылбыта. Онон ыла эдэр эрчимнээх үлэһит

Иванов Константин Николаевич уһуйуутунан 2012-13 сс. олонхонон дьаныардаахтык дьарыктанан барбыта. Уһу-йааччытын кѳүлээһининэн элбэх олонхо, оһуокай күрэхтэригэр ситиһиилээхтик кыттыбыта. 2017 сыллаахха Бүлүүгэ ытыллыбыт Олонхо ыһыаһар оһуокай күрэхтэр оһолорго Гран-при буолан, Сочи куоракка сынньанар путевканын наһараадаламмыта. Оскулатын 2018 сыллаахха бүтэрээт Дьокуускайдааһы М.Н. Жирков аатынан Музыкальной колледж фольклор отделениетыгар үөрэххэ кирибитэ. Бу үөрэнэр сылларыгар кини олонхону өссө дириһтик, хорутуулаахтык үөрэтэн, быйыл кыһыл дипломуна үөрэхтэри бүтэрэн, төрөөбүт Күндээдэтигэр «Туску» норуот айымньытын дьиэтигэр «Кыһыһах» ансаамбыл салайааччытынан үлэлиир. Репертуура: П. Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта», П. Ядрихинскай «Тойон Дьөлүүт бухатыыр», П. Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур», С. Васильев – Бороһоонускай «Мѳүрүүр Бѳѳ», В. Иванов – Чиллэ Баһылай «Хорула Боотур».

Айна Николаевна Семенова 1995 сыллаахха балаһан ыйын 4 күнүгэр Сүлэ нэһилиэгэр элбэх оһолоох дьиэ кэргэнгэ төрөөбүтэ. Ийэлээх аһата иккиэн нэһилиэк олоһор актыбынайдык кыттар буолан, оһолорун дьѳурдарын көрөн, эмиэ сиртэ сылдьан кытыннарар этилэр. Эһэлэрэ Николай Семенов – Тонсуу Ньукулай оройуонна биллэр тойуксут, алгысчыт, оһуокайдыт этэ. Айна детсадка сылдьан ырыа ыллан чоргуйарын истэн эһэтэ үөрэ санаабыта мээне буолбатаһа. Кыысчаан Ньурбаһа ыһыахха кирирдэһинэ, араһа олонхону наһаа сѳбүлээн истэрэ: «Ити оһолор курдук олонхолообут киһи!» – дииэн баһарар эбит. Онон олонхоһо бастакы уһуяаччыта ийэтэ – Семенова Оксана Григорьевна дьарыктаан, Айна оройуон күрэхтэригэр ситиһиилээхтик кыттан барар. Онтон саһыллан, салгыы норуот талба талааннаахтара Сухаринова Валентина Егоровна уонна Абрамова Дария Семеновна такайыларынан, ыллыктаах сүбэлэринэн салгыы сайдар, Олонхо ыһыахтарынан сылдьан күрэхтэргэ ситиһиилээхтик кыттар. 2011 сыллаахха Кытайга ытыллыбыт «Жемчужина Востока» норуоттар икки ардыларынааһы фольклорнай фестивалга кыттан, 1 степеннээх лауреат аатын ылан, үөрэн-көтөн, кынаттанан кэлбитэ. Оскуоланы бүтэрэн баран 2013 сыллаахха Дьокуускайдааһы культура уонна искусство колледжыгар

төрүт култуура салаатыгар үөрэнэ кирибитэ. Үөрэжин бүтэрэн баран 2017-18 сс. Усуйаана улуухугар Казачье нэһилиэгэр баран үлэлээбитэ. Онтон билигин дойдутугар кэлэн олохсуйан, Ньурбатаағы оҕо искусство оскуолатын фольклор кылааһыгар уһуяаччынан үлэлиир. Репертуура: С.С. Егоров «Күн Тэгиэримэ бухатыыр», В. Иванов – Чиллэ Баһылай «Хорула Боотур», Г. Дуяков «Кыыс Дьуурайа бухатыыр».

2019 с. сэтинньи ыйга Казань куоракка ытыллыбыт «Казанские узоры» диэн норуоттар икки ардыларынаағы фестивалларыгар Г. Дуяков «Кыыс Дьуурайа бухатыыр» олонхону спектакль быһытынан көрдөрөн, «Талба талааннаахтар түһүлгэлэрэ» народной фольклорнай коллектив Гран-при буолан, үөрэн-көтөн Москваға кэлэн, аны «Живая традиция» диэн Бүтүн Россиятаағы фольклорнай форумна ынгырыы быһытынан кыттан, тэрийээччилэр, көрөөччүлэр биһирэбиллэрин ылан, саха олонхотун киэн арангаға таһааран кэлбиппит. Онно аҕам саастаах олонхону толорооччу Догужева Александра Васильевна кыттыбыта, онтон эдэр олонхоһуппут Айаана Антонова кылаабынай оруолу Кыыс Дьуурайа бухатыыры олус ситиһиилээхтик оонньообута. Олонхо спектакли СӨ культууратын туйгуна, искусствоведение билимин кандидата Е.Р. Степанова туруорбута.

Онон, кыратык да буоллар, Олонхо кэрэ эйгэтигэр сыстыбыппыттан, Ньурба олонхоһуттарын ааттарын таһаарыыга уонна үйэтиитигэ үлэлэспипиттэн сүрдээжин астынабын уонна киэн туттабын.

Түмүкпэр, улуу олонхобут алгыстаах аартыгынан айаннаан, XXI-с үйэ боруогун атыллаан кэлбит ыһыахпыт төрүт үгэстэрэ уонна олонхоһут удьуора утумнана турарын түстүүр ытык түһүлгэлэр кэнээн истиннэр диэн этиэхпин баҕарабын.

Литература

- Алгыстаах Айыы аартыгынан: ыйынньыктар, ахтыылар. Якутск: Бичик, 2012. 160 с.

*НИКОНОВА Арианна,
Борофон орто оскулатын үөрэнээччитэ,
Булун улууһа, Намы*

П.П. ЯДРИХИНСКОЙ «ДЬЫРЫБЫНА ДЬЫРЫЛЫАТТА» ОЛОНХОТУГАР УБАЙ-БАЛТЫ СЫҢЫАНА

Прокопий Прокопьевич Ядрихинской «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхото 1970 с. кини тылыттан суруллубута. Олонхотун тыла-өһө толорооччу хайдах сангарарынан кубулутуллубакка сурукка түһэриллиттэ. Чинчийэр үлэбитигэр биһиги айымньыга балты уонна убай сыһыанын олонхо хаамыытын устатыгар хайдах быһыылаахтык арыллыбытын көрдүбүт. Олонхо дойдутугар, биһиги билэрбитинэн, саамай биллэр балты-убай сыһыана Айталы Куо уонна Дьулуруйар Ньургун Боотур икки ардыгар көстөр. Онно Ньургун Боотур Айталы Куону Тимир Ыйыста Хараттан быһыны барар.

Үлэбитин үс чааска араардыбыт:

1. Дьырыбына Дьырылыатта уонна Тойон Дьөллүүт төрөөһүннэрэ. Оҕолорулааталлара;

2. Тойон Дьөллүүт сүтүүтэ. Дьырыбына Дьырылыатта бухатыыр буолуута;

3. Дьырыбына Дьырылыатта убайын быһааһына.

Аан дойду аҕата буолбут Арылы Тойон оҕонньор, Сир сибиир ийэтэ буолбут Кэрэмэс Хотун оҕо уруу дьолуттан олох маттыбыт диэннэр, олус хоргутан-хомойон, мунчаарар буолбуттар. Ол эрэн Кэрэмэс Хотун аҕыс уон сааһыгар Дьылҕа хаан уол оҕону төрөтөр. Оҕонньордоох эмээхсин уолларын Чуучугур чуоҕур аттаах, Дьороҕоно сото Тойон Дьөллүүт диэн аттабыттар. Уолу төрөөбүтүн кэннэ Кэрэмэс Хотун эмиэ ыараабыт. Айыы Нуоралдьын кэлэн Кэрэмэс Хотун кыыс оҕолоноору сылдыарын этэр. Иэйэхсит Хотун Арылы Тойонго уонна Кэрэмэс Хотунна араҕас маҕан халлаантан илэ-боло айыллан түспүт, тыллаах-өстөөх Дьыллыа маҕан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта диэн кыыс оҕону бэлэхтиир.

Олонхоҕо убайдыы балты хайдах улааппыттарын көрүүххэйин. Олонхо олонхо курдук, омоннаах соҕус буолла. Бу оҕолор үс хонон үстээх буолбуттар, өнгөрсүйэн үүммүттэр. Кыыс оҕо убайыныын толоонго киирэннэр тула сүүрэн сырыстахтарына тулуппат буолан истэ. Хабылыктыы

оонньууларыгар хапсаҕайа биллибит. Маһы-оту былдьас-тахтарына, харса суох батарыта харбаан, кыайа-хойо туура тутар, харбаабытын хайа харбыыр. Олонхоһут манна балтыта убайыттан күүстээҕин көрдөрө сатаабыт. Суруйааччы оҕолору куоталаһан улааппыттарын ойуулуур. Уоллаах кыыс оҕолоро эрбии тийһин курдук улаатан истилэр. Сыһыы аайы сырсан, хонуу аайы куоталаһан, күөлэһийэ оонньоон, күнү быһа көрүлээн, көччүйэр буоллулар. Ол эрэн манна суруйааччы уол уонна кыыс ийтиилэрин уратыларын көрдөрөн эбэн кулар: «Уол чаачар саанан оонньоон саатыыр идэлэннэ, кыыс оҕо кыптыыйынан кыраһыыннаан, кыра ийи кыайа-хойо тутан кыһалҕатыҕат буоллулар». Убайа улаатан, сириҥ сибиирин кэрийэр. Биир күн Сорул Боллур уол кэлэн Тойон Дьөлүүттэн көрдөһөр, Сыралыма Куону Муус будулҕан дойду иччитэ Тимир Чохчордоон обургу уоран илдьэ барбыт. Тойон Дьөлүүт күн өркөн дьонугар akkaастыа дуу, амарах санаалаах боотур буолан биэрэр. Ол эрэн бухатыыры айаннаан истэҕинэ туос холомонҕо Уйуллаан Куо диэн абаһы кыһа кубулуйан боотуру албыннаан балыйан кээһэр. Ол курдук Тойон Дьөлүүтү аллараа дойдуга илдьэ бараллар.

Дьырыбына Дьырылыатта убайын аналлаах атын булан куһаҕан буолбутун таайар. Манна суруйааччы Дьырыбына Дьырылыатта убайа сүппүтүттэн сылтаан күүһэ арылларын көрдөрөр. «Саныыр санаата сайгыйда, өйдүүр өйө өрүкүйдэ. Турар сириттэн тоҕустуу саһаан сири тоҕуста буурдаталаан кэлэн, күндэлэс күүлэтигэр аҕыс уолан киһи аҕыс күн устата аарыктаах лип-хаан халҕанын арыһа баттаата». Онуоха ийэлээх аҕата куттаммыттар. Саллар саастарын тухары маннык ньиргиэрдээх ыалдьыт кинилэргэ сылдыбатах. Өрүһары көрө түспүттэрэ бэйэлээтэр бэйэлэрин кыыстара Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр дьиэтигэр киирэн дьондохуйан турар эбит. Ийэлээх аҕатыттан алгыс ылан, убайын Тойон Дьөлүүтү быһыһы барарга турунар. «Тойон убайыкам соноҕоһо, аналлаах ата, миинэр мингэтэ халын тириитэ хайдан кэлбит. Тойон убайбын туора улуус торҕотторо чокуйан умсардылар быһыылаах, өлөрөн өһөгөйдөөтүлэр быһыылаах. Дьэ, ол иһин кини ир суолун ирдээн ириэнэҕэр тийээн игниэм, тор суолун тордоон тонугар тийээн чугуйуом!» Бастагы чааһыгар убайа боотур буолуута көстөр буоллаҕына, бу чааһыгар балтыта боотур буолуута, ампаартан охсуһууга кэтэр таһаһын таһнара көстөр.

Үлэбит үһүс чааһыгар Дьырыбына Дьырылыатта убайын көрдүү Аллараа дойду абааһыларын кытта охсуһар. Ол курдук бу дойдуга эмиэ билэрбит курдук уруу-аймах бөҕө. Убай-балты сыһыана эмиэ көстөр. Обот Хобочой удаҕан абааһы кыһа Дьырыбына Дьырылыаттаҕа убайын эрэйдээбитин кэпсиир: «Тойон ахан убайгын сордоох суолун сонордоон тобулу суоруйбуккун тобуктатан чокуйуом». Тойон Убайыгар онус ойох оноро сатыыр. Ол эрэн Дьырыбына Дьырылыатта хара күүһү кыайар. Убайын ханна кистии сыталларын билэр. Будулҕаннаах байҕал тоҕус мэнгэник чохчуругар түүнүктээх түрмэҕэ хаайылла сытар эбит. Убайа ханна баарын билээт, Дьырыбына Дьырылыатта хаан үнүүтүн өрө туппутунан тус хоту диэки барар. Ол баран истэҕинэ Обот Хобочой убайа Тимир Чохчордоон обургу хара былыт буолан иһэр эбит. «Туһааннаах тойон убайбын Дьороҕоно сото Тойон Дьөллүүт бухатыры куотар кубулҕаккытынан орто дойдуттан уйуһуппут, төрөөбүт сириттэн тэлэһиппит буордаах бугул саҕа буруйгутун муунталы буулаҕалаан буллум, анаан адаҕыйдым», – диэн Дьырыбына Дьырылыатта этэр. Ол эрэн Обот Хобочой балтын эмиэ иэстэһээри баҕа баһаам. Онон, манна биһиги абааһы убайын уонна айыы балтын охсуһууларын көрөбүт. Олонхо олонхо курдук сырдык хаһан баҕарар хоторун көрдөрө Айыы балта Обот Хобочойу өлөрөн кээһэр. «Обот Хобочой удаҕан оҕуруктаах албаһынан Тойон Дьөллүүт убайбын кулумньулаах кубулҕатынан уоран-талаан ылан орто дойдуттан уйуһуппут, сордоох суолун сонордооммун сулбуччу соруктаах кэллим. Идэмэрдээх биистэрин субай хааннарынан тубараабыт дьуолкалары сууйдум, хамсыктаах түөкүтэр хара тыыннарынан хатыраабыт хайгыалары аҕаатым». Ити кэнниттэн Дьырыбына Дьырылыатта бухатыыр өстөөхтөрү өһөрөн Тойон убайын Туруук таас хайаҕа көрдүү барар. Тийибитэ Убайын уңуоҕа күөрэ даккы буолбут, илиилээх атаҕа эпсэри тардыллан хамса умнаһын курдук аһурук ситиминэн чороччу кэлгиллибит эбит. Балта уңуохтири көрүнгэммит убайын уон бабыа тарбахтарынан төбөтүн түһэҕэр өйүү тутан, алыптаах тыл албаһынан арааратардыалаан кэбиһэр. Убайын өнгөйөн көрбүтэ айыы тыргыл тыына быстара тыһы кыл саҕа хаалбыт. Дьырыбына Дьырылыатта убайыгар уонна ол хаайыыга кинини кытта бииргэ сытар Сыралыма Куону быһыыр. Дьөһөгөй Айыы көмөлөһөн уоллаах кыыс чөллөрүгэр түһэллэр. «Күндү

убайым, күн дьүөгэм дьолгутун тосхойдум, айыы сиригэр аҕаллым. Алаһа дьиэни баһылыктаан аал уоту оттун, кэскиллээбит ыччаттаргыт ийэ ууһа буолан тэнийдиннэр», – диэн кыыс убайдаах кийиитигэр алгыс тылын аныыр уонна кыыс дойдутугар атаарар. Убайа Тойон Дьөллүүт балтытыгар тыллара: «Күн дойдутугар көтүппүт, дьоллоох олоххо тускулаабыт дьоһуннаах дьолгунан, күндү балтым-күн бөбөбэйим. Өрүүтүн даҕаны өлөн эрэри өрүһүй, хаһан даҕаны хаалан эрэри хаалларыма. Айыы хаан аймаҕар, албан аатын албаннын, күн улууһугар көмүскэллээх солон үөдүйдүн».

Бу олонхону ааҕа туран, хара маннайгыттан убайдаах балыс диринг сыһыаннарыгар харах бырабыллар. Дьырыбына Дьырылыатта бухатыыр буолбутугар убайа Тойон Дьөллүүт улахан оруоллаах. Кинилэр кыраларыттан бииргэ улаатан, куоталаһан, балты уонна убаай буолан алтыһан олонхо хаамытын устун тухары сылаас сыһыаннарынан салайтара бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөһөллөрүн суруйааччы көрдөрбүт.

Литература

- Ядрихинской П.П. – Бэдьээлэ. Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр: олонхо. Дьокуускай: Бичик, 2012. 224 с.

*ОРОСИНА Надежда Анатольевна,
кандидат филологических наук,
научный сотрудник отдела фольклора
и литературы ИГиПМНС СО РАН,
г. Якутск*

МОТИВ НЕБЕСНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ТЕКСТАХ ОЛОНХО О НЮРГУНАХ

Тексты олонхо о богатырях Нюргунах широко распространены в якутской эпической традиции. Своеобразие и трансформация каждого варианта в том или ином ареальном распространении зависит от специфики локальной традиции, сказительского мастерства, мнемотехники, уклада жизни, времени, ситуации и других факторов.

В рассмотренных нами текстах богатыри Нюргуны имеют

следующие происхождения: небесное (НБС 1⁸, НБС 2⁹, НБС 3¹⁰), божественное (ТН 1¹¹), земное (НБ¹², КН¹³). Также имеются тексты, где герой живет в Среднем мире, но в ходе повествования выясняется небесное происхождение: «Иэйиэхситим итэбэллээх сиэнэ, / Айыһытым тапталлаах сығана, / Орто дойду дуолан дулағыта, / Дьулуруйан үөскээбит / Тойон Ньургун бухатыыр» (ТН 2¹⁴); «Ыраахтан ыйаахтаах, / Улахантан онгоһуулаах, / Хараҥа халлаан урдуһа / Хара дьоруо аттаах / Хара Ньургун бухатыыр» (ХН¹⁵). Как видно, богатыри Нюргуны в большинстве текстов имеют небесное происхождение, что означает тесную связь с божествами и предназначение стать защитником племени айыы аймага.

Мотив небесного происхождения героя является одним из характерных особенностей текстов олонхо о богатырях Нюргунах. Он не только демонстрирует архаичность и содержательность сюжетной структуры текста, но и играет немаловажную роль в формировании системы мифологических персонажей. Наличие небесного происхождения в эпической биографии героя свидетельствует о высокой значимости миссии богатыря Нюргуна в Среднем мире. Только такого рода «небесные/божественные» богатыри могут стать защитниками племени «с высоким чувством ответственности за безопасность жизни своих соплеменников» [Емельянов 2000: 183]. Е.М. Мелетинским использованы понятия «бог-богатырь, бог-воин, культурный герой богатырской формации, который защищает истинные человеческие существа от существ не человеческих», к последнему он относит как раз Нюргун Боотура [Мелетинский 2019: 63-64]. Исходя из его образа, Н.В. Емельяновым систематизирован тип героя – защитника племени [Оросина 2023: 71].

Одним из формирующихся мотивов, указывающих на

Исследование выполнено с использованием научного оборудования ЦКП ФИЦ ЯНЦ СО РАН в рамках реализации мероприятий по гранту № 13.ЦКП.21.0016

⁸ «Нюргун Боотур Стремительный» К.Г. Оросина, зап. в 1895 г.

⁹ «Нюргун Боотур Стремительный» Н.Я. Татарина, зап. в 1940 г.

¹⁰ «Нюргун Боотур Стремительный» Г.Е. Слободчикова-Тэлээркэ, зап. в 1941 г.

¹¹ «Тойон Нюргун» Н.Ф. Попова, зап. в 1895 г.

¹² «Нюргун Бёгё» Н.А. Абрамова-Кынат, зап. в 1940 г.

¹³ «Кюн Нюргун» П.Н. Соловьева, зап. в 1940 г.

¹⁴ «Тойон Нюргун» И.М. Давыдова, зап. в 1940 г.

¹⁵ «Хара Нюргун» А.Н. Кривошапкина, зап. в 1940-1941 гг.

небесное происхождение, является спуск героя в Средний мир, который наблюдается не во всех текстах олонхо о Нюргунах и, по всей видимости, в поздних вариантах утерян или заменен.

Спуск героя в Средний мир. Мотив спуска героя в Средний мир обнаружен в двух текстах олонхо о богатыре Нюргун Боотуре (НБС 1, НБС 2). В олонхо НБС 3 только упоминается, что Нюргун Боотур имеет небесное происхождение, но описания как такового нет. Данный мотив можно констатировать как «пролог на небе» (по С.Ю. Неклюдову), цель которого заключается в обосновании о неземном происхождении героя. Им отмечено, что «подобная экспозиция подготавливает появление персонажа особого типа – полубога, ниспосланного в мир со специальными целями» [Неклюдов 2015: 50-51]. С точки зрения пространственных отношений, Л.Н. Семеновой отмечено, что «спуск» героя небожителями в Средний мир в сюжетах о героях-потомках божеств достаточно конкретно указывает на локальное оформление мотива происхождения богатыря и однозначно характеризует его как пространство Верхнего мира [Семенова 2006: 94].

Данный мотив можно рассматривать как характерный компонент мотива небесного происхождения героя, который фигурирует не во всех текстах и не является обязательной частью сюжетной линии. С.Ю. Неклюдовым обозначено, что «несмотря на то, что эпический сюжет тесно связан с биографией героя, не все этапы этой биографии являются равнозначными звеньями сюжетно-композиционной цепи» [Неклюдов 2015: 35].

Повествование мотива спуска в Средний мир состоит из трех частей: 1) равнодушно отношение верховных божеств на хаос и распри, творящихся в Среднем мире; 2) по указанию божеств, жители Верхнего мира собирают в путь и провожают детей с благословением в Средний мир; 3) небесный богатырь Мёлсют Бёгё (НБС 1) / Бёгюё Бёгё (НБС 2) поселяет младшего брата Нюргун Боотура и сестру Айталы Куо (НБС 1) / Айталыын Куо в Средний мир. Вместе с детьми спускается богатырский конь и боевые снаряжения Нюргун Боотура. В олонхо НБС 2 в поселении детей помимо Бёгюё Бёгё еще участвует небесная удаганка Айыы Умсуур, которая поселяет стадо скота и богатство, предназначенных для детей. В этом же олонхо Нюргун Боотур спускается без боевых снаряжений и просит быстрее доставлять их.

Мотив небесного происхождения дополняется функциями мифологических персонажей таких как небесные родственники и небесные покровители (помощники).

Небесные родственники героя. Богатыри Нюргуны – неодинокие герои, помимо того у них есть родители, братья и сестры, они также не обделены вниманием верховных божеств и в трудные моменты получают от них своевременную помощь. Так, родителями богатырей Нюргун Боотуров выступают небесные жители, а богатырь Тойон Нюргун (ТН 1) имеет божественное происхождение, он является прямым внуком божества Юрюнг Айыы Тойона и Кюн Таймарыын Хотун, сыном Кюрюё Джёсёгёй Тойона и Юрюнг Арылыа Хотун, которые помогают герою в трудные моменты. То, что богатыри Тойон Нюргун и Хара Нюргун являются потомками небожителей, выясняется в ходе действия олонхо, хотя изначально они представлены как жители Среднего мира (ТН 2, ХН).

Небесные божества через посредников всемерно помогают Нюргуну в трудных ситуациях, поэтому «он всегда ощущает близость своих божественных родственников и потому идет в бой, уверенный в их поддержке» [Емельянов 2000: 112].

Небесные покровители (помощники) героя. Во многих вариантах олонхо о Нюргунах покровительницей героя является удаганка Айыы Умсуур. По ее функциям и степени активности можно отслеживать трансформацию в сюжетной линии олонхо. Если в ранних текстах олонхо она вступает в бой с шаманкой из племени абаасы аймага, то в поздних вариантах либо выступает как целительница, либо упоминается только имя.

Одним из характерных персонажей из ряда небесных помощников выступает покровитель мужского пола Таатык Бэргэн (Кюлюк Сюёдэр), отмеченный только в олонхо «Тойон Нюргун» Н.Ф. Попова. Старик не только помогает Нюргуну советником и сопровождающим в пути на местонахождение богатыря абаасы, но охраняет жилище и местность героя при его отсутствии и в финальной части олонхо благословляет молодоженов. Он является примером небесного покровителя, оберегающего героя от начала богатырского похода до его завершения, затем доходя и до женитьбы.

Таким образом, мотив небесного происхождения в текстах олонхо о Нюргунах играет ключевую роль в развитии

сюжетно-композиционной структуры, направляет функционирование мифологических персонажей и является характерным показателем архаичности и аутентичности эпических текстов.

Литература

- Дьулуруйар Ньургун Боотур / зап. А.Е. Афанасьевым со слов Н.Я. Татарина, 1940 г. // Рукописный фонд Архива ЯНЦ СО РАН. Ф. 5. Оп. 7а. Ед. хр. 23. 256 л.
- Дьулуруйар Ньургун Боотур / зап. Д.И. Дмитриевым со слов Г.Е. Слободчикова, 1941 г. // Рукописный фонд Архива ЯНЦ СО РАН. Ф. 5. Оп. 7а. Ед. хр. 21. 302 л.
- Емельянов Н.В. Сюжеты олонхо о защитниках племени. – Новосибирск: Наука. Сиб. изд. фирма РАН, 2000. 192 с.
- Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. 2-е изд., испр. М.: РГГУ, 2019. 170 с.
- Неклюдов С.Ю. Поэтика эпического повествования: пространство и время. М.: Форум, 2015. 216 с.
- Ньургун Боотур Стремительный. Якутское олонхо / текст К.Г. Оросина; ред., пер., коммент. и вступ. ст. Г.У. Эргиса. – Якутск: Якутское кн. изд-во, 1947. 410 с.
- Оросина Н.А. Богатырь Ньургун как тип героя – защитника племени (на основе исследований Н.В. Емельянова) // Эпические традиции народов Евразии: проблемы и перспективы исследования: Сб. науч. трудов по мат. Всерос. науч. конф., посв. 100-летию со дня рождения Н.В. Емельянова (г. Якутск, 2-3 декабря 2021 г.) / [сост. А.Н. Данилова, отв. ред. Н.В. Покатилова; редкол.: Н.В. Покатилова и др.]. Якутск: Издательский дом СВФУ, 2023. С. 68-79.
- Семенова Л.Н. Эпический мир олонхо: пространственная организация и сюжетика. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2006. 232 с.
- Тойон Ньургун / зап. Р.А. Кулаковским со слов И.М. Давыдова. Якутск: Бичик, 2003. 240 с. (Саха боотурдара: в 21 т.; Т. 2).
- Тойон Ньургун бухатыыр / [хомуян онгордулар: А.А. Кузьмина, А.Н. Данилова; эпипэт. эрд. В.В. Илларионов]. 2-е изд. Якутск: Алаас, 2015. 192 с.

*ОСИПОВА Ансёма Семёновна,
магистр филологии,
г. Якутск*

**ЭПИЧЕСКИЙ МИР
ОЛОНХОСУТА ЕКАТЕРИНЫ ИВАНОВОЙ:
ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

Екатерина Егоровна Иванова (1891-1964) – народная певица, искусная сказительница, обладающая исключительными импровизаторскими способностями, родилась в декабре 1891 г. в Сулгачинском наслеге Ботурусского (ныне Амгинского улуса) в бедной многодетной семье (о чем пишется в актовой книге Сулгачинской церкви).

Так как она родилась в бедной семье, с самого раннего возраста ей пришлось пройти через муки и страдания. Рано потеряла родителей, познала тяжесть непосильной работы, служба у богатых семей. Об этом пишет фольклорист Г.М. Васильев: «Екатерина была отдана в работницы в одну небогатую семью. Хозяева были добрые люди, работы у них было не так много. Подружившись с хозяйской дочерью Аннушкой, любительницей игр и веселья, будущая сказительница впервые испытала радости детства. Екатерина с подругой принимала живое участие в играх и хороводах, быстро научилась быть запевалой хороводных плясок, она стала с особенным увлечением слушать олонхо».

Её увлечение волшебным сказительством поддерживали дедушка с бабушкой, всячески поощряли ее дар. Своим учителем олонхо Е. Иванова называет старца Сыгынык, известного в Ботурусском улусе олонхосута. В книге Г.М. Васильева написано так: «В 12-13 лет Екатерина стала с особенным увлечением слушать олонхо. Эту страсть в ней пробудил знаменитый бродячий олонхосут из Хадарского наслега Ботурусского улуса Гаврил – Сыгынык уола. «Как появится он в наших краях, – рассказывает она, – все оживлялись, начинались расспросы, у кого он исполняет сегодня, у кого на следующий день. И все близкие соседи заполняли дом, где он будет исполнять олонхо». По документам Сыгыныка звали Иннокентий Яковлевич Говоров, родился он в бедной семье в 1870 г. Несомненно, Сыгынык повлиял на пробуждение таланта Е. Ивановой и других таких

же талантливых молодых людей и именитые олонхосуты Амгинского улуса сделали многое, чтобы выросла целая плеяда молодых сказителей.

Одним из важных событий из жизни народной сказительницы, как отмечает краевед М.В. Алексеев, было то, что совсем молоденькая 17-летняя Екатерина вышла замуж за 55-летнего вдовца Герасима Захаровича Артемьева – Лыгкыр уола Дьарааһын из рода Үөгэй, наслег Дьонку, имевшего 5-х детей. Можно предположить, что девушка-сирота вышла замуж за человека намного старше не от хорошей жизни. Лыгкыр в своей местности был известен как олонхосут. Общаясь близко, Екатерина переняла у него навыки пения.

Большое значение для формирования Екатерины Ивановой, как певицы, имела ее встреча с певцом Маппыан из Соморсунского наслега Амгинского улуса. «Песни его, вспоминала Е. Иванова, были исключительны не только по звучанию голоса, но и по красоте содержания. Я его слышала много раз в течении ряда лет, восхищалась им и усвоила ряд его песен» [Пухов 1980: 118].

С приходом Советской власти Екатерина Иванова обрела свободу, больше не батрачила у баев. Она в 1923-1930 гг. работала председателем сельского совета. В те годы ее земляк, знаменитый тойуксут-сказитель Т.В. Захаров – Чээбий тоже стал организатором первых ТОЗ-ов, открыл школу, так и Екатерина Иванова была в гуще событий того времени и создавала песни об этих годах воодушевленного труда:

*«Были безъязыкие – обрели язык, «Тыла суох бэйэбит тылланньыт,
Были неумные – обрели ум, өйө суох бэйэбит өйдөннүбүт,
Были незнайки – обрели знание...» Билиитэ суох бэйэбит билилэннибит...»*

Эти слова свидетельствуют о пробуждении самосознания веками поработанной сельской женщины. Поэтому она поддержала политику новой власти, открыто выступала перед народом.

В августе 1939 г. Екатерина Иванова была приглашена на первый съезд писателей Якутии. В Якутск ее доставили на самолёте, под впечатлением от этого события она импровизировала тойук «Полёт на самолёте», который был с восторгом принят делегатами съезда. На этом съезде были известные сказители, народные певцы-олонхосуты

Д.М. Говоров – Олонхоһут Миитэрэй, Н.А. Абрамов – Кынат, И.И. Бурнашев – Тон Суорун, П.П. Ядрихинский – Бэдьээлэ, Н.И. Степанов – Ноорой, М.Т. Шараборин – Кумаарап, Е.Г. Охлопков – Буоратай, С.А. Зверев – Кыыл Уола. С этого времени начинается настоящая творческая жизнь талантливой сказительницы, уже как члена писательской организации. Среди современных якутских народных сказителей она выделялась особенно яркими импровизаторскими способностями. Ее олонхо «Аландаайы Куландаайы бухатыыр» (Богатырь Аландаайы Куландаайы), «Молуу Даадар» (Молуу Даадар), записанные А.А. Дехсиляховым, П.Н. Поповым в 1940-1941 гг., хранятся в рукописном фонде ЯНЦ СО РАН. В 2021 году В.В. Илларионов, Т.В. Илларионова издали книгу «Аландаайы Куландаайы Бухатыыр» к 130-летию со дня рождения сказительницы Е. Ивановой.

Как олонхосут, Екатерина Иванова росла в талантливой среде амгинских олонхосутов. В советское время ей удалось увековечить услышанные ею олонхо и тойуки. Одной из первых вступила в Союз писателей. Ее произведения были напечатаны в книгах «Дьоллоох олобу туойабын» (Воспеваю счастливую жизнь), «Амма чарангар» (В Амгинской роще).

Своим поэтическим талантом и исполнительским мастерством Екатерина Иванова восхищала слушателей, очаровывала их силой художественного слова и удивительным пением тойуков – партий персонажей олонхо. В 21 веке сказительство Екатерины Ивановой изучается подрастающим поколением.

В современных условиях системы образования, возрождения национального самосознания и реализации этнического потенциала особую актуальность имеет изучение материалов народного эпоса – олонхо учителями в школах. Духовная культура для формирования молодого поколения приобретает особую ценность и этого принципа придерживалась в своей работе педагог изучения фольклора Бетюнской средней школы Амгинского улуса Анисия Даниловна Софронова – человек целеустремленный и преданный делу всей жизни. Ее работа с детьми широкоплановая: изучение олонхо, чабырҕах (скороговорка), тойук, осуохай, народные песни – увековечение народного творчества саха. Фольклорный ансамбль «Оллоон», которым она руководила, известен не только в Республике Саха, но и за ее пределами. Репертуар

ансамбля огромен, но среди них есть и олонхо «Аландаайы Куландаайы Бухатыыр» Е.Е. Ивановой.

Приобщение к олонхо – это трудоёмкий и длительный процесс, требующий чуткого подхода к поэтапному формированию и развитию личности ребёнка, над чем постоянно работала А.Д. Софронова. Через олонхо воспитывается новое поколение с духовными ценностями и этнокультурными знаниями.

*ПОПОВА Галина Семеновна – Санаайа,
педагогической наука кандидата,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ ХИНТУОКИ
культурология кафедратын профессора, доцент,
Дьокуускай к.*

САХА ОЛОНХОТУН ТИЛИННЭРИИ: БИЛИНГИТЭ УОННА КЭЛЭР КЭМНЭ СОРУКТАР

1990-с сыллартан саҕалаан саха буоларбытын санаан кэлэн сайдар эргииргэ киирэн олоробут. Насынаалынай оскуоланы саҕардан сайыннарар Кэнсиэпсийэ ылынан, Ыйаах ыйдаран, Уураах уурдаран дьон-сэргэ истиитигэр таһаартаран, кэскиллээхтик тэримиппит отуттан тахса сыл буолла. Ол Ыйаах-Уураах сиилэтин билигин да ильдэ сылдыбар судаарыстыбанан мэктиэлэммит улахан дөкүмүөн. Кэнсиэпсийэ тыын киллэрэн 1996 сылтан ылата өрөспүүбүлүкэбитигэр «Олонхо дойдутун оҕотобун» диэн олонхолуур оҕолору түмэр түһүлгэлээх олоробут. Онтон сотору буолаат кырачааттарбыт олонголоон турбуттарын дыктитэ дьэргэс гына түспүтэ. Ол оҕолор улаатан ыччат саастарыгар тийиилэригэр «Мунха олонхото», «Куйуур олонхото» уонна Олонхо ыһыахтарыгар Оҕо, Ыччат түһүлгэлэрэ үгэскэ киирдилэр. Улахан дьонго аналлаах «Уруйдан, Улуу олонхобут!» түһүлгэ сиппит-хоппут, ытык саастарыгар тийээн олонхолуур айылҕалара арыллыбыт дьоммутун түмэр. Иннэ гынан билигин түөрт көлүөнэ олонхолуур дьонноох дьонун омук аатын сүктүбүт. Ким да күһэлтэтэ суох норуоттан бэйэтиттэн тахсыбыт суол буолар – бу барыта.

Ити 1996 сыл кэнниттэн толору тоҕус сыл буолан баран олонхобутун ЮНЕСКО дэнэр айыы-хаан аймахтарбыт күн

дьонун көмүскүүр-арангаччылыыр аналлаах-соруктаах тэрилтэтэ Аан дойду нэһилиэстибэттин Һэдиэбиригэр киллэрэн турар чакчыта историябытыгар бигэтик сурулуннаҕа. Бу эмиэ саха норуотун ситиһиитэ, кыайыыта, өнгөтө даҕаны. Өнгөтө диир сөп – баччалаах быраман сылларга тыыннаахтыы, анардас тылыгар уйалаан-бүөбэйдээн илдэ кэлбитэ, аара быраҕан дуу, атыгна кубулутан дуу кэбиспэтэҕэ. Атыттар, үгүстэр адыһын да умнан, сорохтор сайыннардахпыт ааттаан атыгна – тийээтиргэ, уопараҕа – кубулутан олороллор. Агаардас бэйэбит бэрпититтэн, улаҕалаах өйбүтүттэн итинник дьаһамматарбыт даҕаны, илдэ кэллэхпит – мэлдьэһэр кыаллыбат. АЙАН ТҮҮЭРБИТ Айыыларбыт, төрөөбүт-үөскээбит айылҕабыт маныаха улахан суолталаахтарын-оруоллаахтарын билэбит гынан баран, туора дьонго бэйэбит бэрпитин этэр туох да омнуота суох. Айыыларбытын, айылҕабытын кытта ситиммитин син тутан олорор буоламмыт маннык таһымна, турукка баарбыт. Баарбытынан киэн туттабыт.

Ити эрэри аһары арбанар сатамат, сиэргэ баппат. Ону дьоммут-норуоппут эмиэ өйдүүр-билэр. Туох итэҕэс-быһаҕас баарын, тугу ситэ көрүмүнэ-билиминэ олорору норуот кыраҕы хараҕынан кэтээн көрө олорор. Ону болҕойон, аахайан, суолта биэрэн туран истиэххэ эрэ баар. «Туохха даа тойон норуот. Норуот! Норуоттан тутуһун, норуokka туһалаан!» – диир Алампаны истиэх эрэ баар. Бигэ билгэ, ориентир, критерий – бу. Хайа даа былааска, хайа даа тойонго-хотунга – норуот тойон. Норуот олонхону биһириир дьоно билигин Ассоциация тэринэн буор босхо түсүһэ, үлүмнэһэ, ис тыыныттан түмсэн үлэлиир.

Олонхобут тилиннэҕинэ итэҕэлбит тиллиэҕэ, оччоҕуна омукпут кута-сүрэ, сүрэ-кэбэ, ис тыына дьыгын булуоҕа. 1990-с сылларга саха туйгуттара Ыһыах – Хомус – Олонхо – Итэҕэл диэн торуму, тосхолу ыйан биэрбиттэрэ сөрү-сөбүн, уот хараххатын көрөн-билэн сылдыабыт. Онуоха итэҕэл сүрүн, тутуах, тыын сир буоларын оройдото, ситэ өйдүү иликпит быһыылаах.

Аан бастакы олонхо диэн (первоисточник олонхо) бука архетиптарга, икки атах «коллективное бессознательное» диэнигэр, ол аата хас биирдиибит бүдүмүк өйүгэр-мэйиитигэр бэйэбит да билбэппитинэн хараллан бүтүн сылдыар Тиэкис буоллаҕа буолуо диэн сабаҕалыыбыт. Бу сабаҕалыырбыт

К.Г. Юнг, А.Л. Чижевскаяй курдук улууканнаах мыслитель дьон түөрүйэтигэр олобулар. К.Г. Юнг билим эйгэтигэр «принцип синхроничности» диэни киллэрбитэ. Манньк турукка киһини архетип диэммит киллэрэр. Бу принцип «Төрдүс элемент» диэн ааттанар уонна кини сабардам эйгэтэ, кэм-кэрдий, итиэннэ төрүөт үһүөн бииргэлэрин ситэрэн-хоторон биэрэр, «триада пространства, времени и причинности» диэни. Архетип дьайытыттан киһи олус күүскэ күүркэйэн, өрүкүйэн кэлиэн сөп эбэтэр күннээҕи илэ өйө тэйэ түһүөн эмиэ сөп – итинник турукка киһи синхроничноуска киирэр диир Юнг. Биһиги олонхоһуппут эмиэ манньк турукка киирэн олонорон эттэбинэ, дьэ, дьиннээхтик олонхолуур буолуохтаах.

Айыы таһара, Киһи уонна Куйаар ситимэ манньк архетиптарга кистэнэн киһи мэйиитигэр харалла сылдьаллар. Бу харалла сылдьары киһи хайаан да таһаарыах тустаах эбит, оччобуна кини соботохсуйуу мунуттан куотан куйаар тэтимигэр, космическай процесска кыттан барар. Архетип диэн киһи харысхала, көмүскэлэ эбит, ону күүһүлүүр, хаайар түбэлтэҕэ киһи дууһата моруу буолан ыалдьыан да сөп диир К.Г.Юнг.

Саха төрүт кутун тууратыгар итинник харысхала олонхото буолар. Олонхо тиэкиһэ Космостан кэлэрин элбэх чинчийээччи бигэргэтэр. Олонхоһут аны да этигии, этиттэриин ньыматынан олонхо архетиптарыгар кистэнэ сылдьары сүөрэн, арийан этэн таһаарар кыахтаах. Онуоха туох да туорай суох. Бу сырыыга кини медиатор оруолун толорон олонхо оригиналын этэн биэрэр. Манньк түгэннэри таба тутан ылан аныгы фольклористар бэлиэтэнэн ылыахтарын бэрт. Түгэнэ, ис-тасэйгэ алтыһыта табылынаагына медиатор олонголоон кэлиэн сөп – өскөтүн киниэхэ удьуоруттан олонхоһут талаана, айдарыта бэриллит буоллагына. Элбэх сыл устата олонхолуур, олонхоҕо тардыстар дьону, оҕону-ыччаты кытта алтыһаммын бу кэпсиир турукка көңүл киирэр, олонхолуур кыах билигини да сахаҕа ис хааныгар баар диэн бигэ санаалаахпын. Олонхоһуту олонхо үс дойдутун ситимниир медиатор диибин, кини саха омүгүн устуоруйатын ааспытын, билигинитин, кэлэр кэмин ситимнээччи уонна Кэм-кэрдий, Сабардам эйгэ, Ахсыы үстээх биирин сатаан таба тутар киһи буолар.

Олонхо сюжета дэнээччини туһулаан болҕойор тустаахпыт. Олонхо сюжета диэн кини тутула (конструкция, контекст). Ол

тутулу сангаттан санга сүһүөх олонхоһука туттаран иһиллэр. Ол туттарыыга олонхо канонун уларыппат кытаанах ыйаах баар. Ол ыйаах өбүгэ өһө, өбүгэ кэс тыла, кэриэһэ буолар. Арай санга олонхоһут олох устуоруйатын батыһыннара олонхотун сиэллээн-кутуруктаан, уустаан-ураннаан, сииһилээн эрэ биэрэр аналлаах. Тоҕо? Олонхо канонугар дьингнээх буолбут кэпсэнэр – айыллыы, үөскээһин, сайдыы – омукут историятын дьин кырдыктаах чаччыта!

Олонхону тылынан-өһүнэн киэргэтии диэн ол олонхоһут көнгүлэ, ону көнгүллүүр баар – истээччини тардар туһуттан. Истээччин сангаттан санганы истиэн баҕарар, аны хас үйэ ахсын истээчи таһыма уларыян иһэр. Этээччи даҕаны тылын баайа, тылын ууһа уларыян иһэр. Туораттан кирии тыл олонхону даҕаны тумнубат, хас олонхоһут бэйэтин эрэ таһымынан олонхолуур, онтон өппөт. Аны туран история хаамытыттан эмиэ тахсар кыах суох – олонхо диэн куруук айылла туар айылҕалаах айымныы, онон олох онкулун кэпсиитурар.

Манна арай аныгы олонхоһуттар бэйэлэрэ өйдөөн туран тылларын байытан, тылга анаан үөрэнэн, ийэ тылларын билэн этэр таһымнарын үрдэттиэхтэрин бэрт.

Маны барытын киһи биэс билэр этинэн, итиэннэ онуоха эбии түөрт иминэн билэр – Си, Эт, Ай, Им – диэннэринэн, ол эбэтэр тоҕус суолунан – этэр курдук, тоҕус долоҕойунан. Холобура билигин билим эйгэтигэр герменевтика ньыматын хаттаан эргитэн аҕалан сэнгээрэн сылдьаллар. Бу ньыманы төрүт култууратын ис хааныгар дьингнээхтик ингэринэн илдэ сылдьар киһи эрэ сатаан туттар. Олонхо тиэкистэрин ааҕар ньыма бастыҥа бу герменевтика буолар – олонхо эйгэтигэр бэйэ илэ киирэн ийэн, өйдөөн туран ис хоһоонун сангаттан арыян. Герменевтикалыыр диэн экзистенция туругар киирэн олонхо тыынын ылынан ис хоһоонун тыыннаахтыы анааран тилиннэри.

Аны маннык баар. Ойуун, уус, олонхоһут курдук айылҕалаах дьон бука туора дьонтон кистиирдээх буолуохтара. Инньэ гынан туора дьон баарыгар тиэкистэрин саамай тыын сири аспат, иһитиннэрбэт-көрдөрбөт майгыланыахтарын сөп. Баҕар анал бобуу даҕаны баар буолуон эмиэ сөп. Кистэлэн информацияны туора дьонго аспат диэн куруук баар, сороҕор илдэ да бараллар үһү диэн буолар. Олонхоһука даҕаны оннук бобуу ханна барыай. Тыыннаах эйгэни илдэ сылдьар

киһи хайаан да харыстыырдаах, кистиирдээх буолара биллэр. Туора дьонно сахалар сорууан атыны, ханарытан кэпсээбиттэрин анараанылар итэҕэйэн сурукка аспыттарын билигин биһиги итэҕэйэн мунан ахан бизэрээхтээтибит – ол аны тохтуох тустаах. Испитин иһиллэнэр кэллэ. Баардаах эрэри билиммэккэ сылдьар диэн аһыылаах даҕаны буолар буолуохтаах.

Урут олонхоһуттарынан дьон өйүн-санаатын салайтарар эбиттэрин сэрэйэбин. Олонхоһут киһи дьон-сэргэ санаатын (общественное мнение) таайтаран этэрэ, бэйэтин кэтээн көрүүлэрин быктартыыра да баар буолар. С.С. Яковлев-Эрилик Эристиин «Кэриэс туолуута» сэнэнин ырытан итинник санааҕа кэлэн турабын. Уулаах Уйбаан олонхоһута олох онкула уларыйдаҕын ахсын хайдах сыыһа-баайа уларыан, улам көннөрү былааһы уруйдуур тойуксукка кубулуйбутун Эрилик олус мындырдык арыан көрдөрөр. Билигин ити процесс төттөрү хайысханан эргийэн тойуксуттар, былааһы арбааччылар көнөн, удьуор олонхолуур айылгылара уһуктуох тустаах.

Олонхо олукарарын этэр майгы дьын сахалыыта, дьыннээҕэ хайдаҕый? Саха (баҕар саха эрэ да буолбатаҕа буолуо) этэрэ маннык эбит: 1) айылҕаҕа сыһыаннааҕы иккилии гына утарытын (бинарные оппозиции) олбу-солбу этэр; 2) киһиэхэ сыһыаннааҕы үстүү гына киһи үс кутугар туһааннаан этэр. Онон билинги олонхоһуттар олонхолоро оннун буларыгар сүбэм ити – итинник этэр куолу эбит. Итинник майгынан эт да, олонхо тыла-өһө кутулла түһэр, айана арылла бизэрэр. Эрилик Эристиин «Буура Дохсунун», Даарыйа Туомускайа-Чаайка олонхолорун сирийэн аахпыт эрэ киһи маны хайаан даҕаны бэлиэтии көрөр.

Түмүктээн эттэххэ, олонхоһут айдарыыта уһуктуохтаах, өскөтүн Үс тыын сирбит бииргэлэстэбинэ: дойду тыына, айы тыына, ийэ тыл тыына.

Бу үс бииргэлэхэр, өскөтүн:

- Айыы халлааньттан Айыы итэҕэлин тыына (космическая энергия со-творения) киһиэхэ киирдэбинэ;
- Киһи икки, Айылҕа икки ситимэ тилиннэбинэ;
- Бүтүн онгоһуу (целостность), Туруору ситим, ситэрсэн толорсуу баар буоллаҕына;
- Киһи икки мэйиитэ ситэрсэ үлэтин си бэлиэ (символ) ситимнээн бизэрэн биир кэлим (целостность) тиллэр

түгэнигэр.

Манньк толкуйдаатахха олонхо билигин тиллэр механизма арыллан тахсар, ону ааһан – олонголооһун хаһан баҕарар тиллэр кыахтаах, онуоха үс түгэн бииргэ түбэсиһиэхтээх:

1) олонголооччу түгэнин таба тутан икки аңыы гынан баран, биир ис хоһоонноох эрээри тус-туһунан төрүөттээх сабыытыһа икки ардыгар, үөһүгэр баар буолуох тустаах – этэр курдук түгэнигэр икки, орун оннугар икки (в нужное время в нужном месте);

2) олонголооччу Айыыны (Айыы Тыынын, Айыы таңарын) кытта туруору ситимгэ кириэхтээх;

3) олонголооччу тыыннаах ийэ тылын этэр хомуһунун, уусуран баайын, кэрээбэт кэрэтин мунутуу баһылаабыт буолуох тустаах.

Дьэ, бу үс суолу таба тутар киһи дьынгнээхтик олонхолуур диэхпитин сөп, ол эбэтэр ис-иһиттэн дьынгнээх олонхону этэн-тыынан, ыллаан-туойан тыыннаахтыы таһаарар, саңаттан тилиннэрэн таһаарар, ону таһынан аан бастакыттан илдэ иһэр илдэйти, итиэннэ олонхо ис хоһоонун бүүс-бүтүннүү алдыаппакка тилиннэрэр диэхпитин сөп. Ол эбэтэр ЮНЕСКО ирдиир «аутентичный целостный текст олонхо» диэни иһитиннэрдэ диибит.

Бу барыта менталитет таһымыгар бүдүмүк өй иһигэр барар процесстар. Өр кэмгэ олонхону истэн, ылынан, олонхо бэйэтин эйгэтигэр киллэрэр буолан, оҕону-ыччаты кытта ылахтаһан, эллэһэн кинилэри олонхону ылынар, толорор, олонхолуур, ырытар, өйдүүр, айар оңорбут уопутум бу этэрбэр-суруйарбар тирэх, олук, туоһу буолла. Оннук.

Тыһыһынанан оҕо бу сылларга олонхо аанын сэгэтэн, киирээччитэ иһигэр киирэн, сүүсчэкэтэ ыччат саастарыгар тийэ тэйбэккэ, олонхоҕо энгээрдэһэ сылдьар. Олортон уон тарбах иһинэнэ 35 саастарын туолан, олонхолорун туппутунан улахан дьон түһүлгэтигэр көстө. Эмиэ биир оннук уон тарбах иһинэн эдэр дьон бэйэ олонголоохтор – ол аата айан олонхолуулар. Айан диирим – истэриттэн бэйэлэрэ этитэн ханна даа сурукка-бичиккэ суоҕу оллоонноон олон олоһурбут үгэһинэн олонхолуулар. Ону кэмэ-кэрдиитэ бара түстэҕинэ исписэлиистэр тугун-ханныгын быһааран этиэхтэрэ турар. Оҕо олонголообута отучча сыл буолла диэтибит. Инньэ гынан билинги оҕо төрүөбүттэн олонхо баар. Кини онно туох даа киһи дыктиргиирин көрбөт – бу

киниэхэ култуурабыт куруук баар кестүүтэ. Биһиги сахалар олонголоох омукупут диэн оҕолор илэ билэллэр.

Бу ааспыт 2022 сылга бастакытынан тугу бэлиэтии көрдүм? Оҕолор ахтыбыттар, инньэ гынан астынан олон олонхолуулар. Олус холкулар, көнгүл тыына сылдыар көлүөнэ дьоно. Кирик-хорук тутта сылдыар биир да оҕону көрбөккүн. Аны – тыллара чуолкай, дорҕоонноро уу сахалыы, тугу дииллэрин үгүстэрэ өйдөөн-дьүүлээн, билэн олонор саҥарар. Үсүһүнэн, олонхо дьонун ырыатын сүннүһүнэн сөпкө тутан иһэллэр. Төрдүһүнэн – түөлбэлэрин олонхотун ороон болҕойоллоро көстөр. Эбэн эттэххэ, элбэх араас олонхо иһилиннэ эрээри, син-биир Сергей Васильев «Эрчимэн Бэргэнэ», Көһөҥө Бүөтүр «Күн Күндүлүнэ» ордук элбэхтэ дуораһыйдылар. Оннооҕор ыччат түһүлгэтигэр кытта иһилиннилэр. Ити тоҕото бука тылын уратытыгар эбитэ дуу, хайдаҕа дуу. Уонна бэлиэ түгэн диэннэ манныгы туспа тутан бэлиэтиибин. Улахан кылаастарга уол оҕо биллэ аҕыйах. Аҕыйаабыт. Кырачааттарга – ити дьыссаат саастаахтары, магнайгы сүһүөх оскуола оҕолорун этэбин – уола хото элбэх. Мэнэ-Хаҥалас Төхтүрүн дьыссаата тэрийэр түһүлгэтигэр букатын да махта уол кыттар. Ирдэбилэ онук – кыргыттар кытталлара көнгүллэммит. Онно көрүөҥ этэ оҕо тойоттору! Толору дуоспуруннаах, ким-хайа буолалларын чуо билэн сылдыар дьоһун дьону! Тахсан кэчигирэхэн олонор этиэхтээхтэрин этэр дьон онно бааллар. Тус дьоһуннарын тутта сылдыар, бэйэ миннэрин илэ-бааччы билинэр эр оҕолор. Дьэ олортон оскуолаҕа киирдэхтэринэ, утумун быспакка дьарыктаан, олонхолуур уолаттары таһааран иһиэххэ бэрт этэ буоллаҕа?! Ол ситэ кыаллымына сылдыар... Эрдэ аһары модьуйсан сүрэхтэрин астарарбыт буолуо дуо? Биир уолчаантан: «Эһиил дакылаатты кэлиэн дуу?» – диэн ыйыппыппар, киһибит этириэс: «Суох!» – диэбитин умнубаппын. Ити өтөрдөөбүтэ этэ. Ол «Суох!» диэһин эбэхэтин киһи суругунан сатаан тириэрдибэт. Букатын быһа-бааччы атыыр аккаас этэ. Ити биир оҕо. Атыттартан ыйыппыт да соччо суох эрээри, сыл ахсын батыспахтаан иһэн улам сүтэллэр. Ортоку кылаастартан саҕаланар быһыылаах. Итинник одун саастаах оҕолорго, чуолаан уолаттарга сыһыан, ньыма-албас, арааһа, букатын ураты буолуохтааҕа буолуо. Ону сатаабаппыт эбитэ дуу... Дорҕоон Дохсун ити дьарыктыы сылдыан одун саастаах уолаттары олонхолотон көрөрө эбитэ буоллар. Дьууруй Бэрийһэп Ыччат ыһыаҕар олонхолуур түһүмэҕи

киллэртэрбитин үөрэ истибиппит баара, ол ыһыахпытын тохтотон кэбистилэр. Тоҕо тохтоттулар? Төгүрүк сыл тиһигин быспакка олонхолуур эрэ буоллахтарына сайдыахтар этэ. Билигин ыһыахтан саҕалаан мунхаҕа, куйуурга, сааскы этэнгэ эрэ олонголоох олоробут. Олонхо мааныта дынгар урууга олонхолонон этэ буоллаҕа. Ыл малааһыннарыгар, дьоро киэһэлэригэр ыңгырыга сылдыар олонхоһут биир эмэ ибир-сибир биллэн ааһар. Оттон истэр култуура диэммитин эмиэ саныах. Саҕалыы сатыыр «Истээччини иитии» диэн бырайыактары утумнаахтык үлэлэтиэх. Истээччитэ суох – олонхо суоҕа биллэр.

Уонна. Бэстибээллэрбитигэр барытыгар даҕаны уһуйааччы бука бары дьахтар аймах, алҕаска да биир эмэ Эр киһи быга илик. Арай Намтан Попов ыал аҕалара баарына уолун батыһыннаран аҕалбыттааҕа – буолаары буолан иһиттэн олонхо этэн таһаарбыт аҕыстаах оҕотун! Уолбут билигин академическай ырыаҕа барда – «куоттардыбыт дуу» диэн испитигэр кутуйах хаамар. Инньэ гынан малыһан олоробут. Биир эмэ Эр киһи баара буоллар, бука, тийэн кэлиэх, оҕолорун аҕалыах этилэр. Эр дьон соччо олонголообот, аҕыйах аҕай аҕам, оччугуй соҕустук оҕонньор дьоннодохпут. Ыччакка хас да биллэр-көстөр олонхоһут уолан дьонноохпут да, эмиэ син биир кыыс аймах өттө баһыйар. Ити тарбахха баттанар Эр киһибит, арай, биирдии эмэ эр оҕону олонхоҕо уһуйдаллар, төһө эмэ көмө буолуох этэ.

Саныыбын ээ – баҕар дьахтар аймах олонхолуур үйэтэ үүммүтэ буолуо дуу. Туохха барытыгар курдук, олонхоттон эмиэ эр дьону үтүрүйүөхпүт дуо ама? Инньэ диэтэхпинэ, сорохтор эр дьону бэйэлэрин буруйдуу-сэмэлии этээччилэр. Олонхо бухатыырын курдук эр киһи билигин ханна баарын көрөбүн диэн буолар. Олонхо саҕанааҕы эр дьон чахчы даҕаны саха кыргыттарын-дьахталларын туора урдустарга туран биэрбэт этилэрэ буоллаҕа. Ол кэми эргитиллибэт диэн буолар дуо оччоҕуна? Оччоҕуна тоҕо олонхобутун тилиннэрэ сатыыбыты? Кыыс бухатыырдары иитээри дуо? Мин билэрбинэн, сурукка киирбитинэн кыыс бухатыырдаах тоҕус олонхо баар курдук. Бу кыргыттар бары ойох бараллар, олох ололор. Бу олонхолорго кыыс бухатыырдар тоҕо охсуһууга туруналларын ааҕабыт-билэбит дуу, аныгы сахалар? – диэтэххэ туох хоруйу ылыллыа эбитэ буолла. Маны чинчийиэх.

Аныгы ыччат эйгэтигэр айыллыбыт олонхоҕо Алтан араҕас

аттаах Айталыына кыыс бухатыыр эмиэ ойох баран олох озорор. Ураты Ураанай дьылбалаах Кыргыһыыга көлүнэр кыһар кыһыл аттаах Кыыс Урсун Удабан айана саҥа саҕаланан кэпсэнэ сылдыар... Кинилэр дьылбалара хайдах буолуобун аныгы ыччат билиэн баҕарар дуу? Билиэн баҕарар ына дьаһаннаха?

Бу икки олонхону таһынан аныгы кэмгэ син балачча олонхо айылынна, олору сонно тута ытыстарыгар түһэрэн ылан оҕолор олонхолуу сылдыаллар. Ордук чуолаан «Кэскил Баатыры». Сорох сирдэргэ уһууааччылар бэйэлэрэ айбыт остуоруйа аҥардаах айымньыларын толорторон оҕолору муннууларын, онтуларын олонхо түһүлгэтигэр аҕалалларын биһирээбэппит биллэр. Репертуар туһунан эмиэ этэ түһэн ааһыах – үчүгэй тыллаах былыргы олонхону оҕо этэн бара туруон баҕарааччы. Оттон онгоһуу олонхоҕо кэлэ-кэлэ иннэ турар, быһа кирдиэхтиир айанна сатаан айаннаспат. Ону тэнэ сатаан кылгатыллыбатах, алдыаммыт олонхо этээччини сордуур – туох айана кэлиэй?! Мэлигир буоллаҕа. Маны болҕойуох.

2022 сыллааҕы куйуурга Ыччат түһүлгэтигэр ким истибит бигэргэтибэ – ЮНЕСКО аутентичность диэни ирдиирэ ситиһилиннэ! Сахалытын урут туох дири билбэт эбиппин, билигин «турукка кирири» дииллэр курдук. Иһиттэн этитэн дьиннээхтик олонхолуур баар эбит – итинниги истибит эрэ бары биһирийһи. Олоҕолооччу бэйэтэ да соһуйда – урут хаһан да маннык турукка киирэ илигим диир. Ахтыбыта, саха балаҕаныгар көмүлүк оһоххо умайа турар аал уот иннигэр оллоонноон олоҕобута, истээччитэ элбэбэ, истэн ийэ долгуйуу, тэннэ айаннаһы, түгэнигэр табан уот харахха Ноо-лооһун энгин барыта холбоһон бу турук үөскээтэ, таба тутулунна быһыылааҕа. Киһибит тоҕо эрэ ара тохтууһубун диэбитигэр, эмиэ түгэнигэр таба «кутурук салайар ырыанан түмүктээ» диэн сүбэлээн биэрэн, этэннэ оннун буллаҕа. Дьэ ити.

Олонхо барахсан баар – биһиги төрүт култуурабыт тутуһар туттааҕа, эргийэр киинэ, тыын сирэ! Аныгы сүһүөх саха ону бигээн билэргэ дылы. Манна биллэр-көстөр ньыма, албас, технология диэни ситэри түмэн тиһэ иликпит эрэри, туппаһынан тутан көрөн тутта сылдыабыт. Олонхоҕо уһууааннар олохсуйталыах курдуктар, оскуолалар итинник ааттанан бааллар. Ол оскуолалар – Олонхо оскуолаларын

мадьыалын онгорор баар – биир суһал сорук. Бу оскуолалары ситимнэ киллэрэн, суолларын буллараң, бэйэ-бэйэлэрин кытары алтыһыннаран, байытыһыннаран саргы диэки салайар буоллар, сайдыах этилэр. Этибит. Итинник ситими билигин Сеть, Сетевое управление диэн ааттаан туран сатабылын, мадьыалын онордулар, аан дойдуга араас эйгэҕэ бары ааттаахтык үлэлиир. Бу таһымга күүрэс гыннарар сорук турар. Кэмин баттаһыннара. Кэмин тоһуйа дуу. Саппай уопсар хотторуулаах, хойутааһыннаах буолар куолу.

Онон олонхобутун салгыы сайыннарар үлэбитигэр үөрүүлээх-өрөгөйдөөх да баар, хомолтолоох-хомноох да баар, ону барытын бэйэбит эрэ иилиир-сабалыыр, истиир-тастыыр тустаахпыт – туораттан атын ким да кэлэн онгорон биэриэ суоҕа. Кэлэр түгэннэригэр орооһуннарбат тустаахпыт. ХНТ декларациятыгар этиллэр – төрүт олохтоох омуктар дьылбаларын кинилэр сөбүлэнэ суох быһаарыллыбат, кинилэр көрдөһүүлэрэ диэн: «Не делайте ничего для нас без нас!». Аан дойду айыы-хаан аймахтара ону аахсар, мэктиэлиир буоланнар 2022-2032 сс. Төрүт омуктар төрөөбүт тылларын Уон сылларынан биллэрбиттэригэр күргүөмнээхтик, кыахтаахтык кыттыах.

Литература

- Бурнашев Н.П.-Боодоҕос. Кыыс Дэбилийэ: олонхо. Якутский героический эпос / запись С.К. Дьяконова. РАН, СО, Ин-т филологии. Новосибирск, 1993.
- Гадамер Г.-Г. Философия и герменевтика // Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. С. 7-15.
- Карл Густав Юнг: дух и жизнь. Сборник. Пер. с нем. - М.: Практика, 1996.
- Леви-Строс К. Первобытное мышление / Пер., вступ. ст. и прим. А.Б. Островского. М.: Республика, 1994.
- Оконешников В.И. Культурологические истоки и логико-гносеологическое обоснование философской инженерии: Автореф. Дисс. канд.-та филос. наук. Спец. 09.00.01. «Теория познания и диалектика» // В.И. Оконешников; Якутский гос. ун-т. Якутск: Изд-во ЯГУ, 1993.
- Попова Г.С. Методы чтения текста олонхо = Олонхону ааҕар ньыма: учебное пособие. Новосибирск: Наука, 2010б.

- Попова Г.С. Эрилик Эристиин «Кэриэс туолуута» сэхэнигэр олонхоһут уларыыыта // Материалы Всероссийской научной конференции, 29.03.2013. г.Якутск. С.289-298.
- Попова Г.С., Сосина, Г.А. Локальные традиции эпоса олонхо: монография. Якутск: ДаниАлмас, 2013.
- Попова Г.С. Триединство в духовной культуре этноса (на примере саха): монография / Г.С. Попова. СПб.: Астерион, 2010а.
- Проведение Десятилетия действий в поддержку языков коренных народов. 2020. [Электронный ресурс] URL: <http://old.unesco.kz/publications/2021/ci/Los-Pinos-Russian.pdf>
- Томская Д.А. Үчүгэй Үөдүгүйээн, Куһаҕан Ходьугур = Ючюгэй Юдюгюйэн, Кусаган Ходжугур / Д.А. Томская. Якутск: ИГИ и ПМНС СО РАН, 2011.
- Чижевский А.Л. Космический пульс жизни. М., 1995.
- Яковлев С.С. – Эрилик Эристиин. Буура Дохсун: олонхо. Дьокуускай: Бичик, 1993.

*САВВИНОВА Гульнара Егоровна,
кандидат филологических наук,
старший научный сотрудник НИИ Олонхо,
СВФУ имени М. К. Аммосова,
г. Якутск*

**ОБРАЗЫ ВОИНСТВЕННЫХ ДЕВ
В ОЛОНХО «НЮРГУН БООТУР СТРЕМИТЕЛЬНЫЙ»
П. А. ОЙУНСКОГО
И «СТРОПТИВЫЙ КУЛУН КУЛУСТУУР»
И. Г. ТИМОФЕЕВА-ТЕПЛОУХОВА**

Одно из центральных мест в якутском героическом эпосе олонхо занимают девы-богатырки. Образы дев-воительниц в якутском олонхо рассматривали в контексте своих работ П.А. Ойунский, Г.У. Эргис, И.В. Пухов, Н.В. Емельянов, А.Н. Данилова, Н.А. Оросина и др. Появление образов воинственных дев в эпической традиции многие исследователи связывали с доминированием матриархата в мире олонхо. Как отмечал

П.А. Ойунский: «...следы матриархата встречаются в культе, который в героическую эпоху (олонхо) всецело находится в руках женщины на всех трех мирах» [Ойунский 1962: 136]. Н.В. Емельянов писал, что в большинстве олонхо о воинственных девах женщина занимает высшее положение в эпическом обществе: чаще она выступает родоначальницей племени айыы [Емельянов 1983: 93].

Теме воинственных женщин в якутском олонхо посвящена кандидатская диссертация А.Н. Даниловой [Данилова 2008]. По результатам исследования А.Н. Данилова делает значимые выводы о том, что в тюрко-монгольских эпосах общим является «изображение образа женщины-воина как свободолюбивой, обладающей неимоверной силой, сильным непоколебимым характером, которые восходят к древним истокам в эпоху матриархата» [Данилова 2008: 19]. Далее исследователь указывает на то, что женщины-богатырки в олонхо – это «реликты воспоминаний о былом могуществе женщины-воина, свободной и самостоятельной, искавшей себе идеального жениха и мужа в конце богатырских подвигов, изображенных в якутском олонхо наравне с героическим сватовством и женитьбой богатыря-мужчины» [Данилова 2008: 20].

В данной работе рассмотрены характеристики дев-воительниц олонхо П.А. Ойунского «Дьулуруйар Ньургун Боотур» («Нюргун Боотур Стремительный», далее «НБС») (1920-30 гг.) [Нюргун Боотур Стремительный 1982] и олонхо И.Г. Тимофеева-Теплоухова «Куруубай Хааннаах Кулун Куллустуур» («Строптивный Кулун Куллустуур», далее «СКК») (1906 г.) [Строптивный Кулун Куллустуур 1985]. Важно отметить, по определению Н.В. Емельянова, олонхо «Строптивный Кулун Куллустуур» относится к ранним типам архаического эпоса [Емельянов 1983].

В олонхо «Нюргун Боотур Стремительный» («НБС») в роли невесты главного героя выступает красавица, богатырка Кылааннаах Кыыс Нюргун (Девушка Отличная). Кыыс Нюргун, по классификации И.В. Пухова, «богатырка айыы, боевой противник, а впоследствии жена Нюргун Боотура» [НБС 1982: 428]. Богатырка Кыыс Нюргун соглашается выйти замуж за Нюргун Боотура, убедившись в его силе путем поединка с ней.

Как отмечает Г.У. Эргис, в эпической традиции невеста главного героя играет пассивную роль. Как суженая героя олонхо, она выступает в качестве морального идеала; невеста

героя наделена красотой, умом и хозяйственными способностями [Эргис 2008: 206]. Представление невест-богатырок в олонхо «НБС» и «СКК» имеет несколько иную интерпретацию. В данных олонхо важно отметить «мотив взаимоотношения между главным героем-женихом и невестой» [Емельянов 1983: 91]. Взаимоотношения богатырей айыы и девушек-воительниц имеют своеобразную форму развития. Вместе с тем отношения главных героев и их невест-богатырок не занимают в обоих олонхо центральное место.

Итак, главные герои – богатыри проходят через испытание нареченных невест. В олонхо «НБС» после победы над противником Уот Усуму главный герой направляется к своей невесте Кылааннаах Кыыс Нюргун. Нюргун Боотур заходит в ее юрту, в это время девушка спит, сняв свои боевые доспехи. Богатырь, не беспокоив ее, ложится на другие нары и тоже засыпает. Проснувшись, видит ее в полном боевом вооружении. Красота и мощь богатырки поражают Нюргуна.

Нюргун Боотур сообщает, что приехал к ней свататься. Кыыс Нюргун напоминает, что не желает выйти за слабого, не способного защитить семью, народ. Поэтому, она сначала испытывает героя поединком – проверяет его силу и мужество. Она предупреждает, что в случае ее победы Нюргун Боотуру придется сразу же убраться восвояси. Кыыс Нюргун оскорблена тем, что он унизил ее достоинство и вызывает его на бой. Нюргун Боотур удивлен поведением невесты. Богатырь напоминает, что он как мужчина, не может драться с невестой. Но девушка была неуклонна. Тогда и начался бой. Богатырка обладает такой силой, что от силы ее удара поднимается кровавое пламя, на небе сверкают могучие молнии, раздаются оглушающие удары грома. Так, жених и невеста бьются без отдыха тридцать дней и ночей. Тогда жители и властители Нижнего и Верхнего миров жалуются на них, люди Среднего мира сетуют, что наносят разрушения на земле. Старики Среднего мира считают виновной Кыыс Нюргун, которая вместо того, чтобы выйти замуж, воюет с женихом и приносит людям бедствия. По распоряжению верховного божества Юрюнг Аар Тойона шесть белых небесных шаманок разъединяют жениха и невесту. Они девятихвостым железным прутом выбивают на костре из тела Кыыс Нюргун дух войны, проникший в ее плоть и кровь.

Олонхо «СКК» намного отличается от сюжетного строения

олонхо «НБС», т.к. основным мотивом отправления в путь главной героини Кюн Толомон Ньургустай является необходимость найти мужа. Весьма специфичными являются походы, битвы девы удаганки-богатырки Кюн Толомон (як. удаганка - шаманка), которые наиболее цельно раскрывают образ героини. В олонхо «СКК» Кюн Толомон Ньургустай – выразительница идеи организации жизни в Среднем мире.

Завязка в олонхо начинается с мотива отказа богатыря Кулун Куллустуура на предложение богатырки Кюн Толомон Ньургустай жениться на ней. Эпизод отказа героя жениться на богатырке мотивируется тем, что Кюн Толомон – удаганка, поедающая мясо жертвенного скота.

А.Н. Данилова отмечает, что «образы удаганок-богатырок являются другим типом удаганок, стоящих на более высокой ступени по социальному происхождению, а также по статусу <...>, внешне они привлекательны и красивы, физически подготовлены, сильны, мужественны и храбры, в силе не уступают мужчинам, обладают большими магическими способностями. Здесь отражены изначальные скрытые возможности древних женщин, имевших интуитивную силу, выступающую в виде шаманской силы» [Данилова 2009: 370].

Отверженная и оскорбленная удаганка Кюн Толомон спроводит Кулун Куллустуура на сражение не только с противниками-абаасы, но и с ней. Вместе с тем, сама же приходит на помощь герою, помогает своим оборотничеством, оживляет героя с помощью божественной илгэ (живой водой). Кюн Толомон используя магии, то превращается в стерха, то превращает самого Кулун Куллустуура в решительного, непоколебимого богатыря. Таким образом, удаганка активно помогая герою волшебством, меняет развитие действий, направление сюжета олонхо.

В последующих сюжетных линиях олонхо «СКК» показано рождение детей от Кюн Толомон и Кулун Куллустуура. Сыновья богатыря и воительницы-удаганки становятся богатырями-защитниками, среди которых в битвах с противниками активную позицию занимает любимый младший сын богатырки Тойон Ньургун. Таким образом, сюжетно-композиционная структура олонхо «СКК» повествует жизнь не одного поколения богатырей.

Изучение специфики образа воинственных дев в олонхо «НБС» П.А. Ойунского и «СКК» И.Г. Тимофеева-Теплоухова

позволило рассмотреть их как самостоятельный образ в системе персонажей олонхо. Развитие сюжета олонхо «НБС» и «СКК» включает комплекс мотивов, в которых выявляется особенность образов воинственных дев - невест.

Выявлен архаический пласт олонхо, для которого характерны: поединок воинственных дев с будущими мужьями; отражение в поведении воинственных дев желания устроить семейный очаг; дева воительница-удаганка, обладающая магическими способностями и др.

На основе взаимодействия воинственных дев с главными героями и другими персонажами олонхо выявлены следующие типы:

1) «воинственная дева» («женщина-богатырка»), берет на себя обязанности, связанные с ролью мужчины-воина («НБС», «СКК»);

2) «женщина-удаганка», обладающая магическими способностями, желающая вступить в брак с богатырем айыы (Кюн Толомон Нюргустай, «СКК»);

3) «женщина-жена», образ женщины племени айыы, которая видит свое счастье в исполнении традиционной женской роли в виде хозяйки очага («НБС», «СКК»);

4) «женщина-родоначальница», исполняет традиционную женскую роль в виде матери, от которой происходит следующее поколение богатырей (образ Кюн Толомон Нюргустай, «СКК»).

Источники и их сокращения

НБС – Нюргун Боотур Стремительный: Якут. героич. эпос олонхо / воссоздал на основе нар. сказаний П. Ойунский; пер. на рус. яз. В. Державин. 2-е изд. Якутск: Кн. изд-во, 1982. 431 с.

СКК - Строптивый Кулун Куллустуур = Куруубай Хааннаах Кулун Куллустуур: якутское олонхо. М.: Наука, 1985. 605 с.

Литература

- Данилова А.Н. Образы удаганок в якутском олонхо (на примере олонхо «Уолумар и Айгыр» // Межкультурное взаимодействие в Сибири: историко-этнографические, лингвистические, литературоведческие аспекты: сб. науч. мат-лов. Якутск: Изд-во ЯНЦ СО РАН, 2009. С. 368–371.
- Данилова А.Н. Образ женщины-богатырки в якутском

олонхо: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.09. Улан-Удэ, 2008. 22 с.

- Емельянов Н.В. Сюжеты ранних типов якутских олонхо. М.: Наука, 1983. 247 с.
- Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса: ранние формы и архаические памятники. М.: Восточная литература, 1963. 464 с. △
- Ойуунускай П.А. Айымньылар: сэттэ томнаах / Ахтыылар, этиилэр, ыстатыйалар, кэпсээннэр. Якутскай: Саха сиринээҕи кинигэ изд-вота, 1962. 220 с.
- Оросина Н.А. Образы удаганок в якутском героическом эпосе: (По материалам олонхо таттинской локальной традиции) // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН, №4. 2014. С.160-164.
- Пухов И.В., Эргис Г.У. Якутское олонхо // Строптивный Кулун Куллустуур = Куруубай Хааннаах Кулун Куллустуур: якутское олонхо. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1985. 605 с.
- Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору: монография. Якутск: Бичик, 2008. 400 с.

*САТАНАР Марианна Тимофеевна,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры фольклора и культуры
ИЯКН СВ РФ СВФУ имени М.К. Аммосова,
г. Якутск*

МЕТОДОЛОГИЯ ТЕОРИИ СКАЗИТЕЛЬСТВА: К ПОСТАНОВКЕ ВОПРОСА

Начавшееся национальное возрождение 1990-х гг. все более усиливает дискурс в поле этнической идентичности, обращенной в историческое прошлое, культурное наследие, в процессе которого особая роль уделяется как эпосу олонхо и эпической традиции, так и сказительской практике. Наш интерес сконцентрирован на последнем – на «живой» сказительской практике современного времени, продолжающей быть весьма спорным полем обсуждений и дискуссий в ракурсе дефиниции образа сказителя современности – кто он,

традиционный олонхосут или исполнитель (или интерпретатор) олонхо? Между тем, отсутствие ответа на данный вопрос вполне понятно и объясняется закономерным тезисом «практика опережает теорию», о чем неоднократно было отмечено и в научной литературе: «на изменение культурной ситуации наука реагирует не сразу, его осознание отстает от реального процесса, так сказать, “по фазе” (и должно отставать – во избежание скоропалительных выводов) [Неклюдов 2006а: 121]. Сказанное необходимо продолжить, что ответ на вопрос возможен лишь при усовершенствовании инструментария научного анализа данной дисциплинарной оптики. Настоящая статья нацелена на краткое обозначение ключевых моментов в исследовании феномена сказительства, как многомерного явления, для достижения которой важно сделать шаг в сторону от непосредственной попытки «поймать» традицию в ее «традиционном» виде. Поэтому мы предлагаем шагнуть за рамки конкретно фольклористической оптики, и попытаться дать вектор возможного решения проблемы системным путем с обязательной реализацией исторического подхода.

В современном социокультурном пространстве саха все отчетливей отмечается контур изменений видов и форм эпоса олонхо. Так, отмечается тенденция «трансформаций олонхо то в театр, то в рок, то в шоу» [Попова 2020: 48], появлений ранее отсутствующих новообразований-жанров, новообразований-текстов на тему олонхо и т.д., ассортимент которых продолжает пополняться. Важным моментом при этом предстает несостоятельность попыток регулирований «сверху» – попыток искусственно продлить жизнеспособность «строго традиционного исполнения олонхо», актуального и действительно эффективного в прошлые столетия. И как отмечает С.Ю. Неклюдов, на сегодня явление это «насыщается новой, актуальной топикой, сквозь которую, впрочем, проступают некоторые архетипические значения <...> в будущем “технологически” несомненны модификации под воздействием стремительно меняющейся информационной среды» [Неклюдов 2006а: 124]. Происходящий процесс самопроизвольного зарождения и развития новых образований и выражений шире исторического движения сказительской традиции в XXI-м веке и приводит к следующему обобщению: традиция есть живая система-организм,

постоянно подстраивающаяся, перестраивающаяся под исторические реалии, вынужденная поступать так, а не иначе, ради сохранения своей «полноценной жизни» и востребованности. С этой точки зрения в фокусе исследовательской оптики оказывается не само явление сказительства в рамках «традиционных» рассуждений и обсуждений, а смысл, изначально вложенный в поле культурного феномена, отвечающий на вопрос – зачем, кому и для чего нужны способы сохранения данного культурного явления в движении по исторической шкале времени. В таком свете, действительно, явление сказительства, как общечеловеческий феномен, может осмысливаться уровнем выше, в качестве «энергичного предметного бытия со своим “имманентным” смыслом», впервые изложенный в глубоком метафизическом трактате А.Ф. Лосева [Лосев 2009]. Примечательно, что эта направленность принятия феномена сказительства, как системы в русле постнеклассических парадигм современной науки (нацеленных на предтекстовые формы, интертекстуальные и контекстные отношения традиций), в той или иной степени, отмечены в трудах якутских исследователей [Попова 2020; Данилова, Кожевников 2019]. Таким образом, можно резюмировать, что процесс самопроизвольного «проявления аутентичного устного сказительства у коренных народов, в особенности у якутов саха <...> с успехом можно назвать своего рода синергией – самоорганизацией нелинейной, неравновесной и незамкнутой этнокультурной системы, в данное время переживающей новый рост энтропии» [Попова 2020: 49]. А значит, в методологическом плане системно-синергетический подход может быть применим в исследованиях феномена сказительства.

Прежде чем применить данный научный инструментарий, важно представить аргументы, подтверждающие тезис применимости метода, другими словами, ответить на вопрос – соответствует ли явление сказительства основным принципам синергетики, представляющих собой «ядерный набор» синергетического взгляда на эволюцию происходящей реальности.

1. Исследуемая система должна быть динамичной, открытой для взаимодействий с окружающей средой. Ввиду того, что сказительская деятельность представляет собой исторически движущееся во времени, развивающееся, самоорганизу-

щееся под социальные и исторические реалии культурное явление, можно считать, что данная характеристика ему присуща.

2. Исследуемой системе характерно иметь свои подсистемы, при этом одновременно система является частью другой системы, относящейся иерархически к более высокому уровню. Можно обозначить следующие подсистемы: этикет исполнения (регламент места и времени (запреты, ограничения), коммуникативное поведение) [Габышева 2009: 15-25], манера исполнения (жестикация, мимика, движения корпуса и т.д.), исполнительское мастерство (разнообразие мелодий, сила голоса, тембр, интонация и т.д.) [Илларионов 2016: 179-188]. Итак, как система, сказительство имеет свои подсистемы, вступающие друг с другом в сложные взаимоотношения. При этом, одновременно он является явлением коллективной народной деятельности народа саха, где последнее можно считать системой более высокого уровня организации, которая в свою очередь также «вложима» в систему общечеловеческого уровня.

3. Сложноорганизованная система должна характеризоваться «размытостью своих границ». В силу синкретической природы самого сказительского искусства, границы предметного поля соприкасаются со многими дисциплинами – антропологией, психологией, физиологией, когнитивными науками, лингвистикой, химией, физикой и т.д.

4. Система должна быть нелинейной. Нелинейность означает множественность путей решения задачи. Нелинейность фольклора свидетельствуется его многовариативностью и альтернативностью различных путей развития, проявляющихся при каждом воспроизведении. Гипотетически, вариативная природа воспроизведения, возможно, связано с мемами: «Все что входит в понятие культуры, составлено из атомов – мемов, которые находятся в постоянной конкуренции между собой. Распространение мемов осуществляется посредством передачи от сознания одного человека к другому, – как гены при оплодотворении яйцеклетки. И те мемы, которые выиграли эту конкуренцию – добились успеха и покорили наибольшее количество умов, – образуют собой те практики и творения, которые мы называем современной культурой» [Данилова, Кожевников 2019: 141-142].

5. В процессе своего исторического развития этой системе должны быть присущи периоды стабильного и нестабильного состояний, которые сменяют друг друга. На языке описания синергетики период стабильного развития именуется аттрактором, период же нестабильного развития – точкой бифуркации. Здесь можно вспомнить период стабильного развития сказительской деятельности в условиях бесписьменного общества, когда общество обслуживалось тотальной устной коммуникацией, и, напротив, период нестабильного процесса развития в условиях маргинального городского окружения, упадка живой сказительской школы. Анализ переходных фаз сказительства в его историческом развитии, сопровождающихся угасанием сказительской традиции в советское время и возрождением в постсоветский период, наглядно демонстрирует соответствие и данному условию.

6. В исследуемой системе в ходе его развития даже незначительный фактор-флуктуация (хаос) – может существенно повлиять на ориентир развития всей системы по «принципу домино». В условиях стремительно меняющейся действительности вероятность нарушения этикета исполнения, вторжения элементов массовой культуры в манеру исполнения и т.д. очень велика. Проницаемость границ при этом, как отмечает С.Ю. Неклюдов, обуславливается «доступностью современных средств передачи, позволяющих тиражировать и распространять не только тексты, но и исполнения», при этом «сами тексты структурно, содержательно и функционально могут быть связаны с массовой культурой, активно используя ее семантику, топику, стилистику» [Неклюдов 2006б: 33].

Таким образом, феномен живого бытования сказительства соответствует основным принципам синергетики. Что касается вопроса обеспечения понятийного аппарата для достижения достаточного уровня взаимопонимания между синергетикой и теорией сказительства, апробации метода, то данная тема требует отдельного рассмотрения и остается открытой для последующих исследований. Забегая вперед, заметим, что опыт применения метода синергетики (с введением понятий флуктуации, бифуркации, нелинейности и т.д.) в типологических исследованиях культуры и искусства имеется в некоторых трудах представителей школы семиотики Ю.М. Лотмана. Показателен труд И. Пригожина и

Н. Стенгерса [Князева, Курдюмов 1994], где реализуется синергетический подход к исследованиям явлений культуры.

Литература

- Габышева Л.Л. Фольклорный текст: семиотические механизмы устной памяти. Новосибирск: Наука, 2009. С.143.
- Данилова В.С., Кожевников Н.Н. Философские исследования текстов олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ, 2019. 176 с.
- Илларионов В.В. Эпическое наследие народа саха. Новосибирск: Наука, 2016. 344 с.
- Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. М.: Наука, 1994. 336 с.
- Лосев А.Ф. Философия имени. М.: Академический проект, 2009. 300 с.
- Неклюдов С.Ю. (а). Фольклор и его исследования: век двадцатый // Экология культуры. 2006. № 2. С. 121-127.
- Неклюдов С.Ю. (б). Фольклорные традиции современного города // Экология культуры. 2006. №2. С. 24-42.
- Попова Г.С. Изучение процесса возрождения локальных центров эпоса олонхо // Общество. Среда. Развитие. 2020. № 2. С. 47-51.

*СТЕПАНОВА Варвара Егоровна,
филологической науки кандидата,
А.Е. Кулаковской институтун научной сотрудинига,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ,
Дьокуускай к.*

С.С. ВАСИЛЬЕВ-БОРОГОНСКОЙ ОҢОЛОРГО ОЛОНХОЛОРУН РУКОПИСЬТАРА

Саха биллиилээх поэта С.С. Васильев-Борогонскай (1907-1975) айар үлэтэ фольклору кытта ситимнээбэ кини 1950-с сылларга анаан-минээн оҕолорго олонхону кылгатаҥ-чочуйаҥ онгорбутугар көстөр. Оҕо ыччакка, кэлэр көлүөнэбэ саха

норуотун баайын – норуот тылынан уус-уран айымньыларын, чуолаан олонхону билэллэригэр кыһаммыта, ону таһынан, биир дойдулаахтара, Бороҕон улуһун (Уус-Алдан) Суотту нэһилиэгэр уутуйан үөскээбит хас да көлүөнэ олонхочуттар айымньыларын сурукка түһэрэр, үйэтитэр сыал-сорук туруорунан утумнаахтык дьарыктаммыта үрдүктүк сыаналанар.

Олонхону оҕолорго анаан уус-ураннык чочуйуу чэпчэкигэ суох, оччолорго суруйааччы эрэ барыта ылсыбатах, унньуктаах уустук үлэтин туһунан поэт тус бэйэтин архыыбыгар баар докумуоннар кэрэһэлииллэр. С.С. Васильев баай ис хоһоонноох архыыба 2015 сылтан Саха республикатын Национальной библиотекатын научнай-чинчийэр киинигэр хараллан сытар. Барыта опиһынан 180-ча докумуон баар, хас биирдии докумуонна ортотунан 2-3 паапкалаах. Манна поэт бэчээттэммит хоһоонунан айымньыларын, очеркаларын копиялара, бэчээккэ тахсыбатах айымньыларын үрүн, хара рукописьтара, машинописьтар, ону тэнгэ С.С. Васильев-Борогонская государственной, общественной салайааччы, тэрийээччи быһыытынан үлэтин-хамнаһын сырдатар үгүс докумуоннар, хаартыскалар, мунһахтар боротокуолларын копиялара киирэ сылдыбаллар.

Архыыпка көстөрүнэн, С.С. Васильев саха норуотун тылынан уус-уран айымньыларын матырыяалларын хомуйуунан 1930-с сс. бүтүүлэриттэн утумнаахтык дьарыктаммыт. Ол курдук норуот ырыаларын, алгыс тылын сурукка түһэрбитэ көстөр («Ынахсыт тардыытын алгыһа», «Ытык көтөҕүүтэ, «Ытык көтөҕүүтүн алгыһын салгыыта») [Ф. 3, опись 13]. Маны тэнгэ, поэт анаан сорук оҕостон, удаҕан М.Г. Лонгинованы Суоттуга ыңгыран, кини тылыттан «Ойуун кырыылары» диэн туспа тэтэрээккэ бэлиэтээһиннэри оҕорбут (1945). Ити туһунан С.С. Васильева-Донская ахтытыгар суруйбута: «Вот решили вызвать шаманку, нас детей не пускали. <...> Папа сидел и следил за шаманкой. Она была вся в одежде из шкур, бегала босиком с бубном и кричала, махала, ударяла в бубен, слов я не могла различить. Брала в рот воды, брызгала по сторонам».

Поэт тус архыыбын ордук интэриэһинэй матырыяалынан олонхолорун рукописьтара буолаллар. Кини илиинэн суруйууларын, машинописьтары тэнгээн көрөн, олонхолорун тиэкистэрин 3 сүрүн бөлөххө араарыахха сөп. Бастакытынан,

автор бэйэтэ көрөн бэчээттэппит (авторизованнай) олонхоло: «Эрчимэн Бэргэн» (1955), «Үөлэн Хардааччы» (1957), «Күн Эрили» (1960) буолаллар. Иккиһинэн, саха народнай поэтa Р. Баҕатаайскай уонна поэт кыыһа С.С. Донская-Васильева бэчээккэ бэлэмнээһиннэринэн тахсыбыт олонхоло: «Айыы Дьураҕастай» (1984), «Батастаан Баатыр» (1995), «Мөнгүрүүр Бөбө» (2003) киирсэллэр. Р. Баҕатаайскай редактор быһыытынан С. Васильев олонхолорун тиэкистэрин олус кичэллээхтик кылгатан, чочуйан биэрбит диэн түмүккэ кэлиэххэ сөп. Ол курдук «Айыы Дьураҕастай» олонхоҕо баар олус уһун тэнитиллибит этиилэри, хос-хос хатыланар ойуулааһыннары кылгаппыта көстөр. Ол түмүгэр редактор олонхо сюжета тэтимнээхтик сайдарын уонна оҕоҕо быдан өйдөнүмтүө буоларын ситиспит. «Батастаан Баатыр» олонхо бэчээккэ тахсарыгар аата уларытыллыбыт, оттон автор рукопиһыгар бу олонхо «Балластаан Баатыр» диэн сурулла сылдьар. Редактор үксүн сурук бэлиэтин уонна хатыланан кэлэр этиилэри кылгаппыт. «Мөнгүрүүр Бөбө» олонхоҕо редактор биирдиилээн тыллары аныгы литературнай нормаҕа эппиэттиир гына уларытан биэрбитэ көстөр. Баҕатаайскай тиэкистэри чочуйарыгар автор суруйар стилин уларыппатаҕа олус кэрэхсэбиллээх. Үһүс бөлөбү бэчээттэммэтэх олонхолоро толороллор. Ол курдук «Таатык Бэргэн», «Хаадыат Бэргэн», «Оҕо тулаайах» о.д.а олонхо тиэкистэрин быһа тардыылара поэт архыыбыгар харалла сыталлар.

Поэт Суотту нэһилиэгин олонхоһуттарын толорор олонхолорун сюжеттарын, сүрүн ис хоһооннорун бэлиэтэммит суруйуулара ордук кэрэхсэтэр. Ол курдук Т.И. Васильев-Олонхоһут Тиэхээн (1877-1920), П.А. Охлопков-Наара Суох (1858-1942), М.И. Львов-Күндээр (1880-1916), Н.Я. Татаринов-Бүччүкүнэ, В.Г. Васильев-Быыкаайык (1895-1950), У.С. Васильев-Тирээп, Т.К. Неустроев-Хоной Түмэппий (1872-19..) о.д.а. «Эриэдэл Бэргэн», «Айыы Дьураҕастай», «Үөлэн Хардааччы» о.д.а. олонхолорун сюжеттарын суруммут. Бу тиэкистэр 3-4-түү варианнаахтар, олору тэнгнээн көрдөххө олонхо сүрүн ис хоһооно майгыннаһар эрээри, сюжет сайдыыта, сөллүүтэ уратылаахтарын, олонхо персонажтарын ааттара майгыннаспатын, итиэннэ олонхолор сүрүн геройдара – айыы бухатыырын аата, кинилэр толорор функциялара үкчүтүн бэлиэтиэххэ сөп.

С.С. Васильев фольклор матырыяаалларын, чуолаан олонхону сурукка киллэрэр сорунуулаах үлэтин суруйааччылар даҕаны, олонхохуттар даҕаны өйүүллэрэ, көмөлөһөллөрө көстөр. Ол курдук биллиилээх олонхохут И.И. Бурнашев-Тон Суорун (1868-1945) бэйэтин толорор репертуарыттан олонхону кылгатан суруйан биэриитэ, саха народнай суруйааччыта Н.Г. Золотарев-Николай Якутскай Үөһээ Бүлүү олонхолорун ураты сюжетын туһунан анаан-минээн С.С. Васильевка суруйбут суруга кэрэһэлиллэр.

Поэт архыыбын сиһилии үөрэтии түмүгэр ордук улахан сэнээриини С.С. Васильев бэйэтэ көрөн таһаартарбыт үс бастакы олонхолоро ылаллар. Автор олонхо тизкистэрин оҕолорго анаан чочуйбута, бэчээккэ бэлэмнээн тахсыбыт үлэтин бары кэрдиһин кини рукописьтара, машинописьтар уонна элбэх кылгас-кылгас бэлиэтэнэн сурунуулаара көрдөрөр. Ол курдук кини хас да тэтэрээккэ (1939-1943 сс.) норуот тылынан поэзиятын ойуулуур-дьүһүннүүр тылларын, олонхоҕо баар формулалар, итиэннэ олонхо сириҥ-дойдутун, персонажтар ааттарын, айыы кыһын тас мөрсүөннэрин, бухатыырдар сырыыларын, охсуһууларын ойуулаан көрдөрөр араас хоһулааһыннары анаан суруммут. Бу бэлиэтээһиннэрин кэлин олонхолорун тизкистэригэр киллэрбит диэн бэлиэтиибит.

С.С. Васильев «Эрчимэн Бэргэн» олонхо «Эриэдэл Бэргэн», «Икки хара күлүк аттаах Эр киһи Эриэдэл Бэргэн» диэн Суотту олонхохуттара М.И. Васильев, П.А. Охлопков, Н.Я. Татаринов толорор олонхолорун сюжетыгар олобуран анаан-минээн оҕолор ааҕалларыгар чочуйан, кылгатан онорбут. Маныаха автор бу норуот олонхотун сүрүн геройун аатын эрэ буолбакка, атын персонажтар ааттарын эмиэ уларытан биэрбитэ көстөр. Онно сөп түбэһиннэрэн геройдар тас дьүһүлгэннэрин ойууланьыта эмиэ ураты. Биллэн турар, кыра саастаах оҕо ааҕарыгар сөптөөх буоларын ситиһээри автор олонхо сюжетын биир хайысханан сайдар гына кылгатан биэрбит.

Поэт черновой рукописьтара туоһулууларынан, «Үөлэн Хардааччы» олонхотун 1945-1946 сс. суруйан саҕалаабыт. Ол курдук кини биир дойдулаахтара, олонхохуттар Т.И. Васильев-Олонхохут Тизхээн, П.А. Охлопков-Наара Суох, М.И. Васильев толорор олонхолорун сюжетын суруйбут, маньы таһынан Н.Я. Татаринов, У.С. Васильев, Т.К. Неустроев толорор ити

ааттаммыт олонхо атын сюжетын туспа бэлиэтэммит эбит. С.С. Васильев биллиилээх олонхоһут И.И. Бурнашев-Тонг Суорун тылыттан «Үөлэн Хардааччы» ис хоһоонун сурунуута туспа паапкаға харалла сытар. Бу үс араас варианнаах сюжеттарга олобуран поэт авторскай олонхотун танган онорбут диэн быһаардыбыт. Бу барыта поэт уһун сыралаах айар үлэтин кэрэһэлиир. С.С. Васильев олонхотугар сүрүн бухатыыр Үөлэн Хардааччы төрөппүттэрин ааттара Тонг Суорун олонхотун тиэкиһиттэн, айыы кэрэ кыыһын Кыыс Нэлэмэнтэй аата иккис варианттан ылыллыбыттар. Автор оҕолорго олонхотун сюжетын сайдар линията ордук чуолаан Т.И. Васильев-Олонхоһут Тиэхээн, П.А. Охлопков-Наара Суох, М.И. Васильев толорор олонхолоругар чугас. Маныаха биллиилээх эпосовед, профессор В.В. Илларионов суруйааччы оҕолорго олонхотун туһунан ырытар үлэтигэр С.С. Васильев анаан-минээн Т.И. Васильев-Олонхоһут Тиэхээн «Үөлэн Хардааччы» олонхотун сурукка киллэрбитэ диэн бэлиэтээбитин ыйар тоҕоостоох.

Поэт «Күн Эрили» (1959) олонхотун олус кичэйэн суруйбутун, элбэх көннөрүүлэри онорбутун кэрэһэлиир архыып докумуоннарыгар көрөбүт. Ол курдук, олонхо сүрүн ис хоһоонун, геройдарын ааттарын, кинилэр мэтириэттэрин ойуулаан суруммут туспа рукопиһа, айымньы тиэкиһин харата, массыынкаға бэчээттэммит тиэкистэр хараллыбыттар. Илиинэн суруллубут тиэкис харата 108 лиискэ суруллубут, биллэн турар, маныаха автор элбэх сотуула, көннөрүүлэрэ, эбии киллэриилэрэ баар. Онтон массыынкаға бэчээттэммит үрүн тиэкис олонхо бастакы туспа кинигэнэн бэчээттэнэн тахсыбыт тиэкиһин кытта сөп түбэхэр. С.С. Васильев бу айымньыта атын олонхолоруттан улахан кээмэйдээх, ол курдук олонхо хоһооно 3655 строкаттан турар. «Күн Эрили» тиэкиһигар олонхо дойдута, Аал кудук мас, сүрүн бухатыыр тас дьүһүнэ, быһыыта-майгыта, дьийэтэ-уота, мүччүргэннээх айана-сырыыта, быһыыланыыта сиһилии ойуулааммыт. Манна даҕатан эттэххэ, поэт атын олонхолоругар бу ойуулааһыннар судургутук, кылгастык бэриллэллэр.

Биллэрин курдук, С.С. Васильевтан ураты «Күн Эрили» диэн ааттаах олонхолору биллиилээх олонхоһуттар Н.И. Степанов-Ноорой (1897-1975), Н.М. Тарасов (1928-2002) толороллоро. Кинилэр айымньылары С.С. Васильев олонхотун кээмэйин куоһараллар. Ол курдук Ноорой «Күн Эрили» олонхото 1995 с.

фольклорист П.Н. Дмитриев сурунуутунан туспа кинигэнэн бэчээттэммитэ, олонхо хоһооно 7000 тахса строкалаах. С.С. Васильева-Донская ахтарынан, кини аҕата Н.И. Степанов-Нооройу чугастык билэрэ, ону тэнгэ кини аатырбыт олонхотун анаан истибит эбит. Эпосовед ученай А.Ф. Корякина быһаарарынан, суруйааччы уонна ыйыллыбыт олонхотуттар биир ааттаах айымньылары ис хоһооннорунан, сюжеттарынан, атын персонажтарын ааттарынан бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаспаттар, онон «Күн Эрили» олонхо атын-атын варианнарын быһыытынан ылынахха сөп. Мантан сизт-тэрэн, С.С. Васильев олонхото бэйэтэ туспа авторскай айымньы буолар диэн сыаналанар.

Архыыпка көстөрүнэн, поэт бастакы үс олонхолорун 1954 с. «Күөх кырыс» диэн ааттаан олонхолорун хомуурунньугун бэлэмнээн издательствоҕа туттарбыт. Олонхолор бэчээккэ тахсыахтарын иннигэр анал сыанабылы биллиилээх фольклорист, ТЛИНЧИ научнай үлэһитэ Г.У. Эргис оҥорбут. Рецензент чуолаан «Эрчимэн Бэргэн», «Үөлэн Хардааччы» олонхолор форма, ис хоһоон, өттүнэн норуот олонхотун булгуччулаах канонугар сорох өртүнэн сөп түбэспэтэрин, уобарастааһыннара судургуларын, уус-уран өттүнэн кыра итэҕэстэр баалларын ыйбыт. Рецензияҕа ыйыллыбыт бэлиэтэһиннэргэ олобуран С.С. Васильев олонхолорун тиэкистэрин кичэллээхтик чочуйбута көстөр. Ол курдук «Эрчимэн Бэргэн» олонхо бастакы таһаарытын тиэкиһин кытта рукописытарын тэннээн көрүү түмүгэр, автор бастатан туран олонхо аатын уларыппыт (рукописька «Эрчимэн Бэргэн туһунан эгэлгэ сэнэн» диэн ааттаах). Сүрүн бухатыыр тас көрүнүн ойуулааһын бастакы рукописыка – 20, иккискэ 50 строкалаах эбит буоллактарына, кинигэтигэр 35 строканан бэриллит. Маны таһынан, рукописыка баар үс тонус булчут бухатыырдарын персонажтара олонхо сүрүн тиэкиһиттэн ылыллыбыттар, ол түмүгэр олонхо сюжетнай линията биир хайысханан сайдара, бэрээдэктэммитэ уонна тиэкис кээмэйэ таһыччы кылгаабыта көстөр. Бэчээккэ тахсыбыт олонхо тиэкиһигэр кирири уонна түмүк чаастар киллэһик быһыытынан эбиллибиттэр, онон айымньы композицията уларыан «поэма иһигэр эпическай айымньы» диэн уустук тутуллаах буолбут.

Г.У. Эргис «Үөлэн Хардааччы» олонхо тиэкиһигэр автор нуучча тылын үгүстүк туттубутун, ол эпическай айымньы

тылын-өһүн мөлтөтөр диэн ыйбыт. Онуоха олобуран рукописька баар: «чыыстай буолак» (богатырское чистое поле), «былаҕыстыбыанһа» (благословение) диэн тыллар олонхо сүрүн тиэкиһиттэн ылыллыбыттар, онтон: «догубуор» (договор), «быраат» (брат), «куруубай» (грубый), «буорах» (порох), «аккаастаммаппын» (не отказываюсь), «эппиэччинэн» (ответчиком), «боруобалаан» (пробовать), «дууһабын» (душу) диэн тыллары автор хаалларбыт. Маны таһынан, поэт эпитеттэри, тэҥнэбиллэри туһаммытын кылгатаан эбэтэр эбэн, атын тылынан уларытан биэрбитин көрүүххэ сөп. Автор илиинэн суруйбут тиэкиһигэр “**күөс саҕа** күөрэгэй чыычаах” диэн күөрэгэй чыычааҕы ойуулаһынын «**көмүс тумустаах** күөрэгэй чыычаах» диэн уларыппытын холобур быһыытынан аҕалыахха сөп. Онон фольклорист Г.У. Эргис анал сыанабыла С.С. Васильев оҕолор ааҕалларыгар онгорбут олонхолоро уусуран өттүнэн тупсаҕай буолалларыгар улахан суолталаах диэн сыаналыыбыт.

Түмүктээн эттэххэ, С.С. Васильев-Борогонскай олонхолорун тиэкистэрин араас матырыйааллара (илиинэн суруйуулар, массыынкаҕа бэчээттэммит тиэкистэр, кылгас бэлиэтээһиннэр) бүтүн буоланнар, энчирээбэккэ харалланнар поэт оҕолорго олонхолорун суруллубут историятын, уусуран айымньы буолан тахсыыларын бары хаамыыларын чинчийэргэ олус көмөлөөх, олонхолор сүрүн тиэкистэрин ыйарга улахан суолталаах. Поэт айымньылаах үлэтин кэрэһэлиир илиинэн суруллар баай матырыйаалыгар бэйэтэ уонна утумнааччыларга олус харыстабыллаахтык сыһыаннаспыттарын бэлиэтиир тоҕоостоох. Архыыпка харалла сытар араас атын докумуоннара, рукописьтара поэт С.С. Васильев олоҕун уонна айар үлэтин сиһилии үөрэтэргэ-чинчийэргэ төрүт матырыйаал буолуохтарын сөп.

Литература

- Васильев С.С. Айыы Дьураҕастай: оҕолорго олонхо = Айыы Джураҕастай: олонхо для детей. Якутск: Книжное изд-во, 1984. 99 с.
- Васильев С.С. Батастаан Баатыр: Олонхо. Кыра уонна орто саастаах оҕолорго. = Батастаан Баатыр: Олонхо. Для детей младшего и среднего возраста. Якутск: Бичик, 1995. 48 с.
- Васильев С.С. Күн Эрили: [олонхо для детей старшего

-
- возраста]. Якутск: Якутское кн. изд-во, 1960. 87 с.
- Васильев С.С. Мөҥүрүүр Бөҕө: орто саастаах оскуола оҕолоругар олонхо = Менгюрюр Беге: олонхо для детей среднего возраста. Якутск: Бичик, 2003. 88 с.
 - Васильев С.С. Өлбөт өрөгөй: Хоһооннор, поэмалар. = Бесмертие: Стихотворения, поэмы. Якутск: Книжное изд-во, 1988. 224 с.
 - Васильев С.С. Үөлэн Хардааччы [саха олонхотун биир көрүҥүн орто уонна улахан саастаах оҕолорго анаан оҥоруу] = Юэлэн Хардааччы: [как один из видов олонхо, адаптированный текст специально для детей среднего и старшего возраста]. Якутск: Якутское кн. изд-во, 1957. 74 с.
 - Васильев С.С. Эрчимэн Бэргэн (олонхо). Якутск: Книжное изд-во, 1990. 187 с.
 - Васильев С.С. Эрчимэн Бэргэн [улахан саастаах оҕолорго олонхо = олонхо для детей старшего возраста]. Якутск: Якутское кн. изд-во, 1955. 46 с.
 - Васильева-Донская С.С. Наш отец – поэт Сергей Васильев-Борогонский. Якутск: Бичик, 2007. 136 с.
 - Васильев-Борогонский С.С. // Ф. 3, опись № 13 дел С.С. Васильева-Борогонского (всего 180 наименований документов). Научно-исследовательский центр книжных памятников Национальной библиотеки имени А. С. Пушкина Республики Саха (Якутия).
 - Илларионов В.В. Сергей Васильев оҕолорго олонхолоро = Олонхо Сергея Васильева для детского чтения // Сергей Васильев-Борогонский: поэт уонна гражданин (Сергей Васильев: поэт и гражданин) [сост.: С. Е. Ноева; отв. ред. Л. Н. Романова]. Якутск: ИГИ АН РС(Я), 2007. С. 95-100.
 - Корякина А.Ф. Мотивы одноименных олонхо Н.И. Степанова-Ноорой, Н. М. Тарасова и С.С. Васильева-Борогонского «Кюн Эрили»: сравнительный анализ // Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова. Серия: Эпосоведение. 2017. № 2(6). С. 37-45.
 - Степанов Н.И. Күн Эрили. Дьокуускай: Полиграфист, 1995. 179 с.

*СТЕПАНОВА Хаарчаана Федоровна,
«Бүлүүчээнэ» оҕо уһуяанын иштээччитэ,
Бүлүү улууһа, Бүлүү к.*

ФОЛЬКЛОР КЭРЭ ЭЙГЭТЭ

Норуот айымньыта оҕону, ыччаты иитиигэ-үөрэтиигэ дьайар күүһэ олус улахан. Норуот тылынан уус-уран айымньытыттан оҕо төрөөбүт норуотун былыргытын, кимтэн кииннээхпитин, хантан хааннаахпытын, хайдах олохтоох-дьаһахтаах эбиппитин, кини үгэстэрин, итэбэлин, алгыстарын, оһуокайын, ырыатын-тойугун, үңкүүһүттэрин, тойуксуттарын тустарынан киэн билиини ылар. Фольклор жанрдарын нөнгүө төрөөбүт тылын мунура биллибэт барҕа баайын кытта билсэр, киниэхэ сүдү тапталын ингэрэн, өй-санаа өттүнэн ситэн олоххо бэйэтин суолун булунарыгар тирэх буолар.

Биһиги уһуяаммытыгар «Фольклор алыптаах эйгэтэ» диэн куруһуогу ыытабыт. Куруһуокпут иитэр-үөрэтэр сыалынан-соруғунан буолаллар:

- Норуот уус-уран айымньытыгар интэриэһи үөскэтии;
- Фольклор жанрдарын оҕо истэн үөрэнэрин ситиһии;
- Фольклор араас көрүнүн туһанан оҕо ойуулаан-дьүһүннээн, образтаан толкуйдуур дьобурун эрчийии, фантазиятын сайыннарыи;
- Норуот айымньытын геройдарын үтүө холобурдарын сиэр-майгы өттүнэн иитиигэ көдьүүстээхтик туһаныи.

Фольклор көрүгнэриттэн остуоруйаны, таабырыны, өс хоһооннорун, оһуокайы, олонхону, норуот ырыаларын үөрэтэбит. Оҕолор фольклор көрүгнэрин туһунан өйдөбүлү ылар, сэргии үөрэнэр, сөбүлээн истэр, дуоһуйар. Ол курдук:

Остуоруйаны норуот бэйэтин баҕатын, эрэлин, олоҕун-дьаһаҕын туһунан этэр, кэрэхсээн истиллэр дыкти-дьийбэ фантастическай кэпсээн диэн өйдүүр. Араас омук остуоруйаларын арааран билэр.

Таабырыны тугу эмэни атын көстүүнэн сыһыаннаан таайтарар кыра айымны ааттанар диэн өйдүүр. Холоон, сабаҕалаан, туохха сыһыаннааҕын быһаарар, таайыытын тобулар. Оҕо таабырыны таайан булугас өйүн, хомоҕой тылын эрчийэр, сайыннарар.

Хомус туһунан билиитин ханатар, хомус тыаһын сэргээн истэр, тарда үөрэнэр. Сахалыы остуол оонньууларын, хамсанылаах оонньуулары быраабылаларын билсэр, оонньуу үөрэнэр.

Оһуокайы үгкүү, ырыа, поэзия холбоспут фольклор сүрүн көрүгнэ буолар диэн өйдөбүлү ылар. Оһуокай арааһын көрөн, истэн билэр. Оһуокай хаамыытын толорорго үөрэнэр. Норуот ырыатын сэргээн истэр, толорорго холононор.

Бүлүү улуун олонхогуттарын түмсүүтүн салайааччыта Иванова Светлана Тарасовналын ыкса сибээстээхтик үлэлибит. Олонхо декадатыгар оҕолорбунаан «Кэхтэрэ биллибэт Уолан Эрилик» олонхоттон быһа тардан туруордубут.

«Олонхо аартыгын сэгэтэн» диэн ааттаан уруһуй дьарыгын ытабыт.

Онон норуот уус-уран айымньытыгар интэриэһи үөскэтэн, фольклор араас көрүнгүн туһанан оҕо ойуулаан-дьүһүннээн, образтаан толкуйдуур дьобурун эрчийэргэ, фантазиятын сайыннарарга дьулуһабыт.

*УВАРОВСКАЯ Тамара Степановна,
«Дьырылы» фольклорнай куруһуок салайааччыта,
Намнаабы З.А. Тихонова аатынан «Түөлбэ» оҕо киинэ,
Нам улууһа, Нам*

ОҔОНУ ОЛОНХОҔО ТЫЙААТЫР НӨНҮӨ ЧУГААТЫ

Олонхо суолтатын туһунан Платон Алексеевич Ойуунускай: «Ырыаҕа, олонхоҕо саамай сыаналааҕа диэн баар – тылын күүһэ, дьүһүнүн күүһэ», – диэн этэн турар.

Олонхо оҕоҕо киһи быһыытынан үрдүк ис култууралаах, бэйэтин төрөөбүт норуотун ытыктыыр, саха буоларынан киэн тутта иитиллэн тахсарыгар көмөлөһөр кыахтаах сүдү айымньы. Маны таһынан олонхо уус-уран тылга умсугутар, тыл дорҕоонун истэргэ, сааһылаан-саамылаан, чуолкайдык, ыраастык, дорҕоонноохтук, дьон иннигэр толлубакка уобарастаан сангарарга-ингэрэргэ, этэргэ-тыынарга олук уурар. Оҕо олох кыра сааһыттан олонхо тылын-өһүн, ырыатын тойугун үөрэннэҕинэ, кини кутугар-сүрүгэр истибит дорҕооно, сангата-ингэтэ ингэн хаалар. Ол сизэринэн, улааттаҕына олонхону истэр, ырытар, толкуйдуур дьобурданар.

Урукку уонна билинҕи үлэ уопуттарыттан

Үөрэх министерствота киллэрбит «Эркээйи эргиирэ» иити программата оҕону сайыннарыыга биир ураты хайысхатынан норуот маастардарын сатабылларын туһаныы буолбута. 1991 сыллаахха Намнаабы Оҕо Түөлбэтигэр «Дьырылыатта» оҕо фольклорнай кэллэктиибэ тэриллибитэ. Салайааччынан Соколова Ефросинья Васильевна, норуот маастара, сыана ветерана, педагог быһыытынан кэнчээри ыччаты норуот улуукан айымньытыгар – олонхоҕо уһуйбута. Бу национальнай концепция олоххо киириитигэр олус кэскиллээх хардыы этэ. «Дьырылыаттаҕа» дьарыктаммыт оҕолор сыанаҕа испиэктээкил туруораллара, видеокиинэҕэ уһулаллара. Тойуктуур, хомустуур, оһуокайдыыр оҕолор сайдан тахсыбыттара.

Кини үтүө үлэтин салҕааччынан, утумнааччынан үүнэр көлүөнэни өбүгэ төрүт үгэстэрин сайыннарыыга 2017 сылтан үлэбин саҕалаабытым. Олонхону үүнэр көлүөнэҕэ тиэрдэр биир улахан үлэбитинэн сыл аайы ытыллар «Олонхону олук онгостон» диэн Е.В. Соколова аатынан күрэх буолар. Бу күрэх онус төгүлүн ытыллан, үгүс ахсааннаах оҕолор киэн

түһүлгэбэ тахсаннар, элбэх ситиһиилэннилэр.

Бүгүнгү күнгэ «Түөлбэ» оҕо киинигэр «Олонхо нөнгү оҕо айар дьобурун сайыннарыы» диэн бырайыак нөнгү олонхону толоруу, чинчийи, араас тигии, уруһуй, уһаныы оҕоһуктарын айан оҕоруу киэнник сайыннылар. Олонхо бырайыактарынан анал куруһуоктар, студиялар таһаарыылаахтык үлэлиллэр. Манна педагогтар бары араас хайысханан алтыһан үлэбитин ситимнибит.

Олонхо педагогиката үөрэх-иитии үлэтин тиһигэр араас хайысханан сайдар. Ол курдук тиэмэтическэй аһаҕас урооктар, олонхо уонна оҕо тыйаатыра (персонажтарынан куукулабыыстапкалара, олонхонон куукула тыйаатырын оонньоутуу, олонхонон испэктээкил туруоруу), маастар кылаастар «Кылыһах кистэлэннэрин арыйыы», «Дорҕооннорунан тойукка үөрэтии», олонхо оонньоулара.

Урукку уонна билинҕи үлэлэр уопуттарын утумнаан, «Дьырылы» куруһуокпар үлэм биир бырайыагынан буолар «Оҕону олонхоҕо тыйаатыр нөнгү сайыннарыы».

Оҕону бастаан олонхо тылыгар, таба сангарарга, ис хоһоонун өйдүүргэ сүрүн болҕомто уурабын. Оҕо олонхону үөрэтиэх инньинэ чабырҕабы ааҕа үөрэтэр ордук, оҕо оччоҕо олонхо аабытын, сэхэнин, чабырҕабын түргэнник интонациялаан ааҕар буолар. Норуот ырыаларын үөрэтэн, ылгыыр дьобурдарын арыйыы хайаан да наада. Биир биир ис кыабын арыйдааха, оҕо ис кэрэтэ дьэ арыллар.

Олонхонон биһиги, оҕо сиэрин-майгытын, аһыныгас, киһилии сиэрдээх буолууга, олоҕу анааран көрүүгэ, куһаҕаны, хараҥа күүстэри кыайыыга, дьулуурдаах буолууга иитэбит.

Сүрүн сыалбынан, оҕо тэрилтэтигэр тыйаатыр нөнгү олонхо эйгэтин тэрийии буолбута. Аан маннай сайдар эйгэни тэрийэн баран, үлэбин олонхону кытта билиһиннэрииттэн саҕалаабытым. Ол курдук биһиги сахалыы тыыннаах балаҕаннаахпыт, сахалыы инструменнардаахпыт, олонхо уобарастарынан куукулалардаахпыт. Куукулалары көрдөрүүнү-үөрэтиини дьарык быһыытынан туттабын. Маны таһынан детсаттарга, кырдыаҕастар дьиэлэригэр сылдьан куукуланан олонхо туруорабыт уонна оҕолор сценаҕа постановкалары толорон холонолор.

Олонхону оҕоҕо кыра эрдэҕиттэн билиһиннэрэр табыгастаах. Маннай олонхо тылын-өһүн истиигэ, онтон сыыйа-баайа айыы уонна абааһы бухатырдарын араара үөрэнэргэ,

айыы дьоно сырдыгы-кэрэни кэрэхсиллэрин, онтон аллараа дойдуга харанга-тымныы өйдөбүллэрин үөскэтиигэ аналлаах дьарыктар ыытыллаллар. Оҕолор олонхону төһөнөн эрдэ уонна элбэхтик истэллэр да, соччонон кинилэр истэр кыахтара, толорууну үтүктэ, оруолларга киирэ сатыыр бабалара уһуктар. Олонхо тылын сатаан сангара үөрэнэллэригэр сөпкө тыыныы олус улахан оруоллаах. Ол иһин сатаан тыынар дьарыктан саҕалыбын.

Оҕону умсугутар театр эйгэтин тэрийии

Олонхону олоххо киллэрии ньымаларыттан биирдэстэрэ театр буолара олус көдьүүстээх уонна умсугутуулаах. Олонхону үөрэтиигэ сайдар эйгэ баар эрэ буоллабына оҕо этинэн-хаанынан ылынар.

Оҕо сааһын уратытынан болҕойуута, өйүгэр хатааһына, өйүгэр онорон көрүүтэ, толкуйун кытта тэннэ сангарар сангата уус-уран тылы кытта дьүөрэлээн сайдыытыгар театрынан дьүһүйэн оонньоу улахан суолталаах. Көрөөччүлэргэ олонхону дьүһүйэн оонньоон көрдөрүү оҕоҕо айар эйгэҕэ интэриэһи үөскэтэр, тулалыыр олоххо кэрэни булан өйдөөн көрөргө, айарга, сыаналыырга уһуйар.

Мин бастаан оруолларынан оонньоон оҕолорго көрдөрөбүн. Ол кэнниттэн оҕолор бэйэлэрин бабаларынан оруолларга араарабын. Оҕо баҕатын учуоттаан, оруолларга оонньоттоххо, оҕо уобараһын түргэнник ылынар. Олонхо тылын аҕыйах строкалаах гына кылгатын биэрэбин. Оччоҕо оҕо кылгастан саҕалаан уһун тиэкискэ судургутук киирэр.

Театр оонньоутугар олонхо дойдутун сирин-уотун көстүүтүн табыгастаахтык тэрийдэххэ, оҕо оруолга түргэнник киирэр. Оҕо сыанаҕа туттарыгар-хаптарыгар, оруолун таба оонньоуругар туһааннаах былыргы көстүүлээх мал-сал, иһит, туттар тэрил наада. Оҕо таҥаһа-саба эмиэ олонхо ис хоһоонугар сөп түбэхэр көстүүлээх буолуохтаах. Оҕо олонхону оонньоон, хамсанан көрдөрөрүгэр театр улахан туһалаах.

Үлэм сүрүн хайысхатынан Нам улууһун олохтоох олонхоһуттарын үөрэтии, чинчийии, толоруу буолар. Ол курдук, саха олонхоһуттарыттан биирдэстэрэ, аатырбыт-сураҕырбыт «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» олонхону суруйбут Прокопий Прокопьевич Ядрихинскай-Бэдьээлэ биһиги Наммытыгар төрөөн-үөскээн, олонгон ааспыт олонхоһуппут буолар. Бастакы хардыыбытынан оҕолорум 2017 сыллаахха «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр»

олонхону испэктээкил быһыытынан толорорго холоммуттара буолар. Түөлбэ педагогтара, детсад оҕолоро уонна «Дьырылы» фольклор куруһуогун оҕолорунаан барыта отучча киһи кыттыбыта. Бу олонхобутунан видеокиинэ устан таһаардыбыт. 2018 с. Е.В. Соколовага аналлаах улууһтаабы күүрэххэ ситиһиилээхтик кыттан анал аакка тиксибиппит.

Ол кэнниттэн Петр Решетников – Көһөҥө Бүөтүр «Күөнэ көбөччөр аттаах күүстээх-уохтаах Күн Күндүлү бухатыыр» олонхотун кукольной уонна театральнай туруоруунан уһуяаннарга уонна төрөппүттэргэ анаан көрдөрөн киэн эйгэбэ таһаарбыппыт.

Олонхо ыһыабын көрсө кыра кылаас кыргыттарыгар улууһтаабы «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» сахалыы тыыннаах күрэх тэрийбиппит. Кыргызтар өбүгэ төрүт үгэстэрин билиилэрин, фольклор жанрдарын кыайа тутан толорууларын көрөөччүлэр олус астынан тарҕаспыттара.

Сылын ахсын «Эрчимэн Бэргэн» диэн күрэхтэһии уол оҕону кэскилбит, эр киһини эрэлбит, олонхо бухатыырын быһыытынан иитиигэ-үөрэтиигэ, сайыннарыыга туһуламмыт күрэхтэһиини ытабыт.

Ити курдук театрга дьарыктаммыт оҕо:

- Төрөөбүт норуотун култууратыгар, тылынан уус-уран айымньытыгар, олонхону толорууга интэриэһэ күүһүрэр;
- Театр оонньоутунан уустаан-ураннаан саҕарара сайдар;
- Оҕо өйгө тутар дьоһура сайдар, кини ис туруга, уйулҕата уһуктар;
- Театрга оонньооһун оҕо бэйэтин кыаҕар эрэллээх буоларын ситиһэр.

Билигин бэйэм олонхолуур, хомустуур, тойуктуур оҕолордоохпун. Аан дойду уонна Өрөспүүбүлүкэ таһымнаах күрэхтэргэ ситиһиилээхтик кыттабыт.

Төрүт тылым
Маннайгы оҕото –
Эн бааргын
Сахам Олонхото.
Үтүмэн үгүс
Сыллары унуордаан
Умнуллубакка кэлбиккин
Уруйдаан,
Саха саҕалаах барыта

Эйиэхэ абылаппыта...
Дирин силистээх
Эбиккин олохтон
Эгэлгэ силистээх,
Улуу олонхом.
История
Дилин далайыттан
Күөрэйэн тахсыбыт эбиккин,
Орто дойду
Кумах куйаарыттан
Умнуллубакка
Тийэн кэлбиккин –
Бары мэхэйи кыайа-хото –
Сахам үйэлээх Олонхото!

*Иннокентий Левин
Чолбон, 2007, №1, С. 41.*

Литература

- Олонхо утума – үөрэх эйгэтигэр. Дьокуускай: Компания “Дани Алмас”, 2009. 96 с.
- Олонхо: көлүөнэ утума: өрөспүүбүлүкэтээби научнай-практической кэмпириэнсийэ матырыйааллара (2015 с. тохсунньу 22 күнэ, Чурапчы сэл.). Дьокуускай: Кытыл, 2015. 264 с.
- Потапова О.И. «Дьырылыатта» – олонхо дойдута // Развитие творческих способностей детей через Олонхо в условиях Детского центра «Туелбэ» (из опыта работы). Нам, 2018.
- Сафонов Н.И.-Дьырылы. Олонхобут тыына – олохпут кыыма (аныгы олонхо, оһуокай, тойук). Дьокуускай: GLYANS, 2012. 160 с.
- Яркий носитель мудрости, культуры, языка – Соколова Ефросинья Васильевна. Нам, 2009. 10 с.

*ФЕДОРОВА Тамара Федоровна,
Ньурба улууһун Антоновка орто оскуолатын
төрүт култуураҕа учуутала,
«Кулан уоттар» фольклорнай ансаамбыл салайааччыта,
Ньурба улууһа, Антоновка*

НҮҮҮЛГЭН ҮС ӨРҮТҮН ӨРӨ ТУТАН

Саха норуота уус-уран айымньылаабын, фольклордаабын туһунан аан маннай 18-с үйэбэ Сибииргэ, Саха сиригэр сылдыбыт айанньыттар, историктар Страленберг, Миллер, Фишер ахталлар. 19-с үйэбэ Миддендорф А.Ф., Маак Р.К., Бетлингк О.Н., Серашевскай В.Л. сурукка киллэрэллэр. Оттон 1890 сыллаахха Худяков И.А. «Верхоянский сборник» диэн үлэтигэр фольклор туһунан сиһилии суруйар.

150 сыл анараа өттүгэр Ричард Карлович Маак «Виллюйский округ» диэн кинигэтигэр тойугу, оһуокайы ыһахтарга көрбүтүн суруйбут, олонголоһуну «сказка» диэн ааттаабыт, эһиэкэйдир эһиэкэй диэни «егей, егей, егей» диэн истибит. Кылыһах туһунан улаханлык үөрэтэн суруйбатах. Оһуокай хаамыта билингиттэн уратыта суох, сунтаарды дьизэрэтэн туйан сабалылар «үнгэллэр», ону маннык диэн эппит: «Танец по-якутски «үнгүү», что собственно значит поклон и происходит от глагола «үнг», «үнгэбит» – нагибаться, кланяться... Якутские танцы никогда не сопровождаются музыкой и вообще виллюйские якуты никакой музыки не знают и никаких музыкальных инструментов не имеют, за исключением разве позаимствованного у русских неблагозвучного варгана, на котором праздные якуты брэнчат иногда по целым дням. Танцы как мы сказали сопровождаются песнями, которые тут же импровизируются находящимися в кругу танцующих запевалою. Вообще пение – любимое удовольствие якутов, но весьма нелегко записывать якутские песни: каждую песню в другой раз они поют иначе, в третий – с новыми вариациями».

Маны билэн тураммыт, биһиги өбүгэлэрбит олохторун үөрэтэн, аныгы үүнэр сүһүөх ыччаты саха дьоно кэрэбэ-сырдыкка тардыһыта күүстээбин өйдөтүөхтээхпит. Ис туруктарын күүһүрдэн, үйэлээх үгэскэ уһуйан «мин сахабын» диэн кизэн тутта сылдыалларыгар иитиэхтээхпит.

Өбүгэ үгэһэ – фольклорга, оҕо иитиитигэр төһүү күүс

«Төрүт культураға төннүү» концепцияға олобуран норуот мунура биллибэт баай тылын, өбүгэлэрбит олохторугар-дьаһахтарыгар инэримит үтүө үгэстэрин, сиэрдэрин-туомнарын төнүннэри, саха оҕотун сахалыы кутун-сүрүн эргитэн, саха «сахабын» дэнэр курдук иитэр-үөрэтэр сорук төрөппүттэр, иитээчилэр, учууталлар иннилэригэр турбута быданнаата.

Е.П. Жирков саха оскуолатын санардан сайыннарыы концепциятыгар олобуран, 1989 сылтан саҕалаан оскуолаға фольклор куруһуогун дьарыктаан, «Чуораанчык» оҕо фольклорнай ансаамбылын тэрийбитим. Хомуска, тойукка, оһуокайга, олонхоҕо, чабырҕахха, сиэри-туому толорорго – фольклор бары жанрыгар холонмутум. Профессор К.Д. Уткин: «Мин сахабын. Сахам дьоно – мин хаан-уруу аймахтарым, дьонум-сэргэм, төрдүм-ууһум. Өбүгэлэр өспөт өстөрүн улуу кутаатын умуруроо суохтаахпыт. Биһиги кинилэр өйдөрүн өй онгостон, айбыт үөрэхтэринэн аргыс гынаммыт, олорбут олохторун онкулун батыһаммыт буккуур үйэбэ мунуо суохтаахпыт, омук быһыытынан чөл хаалыахтаахпыт, Аан дойдуга атаспыт элбиэбэ», – диэн эппитигэр олобуран, оҕо кутун-сүрүн сайыннарыыга алын сүһүөх үөрэнээччилэригэр ингэрэр билии-көрүү таһымын ырытан-ыраҥалаан көрөн баран, нэдиэлэбэ биридэ «Ураанхай саха оҕото» уруогар үөрэттэхпинэ сыл устата 240 оҕону хабабын, саха буолар санааларын күүһүрдэбин диэн санааға кэлбитим.

Оҕо бу сааһыгар ылбаҕай, ордук ылынымтыа, онон төрүт культура өйгө-санааҕа, эккэ-хаанҥа диригиник ингэр. «Саха үөрэбин лаглайар лабаалара ханныктарый?» – диэн боппу-руоска биир дойдулаахпыт К.Д. Уткин – Нүһүлгэн хоруйдаабыт санаалара мин сүрэхпин сайа киирэллэр, өйбөр өй эбиллэр:

- Бастакы лабаата – тылга уһуйуу;
- Иккис лабаата – итэҕэли ингэри;
- Үһүс лабаата – үгэстэргэ үөрэтии.

Кинилэр Ийэ сиргэ тирэнэн турдахтарына, биһиги сахалар үөрэтиибит уһун үйэлээх, өспөт өйдөөх буолуохпут, куппут-сүрбүт күүһүрэр.

Чинчийээччилэр этэллэринэн, киһи бэйэтин омук быһыы-тынан билинэн, дьонноох-сэргэлээх, дойдулаах сананара кини туруктаах сылдыарыгар төһүү күүс буолар.

Онон киһи оҕо эрдэбиттэн, бэйэтин өйдүбүттэн омугун уратытын, төрдүн-ууһун, сирин-дойдутун билэрэ уонна

билинэрэ кини эрэнэр эркиннээх, тирэнэр тирэхтээх сылдыытыгар тиэрдэр диэн өйдөбүлтэн сиэттэрэн оҕо кутун-сүрүн сайыннарыы тутулун «Мин сахабын, Орто дойду оҕотобун» тосхолу 2003 сыллаахха толкуйдаан онорботум. Ол кэнниттэн оруобуна 15 сылааста.

- Хас уруок ахсын ийэ тыл иһирэҕин, имэннээҕин, эйэҕэһин, итиитин ингэррилэр. Тыл киһи санаатын күлүгэ, саҥа киһи туругун быһаарар, онон кини чөл туругар дьайар күүстээх. Хас уруок саҕаланыытыгар тыыныыга, кылыһахха дьарык оҕоһуулар, оһуокайданыулар, тойуктуойуулар.

- Бу тосхолбун 2005 с. Республикаатааҕы «Учуутал дьэиэ кэргэн» күрээҕэр көмүскээбитим, оҕолор биһирэбиллэринэн «Саамай айымньылаах дьэиэ кэргэн» номинация хаһаайыттара буолбуппут.

- Итэҕэли ингэринии айылҕаҕа итэҕэл, айылҕаҕа сүгүрүйүү диэн көрөбүн. Айылҕа сүдү күүһүгэр сүгүрүйэ сылдьан кини үтүө, кэрэ сабыдыалыгар ылларан, угуттанан, уоскуйан көхсүбүт кэнниир, санаабыт уһуур. Кут-сүр, айыы үөрэҕэр тирэҕирэн олоххо дьулууру, эр санааны, бэйэ-бэйэҕэ итэҕэли олохтонору. Үгэстэри үөрэтэргэ, ингэрэргэ күннээҕи олоҕу кытта ыкса сибээстээхтик ыытар наада. Итинник этэн туран «Мин сахабын, Орто дойду оҕотобун» тосхолум отоннорун хомуйан эрэр эбиппин диэн түмүккэ кэллим.

Оттон К.Д. Уткин: «Биһиги, сахалар, киһи аймахха утары уунарбыт үс өрүт баар-олонхо, ыһыах уонна уус үөрэҕэ», – диэн этэригэр толору сөбүлэһэбин, үөрүүм иһин үлэм түмүгэ эмиэ сөп түбэһэрэбит:

1. Уус үөрэҕэ:

Ушканов Валентин 7-8 сааһыттан эһэтин батыһа сылдьан быһааҕы эллээн онгорорго үөрэнэрин билэммин, 2010 сылтан саҕалаан үлэлээммит, улууска 1, 3 миэстэҕэ, регионга – 2 миэстэ, республикаҕа – 1 миэстэ ыламыт «Уус кыһата чапчыйда – Уускааннар уһаналлар» диэн үлэни онгортон Бүтүн Россия үрдүнэн ытыллар «Инникигэ хардыы» научно-практической ыччат форумугар «Прикладное искусство» секциятыгар «Өбүгэ үгэһин харыстааһын» диплом хаһаайына ааты ылан кэлбиппит. Ити курдук оҕо олоххо тугу сатыырын таба көрөн үлэлэттэххэ ордук эбит диэн көрдүм. Мантан сиэттэрэн, уус үөрэҕэр бастакы кинигэм «Технология изготовления якутских ножей на примере народных мастеров рода УУСКААН» 2014 сыллаахха күн сирин көрбүтэ.

2. Улуу тунах ыһаахха:

Фольклор бары жанрдарыгар оҕолору уһуйан, үөрэтэн араас таһымнаах конкурстарга, фестивалларга кытын-нарабын, ол курдук чабырҕахха, тойукка, оһуокайга, хомуска «Чуораанчык» оҕо фольклорнай бөлөх оҕолоро уонна биирдиилээн дьарыктыыр оҕолорум бу сыллар тухары кэккэ ситиһиилэрдээхтэр.

Алын кылаас оҕолоругар 7-с сылбын олунньуга 1-2 кылаастарга чабырҕах, 3-4 кылаастарга тойук, оһуокай күрэҕин ытабын. Ол түмүгүнэн төрөппүттэргэ анаан концертыбыт.

Иккис кинигэм ыһаахха аналлаах. Оскуолабар, нэһилиэк-пэр 2011 сылтан ньургуһунна аналлаах бырааһыннык тэрийэн ытабын. Манна оҕолор, улахан дьон тойук туойаллар, оһуокайы оройуттан тутан, сиэри-туому ситэри тутуһан сайын кэлбитин уруйдуулар, айылҕаҕа сүгүрүйэллэр. Аныгы сайдыыны кытта тэнгэ хардыылаан бу тэрээһининэн айылҕалыын алтыһабыт, Ийэ айылҕабытын харыстааһынна иитэбит, айылҕаҕа, төрөөбүт дойдуга таптала инэрэбит, норуот үгэстэрин сайыннарабыт, үйэлээх үгэһи оҕоҕо, ыччакка тарҕатабыт, нэһилиэк олохтоохторун сыннаһан тэрийэбит. Үгүс сылларга үлэлэбит үлэм түмүгүнэн, «Чэбдигири» профессиональной холбоһук көмөтүнэн кинигэм «Ньургуһун ыһааҕа» диэн ааттанан 2015 сыллаахха тахсыбыта.

3. Олонхо эйгэтигэр:

Фольклор жанрдарыттан олонхону туспа тутан оҕолору эмиэ дьарыктыыбын. Ол курдук олонхоһуттар региональной фестивалларыгар, «Олонхо быстыбат ситимэ» республиканскай күрэххэ, «Мин олонхо дойдутун оҕотобун» фестивалга, «Куйуур олонхото» күрэххэ, «Алаас оҕолоро» республиканскай күрэххэ, «Бриллиантовые нотки» республиканскай фестивалга сылын ахсын бөлөбүнэн уонна биирдиилээн толорууга оҕолору кытаннарабын, кэккэ ситиһиилэрдээхпит.

Ону тэнгэ 2016 сыл олунньу 10, 11 күннэригэр ийэ тыл күннэригэр биһиги нэһилиэккэ түөлбөнэн олонхо кизэһэтин ытан турардаахпыт. Уолаттар олонхону толороллоруттан киэн туттан дуоһуйан тарҕаспыттара. 29 уол «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхоттон толорбутугар истээччи буолан иһийэн, сэргээччи буолан сэргэхсийэн ололорло тоураттан көрөргө наһаа да үчүгэйэ.

2017 сыллаахха улахан уолаттарым 6 кылааска үөрэнэр кэмнэригэр улууска «Олонхо номоҕон аартыга...» проект чэрчитинэн олонхону истии дьоро кизэһэтин нэһилиэкпэр 2 ыалга (Софроновтар уонна Петровтар аҕа уустарыгар) тэрийэн ыппытым. Саха киһитин кутун тутар эйгэ үөскээбитэ – үс-түүрт да саастаах оҕолор, ыччаттар да, аҕам да саастаахтар хайдах курдук сэргээн истибиттэрэ, олонхону толорооччуларга дуоһуйууну эрэ биэрбитэ.

К.Д. Уткин үс өрүтүн өрө тутан, үлэлээбит үлэм түмүгүнэн «Олонхо эйгэтигэр оҕолордуун» диэн кинигэбин чөкөттөрбүн диэн баҕа санаалаахпын.

Өбүгэ үгэһинэн дьарыктанар оҕо, киһи сатыырын сатыахтаахпын диэн санааннан салайтаран олох уустуктарыттан куттаммакка, бириэмэни харыстаан сөпкө туһанан дьон-сэргэ ортотугар оттомноохтук сылдыар. Дьону кытта биир тылы булаллар, үлэҕэ-үөрэххэ дьаныардаах-дьулуурдаах буолаллар. Саха омук буолалларынан киэн тутталлар, сахалыы ыллыылларыттан-туойалларыттан, чабырҕахтыылларыттан, олонхолууларыттан кыбыстыбаттар. Маннык дьарыктаах оҕо кута-сүрэ бөҕө буолар. Айылҕа күүһүн итэҕэйэллэр, аал уот иччититтэн көрдөһөллөр, сүбэлэтэллэр, куһаҕан санаата суох куруук үтүөнү-кэрэни ырыҕалыыллар. Билиигэ көрүүгэ тардыһыылара күүһүрэр. Бу ылбыт билиилэрин-дьоһурдарын олохторун ханнык баҕарар кэмигэр туһаналлар. Оҕо эрдэтигэр ырыаҕа-тойукка, хомуска, оһуокайга, олонхоҕо уһуйуллубут оҕо хайаан да кыайыыга-хотууга дьулуурдаах буола үүнэр. Онон, түмүккэ этиэхпин баҕарабын киһи сайдыытын таһыма кини кутун-сүрүн сайдыытын таһымыттан көстөр. «Мин- сахабын» дэнэр киһи баарын тухары саха баар буолуо, ол аата санаа күүһэ баарын тухары саха баар буолар.

Саха сахатыттан саатыа суохтаах. Саха сахатынан киэн туттуохтаах. Онон, бэйэ бодобутун тардынан, билиигэ-көрүүгэ дьулуһан, кэрэҕэ-үтүөҕэ тардыһан, норуот философиятыгар, үгэстэригэр, сизэригэр-туомугар уһуйуллубут, киһини үрдүктүк тутар, кырдыаҕаһы ытыктыыр, айылҕатыгар сүгүрүүйэр, атын омук культуратыгар, тылыгар убаастабыллаахтык сыһыаннаһар ыччаты иитиэххэ, уһуйуохха. Мөкүнү туруулаһар кыахтаах, амарах сыһыаннаах, эр санаалаах, инникигэ эрэллээх, Ийэ сиргэ тирэхтээхтик үктэнэн турар сырдык ыраллаах Айыы киһитин иитиэххэ.

«Биһиги, сахалар, киһи аймахха утары уунарбыт үс өрүт баар – олонхо, ыһыах уонна уус үөрэҕэ», – диэн саха норуотун улууканнаах бөлүһүөгэ, киэн туттар биир дойдулаахпыт К.Д. Уткин – Нүһүлгэн эппитигэр олобуран үүнэр сүһүөх ыччаппытын, кэлэр кэскиллэрбитин уһуйдахпытына, киһи буолан килбэйиэхпит, саха буолан саргыланыхпыт!

Литература

- Алгыстаах Айыы аартыгынан: ыйынньыктар, ахтыылар / А.А. Дмитриева, Р.Н. Николаева. Дьокуускай: Бичик, 2012. 160 с.
- Саха уус удьуора / К.Д. Уткин, К.Е. Гагарина. Дьокуускай, 2008.
- Уткин К.Д. Талыллыбыт айымньылар. Дьокуускай: Бичик, 2004.
- Холумтан сылааһа: саха дьарыга, үгэһэ / И.Е. Алексеев – Хомус Уйбаан. Дьокуускай: Бичик, 2013. 160 с.

*ХАРАЙДАНОВА Ирина Ивановна,
Томпо улуунун Сэбиэскэй
Сойуус Дьоруойа Ф.М. Охлопков аатынан
Кириэс Халдьаайы орто оскуолатын учуутала,
Томпо улууһа, Кириэс Халдьаайы*

ОЛОНХО ТЫЛЫН ИНЭРЭЭЧЧИ

Ханнык баҕарар алаас бэйэтэ Далбар хотуннаах буолар. Мин эһиэхэ Анастасия Петровна Лугинова туһунан кэпсизэм. Кини 1939 сыллаахха алтынньы ый 10 күнүгэр хатын чараннаах Чурапчы улуунугар күн сириҥ көрбүтэ. Анастасия Петровна төрүүбүттэн ийэ тыл илгэтин ийэ кутугар ингэрэ, айылҕа мандарын сүрүөҕү бигии улааппыт. Настаа оҕо эрдэбиттэн туохха да аралдьыйбакка наһаа ааҕара. Ол курдук Виктор Гюго, Оноре де Бальзак, Ги де Мопассан уонна да атын омук суруйааччыларын айымньыларын ордук ааҕара. 1957 сыл сайыныгар Саха сириҥ ыччатын I бэстибээлэ буолбута, Ытык Күөл оскуолатыттан аҕыйах оҕону ылбыттара. Бу тэрээһингэ Настя Иван Алексеев «Мин сахабын» диэн хоһоонун ааҕан, бэстибээл лауреатынан буолбута. Онно саха норуодунай

артына Дмитрий Ходулов бар дьон ортотугар: «Олох «самородок» сылдыар эбиккин, кэлэн театрга үлэлээ», – диэн Настяны ынгырбыта уос номоҕо буолан кэпсээннэ сылдыар. Ити кини сыанаҕа бастакы сүрэхтэниитэ. Сыанаҕа иккис сүрэхтэниитэ – Кириэс Халдыайы кулуубугар үнкүүлээһинэ буолар.

Сыанаҕа үһүс сүрэхтэниитэ – 1961 с. саҥа режиссёр үөрэҕин бүтэрэн кэлбит Филипп Дмитриевич Сметанин кэбээйилэр биир дойдулаахтарын фронтовик-суруйааччы Тимофей Егорович Сметанин суруйан хаалларбыт «Лоокуут уонна Ньюргунун» пьесатын туруорбутугар. Онно Анастасия Петровна Ньюргунун оруолун, оттон кэргэнэ Николай Харитонович Лоокуут оруолун толорбуттар. Испэктээкилинэн 1961-62 сс. Кэбээйи, Бүлүү оройуон нэһиликтэринэн ситиһилээхтик гастроллаабыттар, дьону-сэргэни сэргэхсиппиттэр, суруйааччы өлүүгэ бэриммэт күүстээх тапталга аналлаах айымньытынан долгуппуттар. Уола Николай Николаевич Лугинов бу курдук: «Куоракка кэбээйилэр делегацияларын салайан кэлбит култуура үлэһитэ Розалия Ильинична саха театрыгар буолбут мероприятиеҕа ийэм, аҕам тустарынан, Лоокуут уонна Ньюргунун оруолларын биир бастакынан оонньообуттарын олус иһирэх тылларынан кэпсээбитэ, кинилэр курдук итэбэтиилээхтик оонньообуттары көрө иликпин диэбитэ, ийэбин Кэбээйи Ньюргунунунан ааттаабыта», – диэн махтана ахтар.

Анастасия Петровна 1968 с. Ньюргунун оруолун иккин оонньообут. Лоокууту онно Николай Степанович Кобяков оонньообут. Настаа үлэтигэр тирэҕирэн Кэбээйигэ норуодунай тыйаатыр 1973 с. аһыллыбыт эбит. Ол туһунан Т. Сметанин аатынан Кэбээйи норуодунай тыйаатырын урукку директора С.Н. Тимофеев ахтан турар.

Анастасия Петровна айылҕаттан айыллыбыт төрөөбүт төрүт үгэһин, историятын быдан дьылларын кытта сахалы ойуу-бичик, Байаҕантай нэһилиэгин былыргы үһүээннэрин, аҕа ууһун, өбүгэлэрбит ырыаларын-тойуктары, сиздэрин-туомнарын, олонхо кутун-сүрүн оҕолорго үөрэтээрингэрээри 1984 сылтан КХОО иһинэн үлэлиир пионердар дьиэлэригэр оҕо фольклорной куруһуогун арыыбыта. 1986 сылтан «Эллэйик» диэн ааттаах түмсүү буолбута.

1988 сылга 36 үһүээни саха тылын үөрэтэр институт архыыбыгар киллэрбитэ. 1992 с. Өрөспүүбүлүкэтээҕи

методкиингэ 4 аҗа ууһун таблицатын, 20-н тахса үһүэйэни хомуйан киллэрбитэ.

Анастасия Петровна үһүэйээннэри, номохтору, олоңхолору сценарийдаан сыанаҗа көрдөрбүтэ: 1. Сайылык оҗолоро; 2. Ынахсыт тардыыта; 3. Кириэс Халдыаайы тоҗо Кириэс Халдыаайы дизэн этэй? 4. Сэргэлэр; 5. Дьыл оҗуһа; 6. Эбэ алааһын алгыһа; 7. Алыптаах холбуйачаан; 8. Орҗуһохтаах кыыс; 9. Хатан Эрбийэ бухатыыр; 10. Куобахха памятник туруоруобун; 11. Ньургун Боотур кыыс Ньургунна кэлиитэ уо.д.а. Бу мань бастаан барытын Байаҗантай нэһилиэгэр көрдөрөн баран, Таатта, Чурапчы, Уус Алдан, Мэнэ Хангалас, Амма, Уус Майа нэһилиэктэринэн 1989-1992 сыллардаахха гастроллаабыттара. Бу сылларга өрөспүүбүлүкэ телевидение-тыгар коллектив үлэтин сырдатан кыттыыны ылбыттара.

1996 сыллаахха «Эллэйик» норуодунай фольклорнай кэллэктиип аатын ылбыта. Сайын этно-фольклорнай лааҗыры үлэлэтэрэ. Дьокуускайга, Санкт-Петербурга оҗолорун үлэлэрин быыстапкаҗа туруорбута. Кэллэктиип элбэх конкурстарга, бэстибээллэргэ ситиһиилээхтик кыттан дипломант, лауреат аатын элбэхтэ сүкпүтэ.

Олохпун көрдөрөрүнэн, Алдан өрүс орто сүүрүгэр сахалыы тыыннаах Байаҗантай эрэ баар. Уруккута Таатта улууһугар баар Байаҗантай билингитэ Томпо сиригэр саамай кырдыаҗас, саха тыына сүппэттин таба көрөн, олонхо ЮНЕСКО реестригэр киириэн 7 сыл иннинэ, 1998 сыллаахха оҗо айар дьобурун сайыннарар программатыгар араас ааптардар олонхолорун киллэрэн, «Эллэйик» кэллэктиипинэн толорторбута. 1970 сылтан саҗалаан хомуйбут матырыйаалын Дьокуускайдааҗы гуманитарнай институт фондатыгар туттарбыта.

Анастасия Петровна туруорсуутунан, кини сүүрэн-көтөн 2006 с. ахсынны 22 күнүгэр бэрт эрэйинэн Кириэс Халдыаайы кыраайы үөрэтэр түмэлин бас билиитигэр баар эргэ балаҗанна «Оҗо олонхотун балаҗан дьизэтэ» аһыллыбыта. Мин ити тэрээһини ытыспыт буолан, олох дьэнкэтик өйдүүбүн: ол күн Кириэс Халдыаайыга Өрөспүүбүлүкэтээҗи Олоҗо ассоциациятын туспа салаата аһыллыбыта, Анастасия Петровна салайааччынан талыллыбыта. Кыра да кэмнэ балаҗанна «Даадар» литературнай түмсүү, «Айгы» кырдыаҗастар кулууптара түмсэр, оҗолор дьарыктанар, төрүт култуура урогун ытытар, ыалдьыттары көрсөр, сэминээрдэри ытытар этибит.

Анастасия Петровна бэйэтигэр дьону тардар, мэлдьи сүбэлиир, сүбэлэхэр, бэйэтин аттыгар саха тыллаахтары сыһыарар буолан, биһиги үлэбит тахсыылаах буолара. Ол курдук олох онкулун хонуйар олонхобут, Алаас Хотуна Настаа олоҕун устата оҕо ыччаты сырдыкка уһуйбут, саха төрүт олоҕор сир-майгы иитиллэр олонхо педагогикатын утума – «Эллэйик» оҕо норуодунай кэллэктиибигэр бигэтик инэ сылдьара.

Үгүс оҕо, ыччат, аҕам саастаах дьон Анастасия Петровнабытыгар махтала үйэлэргэ сүтэн-уостан хаалыа суоҕа, сарсыңцы саргыны салайсыа.

*ШЕДРИЧЕВА Ольга Владимировна,
фрилансер,
Архангельская область, г. Северодвинск*

ВЛИЯНИЕ ЖЕНЩИН ОЛОНХО НА ПЕДАГОГИКУ

Роль эпоса олонхо в якутском обществе очень важна и ценна.

Из века в век мир души человека остается неизменен. Любовь-ненависть, добро-зло, правда-ложь, искренность-двусмысленность, сострадание-неодобрение и прочие понятия бытуют в древнем мире, в стране душ. При внимательном изучении язык каждого эпоса, каждая метафора воплощается вместе с глубинным смыслом сказанного и при незначительном изменении в тоне высказывания возникает противоречие в бесконечном множестве смыслов. Народ, осознавая это, и сочинил рассказы в стихах, учитывая опыт прошлого и настоящего.

В воспитании будущего поколения можно использовать много примеров из якутского эпоса. И это не случайно, потому что народ является лучшим педагогом. Стоит учесть, что роль женщины в воспитании колоссальна. В рамках традиционного верования человек тесно связан с матерью. Мать отвечает за благополучение своего дитя.

В олонхо у женских героев разные характеры. Например, Иэйэхсит дружелюбная, добрая, открытая. Кыыс Дэбэлийэ – девушка-богатырь, бесстрашная и храбрая.

На наш взгляд, женщина в олонхо выполняет такие важные роли:

- Приобщает к знанию родословной;
- Приобщает к сохранению традиций;
- Мотивирует идти вперёд, развиваться, не отступая перед трудностями.

Знание родословной

Символ дерева для якутов имеет много значений: символ трех миров, символ рождения и символ жизни. От женщины рождается новая жизнь и поэтому присутствие женщин в дереве родословной очень важно. Например, Айбанча удаҕан (дочь) – Ытык Суйулаа (отец) – Кулун Кулустуур (дед) – Күрүө Дьөһөгөй Айыы (прадед). Каждый герой в олонхо хорошо знаком со своей родословной. Родословная полна женских имён. Это является отличительной чертой якутского эпоса. В.В. Илларионов пишет в своей работе: «Мир, в котором девушка, женщина и мать наделены свободой, несомненно является справедливым. Эта пронизательная мысль доказывается эпосом». Стоит отметить, что у многих других тюркских народов женщины редко включаются в родословную – такая традиция складывается из обычаев.

Сохранение традиций

Роль хранителя традиций очень важна. Женщины олонхо прекрасно знают традиции, умеют их исполнять, знакомят с ними других. К тому же женщина является хранительницей обрядов. Главные обряды проводятся на празднике ысыах, который ярко описывается в олонхо. Например, традиция празднования подробно описана в эпосе «Кыыс Дэбэлийэ».

Еще одной важной традицией якутов, которая отражается в олонхо, является тесная связь с родом, с семьей. Семья священна. Семья выступает главным воспитателем общества. Женщины олонхо об этом знают и показывают это нам своим примером.

Чему ещё мы можем научиться у героинь олонхо?

Мы знаем о влиянии женщин на культуру. Будучи источником жизни, женщина является символом красоты и добродетеля. Хранители эпоса олонхо высоко ценили женщин. Ее красотой очень восхищались, описывали её с помощью ярких эпитетов. Например: Таҕас бүтэй / Талба нарын / Тамана көстөр / Эт бүтэй / Эттэр эриэккэс / Унуоҕа умайар / Силиитэ дьалкыйар.

Матери в олонхо стремятся воспитать смелость в своих детях, чтобы они, имея это качество, были пособны защитить родное племя, родную страну.

Героини олонхо всегда думают о матери и отце, осознают свои неразрывные связи с родом. Так, подрастающее поколение должно научиться заботиться о родителях.

Сказитель воспевает в женщинах силу, мудрость и красоту. Молодежь сегодняшнего дня с эпоса предков может получить много поучительного и достойного подражания.

Итак, эпос олонхо через своих героинь может научить нас многому, у каждого героя и у каждой женщины разные навыки. Разные навыки имеют разное педагогическое значение. Мы, как и все герои эпоса, должны исследовать родословную, знать основы обрядов, понимать значение женщин в обществе. Тот, кто с древних времен не умел брать силу, не будет способен отдавать ее будущим поколениям. Эта древняя сила кроется в эпосе олонхо.

*ЯКОВЛЕВА Светлана Ксенофоновна,
магистрант ИЯКН СВ РФ
СВФУ имени М.К. Аммосова,
г. Якутск*

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В АРХАИЧЕСКОМ ЭПОСЕ ЭВЕНОВ

Историю собирания и изучения эвенского эпоса можно разделить на три периода. В дореволюционный период собиранием и публикацией эвенского эпоса занимались участники экспедиций и исследователи: Я.И. Линденау, А.Э. Кибер, Г.Л. Майдель, Ю.И. Штубендорф; Н.В. Слюнин, В.И. Иохельсон, В.Г. Тан-Богораз и др. В советский период идет планомерная работа по изучению эвенского фольклора: В.И. Левин «Самоучитель эвенского языка»; К.А. Новикова «Эвенский фольклор», «Устное творчество эвенов»; П.Я. Скорик «Устное творчество народов Северо-Востока»; А.К. Дьячков; В.А. Роббек; А.А. Данилова и др. Для изучения эвенского эпоса большое значение имели тексты, собранные В.Д. Лебедевым, к.филол.н., первым ученым из народа эвен, поэтом, собирателем и исследователем эвенского фольклора. Проблеме генезиса архаической формы эвенского эпоса

посвящены труды Ж.К. Лебедевой «Архаический эпос эвенов» [Лебедева 1981], «Эпические памятники народов Крайнего Севера» [Лебедева 1982] и др.

Целью нашего исследования является изучение женских образов в текстах архаического эпоса эвенов.

Основным материалом для исследования стали результаты фольклорных экспедиций В.Д. Лебедева и Ж.К. Лебедевой, опубликованные в отдельной книге на якутском языке «Эвен фольклора» [Эвен фольклора 1981]. В книгу включены характерные образцы фольклорных текстов, записанные от эвенов Северо-Востока Азии в XIX-XX вв. Нами рассмотрены 8 текстов архаического эпоса эвенов: Чипитор, записанный в 1973 г. со слов П.Д. Данилова (54 года, житель Хабаровского края Охотского района, п. Арка); тексты хоолуни и Кыччабар Өөйиндэ – сир тулааһына, записанные в 1969 г. со слов А.М. Громова (47 лет, житель Хабаровского края Охотского района, п. Арка). Тексты Ньөөлтэк и Мэңун, записанные в 1955 г. со слов П.С. Атласова (89 лет, житель Момского района Догдо-Чыбагалахского наслега); Иркэнмэл, записанный в 1963 г. со слов М.Х. Неустроева (59 лет, житель житель Момского района Орто-Дойдунского наслега); тексты Илкун и Ньөөңэтикэн, записанные в 1896 г. со слов Гижига ламут (эвен) на реке Коркодон, записал: В.И. Иохельсон, текст с английского на русский перевела Ж.К. Лебедева.

В результате изучения текстов эвенского эпоса нами были выявлены 14 женских персонажей. Мы их систематизировали по 5 группам (табл.1).

Таблица 1

№	Группы	Имена женских персонажей
1	Пассивные героини	Куба кыыс, Дарпин, Һиатан, Чөлэрэ
2	Активные героини	Ньөлбуни оюоҕо, Гиавак, Мэңун, Ньөөлтэк чыычаах
3	Девушки -богатырки	Буоиун кыыс, Илкун, Ньөөлтэк
4	Девушки -удаганки	Биэчус удаҕан, удаҕан эмээхсин
5	Жены изменщицы	Танмак

И.В. Пухов в якутском эпосе классифицировал два типа женских образов и дифференцировал их по принципу социальной активности: на пассивную и активную группы [Пухов 1962]. К пассивным героиням он причислил «лучших красавиц», которые практически не участвовали в развитии

сюжета олонхо. В число активных героинь вошли девушки, которые частично или полностью были задействованы в событиях, описываемых в конкретном олонхо, даже были способны управлять этими событиями: они помогали богатырям, давали советы, предостерегали от надвигающихся бедствий. Это чаще всего были жены или родные сестры героев. По теории Пухова, мы разделили женские образы на пассивные и активные героини.

В первую группу женских образов вошли героини: *Куба кыыс, Дарпин, хиатан*. Они являются красавицами, которые не принимают активного участия в сюжете эпоса. Вторую группу составили активные героини: *Ньөлбуни ойоҕо, Гиавак, Мэнун, Чөлэрэ*.

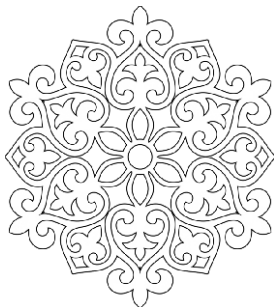
К следующей группе отнесены девушки-богатырки: *Буойун кыыс, Илкун, Ньөөлтэк*. Они являются воительницами, которые защищают свой свой род от противников. Образ удаганки характерен для текстов эвенского эпоса. Данный образ формирует отдельную группу девушки-удаганки: *Биэчус удаҕан*. Отличительным образом в эпосе эвенов стало наличие жены изменщицы – *Танмак*. Образ изменщицы встречается в олонхо верхоянской локальной традиции «Хаан Дьаргыстай» [Хаан Дьаргыстай 2016], а также в отличие от других героических эпосов народов Сибири, в тувинском эпосе присутствует образ жены-изменщицы как отрицательный персонаж [Гребнев 1960].

Таким образом, нами изучены 8 текстов архаического эпоса эвенов. В результате анализа выявлены 14 женских образов. Женские образы систематизированы по 5 группам: пассивные и активные героини, девушки-богатырки, девушка-удаганка и жена изменщица. Стоит отметить, что большинство выявленных образов являются активными. Женские персонажи в эвенском эпосе частично или полностью были задействованы в сюжете эпоса. Они помогали главным героям, защищали и спасали свой род от противников.

Литература:

- Гребнев Л.В. Тувинский героический эпос. М., 1960. 147 с.
- Лебедева Ж.К. Архаический эпос эвенов. Новосибирск: Наука, 1981. 160 с.
- Лебедева Ж.К. Эпические памятники народов Крайнего Севера. Новосибирск: Наука, 1982. 112 с.

-
- Пухов И.В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 256 с.
 - Хаан Дьаргыстай: олонхо = Хаан Джаргыстай. Дьокуускай: Алаас, 2016. 232 с.
 - Эвен фольклора / сост. В.Д. Лебедев, Ж.К. Лебедева, перевод. И.Е. Федосеев. Якутск: Якутское книжное издательство, 1981. 224 с.

ИТОГОВЫЙ ДОКУМЕНТ
I Республиканского Форума
«Ийэ – Олох – Олонхо»,
посвященного Году культурного наследия
народов России,
Году матери в Республике Саха (Якутия)

г. Якутск

2 декабря 2022 г.

– Республиканский форум «Ийэ – Олох – Олонхо» состоялся в г. Якутске по инициативе общественности Верхоянского улуса, родины одной из талантливых сказительниц («ийэ олонхосут») современности Дарьи Андреевны Томской-Чайка. Дарья Томская – Чайка внесла личный значительный вклад в сохранение эпических традиций родного края, культуры северных народов, якутов-оленеводов. Нам известны имена женщин-олонхосутов, которые как и Дарья Андреевна Томская – Чайка, способствовали формированию и сохранению эпической среды в своих улусах. Это олонхосуты Д.С. Сидорова – Чааркаанаба Даарыйа из Сунтарского, П.М. Терютина – Ырыа Ымыычаан, Ульяна Платонова – Уус Ылдьаана, П.Ф. Сидорова из Чурапчинского, Д.М. Семенова из Нюрбинского, П.М. Мандарова – Ырыа Былааҕайа, Мария Андросова – Ионова из Таттинского, В.Г. Слепцова – Олонхохут Балбаара, Е.В. Сивцева – Чагычай из Усть-Алданского, Е.Е. Иванова из Амгинского улусов.

На новом витке социокультурного развития использование духовного потенциала олонхо, пронизанного общечеловеческими идеями гуманизма, в патриотическом и нравственном воспитании детей и молодежи стало всеобщим стремлением.

Целями Форума были провозглашены популяризация эпического идеала женщины в современном мире, выявление роли женщины в сохранении, изучении и использовании эпического и фольклорного наследия народов Якутии, поиск новых направлений, методов и приемов работы для использования олонхо в деле духовного воспитания современной личности.

Организаторами Форума «Ийэ – Олох – Олонхо» выступили Постоянно действующий открытый Форум женщин РС (Я) «Подруги – Дьүөгэлэр», МР «Верхоянский улус (район)», ЯРОО СНЭ «Ассоциация Олонхо» РС (Я), Ассоциация КМНС РС (Я),

Научно-исследовательский институт Олонхо СВФУ имени М.К. Аммосова, АУ РС (Я) «Театр Олонхо», ГБУ РС (Я) «Государственный Театр коренных малочисленных народов Севера» при содействии Союза женских организаций РС (Я), Общественно-политического клуба женщин-парламентариев Государственного Собрания (Ил Тумэн) РС (Я), Якутского регионального отделения Всероссийского общественного движения «Матери России».

В работе Форума приняли участие 212 человек из 15 улусов республики и г. Якутска, в их числе ученые, педагоги, воспитатели ДОУ, работники культуры, мастера-педагоги, представители общественных организаций, СМИ.

В рамках Форума проведены следующие мероприятия:

- пленарное заседание с участием представителей органов исполнительной власти, народных депутатов, руководителей общественных организаций, научного сообщества;

- чествование женщин-исполнителей олонхо, мастеров-педагогов, ученых, пропагандистов, отличившихся в деле популяризации героического эпоса олонхо;

- презентация экспозиции, посвященной творчеству женщин-олонхосутов, носителей и исследователей эпического и фольклорного наследия народов Якутии;

- круглый стол «Жизнь и творчество женщин олонхосутов, носителей и исследователей эпического и фольклорного наследия народов Якутии. Образ девушки и женщины-матери в олонхо и фольклоре»;

- мастер-класс «Современное состояние сказительского искусства»;

- круглый стол «Образовательный и воспитательный потенциал эпического и фольклорного наследия народов Якутии»;

- открытая площадка «Читаем олонхо «Хаан Джаргыс-тай», записанный И.А. Худяковым», посвященная 180-летию известного фольклориста, этнографа, революционера, политического ссыльного И.А. Худякова.

- дискуссионная площадка «Делать незримое зримым, невидимое видимым (о женщинах - режиссерах)».

Мы, участники Форума, посвященного Году культурного наследия народов России и Году матери, объявленному Главой Республики Саха (Якутия), солидарны с высказыванием

А.С. Николаева: «Думая о будущем, принято возвращаться к истокам. История любого народа, весь мир вокруг и жизнь каждого человека берет свое начало от самого важного человека на Земле – от матери. Во все времена матери выполняли и выполняют особую, ни с чем несравнимую миссию – продолжать род, хранить семейный очаг. И от того, какими людьми она вырастит своих детей, какие чувства и стремления вложит в их души – зависит не только жизнь человека, но и состояние всего общества».

В наше непростое время мы едины в своих стремлениях сделать мир добрее, лучше. При этом точкой опоры нам служит обращение к истокам своего народа. Олонхо учит нас беззаветному, самоотверженному служению своему народу, мужеству и стойкости, верности традициям, вере в неизменную победу добра над злом. Как считал народный писатель Якутии Д.К. Сивцев – Суорун Омоллоон, «олонхо для якутского народа есть энциклопедия мудрости его искусства и поэзии. Это музей, где собран алмазный фонд поэтического гения этого народа, все вершины духовного и материального творчества его в прошлом».

Мы, участники Форума, уверены, что якутский героический эпос олонхо, признанный ЮНЕСКО шедевром устного нематериального наследия человечества, возродился вновь чтобы объединить нас, наполнить смыслом будущее наших детей и внуков, дать силы и энергию для преодоления всех трудностей современной реалии.

Считая, что Форум женщин «Ийэ – Олох – Олонхо» должен стать традиционным, по итогам работы Форума принимаем следующие рекомендации:

- администрациям муниципальных образований оказать всемерную поддержку «Школам Олонхо», действующим в улусах.

- ЯРОО СНЭ «Ассоциация Олонхо» РС (Я):
 - организовать постоянно действующую площадку для обсуждения вопросов сказительства;

- уделить особое внимание на проблему смешения песен олонхо и жанра тойук, определить их существенные различия, провести работу по недопущению смешения песен олонхо и жанра тойук;

- уточнить критерии верификации “олонхосут”, “исполнитель олонхо», «автор-олонхосут».

-
- признать героический эпос олонхо важнейшим механизмом, средством, элементом системной работы по защите и сохранению якутского языка;
 - считать сохранение локальных традиций исполнения олонхо одним из основных направлений работы в деле сохранения эпического наследия;
 - организовать на следующем Форуме работу секции «Олонхо и экология отношений» в целях наиболее полного раскрытия и использования воспитательного потенциала олонхо;
 - организовать активное участие сказителей олонхо в реализации республиканского проекта «Ыалга олонхо-лооһун»;
 - Министерству культуры и духовного развития РС (Я), Министерству образования и науки РС (Я):
 - изучить возможность открытия новой специальности «Олонхосут», «Исполнитель олонхо, преподаватель традиционной национальной культуры», «Мастер-педагог по обучению сказительскому искусству» на базе профессиональных образовательных учреждений;
 - ввести День Олонхо в план воспитательной работы образовательных учреждений (школьные, межшкольные конкурсы, вечера по исполнению и прослушиванию олонхо);
 - повсеместно создавать условия для выступления сказителей олонхо на различных мероприятиях;
 - подготовить для русскоязычных школьников переводные тексты якутских олонхо;
 - для будущих специалистов учреждений культуры включить в образовательные программы обязательные часы по изучению олонхо;
 - обеспечить библиотеки образовательных учреждений методической литературой, аудио- видео материалами;
 - содействовать развитию сети Школ Олонхо;
 - организовать взаимодействие научных работников и образовательных учреждений для обеспечения научного подхода к использованию материалов олонхо в деятельности культурных и образовательных учреждений;
 - апробировать и внедрять практику по введению «компонента олонхо» на уроках по другим предметам, используя опыт, наработанный учителями республики;
 - создать Библиотеку лучших практик использования

образовательного и воспитательного потенциала эпического и фольклорного наследия для учреждений образования и культуры;

- организовать проведение постоянного *мониторинга* деятельности в образовательных учреждениях, улусах (районах) республики по внедрению педагогики Олонхо, сохранению и популяризации героического эпоса олонхо;

- предложить Театру Олонхо проработать вопрос создания сети школьных театров;

- распространить опыт создания в образовательных учреждениях клубов «Эбээ оскуолата» в целях укрепления духовной связи поколений, распространения традиционных знаний и умений в повседневной и семейной жизни;

- включить в программу республиканской научной конференции школьников «Шаг в будущее» секцию «Олонхо»;

- продумать механизмы организованного посещения школьниками постановок олонхо на театральных сценах;

- НИИ Олонхо:

- продолжить работу по изучению жизни и творчества женщин-олонхосутов, носителей и исследователей эпического и фольклорного наследия народов Якутии;

- содействовать разработке методической литературы в помощь работникам системы образования, культуры, мастерам-педагогам, обучающим сказительскому искусству;

- Муниципальному образованию «Верхоянский улус»:

- продумать возможность переиздания книги «Верхоянский сборник» И.А. Худякова;

- в целях издания книги о жизни И.А. Худякова инициировать изучение его родословной, всех этапов жизни и творчества;

- инициировать присвоение имени И.А. Худякова одной из улиц г. Якутск и г. Верхоянск, строительство сквера, установку бюста;

- рекомендовать Театру Олонхо постановку олонхо «Хаан Дьаргыстай», записанный И.А. Худяковым;

- продумать систему мероприятий, популяризирующих жизнь и творчество И.А. Худякова.

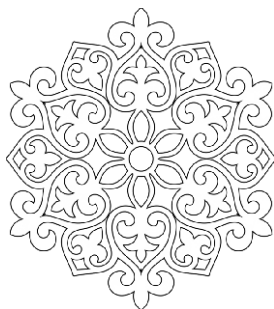
ОГЛАВЛЕНИЕ

Предисловие.....	3
Приветственное слово Ноговицыной Е.В.....	5
Захарова А.Е. О женской сказительской традиции в контексте древнейших генетических основ героического эпоса у народов Севера, Сибири и Евразии.....	8
Аргунова А.Д. Норуот күүһэ өйүгэр, өйүн күүһэ тылыгар.....	22
Басангова Т.Г. Женское исполнительство в фольклорной традиции калмыков.....	26
Борисова А.А., Данилов И.А. Женские лики в олонхо: тема свободы и равенства.....	31
Винокуров В.В. Об особенностях олонхо М.Н. Андросовой-Ионовой «Старик Кюлкюл-Бёгё и старуха Силирикээн».....	34
Винокурова У.А. О социокультурных критериях государственной поддержки деятелей в сфере олонхо.....	38
Власьева М.Н. Сунтаар алгыстаах тыллаах Далбар хотуттара.....	45
Герасимова Л.Н. Олонхоҕо уонна узбек эпоһыгар дьахтар уобарастара.....	57
Григорьев Г.В. Использование материалов олонхо на уроках истории как средства духовно-нравственного развития личности школьников.....	60
Данилова А.Н. Некоторые особенности олонхо о женщинах-богатырках.....	62
Дегтярева Т.И. Олонхо эйгэтэ – оҕо сайдар түһүлгэтэ.....	67

Еремеева В.С. Земля олонхо на уроках географии.....	73
Иванова М.И. Удьюор олонхоһут Саргылаана Слепцова – Хатан Кылаан.....	75
Иванова А.А. Скрытая математика в текстах олонхо.....	80
Иванова В. Хос эбэм Екатерина Иванова – норуот ырыаһыта, олонхоһут.....	82
Иванова М.Д. Олонхо кылааһын концепцията.....	87
Илларионов В.В. Дьахтар олонхоһуттар тустарынан бэлиэтээһиннэр.....	96
Ионова А.И. Оҕо уһуяаныгар олонхо эйгэтин тэрийии.....	103
Корякина А.Ф. Олонхо: педагогический потенциал.....	110
Ксенофонтова С.Р. Внедрение педагогики олонхо на уроках химии и биологии.....	115
Ларионова А.С. Функция песен женских персонажей в контексте сюжета олонхо В.О. Каратаева «Могучий Эр Соготох».....	118
Львова С.Д. Репрезентация образа идеальной женщины в олонхо (на материале ранних записей).....	122
Лазарева А.Н. Бөтүг олонхоһуттара: «Билии аартыгынан» остуол оонһуута.....	126
Лебедева П.Е. Саха ыалыгар оҕону иитиигэ эбээ уонна эһээ оруола.....	129
Лукина К.В. Женские образы в олонхо северо-восточной традиции якутов.....	133
Максимова Л.Ю. Кыыс уонна дьахтар олонхолуу уобарастарын кэнчээри ыччакка ингэрии.....	136

Маркова Е.К. Оџо олонхону толорорго уһуйуллауугар төрөппүт көмөтө.....	140
Мегина Т.А. Ефросинья Васильевна Соколова айар үлэтэ уонна «Дьырылыатта» оџо фольклорнай бөлөџө.....	145
Нахов Г.И. Использование элементов фольклора на уроках иностранного языка.....	150
Неустроева В.И. Д.А. Томская – Чаайка «Эрбэбэр эрчимнээх Элитэр Бэргэн» олонхотугар кыыс оџо уобараһа.....	155
Никифорова Н.С. Популяризация и сохранение эвенкийской культуры через постановки нимнгакалана (женские образы на примере ансамбля «Эннэкэн»)	160
Николаева Р.Н. Олонхо алгыстаах аартыгынан.....	165
Никонова А. П.П. Ядрихинской «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхотугар убай-балты сыһыана	173
Оросина Н.А. Мотив небесного происхождения в текстах олонхо о Нюргунах.....	176
Осипова А.С. Эпический мир олонхосута Екатерины Ивановой: традиции и современность.....	181
Попова Г.С. – Санаайа Саха олонхотун тилиннэри: билинггитэ уонна кэлэр кэмгэ соруктар.....	184
Саввинова Г.Е. Образы воинственных дев в олонхо «Нюргун Боотур Стремительный» П.А. Ойунского и «Строптивный Кулун Куллустуур» И.Г. Тимофеева-Теплохова	194
Сатанар М.Т. Методология теории сказительства: к постановке вопроса.....	199

Степанова В.Е. С.С. Васильев – Борогонской оҕолорго олонхолорун рукописьтара.....	204
Степанова Х.Ф. Фольклор кэрэ эйгэтэ.....	212
Уваровская Т.С. Оҕону олонхоҕо тыйаатыр нөнгүө чугаһатыы.....	215
Федорова Т.Ф. Нүһүлгэн үс өрүтүн өрө тутан.....	220
Харайданова И.И. Олонхо тылын ингэрээччи.....	225
Шедричева О.В. Влияние женщин олонхо на педагогику.....	228
Яковлева С.К. Женские образы в архаическом эпосе эвенков.....	230
Итоговый документ I Республиканского Форума «Ийэ – Олох – Олонхо», посвященного Году культурного наследия народов России, Году матери в Республике Саха (Якутия).....	234

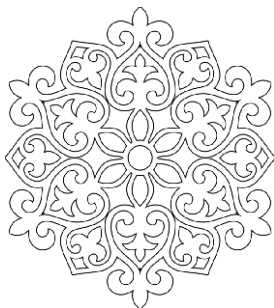
ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

**«Ийэ – Олох – Олонхо»
сборник докладов Республиканского форума
Якутск, 2 декабря 2022 г.**

На русском и якутском языках

Редакционная коллегия:
Р.В. Корякина (ответственный редактор),
Л.Н. Герасимова, С.Д. Львова

Компьютерная верстка В.Н. Габышев

Подписано в печать 28.06.2024. Формат 60x90/16.

Гарнитура «Cambria».

Печ. л. 15,50. Бумага ВХИ 80.

Отпечатано с оригинал-макетов в АО "Якутская
республиканская типография им. Ю.А. Гагарина", 677008,
Республика Саха (Якутия), г. Якутск, Вилюйский переулок, 20.

Тираж 150 экз.